

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 01188

IN VARSHE UN IN LODZSH

A. Mukdoni

*Permanent preservation of this book was made possible
by Marian P. Gelfand
in memory of
her beloved parents, Esther & Abraham Lipsman*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ד"ר א. מוקדוני

אין ווארשע און אין לאדזש

ביבער-סעריע

דאס פוילישע יידנטום

110

רעדאקטאָר

האַרץ טרוקאַנז

פאַרלאַג - ליטען:

אַרמאָנאָ-מאַרש

די רשימה פון די דערשיינענע בענד — צום סוף פונעם בוך

ד"ר א. מוקדוני

אין ווארשע און אין לאַדזש

(מי"נע באגענישן)

באַנד איינס

אַרויסגעגעבן דורכן
צענטראַל-פאַרבאַנד פון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע

בוענאָס-אירעס, 1955 — תשט"ו

אינהאלט פון ערשטן באַנד :

די ערשטע טריט אין וואַרשע

11	ה. ד. נאַמבערג — — — — — ז — — — — —
24	מרדכי ספעקטאָר — — — — —
37	ביים געבורט פון דער געלער יידישער פרעסע — — — — —
59	„די נייע וועלט“ און י. ד. בערקאוויטש — — — — —
59	דער זיידע מענדעלע אין וואַרשע — — — — —
71	„דער פריינד“ — — — — —
82	די מיטאַרבעטער פון „פריינד“ — ר' מרדכילע (מ. טשעמערינסקי)
93	ד"ר איזידאָר עליאַשעוו (בעל-מחשבות) — — — — —
104	א. ווייטער — — — — —
116	ש. ראָזענפעלד — — — — —
128	י. ל. פּרץ — — — — —
182	שלום אַש — — — — —
195	שלום אַש און גראַף טאַלסטאָי — — — — —
207	אברהם רייזען — די מאַמע פון דער יידישער ליטעראַטור — — — — —
219	לאַמעד שאַפּיראַ — — — — —
231	צבי, נח פּרילוצקי און ש. ל. קאוואַ — — — — —
243	דוד פּרישמאַן — — — — —
257	א. מ. ווייסענבערג — — — — —
271	יונה ראָזענפעלד — — — — —
287	הומאַר אין דער יידישער פרעסע. — יוסף טונקעל — — — — —

געהייליקט דעם אַנדענק
פון די יידישע שרייבערס.
וועלכע זענען אומגעבראַכט
פון די דייטשישע רוצחים.

ו ו א ר ש ע

די ערשטע טריים אין ווארשע

1

ה. ד. נאָמבערג

איך בין געפארן קיין ווארשע זוכן א ליטערארישן מעמד.
א יונגער דאקטאר, האב איך ממש געפילט, אז די יידישע וועלט
נייטיקט זיך אין מיר, און אלע טירן און טויערן פון דער ליטעראטור וועלן
זיך עפענען פאר מיר.

איך האב קיין פריינט, קיין קרובים און באקאנטע אין ווארשע נישט
געהאט, אויסער מיין פרויס קרובים.

דער איינציקער באקאנטער מיינער פון דער ווארשעווער שרייבערי-
שער וועלט איז געווען ה. ד. נאָמבערג.

אבער איך האב מער אדער ווייניקער געקענט נאָמבערגן, און איך
האב געוויסט גענוי, אז אויף זיין הילף קען איך נישט בויען, ער איז אליין
אומבאהאלפן, ער אליין איז אַן א ליטערארישן מעמד און ער איז אליין
אן אומהיילבארער באַהעם.

באקאנט האב איך זיך מיט נאָמבערגן אין דער שווייץ, אין דער
שטאָט ציריך.

געפונען האב איך אים, פאַרשטייט זיך, אין אַ קאַפע, אייניגקער אליין
איז ער געזעסן איבער אַ טעפל שוואַרצע קאַפע.

בלויז אויגן, בלויז און קלוגע, האָט פאַרמאָגט דער קערפערלאָזער
ה. ד. נאָמבערג.

ד"ר א. מוקדוני

איך האָב אין מיין לעבן נישט געזען אַ מענטש מיט אַזוי ווייניק גוף.
ער איז דאָן געווען אַרעם, שרעקלעך אַרעם.
ער איז פאַרוואָרפן געוואָרן אין ציריך אָן געלט, אָן פריינט און אָן
וועלכן עס איז מקור פון פרנסה. אין דער שווייץ איז דאָך אַפּגערעדט,
דאָרט קען אַ ייִדישער שרייבער קיין פרנסה נישט זוכן, ער האָט אַפילו
נישט געהאַט קיין פאַרבינדונגען מיט דער ייִדישער ליטעראַטור אין פּוילן
און אין אַנדערע שטעט. ער איז בטבע נישט געווען קיין מענטש, וואָס האָלט
אָן פאַרבינדונגען.

ער איז אַרומגעגאַנגען קרוע-בלוע.
זיינע לייזונגען שיק פון זשאַווער-קאַליר זענען געווען מער לעכער
ווי שיק.

אַבער ער איז נישט געווען אומגליקלעך, נין.
זיין הלבשה איז געווען אַלט, אַפּגעטראָגן, צעקניטשט און אויך מיט
לעכער.

אַבער אים האָט עס נישט געאַרט.
— וווּ וווינט איר? — האָט איך אים געפרעגט.
— פּאַסט־רעסטאַנט — האָט ער געזאָגט מיט אַ גאַנץ רויזן שמייכל.
עס איז מיר געווען קלאַר, אַז זיין דירה איז אַ געאַמעטרישע. אַדער
ער איז שוין אַרויסגעזעצט געוואָרן פאַר נישט צאלן קיין דירה־געלט, אַדער
מען דאַרף אים היינט־מאַרגן אַרויסשטעלן מיט זיין אַרעמען פעקל פון זיין
דירה אין גאַס אַריין.

אַבער ער האָט זיין שווערע לאַגע אויפגענומען פּילאָזאָפּיש, רויק.
ווען מיר זענען געוואָרן אַ ביסעלע היימישער, האָב איך אים אַ פרעג
געטון פאַרזיכטיק:

— איז וואָס טוט איר דאָ?
— איר ווילט דאָך וויסן פון וואָנען איך האָב אויף מיינע דריי מאָל־
צייטן? לאַמיר רעדן אָפּן — איך לעב פון קאַרטן...
— פון קאַרטן? — האָב איך זיך פאַרווינדערט. איך בין געווען אַ יונגער
מענטש, וואָס האָט קיינמאַל קיין קאַרט אין האַנט נישט גענומען, און ער־
היום נעם איך קיין קאַרט נישט אין האַנט.
שמייכלט ה. ד. נאַמבערג און זאַגט:

אין ווארשע און אין לאַדזש

— איך האָב דריי־פיר אַלטע שוויצאַרישע גוים, מיט וועלכע איך שפּיל קאָרטן יעדן אָונט, טאַקע אין דער קאַפּע, אין אַ זייטיקן צימערל, און איך געוויזן ביי זיי טעגלעך פיר פּראַנק, נישט פינף און נישט דריי, נאָר פּונקט פיר פּראַנק, ריכטיק וויפּיל איך דאַרף האָבן צום עסן.

— פּאַסירט גאַרנישט אַז איר פּאַרלירט? — פּרעג איך אַ פּאַרווונג־דערטער.

— ניין, ביז אַהער האָט עס נישט פּאַסירט, איך קען נישט פּאַרלירן ביי די פיר שוויצער מיינע; זיי זענען זייער שלעכטע שפּילער. און זיי זענען צופּרידן מיט מיר. זיי פּלעגט קאָסטן זייער קאָרטן־שפּיל טייערער. זיי פּלעגן פּאַרלירן צען מאָל מערער. זייער שפּילן מיט מיר קאָסט זיי ביליקער. זיי שפּילן און האָבן די זעלבע הנאה. זיי האָבן אָפט צו מיר גאַר טענות, פּאַרוואָס איך געוויזן ביי זיי אַזוי ווייניק... איך בין אָבער נישט קיין קאָרטן־שפּילער. איך שפּיל קאָרטן, אָבער קיין אַזאַרט־שפּילער בין איך נישט, און ווען נישט די דריי מאָלצייטן, וואָס אַ מענטש מוז האָבן טעגלעך, וואָלט איך נישט געשפּילט מיט מיינע פיר טעמפלעכע שוויצערס, וואָס שפּילן שוין אַ יאָר פּופּציק און האָבן זיך נישט אויסגעלערנט צו שפּילן ווי געהעריק אין קאָרטן.

ווען מיר זענען באַפּריינדעט געוואָרן פּלעגן מיר אָפט מאַכן לענגערע שפּאַצירן.

אויף אַ שפּאַציר איז איינמאָל אָנגעלאָפּן אויף אונדז אַ הויכער, שטאַר־קער יונגער מענטש, אַ זאַטער און אַ גוט־געקליידעטער.

— וואָס מאַכסטו, נאָמבערג? — האָט דער הויכער מאַן אַ פּרעג געטון און האָט גוטמוטיק געשמייכלט, קוקנדיק אויף נאָמבערג און זיין הילוך.

— באַקענט זיך, — זאָגט מיר נאָמבערג, — דאָס איז שלום אַש. און דאָס איז קאַפּעל, אַ סטודענט, וואָס שרייבט סקיצן.

דער קאָנטראַסט צווישן שלום אַש און ה. ד. נאָמבערג איז געווען אַזוי גרויס אין אַלע פּרטים, אַז איך בין געשטאַנען ממש אַ געפּלעפטער

— צוויי באַרימטע יידישע שרייבער, איז איינער געזונט, שטאַרק, זאָט און גוט געקליידט און דער אַנדערער הונגעריק, דאַכלאַז, אָפּגעריסן און קלייק.

ממש מיניאַטוריש.

די באַגעגעניש איז געווען אַ קורצע. שלום אַש האָט ערגעץ געאיילט.

ווי זיין שטייגער איז. ער האָט באַלד אַוועקגעשפּאַנט מיט זיינע לאַנגע פּיס און איז נישט געוואָרן.

— איר זעט אַט דעם גרויסן האַטעל אויף דער אַנדערער גאַס, דאָ שטייט שלום אַש. יאָ אַזאַ מגושם, — האָט נאָמבערג געזאָגט פאַר זיך — און אַזויפיל טאַלאַנט פאַרמאַגט ער.

און מער האָט ער נישט גערעדט וועגן אַשן.

איך האָב זיך אַנגענומען מיט דרייַסטקייט און אַ פּרעג געטון:

— קען איך שלום אַש נישט אַרויסהעלפּן?

— פאַרוואָס? חולה בין איך אַליין צו זאָרגן פאַר זיך? אגב איז ער

אַ מטופּל מיט אַ פּרוי און מיט קינדער, און איך בין אייניגקער אַליין אויף דער וועלט, וואָס איז ער שולדיק וואָס איך בין אַ פּוילער, אַ נאַכלעסיקער און אַ זאָרגלאָזער?

ווען מיר זענען באַפריינדעט געוואָרן האָב איך אים אָפּן געפּרעגט:

— וואָס איז דער תּכלית פאַר איך צו זיצן דאָ, אין ציריך, און לעבן

אַ פּרוכטלאָז און פּוסט לעבן? פאַרט צוריק קיין וואַרשע און פאַרנעמט זיך ווייטער מיט ליטעראַרישער אַרבעט. דאָ דאַרף איך קיינער נישט, אָבער אין וואַרשע דאַרף מען איך האָבן נייטיק.

— יאָ... עס איז אַביסל מליצהדיק, אָבער אמת איז עס. מען דאַרף

זען אַרויסצורייסן זיך פּון דאַנען, — זאָגט נאָמבערג מיט אַ שמייכל.

און ער דערציילט מיר, אַז ער שרייבט אַ נאָוועלע, וואָס הייסט „צווישן

בערג“. ווען ער וועט פאַרטיק ווערן וועט ער זי אַוועקשיקן צום „פריינד“ אין פעטערבורג, וועט באַקומען האַנאַראַר. אגב, זיי צאָלן גוט די „פריינד“ לייט.

און אין אַ קורצער צייט אַרום באַגעגנט ער מיך אַ פריילעכער:

— היינט אַוועקגעשיקט מיין דערציילונג, געבעטן, אַז מען זאָל מיר

שיקן דעם האַנאַראַר טעלעגראַפּיש.

און אין וועלכע צוויי וואַכן אַרום האָב איך געטראָפּן נאָמבערג אין

אַ נייעם גאַרניטור, אין נייע שייך און אַ רייך־ראַזירטן:

— איך פאַר מאַרגן אַוועק, — זאָגט ער מיר איינפאַך, — איך האָב

אַ בילעט אין קעשענע. דאָס ערשטע האָב איך געקויפט אַ באַן־בילעט. אַ

אין ווארשע און אין לאדזש

באָן-בילעט אין קעשענע איז די בעסטע באַוואַרעניש פאַר אַ מענטש ווי איך.

מיר האָבן זיך געזעגנט ווי פּוויינט, ווי גוטע פּריינט.
אַזוי אַרום איז נאָמבערג לגמרי נישט פון די מענטשן וואָס קענען עפעס טון פאַר מיר אין וואַרשע.

מיין ערשטער באַזוך אין וואַרשע איז געווען אין דער רעדאַקציע פון „אונדזער לעבן“. איך האָב זיך גערעכנט פאַר אַ מיטאַרבעטער פון דער דאָזיקער צייטונג. אמת, איך פלעג זיך דרוקן דאָרט צופעליק, אָבער אין בריוו און אין האַנאַראַר האָט מען מיך באַהאַנדלט ווי אַ מיטאַרבעטער.

איך בין דאָס ערשטע מאָל געווען אין אַ ייִדישער רעדאַקציע.
און איך בין געווען ממש איבעראַשט — ליכטיקע, ריינע צימערן אין אַ ניי הויז, מיט אַ שיינעם אַריינגאַנג. הכלל גאַרנישט ענלעך אויף דער אַרעמקייט און אַפּגעלאַזנקייט פון די ייִדישע רעדאַקציעס, ווען ייִדישע ציי-טונגען האָבן געשאַרט גאַלד.

דער רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער איז געווען איינער האַכבערג.
געווען איז דער דאָזיקער האַכבערג דער פאַרשטייער פון דער רוסי-שער טעלעגראַפן-אַגענטור, אַ האַלב-אַפיציעלע רעגירונגס-טעלעגראַפן-אַגענטור פאַר צייטונגען.

אַזאַ שטעלע איז דאָן נישט געווען קיין גאַר גוטע רעקאַמענדאַציע.
די דעפעשן פון דער טעלעגראַפן-אַגענטור זענען געווען געפאַרבט שוואַרץ און זי איז געווען די שטים פון דער צאַרישער רעגירונג.

ראַדיקאַלן און ליבעראַלן האָבן מיט דער דאָזיקער אַגענטור קיין מגע-ומשא נישט געוואַלט האָבן. זיי פלעגן זי מוזן אַבאַנירן פאַר די ציי-טונגען זייערע, קיין אַנדער אַגענטור איז נישט געווען, אָבער מען פלעגט עס טון אומווייליק, ווי מען פלעגט טון אַ סך אַנדערע זאַכן.

ייִדישע שרייבער נעמען נישט אויף וואַרעם אַ נייעם שרייבער. עפעס האָבן זיי כּסדר אַ חשד אויף נייע און באַטראַכטן זיי עפעס ווי קאַנקורענטן. האָט מען מיך אויפגענומען קאַלטלעך אין דער רעדאַקציע פון „אונדזער לעבן“.

בלויז איינער האָט זיך אַרומגעכאַפט מיט מיר, און דאָס איז געווען

ד"ר א. מוקדוני

מרדכי ספעקטאָר. ער האָט זיך דערפרייט מיט מיר. ער האָט געלייענט אַלץ, וואָס איז געווען געדרוקט פון מיר אין „אונדזער לעבן“.

און ער האָט מיר אַריינגעשושקעט אין אויער:

— איך דאַרף מיט אייך עפעס רעדן, אָבער אונטער פיר אויגן. מיר וועלן זיך נאָך זען. איך וועל אייך שוין זען.

איך בין אַריין צו האַכבערגן אין קאַבינעט; ער האָט געקענט שפילן אַ ראַלע פון אַן איראָפּעישן, אָדער רוסישן אַרויסגעבער.

איך האָב דערזען פאַר זיך אַ פעטן, באַבייכלטן מענטשן, אַ מענטש מיט קאַלטע אויגן, מיט עפעס אַן ערב־פליך, וואָס איז ערגער ווי דער פאַרטיקער פליך, מיט פעטע, אָדער פּוּקע הענט און מיט אַנגעצויגענע מאַנירן.

ער איז, פאַרשטייט זיך, זייער צופרידן צו זען דעם יונגן סטודענט, וואָס שרייבט אַזוי לעבעדיק.

— שוין אַ דאָקטאָר? וואָס האָט איר בדעה צו טון? איר וועט זיין מיין גאַסט היינט צו מיטאַג. מיין וויינינג איז טאַקע אין דער געביידע, איין שטאַק איבער דער רעדאַקציע. פאַרגעסט נישט, מיר, איך און מיין פרוי, וועלן זיין צופרידן צו באַגעגענען אייך ביי אונדז אין דער היים.

ער האָט מיך געפירט איבער אַלע צימערן פון דער רעדאַקציע, באַקענט מיט אַלע מיטאַרבעטער און מיר אַנגעזאָגט, אַז ער דערוואַרט מיך ביי זיך, צום מיטאַג.

די פּריוואַטע דירה פון דעם אַרויסגעבער פון „אונדזער לעבן“ האָבן בערג איז געווען גאַר אַ פּיינע, כמעט אַ רייכע.

ביים טיש האָט מען גערעדט רוסיש. האַכבערג איז געווען אַ רוסישער ייד, מיט דער דינסט — פּויליש און דאָ און דאָרט, פאַרשטייט זיך, אויך יידיש.

דריי לשונות אין אַ יידיש הויז, ביי איין אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר פון אַ יידישער צייטונג.

עס זענען געווען חילוקי־דעות וועגן דעם — פון וואָס מאַכט האַבן בערג אַזאַ פּיין לעבן: צי פון דער צייטונג „אונדזער לעבן“, צי פון דער רוסישער טעלעגראַפֿן־אַגענטור? אייניקע האַבן געהאַלטן, אַז די צייטונג

אין ווארשע און אין לאָדזש

„אונדזער לעבן“ גיט גוטע פראָפּיטן און אנדערע האָבן געהאַלטן, אַז די טעלעגראַפּן-אַגענטור איז אַ בעסערער און אַ גרעסערער קוואַל פון הכנסה. די טעלעגראַפּן-אַגענטור האָט מען נישט געגעבן אַבי וועמען. עס איז געווען אַ רעגירונגס-אַרגאַן. די צאַרישע רעגירונג האָט געפירט איר צאַרישע פּאָליטיק דורך דער טעלעגראַפּן-אַגענטור, און אַגענטן האָבן גע-קאַנט זיין בלויז מענטשן, צו וועלכע די רעגירונג האָט פּולן צוטרוי. מיט דער טעלעגראַפּן-אַגענטור זענען געווען פאַרבונדן פאַרשידענע נישט אינגאַנצן כשרע הכנסות.

און אַפּנים, אַז די, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז די רוסישע טעלעגראַפּן-אַגענטור איז געווען דער בעסערער קוואַל פון הכנסה פון דער צייטונג „אונדזער לעבן“, זענען נישט געווען אינגאַנצן אויסערן וועג. האַכבערג איז געווען אַ ייד מיט אַ שטאַרקער האַנט. ער איז אויך געווען דער פּאַקטישער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג, כאַטש ער איז נישט געווען קיין יידישער שרייבער און סתם נישט קיין שרייבער. ער איז געווען דער טיפּישסטער צאַריש-רוסישער טשינאַוויג. „אונדזער לעבן“ איז געווען אַ כשרע צייטונג, פון דעם שטאַנדפּונקט פון דער צאַרישער רעגירונג.

אַרום און אַרום האָט די צייטונג מיט האַכבערג, ווי אַן אַרויס-געבער, מיט זיין פאַררוסישסטער פרוי און פאַררוסישסטן הויז, געמאַכט אויף מיר אַ גאַנץ שווערן אינדרוק. און האַכבערג האָט דווקא זיך געגרויסט מיט זיין רוסישן שטייגער פון לעבן. וועגן זיין צייטונג האָט ער גערעדט עפעס ווי פון אַ זייטיקן געשעפט, וואָס איז נישט מעלה און נישט מוריד. דער ערשטער יידישער אַרויסגעבער, וואָס איך האָב באַגעגנט אין מיין לעבן, האָט נישט דערוועקט קיין גאַר שיינע האַפענונגען אין מיין יונג האַרץ.

נישט אַזוי האָב איך מיר פאַרגעשטעלט אַ יידישן אַרויסגעבער, וואָס איז פּאַקטיש אויך דער רעדאַקטאָר.

**

איך האָב אויפגעזוכט ה. ד. נאַמבערגן. איך האָב אים געפונען אין אַ קאַפע זיצנדיק איבער אַ טעפל שוואַרצע קאַפע, ריכטיק ווי אין ציריך.

ד"ר א. מוקדוני

מיט נאָמבערגן איז גאַרנישט שייך געווען צו רעדן וועגן אַ מעמד, אָדער אַרבעט ווי אַ שרייבער. ער האָט אייך קיינמאָל קיין עצות נישט געגעבן און ער האָט קיינמאָל אויף זיך נישט גענומען די ראַלע פון אַ זאָרגער פאַר יונגע שרייבער, נישט ליטעראַריש און נישט מאַטעריעל.

ער האָט נישט געקענט טראַגן קיין פעקלעך. ער האָט נישט געהאַט קיין אַמביציעס און האָט נישט פאַרמאָגט קיין שום איניציאַטיוו.

אָבער ער איז געווען אַ ביז גאַר לאַיאַלער קאָלעגע. מיר איז שפּע־טער אויסגעקומען צו אַרבעטן מיט אים אין „פּריינד“ און איך האָב דער־זען אין אים אַ גוטן קאָלעגע, אַ געטרייען חבר, אָבער דאָס איז געקומען ספּאַנטאַן, אָדער אגב־אורחא.

ער האָט נישט געקאָנט זאָגן, ווי אַנדערע בעל־טובות, פרום און מיט דביקות: „הריני מוכן ומזומן לקיים מצוות קאָלעגישקייט און גוט־חברשאַפט“.

אָט די פרומע הקדמה, אָדער אַריינפיר, האָט ער קיינמאָל נישט גע־מאַכט. אָבער ביי אַ וויכטיקער געלעגנהייט האָט איר געקענט בויען אויף אים ממש פיתום און רעמסס.

איך וועל נישט זאָגן, אָז ער איז געווען אַ בעל־מצווה, — ניין, פאַר קיין פאַל. אָבער ווען אים איז אויסגעקומען צו טון אַ מצווה האָט ער זי געטון אינגאַנצן, אָן האַלבקייטן, און דערביי האָט ער נישט געפּאָדערט פון קיינעם קיין דאַנק און קיין אַנערקענונג פאַר דעם.

ער איז געווען פון די טשיקאָוסטע מענטשן, וואָס איך האָב באַ־געגנט:

ער איז געקומען ממש פון חסידים־שטיבל. ווען ער האָט שוין גע־האַט אַ פרום ווייב און צוויי קינדער, דוכט זיך, איז ער מיטאַמאָל נתפקר געוואָרן, האָט פאַרלאָזן ווייב און קינדער, און איז מיט דער צייט געוואָרן איינער פון די וועלטלעכסטע ייִדישע שרייבער ביי אונדז.

עס איז קיין זכר נישט געבליבן אין אים פון דעם ישיבה־בחור און פון דעם חסיד פון חסידים־שטיבל.

גייסטיק איז ער געווען אַ וועלט־מענטש, דורכויס אַ באַהעם, דורכויס אַ מענטש אָן קיין שום פאַראַרטיילן און אָן קיין טראַדיציאָנעלע פעקלעך.

אין ווארשע און אין לאַדזש

ער האָט ממש זיך איבערגעשאַפן אינגאַנצן אין אַ פּולקאַם וועלטלעכן מענטשן.

אַבער דאָ האָט ער דערזען, אַז דער קערפּער זיינער, דער גוף זיינער איז דורכויס אַ ישיבה־בחורישער, דורכויס אַ גוף פון אַ בית־המדרשניק. און ער האָט זיך גענומען מיט אַ גוואַלדיקער עקשנות איבערבויען זיין גוף; ער האָט אָנגעהויבן פאַרן אויף אַ וועליסאַפּעד, שפּילן ביליאַרד, טאַנצן און פאַרנעמען זיך מיט אַלע אַנדערע ספּאָרטן.

האַט ער אַלע ספּאָרטן געקאַנט גוט. ער איז געפאַרן אויף אַ וועלי־סאַפּעד. ער האָט אַפּילו געטאַנצט גוט; ער האָט געשפּילט גוט ביליאַרד, הכלל — ער איז געווען פאַקטיש אַ ספּאָרטסמען, אַבער דער גוף איז גע־בליבן ישיבה־בחוריש, בית־המדרשדיק.

עס האָט קיין זאַך נישט געהאַלפּן. נישט נאָר האָט ספּאָרט נישט גע־האַלפּן, נאָר עס האָט ממש קאַליע געמאַכט. ער איז געוואָרן נאָך מער אויסגעדאַרט, נאָך מער געבויגן, און די פּיס זענען ביי אים געוואָרן דין ווי צוויי שטעקלעך...

דאָס איז געווען זיין שטילע, באַהאַלטענע טראַגעדיע.

ער האָט מיט קיינעם וועגן דעם נישט גערעדט.

נאָר איינמאַל, אין בערלין, בין איך געקומען צו אים אין האַטעל אינדערפרי און האָב געפונען אין זיין בעט ממש אַ הויפּן דיניקע בינד־לעך, אַזוי דין זענען געווען די בינדלעך זיינע, אַז מיר האָט זיך אויס־געדוכט, אַז ווי זיי גיבן זיך נאָר אַ ריר, צעברעכן זיי זיך...

ער האָט זיך נישט געקענט אויפהייבן.

— אויפשטיין פון בעט איז די שווערסטע זאַך פאַר מיר, — האָט ער

געזאָגט ביטערלעך.

— איר קוקט אויף מיין קערפּער? איך אַרבעט אויף מיין קערפּער שוין אַ פאַר צענדליק יאָר, אַבער עס איז אַרויסגעוואָרפּן. עפעס אַ קללה האָב איך באַקומען בירושה, אַ קללהדיקן קערפּער. וואָס דו זאָלסט נישט טון פאַר אים — אַלץ איז אומזיסט, ער דאַרט, קוואַרט און שרומפט איין. דאָס איז דאָס איינציקע מאָל, וואָס איך האָב אים געהערט רעדן וועגן זיין באַהאַלטענער טראַגעדיע.

— ערשט זעקס פאַרנאַכט טשוכע איך זיך פאַנאַדער; צוועלף בינאַכט

ד"ר א. מוקדוני

פיל איך זיך שוין ווי אַ גאַנצער מענטש און צוויי־דריי אַזיגער, ווען איך גיי שלאָפן, פאַלט אַריין מיין קערפער אין בעט אַריין ווי אַ מת אין קבר... יא, זיין גייסט האָט ער איבערגעשאַפן, אינגאַנצן איבערגעשאַפן, זיינע פעליעטאַנען זענען געווען מער ווינעריש און מער פראַנצויזיש ווי די פעליעטאַנען פון די בעסטע ווינער און די פאַריזער פעליעטאַניסטן. ער האָט געדענקט ווי אַ דורכויס וועלטלעכער מענטש. ער האָט ממש אַרויסגערויכערט פון זיך דעם זכר פון זיינע ישיבהשע און בית־המדרש־דיקע יאָרן.

אַבער דעם קערפער האָט ער נישט געקענט איבערשאַפן. יא, ער האָט זיך צופיל אַנגעשטרענגט און ער איז געשטאַרבן פרי־צייטיק.

מיר האָבן געאַרבעט 5 יאָר אין „פריינד“. מיר פלעגן זיך באַגעגענען כמעט טאַג־טעגלעך, און דאָס איז אויסער אונדזערע באַגעגענישן אין קאַפּעס, אין טעאַטער, אויף קאַנצערטן און ביי פריינד און באַקאַנטע. און ווען איך וואָלט באַדאַרפט כאַראַקטעריזירן נאַמבערגן אין צוויי ווערטער, וואָלט איך געזאָגט: ער איז געווען אַ מאַראַלישער ציניקער. פון אויבן אַ דין הייטל פון ציניזם, אָדער גלייכגילטיקייט צו אַלץ און אונטן — אַ פעסטע, געזונטע און וואַרעמע מאַראַל.

דוד פרישמאַן האָט אים אַמאָל ביי אַנגערופן „מהיכא־תיתניק“. דאָס איז בפירוש נישט ריכטיק. דוד פרישמאַן אַליין איז געווען מער מהיכא־תיתניק פון נאַמבערגן; נאַמבערגן האָבן געאַרט, שטאַרק געאַרט אַלע געזעלשאַפטלעכע, פּאָליטישע און קולטורעלע פראַגן און פראַבלעמען. איר האָט עס געזען אין זיינע אַרטיקלען און אין זיינע גלענצנדיקע, ממש נאַבעלע פעליעטאַנען.

דוד פרישמאַן האָט זיך אָדער געחכמהט, אָדער ער האָט אַלץ מבטל געווען, דערהויפּט שרייבער.

נאַמבערג האָט בלויז פון אויבנאויף אויסגעזען ווי אַ ציניקער אין טאַג־טעגלעכן לעבן; אָבער ווי ער האָט גענומען די פעדער אין האַנט, איז ער געוואָרן דער סאַמע ערנסטער מענטש ביי אונדז.

אין די טעג ווען ער פלעגט דאַרפן געבן אַן אַרטיקל פאַרן „פריינד“, פלעגט ער קומען פריער אין רעדאַקציע. ער פלעגט קומען ממש אַ צונויפ־

אין ווארשע און אין לאדזש

געקנייטשטער, א צונויפגעקנוילטער, אינגאנצן א גרינער עפעס פון באַ- האַלטענע שמערצן.

ווינטער פלעגט ער ציטערן פון קעלט. ער פלעגט זיך רייבן ביים וואַרעמען אויוון ווי אַ דערפּרוירן פּיצל קינד.

אַבער ש. ראָזענפעלדס דערמאָנונג, אַז מען דאַרף זיין אַרטיקל, פלעגט אים עפעס אויפוועקן ווי פון טויט. ער פלעגט אויף זיין טיש אויסלייגן אַ האַלבן טויץ צייטונגען, פלעגט זיי אַלע מיט אַמאַל לייענען אַ האַלבע שעה, אין אַן אויפגעלעבטער פלעגט ער זיך זעצן שרייבן.

אין אַ שעה, אָדער צוויי פלעגט ער אַ וואַרף טון ש. ראָזענפעלדן אויפן טיש אַן אַכט-ניין קליינע בלעטלעך פאַרשריבן פאַפּיר און פלעגט באַלד נעלם ווערן, אַזוי ווי עפעס גאָר וויכטיקס וואַרט אויף אים ערגעץ, אויסער די טירן פון דער רעדאַקציע.

און נעלם פלעגט ער ווערן אין קאָפּע.

איז קיינער נישט געווען, איז ער געזעסן אַליין, געזעסן און געקוקט אין טעפּל קאָפּע, אָדער געלייענט אַ צייטונג. פלעגט זיך עמעצער צוזעצן צו אים פלעגט ער אויפלעבן, פלעגט שפּאַסן, רעדן ערנסט, דיסקוטירן, אָבער קיינמאַל נישט פאַרביסן, קיינמאַל נישט פאַרעקשנט.

ער האָט ווייניק געשריבן, ווייניקער פאַר אַשן, ווייניקער פאַר י. ל. פּרצן און ווייניקער פאַר א. מ. ווייסענבערגן.

ער האָט נישט געהאַלטן פון „עשות ספרים הרבה“.

אַבער פּלוצים פלעגט ער אַרויסקומען מיט אַ דראַמע, מיט אַ דער- ציילונג און מיט אַן איבערזעצונג.

געוויינלעך האָט עס פאַסירט ווען ער איז עפעס אָן אַ צוועק אַוועק- געפאַרן אין אַן איינזאַם אַרט ערגעץ אין אויסלאַנד, אָדער אַרום וואַרשע, און אויס איינזאַמקייט און לאַנגווייליקייט פלעגט ער אַנשרייבן עפעס.

ער האָט ממש נישט געפילט קיין שום טעם אין כבוד, אין פּירסום און אין רבי'ן-זיך. דער פּיינער סקעפטיקער אין אים פלעגט עס נישט סובל זיין.

ער איז נישט געווען קיין קאַכלעפל, ער האָט זיך נישט געקעהלט, נישט געהערט צו קיין פּאָליטישע פאַרטייען און האָט קהל קיין דעה נישט גע- זאָגט.

ד"ר א. מוקדוני

פונדעסטוועגן וועט אייך יעדער אָרגענטינער ייד זאָגן, אַז נאָמבערג האָט מיט זיינע אַרטיקלען וועגן דער יק"א אין אָרגענטינע ממש געמאַכט אַ רעוואָלוציע אין דער פאַרוואַלטונג פון די ייִדישע קאָלאָניעס אין אַר-גענטינע.

און נאָמבערג איז אַ שטיק צייט געווען אַ דעפּוטאַט אין פּוילישן סייס.

און נאָמבערג האָט אויפגערודערט די וואַרשעווער אונטערוועלט ווען ער האָט געהאַלטן, צוזאַמען מיט פּרצן, מיט א. ווייטער און מיט מיין וויי-ניקייט אַ רעפּעראַט וועגן דער לאַגע פון ייִדישן טעאַטער. ער האָט געהאַט דעם מוט צו זאָגן אָפּן אויף אַ פאַרזאַמלונג פון עטלעכע טויזנט יידן, אַז אין די ערשטע רייען אין די ייִדישע טעאַטערס זיצן אַלפּאַנסן, אַז זיי זענען די מעצענאַטן פון ייִדישן טעאַטער.

אַט דער מהיכא־תּיתּיניק איז שוין גאָר קיין מהיכא־תּיתּיניק נישט געווען.

איר וועט נישט קענען אָנווייזן אויף קיין איין מוטיקן געזעלשאַפּט-לעכן אַקט פון דוד פּרישמאַן, אָבער אויף נאָמבערגס געזעלשאַפּטלעכע אַקטן קענט איר אָנווייזן.

יאַ, עס זענען געווען צוויי נאָמבערגס: נאָמבערג דער באַהעם, דער קאַפּע־מענטש און נאָמבערג דער געזעלשאַפּטלעכער מענטש און פאַראַנט-וואַרטלעכער מענטש; נאָמבערג דער האַלבער ציניקער און נאָמבערג וואָס קען אַ קלאַפּ טון איבערן טיש און זאָגן דאָס שטאַרקע וואָרט.

ער האָט ווייניק געלייענט. ער איז געווען צופיל פאַרנומען מיט ספּאָרט. ער האָט אפשר געלייענט אַ 20-30 גוטע ביכער אין זיין לעבן; זענען, ראשית, די ביכער געווען גוטע און, צווייטנס, זענען זיי אים געבליבן אין קאַפּ לעולם ועד.

אָבער דער עיקרשט האָט ער פאַרמאַגט דעם קלאַרסטן, קלוגסטן קאַפּ. ער איז געווען אויסערסט אינטעליגענט און האָט געקענט אויפכאַפּן די קאַמפּליצירטסטע פּראָבלעמען פאַרבייגייענדיק.

געשטערט האָט אים זיין אומגליקלעכער קערפּער.

אין ווארשע און אין לאדזש

געשטערט האט אים אויך דאס, וואָס ער האָט זיך באַגאַנגען מיט זיין
אייגענעם שוואַכן גוף ממש רוצחיש. ער האָט געגאַסן אין זיך זעכצן שעה
נאַכאַנאַנד שוואַרצע קאַפע און ליקער, האָט געצווונגען זיין שוואַכניקן און
רוינירטן קערפער צו פאַרנעמען זיך מיט ספּאַרט שעהן און שעהן נאַכ־
אַנאַנד.

און ער האָט זיך איינמאַל אַראָפּגעקיקלט פון די טרעפּ פון אַ פענ־
סיאַנט אין אַטוואַצק און איז געשטאַרבן אין די פּופציקער.

מרדכי ספעקטאר

איך בין אוועקגעפארן אויף עטלעכע טעג פון ווארשע צוריק קיין ביאליסטאק מיט דער זיכערקייט, אז איך בלייב א ווארשעווער און ווער א פראפעסיאנעלער שרייבער. אבער איך האב נישט געהאט קיין שום אנונג ווי אזוי דאס וועט געשען.

ווייל קיינער האט מיר נישט פארגעשלאגן עפעס קאנקרעטעס, און איך האב אפילו מיט קיינעם נישט גערעדט קלאר וועגן מיין צוקונפט און מיינע פלענער.

צום סוף יוני 1909 בין איך צוריקגעקומען קיין ווארשע. אין דעם זעלביקן טאג האב איך זיך באגעגנט מיט ה. ד. נאמבערג, און פארנאכט האט ער מיך גענומען אין דעם מוראנאווער טעאטער. ווי איך בין אריין אין טעאטער, באגעגנט מיך מרדכי ספעקטאר מיט א מאדנער פרייד:

— איך זוך דאך אייך ארום שוין קארגע צוויי וואכן. ווו זענט איר פארפאלן געווארן? איך האב זיך שוין געוואלט ווענדן צו אייך דורך א צייטונג, אז איר זאלט זיך אפרופן!

און ער נעמט מיך אוועק אין א זייט, זאגט מיר, אז איך וועל גארנישט פארלירן, אויב איך וועל דורכלאזן א טייל פון דער פארשטעלונג. ער האט מיט מיר צו רעדן עפעס ביז גאר וויכטיקס. הכלל, ער גרייט זיך ארויסצוגעבן א צייטונג: „די נייע וועלט“ וועט

אין ווארשע און אין לאדזש

זי הייסן, דארף ער האבן איינעם, וואָס זאָל שרייבן „די פּילאָזאָפּיעס“, (לייט-אַרטיקלען), פּאַליטיק און סתם וואָס אַ צייטונג האָט נייטיק און וויל מיך האָבן פאַר אַ מיטאַרבעטער.

איך האָב די דאָזיקע זאַכן קיינמאַל נישט געשריבן, און האָב נישט געוואָלט צי איך בין פּעיק דערצו. איך האָב עס אָפּן געזאָגט ספּעקטאַרן. ער האָט פון אָנהייב נישט געוואָלט הערן פון דעם — וואָס הייסט אַזאַ געבילדעטער יונגערמאַן וועט נישט קענען שרייבן דאָס, וואָס דער אַלטער פּרילוצקי שרייבט?

איך האָב אָבער באַשטאַנען דערויף, אַז איך זאָל פּריער פּרובירן. איך האָב פאַרגעשלאָגן, אַז מיר זאָלן זיך צונויפקומען אין דער דער-וויל ליידיקער רעדאַקציע און איך וועל ברענגען עטלעכע אַרטיקלען אויף פאַרשידענע טעמעס.

אויף מאַרגן האָב איך אַ בלעטער געטון דעם „היינט“, די „הצפּירה“ און פּרעשמאַנס „הבוקר“ און אָנגעשריבן עטלעכע אַרטיקלען אויף פאַר-שידענע טעמעס.

עס איז געגאַנגען גאַנץ לייכט.

אין דריי שעה, אָדער פיר בין איך געוואָרן פאַרטיק מיט דריי אַר-טיקלען, און אויף מאַרגן האָב איך זיי געלייענט פאַר ספּעקטאַרן, פאַר זיין געלט-שותף און, דוכט זיך, אויך פאַר זאגאראדסקין, אַן אַלטער צייטונגס-מענטש.

און אַן טענות ומענות בין איך געקרוינט געוואָרן פאַר איינעם פון די הויפט-מיטאַרבעטער.

אויף ספּעקטאַרס אָפּן פנים האָב איך געזען, אַז ער איז גליקלעך — ער האָט דאָ געקראָגן דעם ריכטיקן מענטשן פאַר זיין צייטונג.

באַלד, נאָך אַ קורצער שושקעריי צווישן ספּעקטאַרן און זיין געלט-שותף, איז באַשטימט געוואָרן מיין געהאַלט.

דער געהאַלט האָט מיר, דעם נעכטיקן אַרעמען סטודענט, אויסגעזען ממש ווי אַ קייזערלעכער געהאַלט.

די צייטונג האָט באַדאַרפט אַרויסגיין ערשט אין דריי וואָכן אַרום, אָבער דער גוטער ספּעקטאַר האָט זיך שוין מיט מיר נישט געשיידט, יעדן טאָג פלעגן מיר זיצן און אויסאַרבעטן פלענער. מיר פלעגן שפּאַצירן, באַ-

ד"ר א. מוקדוני

זוכן רעסטאראנען, אין וועלכע ספעקטאָר איז געווען אַ שטענדיקער איינ-גייער און וווּ מען האָט אים באַגעגנט מיט אַ ברייטן „גוט-מאָרגן, פּאַניע רעדאַקטאָר“. ער האָט מיך פּאַרגעשטעלט פאַר אַלעמען, פאַר דעם רעס-טאָראַטאָר, פאַר די ליטעראַטן, וועלכע איך האָב נישט געקענט, פאַר יידן סוחרים און בכלל פאַר יעדן, וואָס מיר האָבן באַגעגנט:

— דאָס איז אונדזער נייער מיטאַרבעטער ד"ר קאַפּעל.

מרדכי ספעקטאָר איז געווען פון די טשעקאָוסטע געשטאַלטן און שרייבער אין דער יידישער שרייבערישער וועלט; ער איז געווען אַ זייער איינפאַכער פּאַלקס-מענטש, ער האָט קיינמאָל גאַרנישט געלערנט, נישט תורה און נישט וועלטלעכע לימודים.

זיין קאַפּ איז ממש געווען פאַרהאַקט און פאַריגלט פאַר אַלע תורות, סיי רעליגיעזע און סיי וועלטלעכע. קיין תורה האָט נישט געקענט דורכ-ברעכן אַ וועג אין זיין מוח אַריין.

אַבער אַט דער פשוטער פּאַלקס-מענטש איז געווען אַ שרייבער מיט טאַלאַנט.

ער האָט גוט געקענט דאָס יידישע קליין מענטשעלע, דאָס מענטשל פון זיין אייגענער גרויס. ער האָט אים געקענט, פאַרשטאַנען און ער האָט געשריבן ממש ווונדערלעך וועגן אים.

ער האָט זיך צום קליין מענטשל נישט באַדאַרפט אַראַפּלאָזן און זוכן אין זיינע פּלאַכע טיפענישן פּערל. עס איז נישט געווען קיין שום מחיצה צווישן אים און דעם יידישן מענטשן פון גאָס. זיי האָבן זיך ביידע זייער גוט פאַרשטאַנען.

זיינע ראַמאַנען קלאַרע, איינפאַכע, אַפּענע און אויבנאויפיקע; זיי זע-נען אַבער גוטע ליטעראַטור, גאַרנישט דער ערך בעסערע ליטעראַטור ווי די ווערק פון געוויסע קלאַסיקער אונדזערע מיט גאַר גרויסע פּרעטענזיעס. זיין טעמאַטיק איז אַ קלאַרע און אַן איינפאַכע, אַבער זי איז פול מיט לעבן, זי איז כּסדר עפּעס אַרויסגענומען פון לעבן אַ הייסע ממש, אַן אַקטועלע. דער לעבעדיקער, צאַפּלדיקער טאַג האָט זיך געשפּיגלט אין איר. און אַ מיטאַרבעטער פאַר אַ צייטונג איז ער געווען דער געוונטשנס-טער.

אין ווארשע און אין לאדזש

ער גייט ארויס אין גאס און ברענגט מיט זיך אין רעדאקציע א לע-
בעדיק, א צאפלידיק בילדל, וואס זאגט אמאל מער ווי די בעסטע, גרינד-
לעכסטע ארטיקלען אויף דער זעלביקער טעמע.
ווי א רעדאקטאָר איז ער געווען דער אומבאהאלפנסטער מענטש. ער
האט איינפאך נישט געוויסט מיט וואס מען עסט עס.
און מיר איז אויסגעקומען צו זיין דער פאקטישער רעדאקטאָר. איך
האב אים, דעם פשוטן, ליבהארציקן מענטשן ארויסגעהאלפן גערן, און ער
איז מיר זייער דאנקבאר געווען.
ער האט קיינמאל זיך נישט געקענט אויסלערנען ווי מען לייגט אויס
„מגע-ומשא“, כסדר פלעגט ביי אים ארויסקומען „מגא-ומשע“. בכלל ווי
עס פלעגט קומען צו א העברעיש ווארט איז געווען ביטער, זיין געזיכט
און זיין פליך פלעגן רויט ווערן פון פארלוירנדיקייט אין אַנשטרענגונג.
אַבער זיינע גאסן-בילדלעך פון די נאלעווקעס זענען געווען גוטער
צייטונגס-שטאף, זיינע איבערזיכטן פון דער פראַווינץ זענען געווען פול מיט
הארציקן הומאָר, מיט ליבע און מיט אמתדיקייט.

**

געווען איז ער א געפאקטער מענטש פון מיטעלן הויך. ער האט
געהאט א טעמפלעך פנים, אַבער א זייער אַפן. זיינע אויגן קליינע און עפעס
קינדיש-נאַיווע, קיין האַלדז האַט ער עפעס נישט געהאַט, פון די פלייצעס
גלייך איז אַרויס דער שווערער, מאַסיווער קאַפּ.
ער האַט געוויסט זיינע בילדונגס-הינטערשטעליקייטן, פלעגט ער זיין
זייער פאַרזיכטיק. ער פלעגט זיך רויטלען און געקוקט אויף אייך ממש
מיט תחנונים; איך בין נישט קיין געלערנטער, אמת, האַט געזאָגט זיין
אומבאהאַלפענער קוק, אַבער קעפּן דאַרף מען מיך נישט דערפאַר...
ער איז געווען אַ מענטש אַן ערדישער. ער האַט זיך נישט געקענט
אויפהויבן פון דער ערד אויף אַ מילימעטער אַפילו.
ער האַט ליב געהאַט גוט עסן און אַ סך עסן. ער פלעגט עסן מיט
הנאה, מיט גרויסן ערנסט און מיט פאַך-קענטעניש.
איך האַב אין די ערשטע האַנגי-טעג פון אונדזער צוזאַמענאַרבעט אין
צייטונג דורכגעמאַכט מיט אים די פראַצעדור פון אַ ספעציעלן פאַראַדנעם
מיטאַג ספעקטאַרס.

— קומט אַמאַל מיט מיר עסן, — האָט ער מיר געזאָגט — די ליט-
וואַקעס באַלעקן זיך פון תעניתים. קומט און עסט מיט מיר אַן אמתן
מיטאַג. איר קענט נאָך נישט וואַרשע, וואַרשע איז די גרעסטע און בעסטע
שטאַט פאַר אַ מענטשן, וואָס האָט ליב אָפּצוּעסן. מען דאַרף אָבער וויסן
ווי צו עסן אין וואַרשע. אַוועקזעצן זיך אין איין רעסטאָראַן און אָפּעסן
אין איילעניש, אָן אַ גוטער הפסקה צווישן איין געריכט און דאָס אַנדערע
האָט קיין טעם נישט, — זאָגט מיר ספּעקטאָר ערנסט, — אַ מענטש דאַרף
עסן ווייניקסטנס 4-3 שעה אין טאָג.

הכלל — מיר לאָזן זיך מיט ספּעקטאָרן עסן מיטאַג.

גייען מיר. פּלוצים שטעלט ער מיך אָפּ:

— אַט דאָ וועלן מיר עסן לעבערלעך, געהאַקטע, אָדער געבראַטענע

די בעסטע לעבערלעך אין שטאַט.

די לעבערלעך האָבן טאַקע געהאַט באמת דעם טעם גן-עדן. דאָ האָט
אַ ספּעציאַליסט, אָדער אַ ספּעציאַליסטין אַריינגעלייגט איר גאַנצע חכמה
און דערפאַרונג אין האַקן און בראַטן גענדזענע לעבערלעך.

נאָך די טעם-גן-עדניקע לעבערלעך האָב איך געוואַלט באַשטעלן
די ווייטערדיקע געריכטן, אָבער ספּעקטאָר האָט מיך אָפּגעשטעלט:

— דאָ עסן מיר בלויז לעבערלעך. דאָס איבעריקע וועלן מיר עסן

אין אַנדערע פּלעצער. עס איז דאָ אין פּוילן אַ מאַכל, וואָס הייסט „כלאָד-
ניק“ און איר דאַרפט אים פאַרזוכן אין דעם בעסטן אָרט.

הכלל — מיר זענען אַוועק עפּעס אין אַ האַטעל „בריל“ און דאַרט

געגעסן „כלאָדניק“, ווּנדערלעכן פּוילישן „כלאָדניק“.

איך בין שוין געווען פאַרטיק, אָבער ספּעקטאָר האָט געלאַכט:

— פאַרלאָזט זיך אויף מיר, איך וועל אייך פירן איצט אין אַן אָרט

צו עסן כלייש. איר וועט נאָר דערהערן דעם ריח און איר וועט זיך אַרויפ-
וואַרפן אויפן שלייש ווי אַן אויסגעהונגערטער וואָלף.

איך בין געווען זיכער, אַז ספּעקטאָר האָט אַ צו-הויכע מיינונג וועגן

מיינ אָפּעטיט, אָבער איך בין געגאַנגען מיט אים, און גערעכט איז ער גע-
ווען. איך האָב געגעסן דאָס פּלייש מיט אַ וואָלפּישן אָפּעטיט.

אָפּגעגעסן דאָס פּלייש הייבט זיך ספּעקטאָר אויף און זאָגט:

— איצט גייען מיר טרינקען קאַווע צו סאַמאַדעני.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

די קאָיווע ביי סאַמאַדעני האָט געהאַט אַ נאַמען אין וואַרשע. דאָרט פלעגט איר באַגעגענען די וואַרשעווער אַריסטאָקראַטיע. און אומעטות האָט מען באַגריסט וואַרעם ספּעקטאָרן. אַלע האָבן איב געקענט.

אונדזער פּרעס־עקספּעדיציע האָט געדויערט גאַנצע דריי שעה. איז ווען איך האָב אַ קוק געטון אויפן זייגער אַ פאַרווינדערטער, האָט ספּעקטאָר פאַרשטאַנען וואָס מיין פאַרווינדערונג מיינט, און ער האָט מיר דערקלערט, אַז נישט אַלע טאָג מאַכט ער אַזאַ פּרעס־פאַראַד. דאָס טוט ער בלויז ביי פּייערלעכע געלעגנהייטן. היינט האָט ער מיך געוואַלט מכבד זיין מיט אַ גוטן, ריכטיקן מיטאַג.

קיין ליטעראַרישע שמועסן האָט מען מיט ספּעקטאָרן נישט געקענט פירן, כאָטש ער האָט געקענט אָפּשאַצן יעדן ייִדישן שרייבער מיט דער גרעסטער פּרעציזקייט און מיט דער בעסטער מביוות. אָבער „באַלאַקען“ וועגן ליטעראַטור האָט ער נישט געקענט און נישט געוואַלט.

אָבער מיט חשק פלעגט ער דערציילן וועגן זיינע באַגעגענישן מיט פאַרשידענע טשעקאָווע כאַראַקטערן אין דעם וואַרשעווער בבל און מיט שרייבערס. ער פלעגט דערציילן וועגן זיי מיט הנאה און מיט אמתער מאַ- לערישקייט.

פאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן פיל גערעדט וועגן דער צייטונג אונ- דזערער, וועגן „דער נייער וועלט“, וואָס דאַרף דערשיינען. איך בין געווען אינגאַנצן אַ גרינער אין דער צייטונגס־וועלט, פלעג איך פאַרלייגן פלענער ממש פאַנטאַסטישע, און דער גוטער ספּעקטאָר פלעגט מיך אויסהערן און פלעגט פאַטערלעך מיר קלאַפן איבער דער פלייצע און זאָגן:

— איר דאַרפט פּרײַער זען ווי אַ צייטונג ווערט געמאַכט. איר דאַרפט זיך באַקענען מיט טויזנטער קלייניקייטן. איר דאַרפט זיך באַקענען מיטן ייִדישן לייצענער, און ערשט דאַן וועט איר קענען האָבן אַ מיינונג. און ער איז געווען גערעכט, דער גוטער ספּעקטאָר. אַט דער פשוטער מענטש האָט געקענט דעם דורכשניטלעכן ייִדישן לייצענער און האָט געוויסט וואָס ער דאַרף האָבן און וואָס ער קען גוט פאַרדייען.

ער איז אליין געווען אַט דער דורכשניטלעכער לייענער.

און ער האָט זיך גאַרנישט געשעמט מיט דעם.

ער האָט מיר אָפּגעהאַרציק געזאָגט, אַז ער פאַרשטייט נישט וואָס י. ל. פּרץ שרייבט דאָרט. ער פילט קיין טעם נישט אין זיין שרייבן. ער וואָלט אים נישט איינגעלאָדן פאַר אַ מיטאַרבעטער אין זיין צייטונג ווען מען וואָלט אים צוגעצאָלט.

— זעט איר, שלום-עליכמען וואָלט איך מיט ביידע הענט אַריינגענו-
מען אין אונדזער צייטונג, אָבער ער בייסט זיך, ער וויל גרויס געלט און
ער שטעלט אַנדערע באַדינגונגען. ער וויל איך זאָל זיין איידעם, י. ד. בער-
קאוויטשן, אַרייננעמען אין רעדאַקציע. אָבער איך וועל אים קריגן. ער
וועט זיך פון מיינע הענט נישט אַרויסדרייען. מיר זענען אַלטע פריינט
און...

— יא, שלום-עליכמען דאַרף האָבן אונדזער צייטונג. אַ לייענער
דאַרף נישט קנייטשן דעם שטערן לייענענדיק אים. עס לייענט זיך אליין.
און עס לייענט זיך לייכט, אַז דו לאַכסט און דו האַסט הנאה.

ער איז געווען אַ ייִדישער פּאַלקס-מענטש מיט אַלע זיינע גרויסע
מעלות און מיט אַלע זיינע חסרונות. ער איז געווען אַזוי פשוט, שוין צו-
פשוט פאַר אַ שרייבער, אָבער ער האָט פאַרמאָגט די עקשנות און די
גראַדליניקייט פון דעם ייִדישן פּאַלקס-מענטש.

ער האָט זיין גאַנץ לעבן געלעבט פון ליטעראַטור. שרייבן איז געווען
זיין פּראַפעסיע. קיין אַנדערע פּראַפעסיע האָט ער נישט געהאַט. און ער
האַט געלעבט אַ בעל-הבית'יש לעבן, אַ שטיל און איינפאַך און בירגערלעך
לעבן.

ער איז שטענדיק געווען זאָט. ער איז שטענדיק געווען גוט געקליידט
און שטענדיק גוט אויפגעלייגט.

ער האָט געוואוסט בעסער פון אַלע שרייבער וווּ צו אָפּזעצן אַ דער-
ציילונג און ווי אַזוי צו באַקומען פאַר איר דעם מאַקסימום האַנאַראַר. עס
איז געווען פאַר אים סחורה, גוטע סחורה, וועלכע מען קען און מען דאַרף
פאַרקויפן במקח השוה.

ער האָט זיך באַרימט פאַר מיר, אַז קיינער פון די ייִדישע פאַרלעגער

אין ווארשע און אין לאדזש

האָט אים נישט אָפּגענאַרט און קיין פּאַרלעגער איז אים נישט געבליבן שולדיק געלט.

ער האָט געפירט זיינע שרייבערישע געשעפטן ערלעך, אָבער טיכטיק, איינפאַך, אָבער ביז גאָר פּאַרזיכטיק און פּראָפּיטאַבל.

בעסערע און גרעסערע שרייבער פאַר אים האָבן נישט באַוווּן צו פירן אזאָ זאַט און זאָרגלאָז בעל-הביתיש לעבן פון שרייבעריי ווי ער.

ער האָט געהאַלטן י. ל. פּרעזן פאַר אַ גאָר גרויסן שלימול:

— ער זיצט דאָרט אין דער גמינע און פּאַרקויפט קברים. אַ מלאכה פאַר אַ שרייבער. ביסטו אַ שרייבער, זיי אַ שרייבער און מאַך אַ לעבן פון שרייבעריי.

ער פלעגט ליב האָבן צו דערציילן מעשהלעך וועגן י. ל. פּרעזס שלימ-מולדיקייט:

אין די צייטן פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע האָט מען אַרעסטירט פּרעזן און צופעליק אויך אים, און מען האָט זיי אַריינגעזעצט אין איין קאַמער.

— איז פּרעזן געווען צערייצט, דערציילט ער. ער איז אַרומגעלאָפּן איבערן קאַמער ווי אַ ווילדע חיה אין אַ שטייג. ביינאַכט פלעגט ער נישט שלאָפּן און בייטאָג פלעגט ער נישט עסן. זיין פרוי פלעגט אים אַריינשיקן יעדן טאָג ממש געבראַטענע טייבעלעך, ווי מיין פרוי. ער פלעגט זיך אָבער נישט צורירן צום עסן, און איך פלעג שוין מוזן אויפּעסן אויך זיינע מיטאָגס. כאַטש מאַדאָם פּרעזן איז נישט גאָר קיין גרויסע קעכין, אָבער אַז מען זיצט אין תּפּיסה ליידיק, עסט זיך. אַ מענטש דאַרף דאָך עפּעס טון... און מיט אַמאַל שטעלט ער זיך אָפּ. קוקט מיר גלייך אין די אויגן און פּרעגט זיך זייער ערנסט:

— זאָגט מיר דעם אמת, איר פאַרשטייט אַט די קליינע אַרטיקעלעך מיט די קורצינקע שורותלעך און מיט די פינטעלעך, וואָס פּרעזן שרייבט?

— יאָ, איך פאַרשטיי, און מען דאַרף נישט זיין קיין גאון צו פאַר-שטיין וואָס פּרעזן שרייבט. ער איז אַ שרייבער ווי אַלע שרייבער, נאָר ער האָט זיין פּאַרעם. זיינע מאַניערן און זיין אופן פון שרייבן און אויסדריקן זיך.

ד"ר א. מוקדוני

ספעקטאָר האָט געקוקט אויף מיר סקעפטיש. ער איז געווען זיכער.
אַז איך זאָג נישט דעם אמת. אָבער אים איז געפעלן געוואָרן דאָס וואָס איך
שטעל זיך איין פאַר פּרצן...

— דאָס איז פּיך, זייער פּיין פון אייער זייט.
ער איז נישט געווען קיין קאָפּע־זיצער. ער האָט געהאַט זיינע מיינונג־
גען, אָבער זיצן אין קאָפּעס און בטלנען און מבטל זיין שרייבערס האָט ער
קיינמאָל נישט גורס געווען.

**

עס איז געקומען דער גרויסער טאָג. די צייטונג האָט באַדאַרפט אַרויס
אויף דער וועלט.

און דאָ האָט יאַצקאָן באַוווּזן די גרעסטע בריהשקייט. ער האָט די
צירקולאַציע פון זיין צייטונג "היינט" פאַרגרעסערט פון אַכט טויזנט ביז
הונדערט טויזנט.

און געטון האָט ער עס מיט דער הילף פון אַ שונד־ראַמאַן, וואָס האָט
געהייסן "אין נעץ פון זינד".

אין אונדזער רעדאַקציע איז געווען ממש תשעה־באב. עס האָט זיך
אונדז אַלעמען אויסגעוויזן, אַז יאַצקאָן איז אונדז פאַרלאָפּן דעם וועג און
צוגענומען ביי אונדז אַלע יידישע לייענער.

און אזוי האָט עס אויסגעזען פון אויבנאויף — נישטאָ פאַר וועמען
אַרויסצוגעבן אַ נייע צייטונג. דער גוטער מרדכי ספעקטאָר איז אַרומגע־
גאַנגען ממש אַ דערשלאָגענער. איך האָב אים קיינמאָל נישט געזען אַזא
דערשלאָגענעם.

אָבער פאַרפּאָלן, אַלץ איז גרייט. אַ ייד אַ סוחר האָט שוין אַריינגע־
לייגט געלט. מען דאַרף עפעס טון, מען דאַרף קעמפּן. מען טאָר דאָך נישט
דערלאָזן, אַז אַ שונד־ראַמאַן זאָל פאַרכאַפּן אַלע לייענער.

איך, דער גאָר גרינער אין דער צייטונגס־וועלט, בין אויך אָנגע־
שטעקט געוואָרן מיט דעם אַרומיקן שרעק און אָפהענטיקייט.

מרדכי ספעקטאָר איז אָבער מיט אַ פאַר טעג שפעטער געקומען אַ באַ־
רויקטער און אַן אַנטשלאָסענער.

ער אַליין שרייבט אַ ראַמאַן פאַר דער נייער צייטונג. און לאַמיר זען

אין ווארשע און אין לאדזש

ווער עס וועט געווינען דעם יידישן לייענער: יאקובאוויטש (דער שרייבער פון ראמאן „אין נעץ פון זינד“). צי מרדכי ספעקטאר ? יא, מרדכי ספעקטאר איז געווארן אויפגעלייגטער, אבער נישט די ארומיקע. די צירקולאציע פון „היינט“ האט ארויפגעווארפן א מרה-שחורה אויף אלעמען. אלע שרייבער זענען ארומגעגאנגען ווי אבליים ממש. אבער די צייטונג מוז ארויסגיין און מען מוז אַנגורטן די לענדן און פירן אַ קאַמף אויף טויט און לעבן.

איך האָב זיך אַרײַנגעוואָרפן אין דער צײַטונגס-אַרבעט מיט אַ גוואָל-דיקן ברען. איך האָב געשריבן מיט ברען און עפעס מיט אַזאַרט. דער ערשטער נומער איז געווען אַ שלעכטער, ווי אַלע ערשטע נומערן. ער איז געווען איבערגעלאָדן מיט שטאַף. אַלץ איז געווען צופיל און אַלץ איז געווען עפעס ווי אויסגעשאַטן פון אַ זאַק.

ווען איך האָב אין דער פרי דערזען דעם ערשטן נומער, האָב איך אַראָפּגעלאָזן די הענט. איך אַליין האָב נישט געקענט לייענען די צײַטונג. און ספעקטאַרס ראַמאַן האָט אויסגעזען אין מײַנע אויגן, ווי איינער וואָלט געשטאַנען מיט אַ פינגער-הוט און געוואָלט אויסלעשן אַ העליש פייער. איך בין אַוועק אין רעדאַקציע, און דאַרט האָב איך געפונען אַלעמען דווקא אין אַ גאַר געהויבענער שטימונג. מען האָט דעם ערשטן נומער צע-כאַפט ווי מצה-וואסער.

ספעקטאַר איז אַרומגעגאַנגען אַ טרױמפּירנדיקער. ער איז געווען זי-כער, אַז זײַן ראַמאַן און מײַנע צוויי אַרטיקלען און בכלל דער גוטער טאַן פון דער צײַטונג האָט געפאַנגען דעם בעסערן יידישן לייענער...

און באמת, די צייטונג איז אַוועק פון אַנהייב גאַרנישט שלעכט.

אַפילו דער געלט-געבער איז געוואָרן אַפטימיסטישער.

ספעקטאַר איז נישט איינגעזעסן אין רעדאַקציע. ער איז כסדר אַרויס אין גאַס אויסשפירן ווי די צײַטונג איז אויפגענומען געוואָרן, און ער פלעגט אַלע שעה קומען מיט די פריילעכסטע גרוסן:

— די צײַטונג געפעלט דעם עולם.

ער האָט צוריקבאַקומען זײַן רויקייט, זײַן גוטן אַפטימיזם און זײַן זיכערקייט און ער האָט מיך, דעם גרינעם, פאַרשטייט זיך, אַנגעשטעקט מיט זײַן אַפטימיזם...

ד"ר א. מוקדוני

אזוי ארום איז מיין אנהייב ווי א צייטונגס-מענטש געווען א מיין הוידע, וואָס האָט זיך דאָ אויפגעהויבן הויך, צום הימל ממש, און דאָ אַראָפּגעפּאַלן נידעריק, נידעריקער פון דער ערד... איך האָב אין מיין לעבן נישט פאַרגעסן דעם גוטן, פשוטן ספּעקטאַר, וואָס האָט מיך כּסדר אויפגעמונטערט און כּסדר אָנגעשטעקט מיט גוטן אָפּטימיזם.

יא, אַ רעדאַקטאָר איז ער געווען גאַר אַ שוואַכער. אַ סך רעדאַקטאָר-רישע אַרבעטן זענען געווען צו-גרויס פאַר זיין קליינער און מאָגערער אינטעליגענץ.

די ערשטע טעג האָט ער זיך געשעמט פאַר מיר און האָט געשפּילט דעם רעדאַקטאָר, אָבער אין צוויי-דריי טעג אַרום האָט ער מיר ביסלעכווייז איבערגעגעבן די מאָנסקריפטן און אַ סך אַנדערע פּונקציעס פון אַ רע-דאַקטאָר.

איך בין געווען יונג. איך האָב ממש הנאה געהאַט פון שרייבערישער אַרבעט. איך האָב אַלץ געטון שנעל און מיט בריהשקייט. אין אַ קורצער צייט האָב איך געכאַפט די גאַנצע צייטונגס-תורה און בין געוואָרן ממש דער לעבעדיקסטער מיטאַרבעטער אין דער צייטונג. און דער גוטער ספּעקטאָר האָט זיך באַרימט און מיט רעכט, אַז ער האָט מיך אַנטדעקט. ער האָט אַ חוש, ער דערשמעקט אַ שרייבער פאַר אַ מייל...

איך האָב זיך אויפגעהערט צו אינטערעסירן מיט דער מאַטעריעלער לאַגע פון דער צייטונג, איך בין פאַרכאַפט געוואָרן פון דער אַרבעט אין צייטונג. זי האָט מיך פאַרשיכורט ממש.

מיין פרוי מיטן קינד אונדזערן זענען אַוועקגעפאַרן אין דער שווייץ. מיין פרוי האָט באַדאַרפט פאַרענדיקן איר שטודיום פון מעדיצין, און איך בין געבליבן אַ פרייער פּויגל, צוריק אַ בחור, אָבער מיט פאַראַנטוואָרטלעכ-קייטן פאַר אַ צייטונג און פאַר אַ פאַמיליע.

איך בין שנעל געוואָרן אַ פּאַפּולערער צייטונגס-מענטש, דערהויפּט ווען איך האָב אָנגעהויבן שרייבן סיסטעמאַטיש וועגן טעאַטער.

איך האָב געזען און געפילט אַרום מיר אַ וועלט מיט לעבעדיקע לייע-נער, וואָס ווילן לייענען, וואָס לייענען אַלץ מיט גרויסער ניגעריקייט.

אין ווארשע און אין לאדזש

א צייטונג איז נאך אלץ געווען אַ נייע דערשיינונג ביי יידן אין פוילן. זי האָט גערייצט די נייגעריקייט פון דעם נייעם יידישן לייענער אין פוילן. דער שרייבער איז געוואָרן אַ מין רבי, אַ נייער רבי, וואָס נעמט נישט קיין קוויטלעך און קיין פדיונות, גיט נישט קיין ברכות און קיין עצות, אָבער ער לערנט, ער זאָגט עפעס נייעס, עפעס שיינס און עפעס פייער-דיקס.

און דאָס יונגע חסידל איז געוואָרן אַ חסיד פון שרייבער. און ווען אַ שרייבער איז אַרויס אין גאָס, האָבן זיך יונגע מענטשן און אַפילו מיטליעריקע יידן אָפגעשטעלט און געקוקט אויף אים מיט דרך-ארץ און באַווונדערונג.

דער שרייבער האָט געלעבט אין אַ וואַרעמער, היימישער אַטמאָספּער. עס איז געווען כסדר אַ לעבעדיקער קאָנטאַקט צווישן אים און דעם לייענער. די יונגע לייענער טראָגן אין זייערע קעשענעס אַרטיקלען פון זייערע באַליבטע שרייבער. זיי לייענען און איבערלייענען זיי פאַר די, וואָס האָבן זיי נישט געלייענט.

איר האָט נישט געשריבן פאַר אַ געאָמעטרישן לייענער, — ניין, איר האָט געזען דעם לייענער. ער פלעגט קומען אין רעדאַקציע, ער פלעגט קומען אויף אַרויסטרעטונגען פון שרייבער.

און יונג זענען ביידע געווען, סיי דער לייענער און סיי דער שרייבער, און ביידע האָבן זיך גוט פאַרשטאַנען, און ביידע האָבן געהאַט אַכטונג איינער פאַרן אַנדערן.

עס איז דאָן געווען נאָך אלץ דער האַנגיג-חודש פון דער יידישער פרעסע אין פוילן...

**

נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז ספּעקטאַר געקומען אין די פאַרייניקטע שטאַטן.

האַט ער זיך דאָ געפילט זייער עלנט און זייער דערשלאָגן. ער איז פון דער וואַרעמער יידישער וואַרשע אַריינגעפאַלן אין אַ פרעמדער, קאַל-טער וועלט.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

ער האָט באַקומען, ווי יעדער אַמעריקאַנער, דעם מאַוימדיקן פּחד פאַרן מאַרגן. דער מאַרגן אין אַמעריקע איז מוראדיק נישט זיכער, און יעדער טוט עפעס צו באַוואַרענען דעם מאַרגן, דער מיט באַנק-ביכלעך, מיט „סטאַק“, מיט „באַנדס“, און דער עיקר מיט „אינשורענס“.

און איינמאל זענען מיר אַרויס מיט אים פון אַ פאַרשטעלונג אין אַ יידישן טעאַטער, האָט ער מיר עפעס שעמעוודיק געפרעגט:

— אפשר וועלן מיר אַריין עפעס אַ ביס טון, אָדער אַ טרונק טון? און שוין אין רעסטאָראַן האָט ער זיך געקלאַנגט פאַר מיר, אַז מען האָט דאָ אים געמאַכט אַ נאַמען פון אַ פרעסער.

— וואָס פאַר אַ פרעסער בין איך? — האָט ער געפרעגט באַליידיקט. און די דאָזיקע פּראַגע האָט ער געפרעגט זיצנדיק איבער אַ טעלער מיט קעז-בלינצעס, און געווען איז עס נאָך צוועלף ביינאַכט...

ער איז דאָ געשטאַרבן עפעס אומבאַמערקט, דער גוטער, פשוטער מרדכי ספעקטאָר.

ביים געבורט פון דער יידישער געלער פרעמע

מיר איז געווען באשערט צו זען מיט מיינע אויגן ממש דעם געבורט פון דער יידישער געלער פרעסע אין ווארשע.

ה. ד. נאָמבערג האָט מיך אין אַ פרייטיק אין דער פרי גענומען אין דער רעדאַקציע פון דער העברעישער צייטונג „הבוקר“, אין וועלכער ער האָט מיטגעאַרבעט, צו באַקענען מיך מיט דוד פרישמאַן, דעם רעדאַקטאָר. די רעדאַקציע פון „הבוקר“ איז געווען אין אַ הויף אויף כלאַדנע 8. אין דעמזעלביקן הויף איז אויך געווען די רעדאַקציע פון „היינט“ און פון אַ קליין קאַפיקע-צייטונגל „טאַגעבלאַט“.

ווי מיר זענען אַריין אין הויף האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אַ גאַנצער מחנה צעפלאַשעטע, צעטומלטע, פאַרשוויצטע און פאַרהאַוועטע יידן.

די יידן האָבן זיך געשטויסן און געריסן צו אַן אַריינגאַנג, פון וועלכן עס האָבן זיך אין דערזעלביקער צייט אַרויסגעשאָטן יידן מיט בינטלעך צייטונגען און מיט פליענדיקע לאַנגע פאַלעס פון זייערע לאַנגע סורדוטן, האָבן זיך אַרויסגעלאָזן אין גאַס און געשרייען ווי באַנומענע.

פרעמד איז מיר נאָך געווען דער פּוילישער יידיש און איך האָב נישט גוט זיך פאַנאָדערגעקליבן אין זייערע היסטערישע אויסגעשרייען.

ד"ר א. מוקדוני

אין הויף איז געשטאנען אזא טומל, אז איך האב נישט געהערט נאָמ-
בערגס דערקלערונגען וועגן טומל.

ער האָט מיך פאַרן אַרבל אַריינגעשלעפט אין דער אַרעמער רעדאַק-
ציע פון „הבוקר“ און האָט זיך געשטעלט מיט מיר ביי אַ פענצטער, וואָס
איז אַרויס צום הויף צו זען דעם אָנגעלאָף פון מענטשן.

און דאָ ביים פענצטער האָט מיר ה. ד. נאָמבערג אַריינגעפירט אין
דער טרויעריקסטער היסטאָרישער געשעעניש — אין דעם געבורט פון
דער יידישער געלער פרעסע.

ש. י. יאַצקאָן און זיינע צוויי פיינע אינטעליגענטע און סאָלידע שותפים,
די ברידער נוח און נחמיה פינקעלשטיין, האָבן אַרויסגעגעבן אַ קליין קאָ-
פיקע-צייטונגל, אויפן מוסטער פון דער געלער רוסישער צייטונג „גאָזעטאַ
קאַפּיקאַ“ (קאַפּיקע-צייטונג).

אַ קאַפּיקע איז געווען די צווייטע קלענסטע מטבע אין דעם רוסישן
געלט-סיסטעם. פריער איז געקומען דער גראָשן, דערנאָך די קאַפּיקע.

די „גאָזעטאַ-קאַפּיקאַ“ איז געווען אַ געל צייטונגל, אַ קוויטשיקס,
אַ טומלדיקס און אַ סענסאַציאָנעלס.

און פונקט אזא איז געווען יאַצקאָנס טאַגבלעטל — אַ קוויטשיקס, אַ
טומלדיקס און אַ סענסאַציאָנעלס.

און דאָס קליינע צייטונגס-מזרל האָט אָנגעריסן, דאָס בלעטל איז
אָוועק גוט.

אַבער יאַצקאָן, דער רעדאַקטאָר פון דעם בלעטל, האָט געהאַט גרע-
סערע השגות, האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן ביי דער זייט פון דעם קליינעם
בלעטל אויך אַ גרעסערע צייטונג מיטן נאָמען „היינט“.

איז די גרעסערע צייטונג, דער „היינט“ אויך געווען קוויטשיק, טומל-
דיק און שרייענדיק. אַבער צוויי קוויטשיקע צייטונגען, איינע אַ ביליקע
און די אַנדערע אַ טייערע, איז די ביליקערע געגאַנגען און די טייערע איז
נישט געגאַנגען.

מיט אַ טאַג פריער, ווען איך האָב געקויפט אַ „היינט“, האָט די דאָ-
זיקע צייטונג געהאַט אַרום און אַכט טויזנט ליענער.

אַבער יאַצקאָן, דער רעדאַקטאָר פון די ביידע צייטונגען האָט נישט

אין ווארשע און אין לאַדזש

גערוט. ער האָט שוין פאַרזוכט דעם טעם פון דערפּאָלג און ער האָט נישט געקענט אָננעמען אַזאַ נידערלאַגע, אַזאַ מפּלה, נאָך אַזאַ דערפּאָלג. האָט ער געקראָגן אַ שרייבער, וואָס האָט זיך אונטערגענומען צו שרייבן פאַר אים אַ שונד־ראַמאַן.

דער שרייבער האָט געהייסן יאַקובאַוויטש, אַ ייִדישער און העברעיִ־שער שרייבער.

אַבער יאַצקאַן איז געווען אַ שותף צום ראַמאַן. ער האָט געהאַט אַזאַ טשעקאַוון איינפּאַל, — דער ראַמאַן מוז האָבן אַ וואַרשעווער העלדין, אין ראַמאַן דאַרף אָנגעגעבן ווערן דער אַדרעס פון דער העלדין אפילו, און בכלל דאַרף דער ראַמאַן זיין דורכויס וואַרשעוועריש.

באַקומען דעם ראַמאַן, האָט יאַצקאַן געלאָזן אָפּדרוקן די ערשטע 16 זייטלעך, ווי אַ ביליאַגע צום „היינט“. דעם אָנהייב פון ראַמאַן באַקומט דער לייענער אומזיסט, ווי אַ קליין ביכעלע, און דאָס ווייטערדיקע וועט ער שוין געפינען אין דער צייטונג גופא.

און דער שלימזלדיקער „היינט“ וואָס האָט געהאַט אַ צירקולאַציע פון אַכט טויזנט, האָט זיך דעם ערשטן טאָג אַ הייב געטון ביז קאַרגע הונדערט טויזנט.

פון וואַרשע האָט זיך ווי אַ פייער צעטראָגן דער דערפּאָלג פון „היינט“ איבער גאַנץ פּוילן, ליטע און אַנדערע געגנטן, וווּ ייִדן האָבן געלעבט.

דער ראַמאַן האָט געהייסן „אין נעץ פון זינד“ און די העלדין האָט געהייסן בערטאַ.

אויף די ערשטע צוויי זייטלעך ווערט די העלדין בערטאַ פאַרפירט פון אַן אַרעמען טייוול, און באַלד הייבט זיך אַן בערטאַס פּאַלן. זי ווערט אַ פּראַסטיטוטקע דע־לוקס.

און די פאַרפירעניש און דאָס פּאַלן איז באַשריבן געוואָרן מיט גע־דיכטע און שטאַרק רעאַליסטישע פאַרבן.

עס איז אָנגעגעבן געוואָרן דער אַדרעס פון דער דאָזיקער בערטאַ, וואָס איז אַריינגעפּאַלן אין נעץ פון זינד. עס איז געווען דער נומער פון הויז, די גאַס און דער טייל פון שטאָט.

דאָס אַלץ האָט צוגעגעבן דעם ראַמאַן עפעס אַזוינס, וואָס איז נייעס,

ד"ר א. מוקדוני

עפעס וואָס האָט פּאַסירט באַמת, און דער לייענער קען עס פעסטשטעלן אַליין, אויב ער וויל.

הכלל — עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן ווי אַן אַמתע פּאַסירונג.

און אין יענעם פּרייטיק אינדערפרי, ווען איך בין געגאַנגען מיט ה. ד. נאַמבערג אין דער רעדאַקציע פון „הבוקר“, האָב איך, הייסט עס, געזען מיט מיינע אייגענע אויגן דעם געבורט פון דער געלער יידישער פרעסע.

איך און נאַמבערג, דערנאָך פּרישמאַן זענען געשטאַנען ביים פענצ-טער, וואָס גייט אַרויס אין הויף, ממש דערשלאָגענע, פּאַרצווייפלטע און פּאַרביטערטע.

אַפילו נאַמבערג, דער סקעפטיקער און דער מהיכאַת־יתניק, איז גע-שטאַנען אַ בלייכער און צוגעקוקט ווי אַ געוואַלדיקע מחנה פון יידן, יידן מיט לאַנגע קאַפּאַטעס, מיט לאַנגע טלית־קטנס האָבן זיך געריסן ממש מיט מסירת־נפש צו באַקומען וואָס אַ גרעסערן פעקל צייטונגען מיט דער 16-זייטיקער ביילאָגע פון אַ ראָמאַן מיטן נאַמען „אין נעץ פון זינד“, און באַקומענדיק די פעקלעך זענען זיי צעפלאַשעטע מיט פליענדיקע לאַנגע פּאַלעס אַרויסגעלאָפּן אין גאַס מיט ווילדע קולות.

און יידן זענען זיי באַפּאַלן און צעכאַפט די צייטונגען, און דער פּאַר-קויפּער איז צוריקגעקומען באַלד און האָט זיך געריסן מיט מסירת־נפש צו באַקומען נאָך אַ פעקל צייטונגען.

דער זונטיקדיקער נומער „היינט“ איז שוין געדרוקט געוואָרן אין הונדערט טויזנט עקזעמפּלאַרן.

און די שטויסעניש אין הויף אויף כלאַדנע 8 איז געוואָרן נאָך גרע-סער און גרעסער און גרעסער.

און דער „היינט“ איז געוואָרן די ערשטע יידישע צייטונג מיט אַ גרוי-סער צירקולאַציע.

מיט אַכט טעג שפעטער האָט מען מיך פּאַרגעשטעלט פּאַר יאַצקאַנען, דעם העלד פון דער ערשטער געלער פרעסע ביי יידן.

ער האָט אויסגעזען גאַרנישט העלדיש, דער העלד פון דער יידישער געלער פרעסע, אַ ישיבה־בּחור, אַ בית־המדרשניק איז געשטאַנען פּאַר מיר.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

אַ שטשוּפּלעך מענטשל מיט אַ בלאַנד בערדל, מיט אַ נערוועז געזיכט און מיט אומרויִקע ישיבה־בחורישע באַוועגונגען.

ער האָט טרומפּירט אָפּן. ער האָט נישט באַהאַלטן זיין שטאַלץ מיטן געוואַלדיקן דערפּאָלג.

אין אַ טאָג, אָדער צוויי שפּעטער בין איך פּאַרגעשטעלט געוואָרן פּאַר יאַצקאַנס צוויי שותפים, די צוויי ברידער פינקעלשטיין, און מיין איבער־ראַשונג איז געווען גרויס, אַזוי גרויס, אַז זי איז געלעגן אויסגעגאַסן אויף מיין פנים.

פאַר מיר זענען געשטאַנען פינע אייראָפּעיִש־ייִדישע מענטשן, ממש דזשענטללייט.

און אויף זייער געזיכט איז נישט געווען קיין שפור פון זיג, פון טרי־אומף. זיי האָבן זיך אָפּילו עפּעס ווי געשעמט, זיי איז געווען נישט אַנגע־נעם די פּאַפּולאַריטעט צוליב אַ שונד־ראַמאַן, וואָס האָט אַ הויב־געטון די צירקולאַציע פון זייער אַרעמער צייטונג „היינט“ צו אַ משוגענער הויך־דער פּאָטער פון דער געלער ייִדישער פרעסע איז געווען טאַקע יאַצ־קאַן און נישט זיינע צוויי שותפים, די פינקעלשטיינס. זיי האָבן צו דער רעדאַקציע נישט געהאַט קיין שייכות. זיי האָבן בלויז געפּירט די געשעפּט־לעכע זייט פון דער צייטונג.

באַלד האָט זיך דאָס קליינע בלעטל „טאַגעבלאַט“ פאַרמאַכט און דער „היינט“ איז געוואָרן די איינציקע צייטונג יאַצקאַנס און די פינקעלשטיינס. ש. י. יאַצקאַן איז געווען אַ דורכויס ייִדישער מענטש, אַ שטיקל לער־נער, אַ שטיקל העברעער. ער פלעגט דאָ און דאָרט אָפּדרוקן אַן אַרטיקל אין „הצפירה“, און אַלע זיינע אַרטיקלען האָבן זיך נישט אויסגעצייכנט מיט קיין זאַך, נאָר בלויז מיט אַ קוויטש. דאָס געלע צייטונגס־קוויטשל איז אים, יאַצקאַנען, אַפנים געלעגן אין בלוט.

די ייִדישע פרעסע איז ביז אים געווען פרום און כשר. „דער פריינד“, וואָס פלעגט אַרויס אין פעטערבורג, איז געווען אַ סאָלידע, ערלעכע און ביז גאָר ערנסטע ייִדישע צייטונג. און די דאָזיקע ערנסטע ערלעכע און סאָלידע צייטונג האָט געהאַט אַ גרויסן דערפּאָלג, אָבער אַ שטילן און אַ סאָלידן דערפּאָלג. „דער פריינד“

ד"ר א. מוקדוני

האָט געבויט זיין עקזיסטענץ בלויז אויף אַבאַנענטן, נישט אויפן איינצל-פאַרקויף.

פעטערבורג איז געווען ווייט פון דער יידישער פראָווינק, אָדער פון דעם יידישן תחום-המושב, האָט יעדער אויסגעשריבן די צייטונג. „דער פריינד“ איז געווען אַ רייכע צייטונג. דער אַרויסגעבער איז געווען אַ רייכער פעטערבורגער יידישער סוחר, אַ ציוניסט, אַ סאָלידער מענטש, און די רעדאַקטאָרן זענען געווען אַזעלכע מענטשן ווי ד"ר י. לוריא, שאול גינצבורג, דער היסטאָריקער, שפעטער שמואל ראָזענפעלד. די אַנדערע צייטונגען, וואָס פלעגן אויפקומען און זיך פאַרמאַכן, זענען געווען לייכטערע, אָבער אַליץ סאָלידע, ערלעכע און שטילע צייטונגען. ש. י. יאַצקאָן, אָט דער ליטווישער ישיבה-בחור, האָט געבראַכן די טראַדיציע, די גוטע טראַדיציע פון דער יידישער פרעסע.

יעדע צייטונג, וואָס האָט זיך געעפנט נאָך יאַצקאָנס דערפאַלג האָט געמוזט זיין סענסאַציאָנעל, געל און קוויטשיק.

יעדע נייע צייטונג האָט ממש געריסן דעם ליינער פאַר די פאַלעס, אים געשלעפט ווי אַ מאַרק-סעדיכע פאַרן אַרבל אין זייער קרעמל אַרײַן. אין דער קליינער גרופע יידישע שריפטשטעלער, מיט וועלכער איך האָב זיך באַקאַנט, האָט געהערשט ממש יאוש.

דער איינציקער, וואָס האָט זיך באַלד באַרוקט, איז געווען ה. ד. נאַמבערג.

דוד פרישמאַן פלעגט ממש זיך קאַכן ווי אַ קעסל אונטערן פייער.

יאַצקאָן איז געוואָרן דער יידישער צייטונגס-מאַגנאַט. צו זיין גליק האָט ער געהאַט צוויי גאַר אנשטענדיקע שותפים, און דאָס וואָס ער האָט געטון צו דערנידעריקן די יידישע צייטונג, האָבן זיי, די נישט-שרייבער, די סוחרים, געטון, צו האַלטן די צייטונג כאַטש סוחריש אויף אַ הויכן ניוואָ.

יאַצקאָנס געלע צייטונג האָט אַזוי אַרום געהאַט צוויי פנימער, איינס אַ גאַסיק און דאָס אַנדערע אַ סאַלאַן-פנים.

אין דער רעדאַקציע איז יאַצקאָן געווען דער רעדאַקטאָר.

אין ווארשע און אין לאדזש

ער האָט מיט קיינעם די מאַכט זיינע נישט געטיילט.
די צייטונג האָט געהאט פראַקטישע געהילף-רעדאַקטאָרן, אָדער ווי מען רופט זיי אין אַמעריקע פאַרוואַלטונגס-רעדאַקטאָרן, אָבער זיי האָבן גענומען אינסטרוקציעס פון יאַצקאָנען.
דער „היינט“ איז געוואָרן אַ רייכע צייטונג, די ערשטע יידישע רייכע צייטונג אין איראָפּע.
און ווען יאַצקאָן איז געוואָרן זיכער מיט זיין דערפאַלג, פלעגט ער איינלאָדן די בעסטע שרייבער פאַר מיטאַרבעטער אין „היינט“.
דוד פרישמאַן איז געווען אַ מיטאַרבעטער פון „היינט“, ה. ד. נאַמ-בערג איז געווען אַ מיטאַרבעטער, אַפילו פּרץ איז אַ צייט געווען אַ מיט-אַרבעטער פון „היינט“.
אָבער מערקווירדיק, קיינער פון די מיטאַרבעטער האָט נישט אַרויפ-געלייגט זיין שטעמפל אויף דער צייטונג, דעם שטעמפל האָט אַרויפגעלייגט יאַצקאָן.
דער „היינט“ האָט געקענט האָבן די בעסטע מיטאַרבעטער, אָבער זי איז געבליבן יאַצקאַניש-געל, יאַצקאָן האָט געוואַכט איבער דער געלקייט פון דער צייטונג ווי איבער אַן אבן-טוב, און די געלקייט פון „היינט“ איז געווען טאַקע דער אמתער אבן-טוב.
אָבער ווי אַלע יידישע גליקן זענען אויך געווען די יידישע צייטונגס-גליקן. עס איז געקומען אַ יידישער צורר און האָט עס ממש אַוועקגעבלאָזן. עס איז געקומען די ערשטע וועלט-מלחמה.
דער צאַר האָט פאַרמאַכט אַלע יידישע צייטונגען און דעם רייכן „היינט“ אויך.
נאָך דער מלחמה האָט זיך דער „היינט“ ווידער געעפנט. ער האָט זיך געעפנט אונטער דער פּוילישער פּאַן.
דער „היינט“ איז שוין אָבער קיינמאַל נישט געווען אַזוי רייך ווי אַמאַל.
ראשית האָבן אַנדערע געכאַפט דעם שניט און זענען געוואָרן פונקט אַזוי געל ווי דער „היינט“.
און צווייטנס זענען אָנגעשטאַנען שווערע און ביטערע צייטן פאַר ייִדן. מען האָט געמוזט זיין ערנסט. באַיקאַט, פאַגראַמען, אַרבעטסלאָזיקייט.

ד"ר א. מוקדוני

די יידישע עקאנאמישע לאגע איז געוואָרן אַ שווערע, און ווער עס האָט נאָר געהאַט די מעגלעכקייט האָט זיך געראַטעוועט פון פּוילן. יאַצקאָן האָט געעפנט אַ צייטונג אין פּאַריז, אויך אַ „היינט“. קיין גרויסע גליקן האָט זי נישט געמאַכט. דאָס ביסל יידן אין פּאַריז האָט נישט געקענט רייך מאַכן אַ צייטונג.

יאַצקאָן איז ביסלעכווייז אַראָפּ און אַראָפּ פון זיין גדולה. איד האָב אים באַגעגנט אין פּאַריז אין דעם סוף פון די דרייסיקער, ער האָט אויסגעזען אַלט און גאַרנישט אַזוי האַפּערדיק. ער איז געווען פּריער אין אַמעריקע, געוואָלט אַ קוק טון צי איז אַמעריקע דער פּלאַץ פאַר אים צו מחדש זיין יוגנט כּקדם. אָבער די אַמעריקאַנער רעדאַקטאָרן, האָט ער אויסגעפונען, קענען אים אויסטרייסלען פון אַרבל. זיי קענען די מלאכה אַזוי גוט ווי ער, האָט ער איינגעזען. און וואָס אַ יאָר אַלץ אויסגעלאַשענער און אויסגעלאַשענער איז ער געוואָרן.

און יעקב פּישמאַן, דער פאַרוואַלטונגס־רעדאַקטאָר פון „מאַרגן־זשורנאַל“ האָט מיר בסוד דערציילט, ווען ער איז געקומען פון זיינער אַ רייזע איבער אייראָפּע, אַז ער האָט באַגעגנט יאַצקאָנען אינגאַנצן אַ צעבראַכענעם מענטשן.

און שוין גאָר בסוד האָט ער מיר דערציילט:

— יאַצקאָן איז געקומען צו מיר אין האַטעל און האָט געבעטן איד זאָל אים ליינען, אָדער געבן דריי הונדערט דאָלאַר און איד האָב אים געגעבן. און מיר האָבן ביידע נישט געקענט קוקן איינער דעם אַנדערן אין די אויגן. ער, יאַצקאָן, איז אַוועק פון מיין האַטעל־צימער ווי אַ גנב, וועלכן מען האָט געכאַפט ביי דער האַנט.

**

דער סוד פון יאַצקאָנס דערפאַלג לאַזט זיך דערקלערן ביז גאָר פשוט: ווען יאַצקאָן האָט זיך באַוויזן אין דער יידישער צייטונגס־וועלט איז דער יידישער לייענער געווען דער נאַיווטער אין דעם פרט פון צייטונגס־געברויך.

אין ווארשע און אין לאָדזש

די יידישע צייטונג איז פאַר אים געווען אינגאַנצן אַ נייעס. ער האָט זי ערשט אָנגעהויבן צו לייענען. ער האָט נישט געקענט אונטערשיידן פון איין צייטונג ביז דער אַנדערער.

דאָס ביסל בעסערע לייענער זענען געווען די לייענער פון דער העב־רעישער פרעסע, וואָס זענען אויך געווען די לייענער פון דער יידישער פרעסע.

אַבער דער העברעישער לייענער איז געווען אַ בטלן. די העברעישע פרעסע האָט אים געהאַלטן אין גאַר אַן אַנדער וועלט. נחום סאַקאַלאָוס אַ גוט העברעיש ווערטל, סאַקאַלאָוס אַ חכמהלע, אַ זאָגלע איז געווען דער עיקר ביי אים.

אַלכסנדר צעדערבוים, דער רעדאַקטאָר פון „המליץ“, איז געווען אַ פשוטער מענטש, אַבער ער האָט געהאַט אַ שאַרפן חוש פון אַ צייטונגס־מענטש. אַבער העברעיש האָט אים געבונדן, העברעיש האָט געמאַנט חכמת־ישראל, העברעיש האָט געמאַנט מאַמריסטיק, אַרטיקלען מליצהדיקע שפראַכלעך און אינהאַלטלעך.

איינער, פרידמאַן, האָט געפרוּווט אַרויסגעבן אַ היינטוועלטיקע העב־רעישע צייטונג, דעם „הצופה“. דער רעדאַקטאָר איז געווען אַ פאַריזער יידישער קאַרעספּאָנדענט, לידוויפאל.

האַבן זיך די פאַריזער צייטונגס־מאַגנין עפעס נישט צוגעפאַסט צו העברעיש און צום העברעישן לייענער, און די צייטונג האָט זיך פאַרמאַכט. אַזוי אַרום איז דער יידישער לייענער געווען ווייט אייגנטלעך פון אַ צייטונג, פון אַן אמתער צייטונג.

ש. י. יאַצקאָן איז אַליין געווען אַ יידישער פּאָלקס־מענטש.

אַ שטילער ישיבה־בחור כל ימיו, האָט ער געהאַט אַ חוש פאַר ציי־טונגס־שטאַף, אַבער דער חוש איז געווען נישט קיין ראַפּינירטער, ער איז געווען אין עצם אַ האַמעטנער, אַ ישיבה־בחורישרער.

ער האָט זיך אַבער געקענט צוזאַמענרעדן מיטן אַנפאַנגער־לייענער, אַדער מיטן דרדקי־לייענער, און דאָס האָט אים געפירט צום סאַמע פרי־מיטוון שונד און געלקייט.

דער יידישער לייענער האָט אַבער גיך געכאַפט דעם גייסט פון אַ

ד"ר א. מוקדוני

צייטונג, דער יידישער לייענער איז געווען אפשר פעיקער פון יאצקאנען אליין.

און זיין ירידה איז געווען אזוי שנעל ווי זיין עליה. נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז דער "היינט" געווען סאלידער, ווייניקער שרייענדיק, ווייניקער סענסאציאנעל, דער לייענער האט עס אפנים געפאדערט.

אבער פאר דער צייט, ווי געזאגט, זענען אויפגעקומען אנדערע צייטונגען, און שוין אזעלכע בריות ווי ער, ער האט שוין נישט געקענט פארי כאפן אלע לייענער, ער האט באקומען דעם טייל לייענער, וואס איז אויסגעפאלן אויף זיין חלק.

און אין א בעסערן "היינט" איז זיין מאכט געווען קליין. די הויפט-ראליע האבן איבערגענומען די פינקעלשטיינס. די שרייבער-משפחה אין ווארשע איז געווארן גרעסער און סאלידער. געווען יידישע צייטונגס-שרייבער דעפוטאטן אין סיים.

און מען האט זיך מיט זיי נישט געקענט שאפן. זיי האבן, אגב, געבראכט דעם לייענער. דער לייענער האט געזוכט זיינע שרייבער אין צייטונג. האט דער שרייבער באקומען די גרויסע דעה און די גרויסע ווירקונג אויף דער צייטונג.

**

איך וועל קיין מאל נישט פארגעסן דעם געבורט פון דער געלער פרעסע.

הונדערטער טויזנטער יידן האבן טאג-טעגלעך געקויפט דעם "היינט" אויסצוגעפינען וואס עס הערט זיך מיט דער אומגליקלעכער בערטא. און עטלעכע יאר נאכאנאנד איז בערטא, וואס איז אריינגעפאלן אין דער נעץ פון זינד, געווען דער צייטונגס-שטאף וועלכן די לייענער האבן געלייענט.

ביים אנהייב פון דעם ראמאן האבן זיך יידן א לאז געטון אויפן אדרעס, וואס איז אנגעגעבן געווארן אין ראמאן, צו כאפן א קוק אויף דער אויסגעגליטשטער בערטא. אבער יאצקאן האט זיך געכאפט און האט זי גיך ארויסגעפירט פון ווארשע...

אין וואַרשע און אין לאַדזש

און די מעשה מיט בערטאָ איז געווען ביז גאָר פרימיטיוו. זי איז כסדר אַריבער פון איין געליבטן צום אַנדערן, און מיט יעדן געליבטן האָט זי דורכגעמאַכט דאָס נעמלעכע.

ביי וועמען אין שלאָף־צימער איז די דאָזיקע בערטאָ נישט אויס־געווען. זי איז אַפילו אַריינגעפאַלן צום סולטאַן אין האַרעם.

און ווען עס זענען שוין מער נישט געווען קיין שלאָף־צימערן איז דער ראַמאַן אָפגעשטעלט געוואָרן און אַן אַנדער ראַמאַן פון דעם זעלביקן מחבר האָט פאַרנומען דאָס אָרט פון „די נעץ פון זינד“.

אָבער קיין ראַמאַן האָט שוין נישט געהאַט אַזאַ דערפאַלג — איין מאָל האָבן זיך יידן באַנאַרישט.

דער ראַמאַן האָט אויפגעהערט צו שפילן אַזאַ גרויסע ראַלע. האָט מען געזוכט אַנדערע מיטלען. מען האָט געפּלעט „פרעמיעס“ און אַנדערע זאַכן, ביז דער לייענער האָט אָנגעהויבן פאַדערן גוטע שרייבער און גוטע, אמתע נייעס.

„די נייע וועלט“ און י. ד. בערקאוויטש

„די נייע וועלט“, ספעקטאָרס צייטונג, האָט ענדלעך אָנגעהויבן צו דערשיינען. עס איז געווען אַן אַרעם צייטונגל, פיר זייטלעך בלויז, זונטיק זעקס, אָדער העכסטנס 8 זייטלעך. די רעדאַקציע איז באַשטאַנען פון צוויי צימערלעך, איינס אַ גרעסערס און דאָס אַנדערע, דעם רעדאַקטאָרס צימער, אַ קלענערס. מיטאַרבעטער האָט די צייטונג געהאַט אַרום און אַרום פיר: ספּעקטאָר, איך און נאָך צוויי נייעס-שרייבער. קיין אייגענע זעצעריי און דרוקעריי האָט די צייטונג נישט געהאַט. דעם געשריבענעם מאַטעריאַל פלעגט מען אַוועקטראָגן אין אַ פרעמדער זעצעריי און דאָס אויסגעזעצטע אין אַ פרעמדער דרוק-מאַשין. עס איז געווען אַן אַרעמענקע און ביז גאַר קאַרגע אונטערנעמונג. איך האָב געאַרבעט פאַר דריי. די גאַנצע אַרטיקלען-שרייבעריי איז אַרויפגעוואָרפן געוואָרן אויף מיר. די אַרבעט האָט מיך פאַרכאַפט. איך פלעג אַרבעטן שנעל, און מיר איז געבליבן גענוג פרייע צייט צו באַזוכן טעאַטערס, דערהויפּט יידישע, צו זיצן מיט קאַלעגן אין אַ באַקאַנטער קאַפּע אויף מאַרשאַלקאָוסקאַ. דאָרט פלעג איך שטענדיק טרעפן ה. ד. נאַמ-בערג און אברהם רייזענען. שלום אַש פלעגט זיך אַראַפלאָזן ווי אַ שטורעם, אויסטרינקען אין צוויי זופּן אַ קאַפּע און פאַרשווינדן.

אין ווארשע און אין לאַדזש

אַט דער צעשטאַמענער מענטש האָט אָפּגעטון פּינקטלעך זיין אַרבעט און איז געוואָרן פּריי ווי אַ פּויגל.

דאָס אַרעמע צייטונגל ספּעקטאָרס איז צוואַמענגעשטעלט געוואָרן שטיל, רויק, אָן קולות און געוואָלדן און קיינער איז עפעס נישט געווען פאַרהאַוועט און פאַרשמייט.

איך האָב אָנגעהויבן שרייבן טעאַטער־קריטיק און בין אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם טעאַטער־וועלט, אין אַ נערוועז, אַ צעטומלט און צע־שוּבערט וועלט.

אַבער וועגן דעם — אין די שפּעטערדיקע קאַפיטלען, מרדכי ספּעקטאָר האָט געזוכט איין גרויסן נאָמען פאַר זיין צייטונג. ער האָט מיט אַלע כוחות געזוכט אַריינצוציען שלום עליכמען ווי אַ מיט־אַרבעטער.

אַבער שלום עליכם איז געווען אַ שווערער בעל־דבר מיט צו גרויסע האַנאַראַר־השגות, וועלכע די צייטונג האָט נישט געקענט, אָדער זיך גע־שראַקן נאַכצוקומען.

אַבער ספּעקטאָר האָט זיך נישט מייאש געווען. ער האָט געשריבן, טעלעגראַפירט, געשושקעט זיך מיטן געלט־געבער, געעצהט זיך מיט מיר, און ענדלעך האָט ער באַקומען שלום עליכמען. שלום עליכם איז גע־וואָרן אַ מיטאַרבעטער אין דער „נייער וועלט“. אַבער אַ חוץ די שווערע פאַר דער צייטונג האַנאַראַר־באַדינגונגען, האָט שלום עליכם געשטעלט נאָך אַ באַדינג, און נעמלעך — זיין איידעם, י. ד. בערקאָוויטש, דאַרף ווערן אַ מיטאַרבעטער אין דער צייטונג.

און אין אַ שיינעם פּרימאַרגן האָט זיך אַראָפּגעלאָזן י. ד. בערקאָ־וויטש אין רעדאַקציע.

איך האָב דערזען פאַר זיך אַ יונגן מענטשן מיט די באַוועגונגען און מיט דער אַפּאַטיע פון אַ זקן. ער איז עפעס געבוירן געוואָרן אַ זיבעציקער. ער האָט באַדאַרפט זיין דער פעליעטאַניסט פון דער צייטונג, אַבער איר האָט ביי אַט דעם הומאַריסט נישט געקענט אַרויסבאַקומען אַ שמייכל. דאָס פנים פאַרגליווערט, די אויגן עפעס פאַרגלעזערטע, די הענט אויפן בויך איז ער געגאַנגען לאַנגזאַם, גערעדט לאַנגזאַם און זיך באַווייגן לאַנג־זאַם.

ד"ר א. מוקדוני

ער האָט שטענדיק געהאַט דאָס אויסזען פון איינעם, וואָס אַט-אַט באַגייט ער זעלבסטמאַרד אייך אויף די אויגן.
מרכי ספעקטאַר האָט אים באַזעצט אין זיין צימערל, און ער האָט אָנגעהויבן שרייבן.

עס איז עלף, עס איז צוועלף, מען גייט מיטאַג-עסן, מען קומט צוריק, עס איז איינס, צוויי, דריי, פיר אַ זייגער און דער פעליעטאַן איז נאָך על-האבנים. י. ד. בערקאָוויטש גייט נאָך אַלץ צו קינד מיט זיין פעליעטאַן. מרכי ספעקטאַר גייט אָפט אַרויס פון זיין צימערל אַן אומגליקלע-כער, אַזוי ווי אַ מאַן פון אַ פרוי, וואָס גייט לאַנג, לאַנג צו קינד. אַלע זענען זיך צעגאַנגען און געלאָזן י. ד. בערקאָוויטשן ביי דער אַרבעט אויף זיין פעליעטאַן.

אויף מאַרגן כאָפּ איך צו לייענען דאָס ערשטע דעם אַזוי לאַנג גע-שריבענעם פעליעטאַן.

עס איז אַן עופּהלע פון וועלכע 40-50 שורות.

און עפעס האָט דער פעליעטאַן נישט צו טון מיט דער צייט און נישט מיט ייִדן. עס איז עפעס אַ פּיין חכמהלע, וואָס האָט נישט קיין שום פּובלי-ציסטישן פּונק.

און דער קליינער פעליעטאַן איז אין דער רוסישער פרעסע דווקא געווען שאַרף פּובליציסטיש, נאָך שאַרפּער פאַר דער פּובליציסטיק גופּא. אין דער רעדאַקציע איז אַ היפשע אַנטוישונג, און דער אַרעמער מרכי ספעקטאַר גייט אַרום ווי איינער, וואָס האָט אָפּגעטון עפעס אַ נאַרישקייט.

ער שטעלט זיך אָפּ ביי מיין טיש און פרעגט שטאַמלענדיק:

— וואָס זאָגט איר אויף בערקאָוויטשעס פעליעטאַן, עס וועט אַנג-

רייסן?

אַרעמער, גוטער ספעקטאַר. ער האָט כסדר געזוכט עפעס וואָס זאָל אַנרייסן, אָבער ליידער איז י. ד. בערקאָוויטש נישט געווען דער, וואָס איז בכוח צו פאַרכאַפּן דעם לייענער.

ער איז בכלל נישט קיין צייטונגס-מענטש, נישט לויט זיין טעמפּע-ראַמענט, נישט לויטן אַרט שרייבן און נישט לויט דער שווערער, לאַנג-זאַמער אַרבעט וואָס ער האָט נויטיק.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

ער קען אַפּוּיצן שבעה נקיים אויף אַ סקיצעלע, שוויצן, אַרבעטן בין אין דער נאַכט, און עס קומט אַרויס אַ זייער קאַרעקט געשריבענע סקיצע מיט אַ ביסל הומאָר, מיט אַ קלייניגקן סיפור־מעשה און מיט גאָר גוטער טעכניק.

ניין, י. ד. בערקאָוויטש איז נישט קיין צייטונגס־מענטש און ער וועט עס קיינמאָל נישט ווערן.

דאָס איז געווען די מיינונג פון אַלעמען. אָבער שלום־עליכם שטייט הינטער אים, ווי דער מלאך, דער באַ־שיצער און שלום־עליכם באַשרייבט אים.

און ער, י. ד. בערקאָוויטש אַליין, פילט זיך מוראדיק חשוב ביי זיך אַליין, אַזוי ווי ער וואָלט געווען אַליין שלום־עליכם און נישט בלויז אַן איידעם שלום־עליכמס.

איך האָב זיך ווי עס איז באַקאַנט מיט אים גענטער און איך האָב דערווען פאַר זיך אַ טיפּישן העברעער, ווי איך האָב געקענט אַזעלכע אין דער בערנער סטודענטישער קאָלאָניע.

ער איז אַ בעל־סיגנון אין העברעיִש, אויף פּראָסט ייִדיש הייסט עס — ער קען העברעיִש גוט.

און דאָס איז גענוג צו מאַכן אים פאַר אַ העברעיִשן שריפטשטעלער. ער האָט אייגנטלעך כמעט גאָר נישט געלערנט אויסער העברעיִש.

אָבער מיינונגען האָט ער געהאַט וועגן אַלץ און אַלעמען, טשעקאווע פּראָווינציעלע מיינונגען פון אַ דורכשניטלעכן פּראָווינציעלן „הצפירה“־לייענער.

זיין איינציקער פּריינט איז געווען דוד פּרישמאַן. אַרום דוד פּריש־מאַנען האָבן זיך קאַנצענטרירט אַלע העברעער.

פּונדעסטוועגן ווען איך האָב זיך באַגעגנט און געפרעגט פּרישמאַנען צי ער טרעפט זיך מיט י. ד. בערקאָוויטשן, האָט ער אויפּגעהויבן די ברילן און געזאָגט האַלב־דייטשיש:

— אָבער זיכער, יא, דער מאַן איז אַ זייער באַרעדעוודיקער שוויגער.

זיין אַרבעט אין די „נייע וועלט“ האָט קיין שום רושם נישט געמאַכט.

ד"ר א. מוקדוני

**

נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה פלעג איך זיך אָפט באַגעגענען מיט אים אין ניו-יאָרק.

ביי אונדזער באַגעגעניש, נאָך וואַרשע, האָב איך דערזען פֿאַר זיך דעם זעלבן יונגן זקן ווי אין וואַרשע. ער איז געשטאַנען פֿאַר מיר ממש אין דער זעלביקער פּאָזע ווי איך האָב אים געזען אין וואַרשע. די אויגן פֿאַרגלעזערטע, דאָס פנים פֿאַרגליווערט, די ליפן פֿאַרמאַכט, פֿאַרזיגלט ממש, די הענט פֿאַרלייגט אויפן בויד און אַ מעלאַנכאָליע איז אויסגעגאַסן אויף זיין פנים.

מיר זענען נישט געוואָרן קיין פריינט אין אַמעריקע. אין דער שרייבערישער וועלט דיסקוטירט מען אָפט וועגן דעם — וואָס פֿאַר אַ שרייבער וואָלט געווען י. ד. בערקאָוויטש, ווען ער וואָלט נישט געווען שלום-עליכמס אָן איידעם.

דער גרעסטער טייל האַלט, אַז שלום-עליכמס האָט פֿאַרשלונגען י. ד. בערקאָוויטש, אַזוי פֿאַרשלונגען, אַז ער האָט נישט געהאַט קיין צייט און קיין ריכטיקע געלעגנהייט צו ווערן אַ זעלבסטשטענדיקער שריפטשטעלער. איך אָבער האַלט, אַז שלום-עליכמס האָט אים געגעבן אַ שרייבערישן תיקון.

י. ד. בערקאָוויטש האָט אָפּגעגעבן זיין גאַנצע שרייבערישע ענערגיע שלום-עליכמען. ער האָט צענדליקער יאָרן זיך אָפּגעגעבן מיט איבערזעצן שלום-עליכמען אין העברעיִש, און דאָ האָט ער אַרויסגעוויזן אמתן טאַל-לאַנט. ער איז ממש דער איין-אינציקער איבערזעצער פון שלום-עליכמס אין העברעיִש.

זיינע איבערזעצונגען פון שלום-עליכמס זענען ממש מוסטער-איבער-זעצונגען.

און מיר ווייסן דאָך ווי שווער עס איז צו איבערזעצן גוט שלום-עליכמען אין אַן אַנדער שפּראַך און בפרט אין העברעיִש.

אַ חוץ די איבערזעצונגען האָט ער זיך סתם אָפּגעגעבן מיט דעם שלום-עליכמס-אַרכיוו, און דער רעזולטאַט איז געווען דאָס פּרעכטיקע „שלום עליכם בוך“.

אין ווארשע און אין לאדזש

קיין וויסנשאפטלער וואָלט עס נישט געמאַכט בעסער. דאָ האָט איר שלום עליכמען כמעט אינגאַנצן דורך זיינע אייגענע בריוו און דורך אַנדערע מעדיומס.

עס וועט נישט זיין קיין גוזמא ווען מען וועט זאָגן — אַז ער איז געוואָרן אַ צווייטע שלום-עליכם-געשטאַלט. ער האָט דערגאַנצט שלום-עליכמען.

און שלום-עליכם האָט עס געפילט און געוויסט און דעריבער גע- האָט זיין גרויסע ליבע צו דעם דאָזיקן איידעם זיינעם.

י. ד. בערקאָוויטשעס אַריגינעלע שאַפונגען זענען אָבער אַרעם. זיין שרייבעריש אַריגינעל פאַרמעגן איז ביז גאַר קליין. ער האָט אַרום און אַרום אינגאַנצן דריי טעמעס, וואָס ער האָט זיי פריער אויסגענוצט פאַר דערציילונגען, ווי „מאַשקע חזיר“, „לאַנדסלייט“ און נאָך עפעס אַ טעמע. פון די דריי דערציילונגען האָט מען געמאַכט דריי נישט שלעכטע סצע- נישע ווערק, פריער איינצקטערס און דערגאָך דריי-אַקטיקע פיעסן.

ער האָט געוואָלט ממשיך זיין די קאַריערע פון שלום-עליכמס מנחם-מענדל, און ער האָט געשריבן אַ הומאַריסטיש ווערק אין סטיל פון שלום-עליכם „מנחם מענדל אין ארץ-ישראל“. ווי יעדע באַאַרבעטונג פון אַ כאַ-ראַקטער פון אַן אַנדער שריפטשטעלער איז דאָס דאָזיקע ווערק ראשית נישט אַריגינעל, און צווייטנס איז דער פאַרגלייך מיטן אַריגינעלן מנחם מענדל פון שלום עליכם גופא נישט געווען לטובת י. ד. בערקאָוויטש.

אזוי אַרום האָלט איך מיט די, וואָס גלויבן, אַז שלום-עליכם האָט געגעבן י. ד. בערקאָוויטשן די מעגלעכקייט צו אַרויסווייזן זיין טאַלאַנט ווי אַן איבערזעצער, ווי אַ פּרעכטיקער שלום-עליכם-ביאַגראַפער, אַדער אַרכיוואַר.

פאַרשטייט זיך, אַז אַ סך האָט אים געהאַלפן זיין גרויסע ליבע און אַכטונג פאַר דעם גרויסן קינסטלער שלום-עליכם. אַן דער דאָזיקער ליבע און גרויסער אַכטונג, וואָלט ער זיכער נישט געוואָרן דאָס וואָס ער איז געוואָרן נאָך דער איבערזעצונג פון אַ שלום-עליכם אין העברעיִש און נאָך דער פאַראייביקונג פון שלום-עליכם אין דעם פּרעכטיקן שלום-עליכם-בוד.

ד"ר א. מוקדוני

מעגלעך, אז דאס האט אים אָפגעריסן פון זיין בעלעטריסטישער שאַפונג. אָבער ווען איר וועט נעמען אויף דער וואָג וואָס ער האָט געשאַפן אַרום שלום-עליכמען, וועט דאָס לעצטע זיכער איבערוועגן.

ער איז לויט זיין טעמפּעראַמענט אַן איבערזעצער און קאָמפּילאַטאָר. פאַר אַ קאָמפּילאַטאָר בכלל פעלט אים פשוט בילדונג, אָבער פאַר שלום-עליכם-פאַרשונג האָט די ליבע און אַכטונג צו שלום-עליכמען פאַרגיטיקט זיין הינטערשטעליקייט אין בילדונג.

אין יאָר 1932 באַגעגן איך זיך מיט אים אין תל-אביב.

פאַר די עטלעכע יאָר איז ער גייסטיק נאָך עלטער געוואָרן. ער איז געוואָרן ממש אַ זקן, און זיין נאָענטסטער חבר איז געווען י. ח. ראָוויצקי, אינגאַנצן אַ שרייבער פון אַ פאַרגאַנגענער עפּאָכע. י. ח. ראָוויצקי האָט געהערט צו דעם בראשית פון ייִדיש. ער איז געווען דער ערשטער ייִדישער קריטיקער, נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס ער איז געווען דורכויס אַ העברעער.

אין ארץ-ישראל איז י. ד. בערקאָוויטש געוואָרן גוואַלדיק קאָנסערוואַטיוו. ווען ער וואָלט געווען רעליגיעז וואָלט ער זיך גוט אַריינגעפאַסט אין מאה-שערים, צווישן די חלוקה-לייט.

אין תל-אביב, וווּ דאָס שרייבערישע וועלטל איז קליין און יעדער ווייסט וואָס עס קאָכט זיך אין דעם אַנדערנס שרייבערישן טעפל, האָט מען געוויסט די טעג אין וואָך ווען י. ד. בערקאָוויטש גייט צו קינד מיט אַן אַרטיקל פאַרן פאַרווערטס.

עס איז געווען אַ לאַנג און שמערצלעך טראַגן-און-האַבן. אַ האַלבע וואָך פלעגט קיינער נישט קענען אַריין צו אים אין הויז. ער איז געזעסן און געשריבן אַ קאָפיטל פון „מנחם מענדל אין ארץ-ישראל“ און שפעטער אַ קאָפיטל פון זיינע נאָך ווייניקער געראַטענע זכרונות. ער פלעגט שרייבן דעם גאַנצן טאָג ביז שפעט אין דער נאַכט.

די לעצטע צוויי טעג פאַרן אַוועקשיקן דעם אַרטיקל פלעגט ער אַרבעטן טיף אין דער נאַכט אַריין. ווען ער האָט געענדיקט זיין אַרבעט פלעגט ער אויסזען ממש ווי אַ קימפעטאַרין נאָך אַ שווערן קימפעט. און שבת אינדערפרי, ווען מען פלעגט זען זיין פרוי טיסא, אַ ווינ-

אין ווארשע און אין לאדזש

דערלעכער מענטש, ווי זי טראַגט דעם קאָנווערט מיטן אַרטיקל אויף דער פּאַסט, פּלעגן אַלע אָפּאַטעמען פּריי.

ער אַליין פּלעגט שלאָפּן נאָך דעם ווי אַ געהרגעטער. און ערשט אין אַ טאָג אַרום פּלעגט ער זיך באַווייזן פאַר דער וועלט און מענטשן פּלעגן קענען אַריינקומען צו אים אַין הויז. עס פּלעגט איבערגיין אַ פאַר טעג און די זעלביקע יסורי-יצירה, די שאַפּונגס-יסורים, פּלעגן זיך אָנהייבן פון דאָס ניי. אַזוי וואָך-איינ, וואָך-אויס.

זיין קלוגע פּרוי, די עלטסטע טאַכטער שלום-עליכמס, פּלעגט עס איי-בערטראַגן ממש ווי אַ צידקנית. זי האָט איר גוטן הומאָר קיין מאָל נישט פאַרלאָרן און איז געווען אויפגעלייגט שטענדיק אַזוי ווי דאָס אַלץ איז געווען נאַטירלעך.

און זי האָט געזען ווי איר פּאַטער, דער גרויסער שלום-עליכמס, האָט געשאַפּן. ער פּלעגט שרייבן מיט דער גרעסטער לייכטיקייט. ער פּלעגט שרייבן פאַרנדיק אין באַן, ליגנדיק אין בעט, זיצנדיק אויפן באַלקאָן פון אַ האַטעל. קיינער און קיין זאָך האָבן אים נישט געשטערט. קלוג און בראַוו, האָט זי פאַרשאַנען, אַז נישט אַלע שרייבער זענען שלום עליכמס.

זי איז געווען די סימפּאַטישסטע און די גאַסטפּריינדלעכסטע שריי-בערישע דאַמע אין תּל-אביב.

**

בערקאָוויטש איז דורך און דורך אַ העברעיִשער שרייבער, דאָס הייסט, דער לשון, נישט דער אינדיווידועלער קינסטלערישער סטיל, נאָר פשוט און פּראַסט דער לשון, דיקדוק און צחות-הלשון איז דער עיקר. און ער איז קאָנסעקווענט אין אַ געוויסער מאָס; ער איז באַצייטנס אַוועקגעפאַרן קיין ארץ-ישראל, האָט זיך דאַרט באַזעצט און האָט, אַזוי גוט, ווי אינגאַנצן איבערגעריסן מיט ייִדיש. ער איז אין תּל-אביב אין זיין עלעמענט.

דאַרף מען האָבן אַ העברעיִשן נאָמען פאַר דעם פּורים-קאַרנאַוואַל — האָט ער אים, „עדלאידע“. ער זיצט און האָט תּרעומות אויף די בחורים און מיידלעך, וואָס רעדן און זינגען אַ גרייזיקן העברעיִש.

ד"ר א. מוקדוני

וואָרום וויסן דאָרף מען, אַז אין ארץ-ישראל איז דאָ אַ גאַנץ סאַלידע עם-הארצות. איינער רעדט זיך טאַקע העברעיִש און איז זיך אַן אַרכי-עם-הארץ, ווי דאָס פּאַסירט אין אַלע לענדער. אין פּראַנקרייך, למשל, רעדן אַלע די קולטור-שפּראַך פון דער וועלט — פּראַנצויזיש, אָבער עס זענען דאָ דאָרט וויסטע עמי-הארצים, און אַזוי איז עס מיט אַנדערע לענדער. וואָס אייגנטלעך איז זיין טועכץ אין תּל-אביב איז מיר נישט קלאָר. אָבער זיין אַ גוטער העברעער איז אַ פּראַפעסיע אין ארץ-ישראל, און מיט דעם אפנים פאַרנעמט ער זיך.

ער איז אַ געוויסנהאַפּטער שרייבער, דאָס הייסט, דאָס וואָס ער שרייבט אָן איז קב-ונקי. ער כאַפט קיין מאָל נישט קיין שטערן פון הימל, אָבער אַלץ וואָס ער האָט געשריבן אין ייִדיש און העברעיִש איז ביז גאָר גראַמאַטיקאַליש און ביז גאָר גוט טעכניש.

אַ סך ווייטער פון די דאָזיקע ריין-טעכנישע השלמות איז ער אפנים נישט געגאַנגען.

אין זיינע זכרונות, וואָס ער האָט אָנגעהויבן דרוקן אין „פּאַרווערטס“ האָט ער זיך געשטעלט, אין דער מחלוקת צווישן י. ל. פּרץ און דוד פּריש-מאַן, אינגאַנצן אויף דער זייט פון דוד פּרישמאַן, וואָס עס האָבן נישט גע-טון אַפילו גוטע העברעער.

אַפילו אַזאָ העברעער, ווי פּראַפעסאָר יוסף קלויזנער, האָט זיך אין זיין בוך זכרונות געשטעלט אויף דער זייט פון י. ל. פּרץ. אין דער דאָזי-קער פיינלעכער מחלוקה, האָלט פּראַפעסאָר קלויזנער, איז פּרץ געווען דער דזשענטלמען, דער אייראָפעער און דוד פּרישמאַן, וואָס האָט פּרעטענדירט אויף אייראָפעישקייט, איז געווען דווקא ווייט, הימל-ווייט, פון צו זיין אַן אייראָפעישער דזשענטלמען.

עס איז אָבער דאָ אַ טעם דערביי. עס איז געווען אַ שטילער ברוגז צווישן י. ל. פּרץ און שלום-עליכם. עס איז נישט געווען קיין קריג, אָבער אַ ברוגז איז יאָ געווען, און עס איז נאַטירלעך פאַר י. ד. בערקאוויטש צו זיין אויף דער זייט פון שלום-עליכם און ממילא אויך אויף דער זייט פון דוד פּרישמאַן.

אין ווארשע און אין לאַדזש

**

הכלל — „דער נייער וועלט“, ספעקטאָרס צייטונג, האָט י. ד. בערקאָ-
וויטש ווייניק וואָס געקענט געבן. ספעקטאָר איז נישט געווען דער גע-
וונטשענער רעדאַקטאָר, איך בין געווען אַ זשורנאַליסטישער הענדל, וואָס
האָט זיך אַקאַרשט אויסגעפיקט פון דעם אייעלע, און אַזוי אַרום איז די
צייטונג נישט געווען פון סאַמע אַגהייב קיין גאָר גרויסער דערפאַלג.

און ווען עס האָט זיך אַראַפגעלאָזן אין וואַרשע דער אַרויסגעבער
פון „פריינד“, שבתֿי ראַפּאַרט, מיט אַ פּלאַן צו אַריבערטראַגן דעם פע-
טערבורגער „פריינד“ קיין וואַרשע, די נייע הויפטשטאָט פון דעם ייִדישן
צייטונגס-וועזן, און ער האָט מיך איינגעלאָדן ווי אַ מיטאַרבעטער פון דעם
וואַרשעווער „פריינד“, האָב איך די איינלאָדונג אַנגענומען אָן אַ רגע
קווענקלעניש.

עס איז געווען גענוג פאַר מיר צו זען דעם צעטל מיטאַרבעטער, וואָס
צווישן זיי איז געווען י. ל. פּרץ, ה. ד. נאַמבערג, א. ווייטער, שלום אַש,
אַברהם רייזען, א. ליטוואַק און שמואל ראָזענפעלד ווי אַ רעדאַקטאָר, צו
אַננעמען די איינלאָדונג אָן קווענקלעניש.

עס איז געווען אַ גרויסע עליה פאַר אַ זשורנאַליסט, וואָס איז אין
דער פּראַפעסיע סך-הכל וועלכע זעקס-זיבן מאָנאַטן, צו איינגעלאָדן ווערן
אין אַזאַ רעדאַקציע.

„די נייע וועלט“ האָט אַנגעהויבן גוססן.

עס איז זייער שווער צו זיצן צוקאַפּנס פון אַ גוסס, און ביי דער גסיסה
פון אַ צייטונג איז עס נאָך שווערער.

קיינער וויינט נישט, קיינער ברעכט נישט מיט די הענט, אָבער מען
גייט אַרום ווי אַבליים, די שטימונג איז אַ לווייהדיקע. עס איז נישטאַ קיין
מוט און קיין ברען ביים שרייבן. די אַרטיקלען ווערן עפעס בלוטלאָזע,
שטילע און עפעס אויך אַבלדיקע.

אַ צער איז מיר געווען אויף דעם גוטן מרדכי ספעקטאָר. „די נייע
וועלט“ איז געווען זיין ערשטער פּרוּוו צו שאַפן אַ טעגלעכע צייטונג, און
דער ערשטער פּרוּוו איז געווען אַ דורכפאַל.

אָבער דער פּשוטער אַפּטימיסט, דער גוטער פּאַלקס-מענטש מיט
שטאַרקן אייביקן בטחון און מיט אַ לאַנגן עק פון ליטעראַרישע דורכפאַלן

ד"ר א. מוקדוני

הינטער זיך, האָט ער סוף־כל־סוף שלום געמאַכט מיטן טויט פון זיין צייטונג, ווי מענטשן מאַכן בכלל שלום מיטן טויט.

איך האָב ספּעקטאַרן פּאַרטרויט, אַז איך בין איינגעלאָדן געוואָרן אין „פּריינד“. ער איז פון אָנהייב געווען זייער נישט־אַנגענעם איבערראַשט. אָבער באַלד איז ער געקומען צו זיך און האָט געזאָגט פשוט און ערלעך: — ליבער דאָקטאָר, ווען איך וואָלט געהאַט די מעגלעכקייט צו פאַר־האַלטן אייך אין מיין צייטונג וואָלט איך עס זיכער געטון. איך קען עס אָבער נישט. מיין צייטונג קייקלט זיך צו אַ שנעלן טויט, און פאַר אייך שטייט פאַר אַ קאַריערע פון אַ שרייבער־זשורנאַליסט ביי ייִדן, דאַרפט איר זוכן אַ זיכערערע צייטונג ווי מיינע, און דער „פּריינד“ איז זיכער אַ זי־כערערע צייטונג. זאָל זיין מיט הצלחה! איך האָף, אַז איר גייט נישט אַוועק מיט תּרעומות אויף מיר. איך האָב דאָך געמיינט גוט.

אָנהייב יאָר 1910 בין איך שוין געווען אַ מיטאַרבּעטער פון „פּריינד“. „די נייע וועלט“, די ערשטע צייטונג, וואָס האָט מיך אויפגענומען אַזוי וואַרעם, איז אין אַ פאַר וואַכן שפּעטער נסתלק געוואָרן, געשטאַרבן. און קיינער האָט נישט געוויינט, ווייל קיינער האָט נישט געהאַט גענוג צייט זיך צובינדן צו איר.

דער זיידע מענדעלע אין וואַרשע

סוף זומער 1909 האָט דער זיידע מענדעלע באַזוכט וואַרשע. ער איז אַלט געוואָרן 75 יאָר און ער האָט באַשטימט צו באַזוכן עטלעכע גרויסע ייִדישע שטעט. צווישן זיי אויך וואַרשע. די ייִדישע געלע און האַלב־געלע פרעסע האָט גראַד מיט אויפֿריכ־טיקסטער וואַרעמקייט צוגעגרייט דעם וואַרשעווער עולם צו דעם וויזיט פֿון דעם גרויסן ייִדישן שריפטשטעלער. און דאָ האָט איר געזען באַשיינפֿערלעך דעם גרויסן כוח פֿון דער ייִדישער פרעסע — גאַנץ וואַרשע איז אַרויס צו באַגעגענען דעם קלאַסי־קער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. ממש גאַנץ וואַרשע איז אַרויס אין גאַס. פֿון וואַקזאַל ביזן האַטעל, אין וועלכן דער זיידע איז פֿאַרפֿאַרן, זענען געווען אויסגעשטעלט ייִדן, יונגע און אַלטע, יונגע און אַלטע ייִדישע פֿרויען. קרעמער האַבן פֿאַרמאַכט זייערע קראַמען, סוחרים האַבן איבערגעריסן זייערע געשעפטן. אַלע זענען אַרויס צו באַגעגענען דעם זיידן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. די באַגריסונגען און די אַוואַציעס האַבן ממש פֿאַרהילכט די שטאַט. דער זיידע איז געפֿאַרן פֿון וואַקזאַל ביז זיין האַטעל צווישן צוויי רייען ייִדן, וואָס האַבן ממש געיובלט פֿון פֿרייד און גדולה. אָבער די פרעסע וואַלט נישט געווען בכוח צו אַרויספֿירן אַזאַ מאַסע ייִדן אויף אַ קבלת־פֿנים פֿון אַ ייִדישן שרייבער.

ד"ר א. מוקדוני

דא איז די אגיטאציע פון דער יידישער פרעסע געפאלן אויף א זייער פרוכטבארן באַדן. די וואַרשעווער יידן זענען חסידים, און א חסיד וועט אַלץ לאַזן און גיין מקבל-פנים זיין א רבין.

דא האָבן די צענדליקער טויזנטער וואַרשעווער חסידים מקבל פנים געווען א רבין. קיין צענטל אפילו פון דער גרויסער מאַסע האָט נישט געלייענט מענדעלען. זי האָט עס גאַרנישט געהאַט נייטיק. די יידישע צייטונגען האָבן געהייסן אַרויסגיין אין גאס מקבל-פנים זיין א רבין און זיי זענען אַלע אַרויס אין גאס.

די פּאָליאַקן האָבן צום ערשטן מאל דערזען אזא גרויסע יידישע דע-מאָנסטראַציע.

ווער איז דער דאָזיקער מענדעלע? האָבן זיי געפרעגט מיט פאַרווייניג דערונג און אפילו מיט שרעק.

זיי האָבן פּלוצים דערזען א גרויסע יידישע מאַסע, אן אַרגאַניזירטע, וואָס באַגריסט א יידישן שרייבער, נישט קיין רבין, נאָר א שרייבער. א היינטיקן יידישן שרייבער...

זיי האָבן פּלוצים דערזען א יידישן נאַציאָנאַליזם, א שטאַרקן, א הייסן, וואָס איז געבוירן געוואָרן אויף דער פּוילישער ערד.

און דער דאָזיקער נאַציאָנאַליזם איז דורכויס א יידישער. ער איז נישט קיין פּוילישער...

און דער פּוילישער נאַציאָנאַליסט איז געווען זיכער, אז דער ייד איז מחויב צו זיין בלויז א פּוילישער נאַציאָנאַליסט. ער, דער פּאָליאַק, קען דעם יידן באַליידיקן, שפייען אים אין פנים אריין; ער, דער פּאָליאַק, קען זיין אן אַנטיסעמיט, אָבער דער ייד מוז זיין א פּוילישער נאַציאָנאַליסט...

דער חסידישער ברען פון די וואַרשעווער יידן האָט די נאַציאָנאַלע דעמאָנסטראַציע געמאַכט ביז גאָר בולט, ביז גאָר הייס און ביז גאָר עכט.

מיר אַליין האָבן זיך אַביסל דערשראַקן פאַר דער דעמאָנסטראַציע אויף די אויגן פון פּאָליאַקן און דער רוסישער צאַרישער מאַכט, די צוויי שיעפּענדיקע שלאַנגען, די צוויי פיינט אונדזערע.

אונדז אָבער האָט אויך אַרומגעכאַפט א גרויסע פרייד און א גרויסער שטאַלץ.

אין ווארשע און אין לאָדזש

דאָס איז דאָך געווען די גרעסטע דעמאָנסטראַציע פאַר דער ייִדישער ליטעראַטור, פאַרן ייִדישן לשון און פאַרן ייִדישן שרייבער. י. ל. פּרץ איז געפאַרן מיטן זיידן אין דער קאַרעטע. זיינע גרויסע אויגן האָבן געלויכטן פון פרייד און פון שטאַלץ. דער זיידע, אַ ווייסער און אַ גלייכער ווי אַ סטרונע, איז געזעסן מיט גרויסער ווערדע און האָט אויפגענומען די דעמאָנסטראַציע פון זיין כבוד וועגן ממש מאַיעסטעטיש.

פרישמאַן און ספעקטאָר, די אַנדערע צוויי, וואָס זענען געפאַרן מיטן זיידן אין קאַרעטע, האָבן זיך אויך געפילט אויפן זיבעטן הימל. בלויז דעם זיידנס פרוי, די באַבע, איז געווען זויערלעך. עפעס איז זי אַריינגעפאַלן אויף אַ פּרעמדער חתונה, נישט קיין מחותנתע, נישט פון חתנס צד און נישט פון דער כלהס צד...

**

איך האָב געזען דעם זיידן צום צווייטן מאָל. איך האָב אים געזען אין דער שווייץ, ווען די צאַרישע רעאַקציע האָט זיך צעבושעוועט און ייִדיש בלוט האָט זיך געגאַסן ממש ווי וואַסער, און פריינט פון זיידן האָבן אים געראטן צו פאַרלאָזן רוסלאַנד עד יעבור זעם. אין דער שווייץ איז דער זיידע געווען עפעס אַ דערשראַקענער, אַ ביזלעכער און אַ ברוגזער. אויסלאַנד איז אים אַפנים געפאַלן שווער. די פּרעמדע שפּראַך, די פּרעמדע מענטשן און דער גלות פון זיין וואַרע-מען קליינעם נעסט אין אַדעס און פון דעם איינגעשטעלטן, רויקן לעבן. איצט אָבער איז ער געווען אַ שטראַלאַנדיקער, אַ זיכערער און אַ שטאַלצער.

יא, ער איז געווען אַ שטאַלצער אַלטיטשקער. דאָ אין וואַרשע, האָב איך געהאַט די גוטע געלעגנהייט צו באַקענען זיך מיט אים נענטער. ליידער האָב איך נישט צו דערציילן קיין חידושים פון דעם זיידן, ווי אַ סך אַנדערע קאַלעגן, וואָס האָבן געהאַט די געלעגנהייט צו באַקענען זיך נאָענט מיטן זיידע.

ד"ר א. מוקדוני

דער זיידע איז געווען א זיידע, א מענטש פון גאר אן אנדער דור, מיט גאר אנדערע ליטערארישע באגריפן, מיט אן אלטן קוק אויפן לעבן און מיט א פראסטיקער ניכטערקייט וועגן אלע יידיש-ליטערארישע פראבלעמען.

ער האט אפילו געזאגט תהילים ווי א זיידע, דאס הייסט, ער איז געווען פארנומען מיט דער איבערזעצונג פון תהילים, און ער האט געטון און דערציילט די חידושים זיינע אין תהילים, אין דיקדוק און אין די אויסטייטשונגען.

י. ל. פרץ אבער האט געקוקט אין די אויגן דעם גרויסן זקן און געשטראלט פון נחת און גדולה.

יא. ער אליין האט זיך שוין דענסטמאל פארנומען מיט דער איבערזעצונג פון שיר-השירים. קיינער האט עס נאך נישט געוואוסט, אבער די שטענדיקע אריינגייער האבן עס געוואוסט און אפילו געזען שטיקלעך איבערזעצונגען אויפן שרייבטיש.

אין שמועס איז דער זיידע נישט געווען גאר שארף און בליציק. זיינע וויצן, אדער „באן-מאס“, ווערטלעך, זענען געווען אלט-משכילישע.

ער האט שוין דער נייער וועלט-ליטעראטור כמעט גארנישט געוואוסט. ער איז געבליבן ביי די אלטע רוסישע שרייבער, וועלכע ער האט געלייענט אין די יונגע יארן.

דערפאר איז ער געווען ממש געניאל ווען עס האט זיך גערעדט וועגן יידישן און העברעיִשן לשון. דא האט ער אויף טריט און שריט באוויזן ממש גאונות.

א ביסעלע פריקער איז מיר געווען דאס וואס ער פלעגט מוזן נאכ-מאכן א יידן, ווען ער האט געוואלט געבן א גאנצן יידישן אויסדרוק. ער פלעגט דעם אויסדרוק שפילן ווי אן אקטיאר פון דער אלטער שול. אפנים, אז ער פלעגט מוזן זען דעם טרעגער פון דעם יידישן אויסדרוק, כדי איבערצוגעבן אים גענוי.

פארשטעלנדיק זיך אויף א וויילע ווי א ייד פלעגט ער זיין זיכער, אז ער וועט קיין טעות נישט מאכן, און ער האט טאקע קיינמאל קיין טעות נישט געמאכט.

אין ווארשע און אין לאדזש

אָבער אַ ביסעלע פּריקערע איז עס דאָך געווען.
אויף דער פּלאַטפּאָרם איז ער געווען גאַרנישט אימפּאָזאַנט, די שטים
איז געווען שוואַך, דער אינהאַלט ווייניק אינטערעסאַנט.
אַמאָל פּלעגט ער אַריינפאַלן אין מגידות.
אָבער לעבן אים איז כּסדר געשטאַנען י. ל. פּרץ, דער פּלאַמיקער,
דער וויציקער און דער שלאָג-פּאַרטיקער, און ער פּלעגט ראַטעווען די
סיטואַציע.
אָבער דער זיידע האָט נישט אַרויסגעוויזן קיין שום דאַנקבאַרקייט
צו פּרצן און קיין שום באַווונדערונג פאַר זיין שאַרפּקייט, שנעלער אַריענ-
טאַציע און בליצקייט.
פּרץ איז ממש יינגער געוואָרן אין דער קעגנוואָרט פּון זיידן.
דער קאַנטראַסט איז געווען גרויס, און ער איז אַרויסגעקומען פּון זיך
אַליין, אָן וועלכע עס איז אַנשטרענגונגען פּון פּרצעס צד.

**

דוד פּרישמאַן האָט פּרובירט צו פאַרמעסטן זיך מיטן זיידן אין העבר-
רעיש, אָבער ער האָט געמוזט זיך אונטערגעבן. פּרישמאַן איז געווען אַ
ווונדערלעכער העברעיִשער סטיליסט, אָבער פּון באַהאַלטענע אויסדרוקן
ערגעץ אין תּלמוד און אין מדרשים האָט ער נישט געוואוסט. דער זיידע
האָט אַפּנים געוואוסט די דאָזיקע שוואַכקייט פּרישמאַנס און ער פּלעגט ממש
שיטן מיט וווּנדערלעכע אויסדרוקן פּון תּלמוד און מדרשים.
פּון אַן אַנדערן וואַלט פּרישמאַן נישט גענומען, ער וואַלט געשמייכלט
מיט ביטול, ווי זיין שטייגער איז געווען, און עס אַוועקגעמאַכט מיט דער
האַנט ווי בטלנות, אָבער פּון זיידן פּלעגט ער עס נעמען מיט אַ גוטן
שמייכל און אַפילו מיט באַווונדערונג.
מיר האָבן פאַרבּראַכט מיטן זיידן איבער אַ וואַך צייט.
פאַר דער וואַך צייט איז געשלאָסן געוואָרן איינער פּון די גרעסטע
ליטעראַרישע קאַנטראַקטן אין יענער צייט.
לידסקיס פאַרלאָג האָט אַפּגעקויפּט ביים זיידן דאָס רעכט צו אַרויס-
געבן אַלע זיינע ווערק אין זיבעצן, צי אין זעכצן בענדער, צווישן די בענ-
דער אויך אַ באַנד פּון קריטיק ספּעציעל געשריבן פאַר דער אויסגאַבע.

ד"ר א. מוקדוני

דער זיידע האָט באַקומען גאַנצע פינף הונדערט רובל ווי אַן אַוואַנס.
דאָס איז געווען אין יענער צייט אַ גרויסע אונטערנעמונג און דאָס
האַנטגעלט, אָדער דער אַדערויף, ממש אַ מטמון מיט געלט.
דער מענדעלע-יום-טוב האָט זיך נישט פאַרענדיקט מיטן אַוועקפאַר
פון זיידן.

ווען דער „פריינד“ האָט זיך אַריבערגעפּעקלט קיין וואַרשע, האָט ער
אַרויסגעגעבן ווי אַ ביילאָגע אַ זאַמלבוך וועגן מענדעלען.
אין דעם דאָזיקן זאַמלבוך האָבן זיך באַטייליקט אַלע מיטאַרבעטער
פון „פריינד“. איך האָב אַנגעשריבן אַן אַרטיקל וועגן מענדעלעס סצענישע
ווערק.

אין אַרטיקל האָב איך אַרויסגעבראַכט דעם געדאַנק, אַז אין דער
דראַמע האָבן מיר איין מענדעלע, און ער איז דורכויס אַ משכיל, און אין
זיינע אַנדערע ווערק האָבן מיר גאָר אַן אַנדער מענדעלע, אַ דורכויס ייִדישן
פּאָלקס־מענטש.

דער דאָזיקער אַרטיקל מיינער איז אַריין אויך אין דער פּולער אויס־
גאַבע פון מענדעלעס ווערק פון לידסקי.

**

אַבער דער מענדעלע-יום-טוב אין וואַרשע האָט אויך געהאַט פּאָלי־
טישע נאַכווייענישן.

ווי געזאָגט, איז דער קבלת־פנים פון מענדעלע געווען אַ געוואַלדיקע
איבערראַשונג פאַר די פּאָליאַקן.

זיי האָבן דערזען מיט אַמאָל פאַר זיך אַ ייִדיש פּאָלק, ייִדיש פּאָלק ביי
זיי אין לאַנד, אויף זייער ערד.

און עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ היסטערישע געוואַלד־שרייעריי, אַ
וויסטע העצע קעגן יידן.

און דער פּוילישער אַנטיסעמיט און נאַציאָנאַליסט איז דער גרעסטער
טיפש צווישן די אַנטיסעמיטן און נאַציאָנאַליסטן.

איך האָב אַליין געלייענט ווי אַ באַקאַנטער פּוילישער שרייבער, אַבער
אַ טיפש אַן אַנטיסעמיט און אַ משוגענער נאַציאָנאַליסט, האָט געשריבן, אַז

אין ווארשע און אין לאַדזש

די יידן האָבן מיט זייערע פּאַבריקן פּאַררויכערט און פּאַרשוואַרצט די בלויע, די ליכטיקע, די שיינע און די דורכזיכטיקע פּוילישע הימלען...
דער פּוילישער נאַציאָנאַליסט האָט געהאַלטן, אַז יידן זענען זיינע מאַשקעס, זיי זענען זיינע קנעכט; ער צאָלט זיי מיט אַ ברייטער האַנט — ער לאַזט זיי לעבן אין זיין לאַנד, אַטעמען מיט דער פּוילישער לופט און די יידן זענען מחויב אים צו דינען, זיי דאַרפן באַצאָלן פאַר דאָס רעכט צו לעבן אונטער די פּוילישע הימלען.
דער ייד טאָר נישט וויסן פון קיין אייגענעם נאַציאָנאַליזם, ער דאַרף וויסן בלויז פון דעם פּוילישן נאַציאָנאַליזם.
איז פאַרן פּוילישן נאַציאָנאַליסטישן און אַנטיסעמיטישן טיפּש געווען די אומאַנגענעמסטע איבערראַשונג די דעמאָנסטראַציע פאַר דעם יידישן קלאַסיקער מענדעלע.
עס האָט געקאָכט און געזאַטן אין דער פּוילישער פרעסע, די פרעסע האָט זיך נישט געקענט ממש באַרוינקן.
זיי האָבן זיך צוגעוויינט צו י. ל. פּרין, דעם „זשאַרגאַנישן שרייבער“, אַבער אַ יידישער שרייבער פון אַדעס — ווי קומט ער אַהער? און ווי קומען פּוילישע יידן צו מאַכן לכבוד אים אַזאַ דעמאָנסטראַציע?!
יא, דער פּוילישער אַנטיסעמיטיזם איז שיפענדיק ווי אַ שלאַנג און זיין נאַציאָנאַליזם איז אַ מיסטישער, אַ צעקראַכענער, אַ סענטימענטאַלער, און אין דער זעלביקער צייט אַ טיפּשדיקער, אַבער אַ גולנישער.
דעמאָלט האָט מען שוין אָנגעהויבן רעדן אין דער פּוילישער פרעסע וועגן באַיקאָט קעגן יידן ווי אַ שטראַף פאַר זייער יידישע דעמאָנסטראַציע. און אין אַ פאַר יאָר שפּעטער איז דער באַיקאָט געוואָרן אַ פּאַקט. וועגן דעם אַבער שפּעטער.

**

איך האָב זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאַן וועגן אַ געזעלשאַפּטלעכן טעאַטער. איך בין געווען אַ נייער מענטש אין וואַרשע, האָב איך בלויז אָנגעטאַפּט דעם דופק ביי אייניקע שרייבערס און כלל-טוערס.
האָב איך פרובירט רעדן מיטן זיידן וועגן דעם.
אַבער איך האָב באַלד דערזען, אַז איך האָב דאָ פאַר זיך אַ מענטש

ד"ר א. מוקדוני

פון ווייטע דורות. ער האָט מיך אָנגעקוקט און האָט געזאָגט אַזאַ תּמעוואַט וואָרט, אַז איך האָב זיך ממש דערשראָקן.

ער איז געווען אַזוי ווייט און אַזוי פרעמד פון דעם גאַנצן ענין, אַז עס איז גאַרנישט געווען שייך צו רעדן מיט אים וועגן דעם.

דער זידע איז געווען אַ גאון פון שפּראַך, פון צוויי שפּראַכן, פון יידיש און העברעיִש, ער האָט אונדזערע ביידע ליטעראַטורן געגעבן דעם ליטעראַרישן לשון.

דאָס איז געווען זיין גרויסקייט.

זיינע ווערק דאַרף מען לייענען בלויז צוליב דעם לשון און דעם עכטן יידישן סטיל. ער איז אַ קליינער דערציילער, אַ קליינער מאַלער, ער איז דאָ און דאָרט בלויז אַ גוטער טיפּן־צייכענער.

אַבער אין דעם לשון גופא, אין דער גוואַלדיקער שפּע פון יידישע אידיאַמען און אויסדרוקן ליגט אַ וועלט מיט יידישע בילדער.

עס וועט נישט זיין קיין גוזמא ווען מען וועט זאָגן, אַז די גאַנצע יידישע וועלט ליגט אין דעם זיידנס לשון.

וואָרום עס איז נישט סתּם אַ לשון — עס איז אַ בילדלעכער לשון.

און נישט אומזיסט האָט דער זיידע, רעדנדיק זיין ליטעראַרישן לשון, אַליין געשפּילט אַ כאַראַקטער, אַדער אַ טיפּ אַ יידישן. דער לשון איז געווען דער שפּיגל פון מענטש און דער מענטש איז געווען דער לשון.

אין לשון ליגט דאָס אויסזען פון יידישן מענטשן אין טונעלאַדעווקע, זיינע העוויות, און אויב איר ווילט — זיין גאַנצע פּסיכאָלאָגיע.

און עס איז לחלוטין נישט קיין צופאַל, וואָס דער זיידע בויט זיינע דערציילונגען בלויז אויפן לשון, אַדער אינגאַנצן מיט דער הילף פון לשון.

דער זיידע האָט נישט נאָר פאַרמאַגט אַ קאַלאַסאַלן זכרון פאַר די צוויי שפּראַכן — פאַר יידיש און העברעיִש, ער האָט פאַרמאַגט אויך אַ פענאַמענאַלן פאַטאָגראַפּישן זכרון.

און ביידע האָבן געאַרבעט אין פּולער האַרמאָניע, אין אַזאַ האַרמאָניע, אַז זיי זענען געוואָרן איינס.

דער זיידע איז געווען שייך, זקנדיק שייך און אַפּילו אימפּאַזאַנט. די ווייסקייט פון זיינע האַר פון קאַפּ און פון בערדל איז געווען ממש

אין ווארשע און אין לאדזש

בלענדנדיק. זיין זיקנה איז געווען עפעס מאַיעסטעטישדיק, גוואַלדיק פאַרנעם און עפעס געביטעריש איז ער געווען אין זיין באַנעם.

איז געגאַנגען און געשטאַנען גלייך ווי אַ סטרונע. אַפנים, אַז די דאַזיקע סטרונע-גלייכקייט איז נישט געווען דורכויס אַ נאַטירלעכע, עס האָט זיך געפילט אַן אַנשטרענגונג, עס האָט זיך געפילט אַז עס איז אַן אַרויספאַדערונג דער אַלטקייט, וואָס האָט אים געוואַלט בויגן, ער האָט געקעמפט פאַר דער סטרונע-גלייכקייט.

און ער האָט געזיגט און נישט די אַלטקייט.

איך האָב אים נישט געהערט קלאַגן זיך אויף מידיקייט און בכלל אויף אַלע ברעכענישן און שטעכענישן פון עלטער. און איר דאַרפט וויסן, אַז דער יידישער עולם פאַרגעסט אַפט פון התפעלות צו האָבן איינזעעניש מיט אַ גאַסט.

פּרץ פּלעגט פּרובירן אָפהאַלטן דעם דראַנג פון עולם, אָבער דער זיידע פּלעגט אַ שמייכל טון. עס האָט געהייסן — ער קען אַליין אַכטונג געבן אויף זיך.

און טאַקע אין סאַמע מיטן טומל פון מענטשן אַרום אים איז ער נישט געוואָרן. ער איז נעלם געוואָרן אין זיין צימער און פּלעגט רוען.

ער איז געווען אויסערסט קלוג אין זיין באַנעמונג, אין זיין האַלטונג, אין היטן זיין געזונט און בכלל אין אַלץ וואָס איז נוגע זיין פּערזאָן. אָבער אין זיינע שמועסן האָט זיך געהערט שטאַרק דער אַלטער משכיל, דער בעל-דיקדוק, דער אויסזוכער פון העברעיִשע ווערטער און אויך, פאַרשטייט זיך, יידישע ווערטער, און דער פאַרטייטשער פון פּסוקים על פי דיקדוק און על פי לאַגיק.

ער האָט גערעדט גערן רוסיש, אָבער מיט אַ שלעכטן אַקצענט און טאַקע מיט גאַנץ קאַנטיקע גרייזן, אָבער ער האָט עס אַפנים נישט באַ-מערקט, ווייל ער האָט זיך געריסן צו רעדן רוסיש.

ער איז געווען אַ קפּדן, ווי אַלע עלטערע מענטשן, אָבער עפעס אַ קאַל-טער קפּדן, וואָס האָט מער דערמאַנט אַ פּעדאַנט, אַ טרוקענעם פּעדאַנט. עס איז נישט געווען קיין שום קינסטלערישקייט אַרום אים, אָבער לחלוטין נישט.

ד"ר א. מוקדוני

זיין באַנעמען איז געווען פון אַן אַלטן רוסישן טשינאַוויק, פון אַ
ביוראָקראַט.
ער איז נישט צוגעפאַלן צו מענטשן, עפעס איז כסדר געווען אַ מחיצה
צווישן אים און אַנדערע מענטשן.
ער האָט אַפילו אויפגענומען קאַלט די באַגייסטערטע אויפנאַמע, וואָס
ער האָט געהאַט אין וואַרשע און אין אַנדערע שטעט. די וואַרעמקייט און
דער ענטוויאַזם פון די מענטשן האָבן אים נישט געמאַכט וואַרעם און
ענטוויאַסטיש.
אַבער עס איז דאָך געבליבן ביי אַלעמען דער איינדרוק — אַ שיינער
זיידע, מיט אַזאַ זיידן קען זיין שטאַלץ די גרעסטע און רייכסטע ליטעראַטור.
דאָס איז געווען דער איינדרוק פון די נאַענטע, די וואָס זענען געקומען
מיט אים אין באַרירונג און פון די, וועלכע האָבן אים געזען בלויז פון דער
ווייטנס.
אויב עס איז נישט געווען קיין קינסטלערישקייט אַרום דעם זיידן
איז דערפאַר געווען ציכטיקייט, זויבערקייט און עפעס שיינענדיקעס אַרום
אים.
ער איז געווען דער ציכטיקסטער זקן, וואָס איך האָב באַגעגנט אין
מיין לעבן.
און דאָס האָט שטאַרק אימפּאַנירט.

**

צען טעג איז געווען יום טוב פאַר אונדז שרייבער אין וואַרשע.
אמתער ליטעראַרישער יום-טוב.
אַבער ביי פּרצן אין הויז איז דאָך געווען יום-טובדיקער און וואַ-
רעמער.
אַגב, פּרץ איז נישט געווען קיין זקן. ער איז געווען אַ יונגער מענטש
מיט אַ גרויען קאַפּ, די אויגן האָבן כסדר געברענגט און געפלאַקערט.
זענען מיר נישט אַריינגעפאַלן פון דעם מענדעלע-יום-טוב גלייך אין
דער גרויסער וואַך אַריין. ניין, מיר זענען אַריינגעפאַלן פון איין יום-טוב
אין אַ וואַרעמערן יום-טוב.

אין ווארשע און אין לאַדזש

די פּאָפּולאַריטעט פון מענדעלען איז געווען אַזוי אומדערוואַרטעט גרויס, אַז די צייטונגען האָבן אים איינגעלאָדן צו שרייבן פאַר זיי. דער רעדאַקטאָר מיינער, מרדכי ספּעקטאָר, האָט געהאַלטן, אַז איך דאַרף שרייבן דעם זיידן און איינלאָדן אים צו געבן עפּעס פון צייט צו צייט „דער נייער וועלט“.

איך האָב געהאַלטן, אַז ער, מרדכי ספּעקטאָר, דאַרף עס טון, אָבער עס איז געבליבן, אַז איך זאָל שרייבן דעם זיידן.

אָבער יאַצקאָן האָט זיך מקדים געווען. אַ טאַג נאַכן אַוועקשיקן מיין בריוו צום זיידן האָט יאַצקאָן געלאָזן וויסן בקול־קולות, אַז דער זיידע איז געוואָרן אַ מיטאַרבעטער פון „היינט“.

איך האָב באַקומען אַן ענטפּער פון דעם זיידן, אַ העפּלעכן, אָבער אַביסעלע אַ סאַרקאַסטישן בריוו, ווי זיין שטייגער אין געווען.

יאַצקאָן האָט געדרוקט צוויי קליינע זאַכן פון זיידן און מיט דעם האָט זיך אַלץ געענדיקט.

דער זיידע איז געווען גענוג קלוג און ער האָט מער ווי צוויי קלייני-קייטן נישט צוגעשיקט, און ווען ער וואָלט געשיקט מער וואָלט די מערכה נישט געוואָרן בעסער. זי וואָלט געווען אַ סך ערגער, ווייל דער זיידע איז נישט געווען קיין צייטונגס-שרייבער, בפרט אין יענער צייט ווען ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט איבערזעצן דעם תהילים.

דער זיידע האָט עס גוט געוואוסט, אַז אין זיין ענטפּער אויף מיין אייני-לאַדונג צוצושיקן פון צייט צו צייט עפּעס פאַר ספּעקטאָרס „נייע וועלט“ האָט ער מיר געגעבן קלוגע אַנצוהערעניש וועגן דעם.

ראשית איז ער נישט קיין צייטונגס-שרייבער. די רעדאַקטאָרן אין וואַרשע האָבן געזען אַ גרויסן עולם אַרום אים און זיי מיינען, אַז איך קען צוציען דעם עולם און מאַכן זיי פאַר זייערע לייענער. איז דאָס אַ טעות גמור.

דער דרך פון אַן עולם איז — ווען ער זעט דריי מענטשן, לויפן צו פיר, ווערט שוין זיבן; לויפן שוין צו נאַך צוואַנציק, ווערט שוין אַ טומל און מענטשן לויפן זיך צוזאַמען אויפן בייז־וונדער.

דעם טעות האָט געמאַכט יאַצקאָן אין מיר. אָבער די מענדעלע־פּייערונגען האָבן געהאַט אַ סך אַ גרעסערע און אַ

ד"ר א. מוקדוני

סך א טיפערע באדייטונג ווי כאפן א פאר הונדערט לייענער פאר דער טעגלעכער יידישער פרעסע.

די מענדעלע-פייערונגען האבן איינמאל פאר אלעמאל פעסטגעשטעלט דעם פאקט — עס איז דא א יידישע ליטעראטור; עס איז דא א יידישע ליטעראטור אפילו מיט אזא שיינעם אימפאזאנטן יידישן זידן.

מיר שרייבער זענען עפעס געווארן זיכערער ביי זיך, מיר האבן עפעס דערפילט א פעסטן באדן אונטער אונדזערע פיס.

אפילו פריץ, דער אנערקענטער קלאסיקער, האט זיך אויך דערפילט עפעס זיכערער.

און אין אן אונט, ביי א גלעזל טיי ביי פרצן, איז עס פעסטגעשטעלט געווארן.

און קיינער האט עס נישט אפגעפרעגט.

מענדעלע איז געווען דער בגרות-אטעסטאט פון דער יידישער ליי

טעראטור.

און שפעטער אביסל, ווען עס זענען דערשינען די 17 בענדיקע ווערק

פון מענדעלע, האבן מיר געווארט מיט שפאנונג אויף א ידיעה וועגן דעם כאַרקויף.

און לידסקי, דער רוזקער אַרויסגעבער פון אלע מענדעלעס ווערק אין

17 בענדער, האט אונדז געלאזט וויסן, אז דער פאַרקויף איז בעסער, א סך בעסער ווי ער האט דערווארט.

און מיר האבן באַשיינפערלעך דערזען, ממש בוכהאלטעריש, אז עס

איז דא א יידישע ליטעראטור און עס איז דא א יידישער לייענער, וואס לאַזט אַראַפ די האַנט אין קעשענע און באַצאלט 15 רובל פאַר א יידיש

ביד...

דאס איז געווען די ערשטע גרויסע סומע, וואס א יידישער לייענער

האט באַצאלט פאַר א יידיש בוך.

15 רובל, צי 10 רובל, איך געדענק נישט גענוי. דאס איז געווען

א וואך געהאלט פון דעם דורכשניטלעכן „ווייסן קאַלנער“-אַרבעטער און פון סתם א גוטן אַרבעטער.

„דער פריינד“

„דער פריינד“ איז געווען די ערשטע און די בעסטע יידישע צייטונג אין רוסלאַנד.

ביז היינטיקן טאג איז נאך נישט אויפגעקומען קיין בעסערע צייטונג ווי „דער פריינד“.

„דער פריינד“ איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין פעטערבורג, אין דער שטאָט מיט דער בעסטער פרעסע אויף דער וועלט. די רוסישע פרעסע איז, מיט קליינע אויסנאַמען, געווען די ליבעראַלסטע, עטישסטע און די בעסטע רעדאַקטירטע פרעסע אויף דער וועלט.

און יעדע אַנדערע צייטונג, וואָס איז דערשינען אין רוסלאַנד, דאָס הייסט, יעדע צייטונג אויף אַן אַנדער שפראַך, האָט געמוזט זיין ליבעראַל, עטיש און גוט רעדאַקטירט.

רוסלאַנד איז געשטאַנען אין אַן עפאָכע פון רעוואָלוציעס. יעדער, פאַרשטייט זיך, האָט געהאַט זיין אידעאַל פון אַ רעוואָלוציע, איינער האָט געוואָלט קאָמוניזם, דער אַנדערער האָט געוואָלט סתם סאָציאַליזם, דער דריטער האָט געוואָלט ליבעראַליזם און דער פערטער האָט געוואָלט אַ קאָנסטיטוציאָנעלע מאָנאַרכיע. אָבער אַלע זענען געווען רעוואָלוציאָנערן, אַלע האָבן געהאַט דעם צאָריום, דעם פינצטערן, דעספאָטישן צאָריום.

„דער פריינד“ איז געווען אַ יידישע צייטונג מיט גרויסע מעלות פון אַ רוסישער צייטונג. ער איז אַריין אין כאָר פון די רוסישע ליבעראַלע צייטונגען מיט זיין יידישער שטימ.

ד"ר א. מוקדוני

דער ערשטער רעדאקטאָר פון „פריינד“ איז געווען ד"ר לוריע, וואָס האָט שוין רעדאקטירט דאָס בעסטע ייִדישע וואָכנבלאַט „דער יוד“, אַ מענטש מיט אַ ברייטער בילדונג, אַ ציוניסט און, פאַרשטייט זיך, אַ ליבער-ראַל. דער צווייטער רעדאקטאָר איז געווען שאול גינצבורג, אַ באַוווּסטער ייִדישער היסטאָריקער, אַ פיינער פובליציסט, אַ יוריסט לויט בילדונג און אַ ייִדישער מענטש מיט אַ גרויסן יחוס פון רבנים און גדולי־ישׂראל. דער דריטער רעדאקטאָר איז געווען שמואל ראָזענפעלד, אַ ייִדישער תלמיד־חכם, אַ מענטש מיט פעסטע פּרינציפּן און מיט אַ גרויסן ייִדישן וויסן.

„דער פריינד“ האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכן פינאַנציעלן דער־פּאַלג. דער בעסערער קלאַס ייִדן אין אַלע שטעט און שטעטלעך פון תּחום, זענען געווען אַבאַנענטן פון „פריינד“, געטרייע און ענטוואַסטישע אַבאַנענטן.

קיין איינצל־פאַרקויף האָט דער „פריינד“ נישט געהאַט און זיך נישט געיאָגט נאָך אים.

עס איז געווען אַ סאָלידע צייטונג מיט צענדליקער טויזנטער אַבאַנענטן, וואָס פלעגן באַקומען די צייטונג מייסטנס אויפן דריטן טאָג, אַבער פאַר זיי איז די צייטונג געווען פּריש און ניי.

אויסער די נייעס איז „דער פריינד“ געווען די בעסטע ליטעראַרישע צייטונג. אַלע בעסטע שרייבער זענען געווען אירע מיטאַרבעטער, אַנהייבנדיק פון דעם זיידן מענדעלע און ענדיקנדיק מיטן דעמאַלט יונגן אברהם רייזען, שלום אַש, ה. ד. נאַמבערג, יונה ראָזענפעלד א.א.וו.

און די בעסטע פובליציסטן האָט „דער פריינד“ קאַנצענטרירט אַרום זיך.

„דער פריינד“ האָט געפירט ממש אַ אידייליש לעבן. ערב דאָס נייע יאָר האָט ער באַקומען די שווערע טויזנטער פאַר אַ גאַנץ יאָר פון זיינע אַבאַנענטן.

דער איינצל־פאַרקויף פון צייטונגען איז סתם נישט געווען שטאַרק אַנטוויקלט אין דעם אַמאָליקן רוסלאַנד; די וועלט האָט זיך אין יענע יאָרן נישט געטרייסלט, זיך נישט געוואָרפן אין אַ קדחת, זי איז נישט באַמבאַרדירט געוואָרן פון הימל און נישט פון אונטערן וואַסער.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

די נייעסן זענען געווען מייסטנס אידילישע און זיי האָבן דעריבער קיינמאל נישט געוואָרן אַלט-געבאַקן.

אַזוי האָט „דער פריינד“ געלעבט רויק און אין מאַטעריעלער רחבות היפשע עטלעכע יאָר.

אַבער מיט אַמאל איז געקומען וואַרשע און האָט געמאַכט אַ רעוואַ-לוציע אין דער ייִדישער צייטונגס-וועלט.

אַ צייטונג האָט געמוזט זיין פריש, אַקאַרשט פון דרוק. די נייעסן האָבן געמוזט זיין געוואַלדיקע. אויב זיי זענען עס נישט געווען בטבע, האָט מען זיי געמאַכט זיי זאָלן שרייען „געוואַלד“.

אין אַלע גרעסערע ייִדישע שטעט האָבן ייִנגלעך און דערוואַקסענע אָנגעהויבן לויפן פאַרסאַפּעטע, צעיאַכמערטע און מיט קוליקולות געשרייען: — אַ „היינט“, אַ „מאַמענט“, גרויסע נייעס, קויפט, קויפט!

און דער סאַלידער, זיכערער „פריינד“ האָט אָנגעהויבן שנעל פאַר-לירן זיינע שטענדיקע אַבאַנענטן.

און „דער פריינד“ האָט קיין אַנדער ברירה נישט געהאַט ווי צו אַרײַ-בערפעקלען זיך אין וואַרשע, אין דער הויפטשטאָט פון דער ייִדישער פרעסע.

און אַט לאַזט זיך אַראָפּ אין יאָר 1910 קיין וואַרשע דער אַרויסגע-בער פון „פריינד“, שבתי ראַפּאַפּאַרט, אַ ייד אַ סוחר פון פּאַפּיר, אַ גרויס-געוויקסיקער, אַ גוטמוטיקער און אַ ברייטער ייִדישער מענטש.

ער זוכט אַ דירה פאַר דער רעדאַקציע פון „פריינד“ און שטעלט איין קאַנטאַקט מיט נייע מיטאַרבעטער.

פאַרשטייט זיך, אַז י. ל. פּרצעס הויז איז דאָס אַרט, וווּ שבתי ראַ-פּאַפּאַרט קריגט די גענויעסטע ידיעות וועגן אַלין, אגב, איז י. ל. פּרץ גע-ווען כסדר אַ מיטאַרבעטער אין „פריינד“ און ער איז, אַזוי צו זאָגן, איצט דער מכניס-אורח, וואָס נעמט אויף זיין צייטונג אין זיין שטאָט.

שמועסנדיק מיט שבתי ראַפּאַפּאַרט און קוקנדיק אויף אים האָט איר געזען פאַר זיך ממש „דעם פריינד“, איר האָט געהאַט פאַר זיך אַ רוסישן סוחר, אַ געזעצטן, אַ סאַלידן, אַן ערלעכן, אַ גאַסטפריינדלעכן, אַן ערנסטן און אַ לאַכנדיקן, אַן אינטעליגענט און אַ פשוטער מענטש. אַ רייכער סוחר, אַבער זיין באַנק-ביכל טארטשעט נישט אַרויס פון זיין בוים-קעשענע.

ער איז אַ ציוניסט, ענדיקט זיין לעבן אין ארץ-ישראל, אָבער ער איז נישט קיין העברעער, ער האָט ליב ייִדיש און האָט ליב „דעם פריינד“. ער האָט אים ליב ווי אַ געראַטענע ייִדישע אינסטיטוציע און נישט בלויז ווי אַ גוט געשעפט.

ער איז אַ טאַקטישער מענטש און דער עיקרשט — ער פאַרמאָגט די רוסישע ברייטקייט, ער קען אָן עס טון, אַ טרונק טון, און כסדר מוז עס זיין בציבור מיט דער גאַנצער רעדאַקציע, און כסדר דאַרף עס זיין אין דעם בעסטן און שענסטן רעסטאָראָן.

און ווען עס קומט צו שכירות, דינגט ער זיך נישט, אַלץ איז מיט אַ ברייטער האַנט.

און געלט האַלט ער עפעס נישט אין קיין טייסטער, אין יעדער קע-שענע איז דאָ געלט, איז ווי ער לאָזט אַראָפּ אַ האַנט אין אַ קעשענע שלעפט ער אַרויס זשמעניעס מיט אַסיגנאַציעס.

און ער ציילט עפעס נישט קיין געלט, ער גיט בלויז אַ וואָרף מיטן אויג אויף דער סומע, וואָס ער דאַרף אויסצאלן און צאָלט זי אויס מיט אַ שמיכל און מיט אַ ברכה...

און אַ וואָרט איז אַ וועקסל.

מיר, י. ל. פּרץ און די צוקונפטיקע מיטאַרבעטער, האָבן פאַרבראַכט מיט שבתי ראַפּאַפּאַרט עטלעכע טעג אין פרייד און אין נחת — אַ נייער מענטש, מיר האָבן נאָך נישט געזען אַזאַ אַרויסגעבער.

און באַלד הויבן אָן אַנצוקומען די מאַשינען, די זאַץ-מאַשינען, די ראַטאַציע-מאַשין און די אַנדערע מאַשינען. אַלץ שווערע, מאַסיווע מאַשי-נען. „דער פריינד“ איז אָן איינגעפונדעוועטע צייטונג, אַ צייטונג מיט אַ גרויסער בעל-הביתשקייט.

און אַט באַווייזט זיך דער רעדאַקטאָר שמואל ראָזענפעלד.

און מען הייבט אָן צוזאַמענשטעלן די רעדאַקציע. זי איז אייגנטלעך אַזוי גוט ווי צוזאַמענגעשטעלט פון י. ל. פּרץ מיט שבתי ראַפּאַפּאַרט, אָבער ראַפּאַפּאַרט האָט דאָס לעצטע וואָרט איבערגעלאָזן פאַר ש. ראָזענפעלדן, ווען ראָזענפעלד קומט ווער איך פאַרמעל אָנגענומען פאַר אַ מיט-אַרבעטער.

ש. ראָזענפעלד בלאַנדזשעט נישט ביים איינלאָדן מיטאַרבעטער. ער

אין ווארשע און אין לאָדזש

קען גוט די שרייבערישע וועלט. ער קען יעדן שרייבער מיט זיינע מעלות און חסרונות. מיט זיינע מעגלעכקייטן און מיט זיינע הינטערשטעליקייטן. בלויז איך בין אַ נייער מענטש פאַר אים. מיך האָט ער נאָך נישט איינגעביסן.

און איינמאָל טרעף איך אים ביי פרצן מיט אַ פּאַק אַלטע נומערן פון „דער נייער וועלט“. מען האָט נישט באַדאַרפט זיין קיין גרויסער טרע-פער צו טרעפן, אַז דאָס שטודירט ער מיין ווייניקייט. י. ל. פּרץ, ווי זיין שטייגער איז, איז פאַרקאָכט אין דער „נייער ציי-טונג“. פּרץ איז געווען, אַדער קאַלט, אַדער ער האָט געפּלאַקערט. ער איז באמת געווען גליקלעך מיט דעם וואָס די בעסטע, די סאַלידס-טע און די ליטעראַרישסטע ייִדישע צייטונג באַזעצט זיך אין זיין פּוילן, אין זיין וואַרשע.

פּרץ איז געשטאַנען ווייט פון די אַלע צייטונגען, וואָס זענען אויפ-געקומען אין וואַרשע. זיי זענען געווען צו ווילגאַר פאַר אים. אויפן „פּריינד“ האָט ער געלייגט גרויסע האַפענונגען. אגב, איז די רעדאַקציע אים געווען צום האַרצן. אַלע זיינע פּריינט, אַלע פּרציאָנער זענען אַריין אין „פּריינד“, ער האָט זיך שוין געפילט אין „פּריינד“ ווי אין זיין היים, אויף צעגלאַנאַ 1. און די רעדאַקציע פון „פּריינד“ איז אין עצם געווען ענלעך אויף זיין היים. אין דער רעדאַקציע פון „פּריינד“ פלעגט איר טרעפן דיזעלביקע מענטשן, וואָס איר האָט געטראָפּן ביי פּרצן.

באַלד האָט זיך אַראַפּגעלאָזן דער פאַרוואַלטער פון „פּריינד“. אַ פע-טערבורגער פאַרוואַלטער, אַ פּראַפּעסאָר ממש, אַ פּילאַזאַף לויט זיין ביל-דונג און אַ פּרומער מאַרקסיסט, לויט זיינע איבערצייגונגען און לויט זיין שרייבערישן פּאַך.

זיין נאָמען איז געווען י. יאפּע, זיין פען-נאָמען — דעבאַרין. דער פאַרוואַלטער האָט געקענט זיין דער רעדאַקטאָר, אָבער היות ווי ער איז געווען אַ סאַציאַליסט האָט ער אַפילו נישט געקענט מיטאַרבעטן אין דער צייטונג, אָבער אַ שטעלע פון אַ פאַרוואַלטער איז אַ ריין טעכנישע שטעלע און זי איז כשר אַפילו פאַר אַזאַ פּרומען סאַציאַליסט ווי ער. אין געוויסע אָנגעשטרענגטע פּאַליטישע מאַמענטן פלעגט יאפּע, דער פאַרוואַלטער, אָנשרייבן אַן אַרטיקל.

ד"ר א. מוקדוני

יאפפע איז געווען באקאנט אין די מאַרקסיסטישע קרייזן ווי אַן אוי-
טאַריטעט.

ווען די באַלשעוויקעס האָבן געשאפן אין מאַסקווע דעם באַקאנטן
„אינסטיטוט פון קאַרל מאַרקס“ איז יאפפע געווען איינער פון די אַקאַ-
דעמיקער.

זיין גורל איז אָבער געווען דערזעלביקער ווי פון אַלע זעלבשטענדיק-
דענקנדיקע מענטשן אונטער סטאַלינס דיקטאַטור. ער איז אויך ליקווידירט
געוואָרן, און, פאַרשטייט זיך, נישט פאַר זיינע זינד קעגן מאַרקסיזם, נאָר
פאַר זיין גרעסטער זינד און נעמלעך פאַר זיין קענען צו גוט מאַרקסן.

דעבאָרין, אָדער יאפפע, איז געווען אַ רויקער, אַן ערנסטער און אַ
געוואָלדיק פּרינציפּיעלער מענטש.

איך האָב אים קיינמאַל נישט געזען שמיכלענדיק, אָדער לאַכנדיק.
ווי אַ פאַרוואַלטער האָט ער געטון זיין מלאכה מיט דער גרעסטער
פּינקטלעכקייט און געטריישאַפט.

ער פלעגט אָפט איינגעלאָדן ווערן אויף די רעדאַקציאָנעלע באַראַ-
טונגען, אָבער ער פלעגט זעלטן אָננעמען די איינלאָדונג.

געעפנט האָט זיך די רעדאַקציע מיט גרויס פאַראַד. אויף דער עפּע-
נונג האָט זיך אַראַפּגעלאָזן שבתֿי ראַפּאָפּאַרט פון פעטערבורג, און אַ פּאַ-
ראַדנער מיטאַג מיט קאַניאַק און שאַמפּאַניער איז געגעבן געוואָרן פאַר
אַלע מיטאַרבעטער און פאַרן גאַנצן פּערסאָנאַל פון „פּריינד“. מען האָט
געגעסן און געטרונקען ביז מען האָט געבראַכט דעם ערשטן נומער פון
דרוק.

דאָ האָבן זיך אַלע אויסגעניכטערט:

מען האָט אָנגעהויבן בלעטערן די נייע צייטונג, מען האָט געבלע-
טערט ערנסט און געבלעטערט אַן ווערטער.

ביז שבתֿי ראַפּאָפּאַרט האָט אַ זאַג געטון מיט פּריינד:

עס איז אונדזער „פּריינד“. דער פעטערבורגער „פּריינד“ אין וואַר-
שע. זאָל זיין מיט גליק!

אין ווארשע און אין לאַדזש

**

יא, עס איז געווען דער פעטערבורגער „פריינד“, און דאָס איז געווען זיין גרויסע מעלה, אָבער אויך גרעסטער מאַט טעריעלער חסרון.

די יידישע צייטונגען אין וואַרשע האָבן שוין באַוווּזן צו דעמאָרַט־ליזירן אַ היבש ביסל דעם יידישן לייצענער. ער האָט שוין געמוזט האָבן אַ צייטונג מיט אַ שלעכטן ריח, ווי לימבורגער קעז.

דער פריינד“ האָט נישט פאַרכאַפּט דעם יידיש־פוילישן לייצענער. מיר האָבן געוווּסט, אַז „דער פריינד“ האָט נישט קיין גרויסן דער־פאַלג, אָבער קיינער, נישט פון דער רעדאַקציע און נישט פון דער אַדמי־ניסטראַציע האָט עס אונדז געזאַגט, אַדער פאַרגעוואַרפן, פאַרקערט — מען האָט אונדז געהייסן נישט זאָרגן און אַרבעטן אין דער זעלביקער ריכטונג ווי ביז אַהער.

די צייטונג האָט נישט געגעבן שבתי ראַפּאַפּאָרטן קיין עשירות, וועגן דעם האָט גאָר קיין רייד נישט געקענט זיין. אָבער זי האָט זיך אַליין אויסגעאַלטן בכבוד, און דאָס, האָט שבתי ראַפּאַפּאָרט דערקלערט, איז גענוג פאַר אים. ער האָט פרנסה אָן דער צייטונג און אָן איבעריקע פאַר טויזנט רובל וועט ער שוין אָפּשפּאַרן פון זיין גרויסן פאַפיר־געשעפּט אין פעטערבורג.

אין יעדן ערב ניי־יאָר פלעגט ער זיך אַראַפּלאַזן קיין וואַרשע מאַכן אַ חשבון.

מיר האָבן אַלע געגעסן אַ פאַראַדנעם מיטאַג, ווי אין די גוטע יאָרן, און געטרונקען דערנאָך אין אַ קאַבאַרעט גוטן קאַניאַק און שאַמפּאַניער כּשנים קדמוניות.

אין איינעם פון אַזעלכע אַוונטן האָט זיך אַפּילו אונדזער אַסקעטישער ראַזענפעלד אַ ביסל אָנגעטרונקען און איך און זיי פרוי האָבן אים געמוזט אין סאַמע ברען פון דער הויליאַנקע אַוועקפירן אַהיים.

און אויפן וועג אַהיים האָט דער בגילופינדיקער ראַזענפעלד געוואַלט מיר דווקא איינשמועסן, אַז ער איז טויט.

און ווען איך האָב עס אים נישט געוואַלט גלייבן, האָט ער געשווורן ממש, אַז ער איז טויט:

ד"ר א. מוקדוני

— אויף מיין נאמנות, מוקדוני, איך בין טויט, טויט...
אבער אויף מאַרגן גאַנץ פרי האָב איך געפונען מיין בר-מינן ביים
שרייבטיש מיט אַראָפּגעלאָזענע אויגן, אַזוי ווי ער וואָלט אָפּגעטון מי-יודע
וואָס פאַר אַ מיאוסע זאַך.
— מיין פרוי האָט מיר דערציילט וועגן דעם וואָס עס האָט פאַסירט
מיט מיר נעכטן, — האָט ער געזאָגט אַ פאַרשעמטער — עס איז דאָס
ערשטע, און, פאַרשטייט זיך, דאָס לעצטע מאָל אין מיין לעבן.
עס איז געווען דאָס איינאונאיינציקע מאָל אין לעבן, וואָס אָט דער
פרוש און כמעט-אַסקעט האָט גענומען אַן איבעריקן טרונק.
און פאַר די פערציק יאָר פון אונדזער פריינדשאַפט אין פוילן, אין
רוסלאַנד און דאָ אין אַמעריקע האָט עס מער נישט פאַסירט.
און ער האָט נישט ליב געהאַט צו הערן ווען איך, אָדער זיין פרוי,
האַבן דערציילט וועגן אָט דעם פאַל...
די רעדאַקציע פון „פריינד“ איז געווען אַ קאַלעקציע פון גרויסע
טאַלאַנטן.
דער וואָס האָט געהאַט טאַלאַנט, דער וואָס האָט געהאַט עפעס צו
זאָגן, איז געקומען אין „פריינד“.
די שטענדיקע מיטאַרבעטער פון „פריינד“ זענען געווען בעל-מחשבות,
ה. ד. נאַמבערג, א. ווייטער, א. ליטוואַק, אַ צייט לאַמעד שאַפיראַ, ר'
מרדכי'לע און מיין ווייניקייט.
די אויסערלעכע מיטאַרבעטער זענען געווען י. ל. פּרין, שלום אַש,
אַברהם רייזען און אַלע אַנדערע שרייבערס, ווי יונה ראָזענפעלד, א. מ.
ווייסענבערג אַאז"וו.
און איך האָב צום ערשטן מאָל דערזען פאַר זיך אַ רעדאַקטאָר. שמואל
ראָזענפעלד איז געווען אַ רעדאַקטאָר אין פולן זינען פון וואָרט.
ווען איך פלעג קומען אין דער פרי פלעגט ער מיך פרעגן וועגן וואָס
איך האָב בדעה צו שרייבן, פלעגט ער אויסהערן און פלעגט געוויינלעך
זאָגן:
— לאַמיר זען וואָס פאַר אַ פּראַגן עס זענען היינט אויפגעקומען אין
דער יידישער וועלט און אין דער אַלגעמיינער וועלט. לאַמיר זען וועלכע

אין ווארשע און אין לאדזש

זענען די וויכטיקסטע און ווער עס איז בארופן צו שרייבן וועגן זיי אין אונדזער צייטונג. יעדע טעמע דארף האבן איר שרייבער. און אזוי פלעגן מיר דורכלופטערן די אלע פראגן און פראבלעמען, וואס זענען אויפגעקומען אין דער גרויסער אלגעמיינער וועלט און אין דער קליינער יידישער וועלט.

פארשטייט זיך, אז יידישע פראבלעמען פלעגן באקומען פריאריטעט: און אזוי טאג-איין, טאג-אויס.

ווען אלץ איז געווען פארטיילט, פלעגט ער אנהייבן באארבעטן א טעמע פאר זיך אליין.

געוויינלעך פלעגט ער זיין טעמע אויספרובירן אויף די מיטארבעטער. ער פלעגט זיך אפשטעלן לעבן א מיטארבעטער און פלעגט מיט אנטריס-טונג רעדן וועגן עפעס אזוינס, וואס איז געשען, אדער וואס עס געשעט אויף אונדזערע אויגן אין דער יידישער וועלט.

פלעגט דער מיטארבעטער רעאגירן שארף און פלעגט זיך אויך צעקאכן, פלעגט ער איבעררייסן דעם שמועס. דאס האט געהייסן, אז די טעמע רופט ארויס מאראלישע, אדער פאליטישע אנטריסטונג, און דאס איז געווען גענוג פאר אים.

ער זיצט שוין אין זיין צימער און שרייבט מיט פערלדיקע אותיות זיין ארטיקל.

אמאל פלעגט זיין א טריקעניש אויף טעמעס. אלע טעמעס זענען עפעס אויסגעטריקנט געווארן. מען בלעטערט די צייטונגען, — נישטא קיין טעמע. עפעס איז די וועלט אריינגעפאלן אין א הינערפלעט. און דא קומט מען צו אים, צו ראזענפעלד — אפשר האט ער א טעמע. ה. ד. נאמבערג פלעגט קומען, געוויינלעך, א נישט-אויסגעשלאפענער, א בלייכער, מיט רוטע אויגן, פלעגט בלעטערן די צייטונגען און פלעגט צוקומען צו ראזענפעלדן:

— אפשר האט איר א טעמע?

ראזענפעלד פלעגט זיך פארטראכטן און פלעגט אויך פאנאנדערנע-

מען די הענט —

— נישטא היינט קיין טעמעס, אן אויסטריקעניש. גיט אליין א טראכט,

איר וועט שוין עפעס אויסזוכן.

ד"ר א. מוקדוני

אמאל פלעגט ראָזענפעלד צוקומען צו מיין טיש און זאָגן עפעס אַגב־אורחא:

— איר האָט היינט אַ גוטן אַרטיקל, אָבער זאָל אייך נישט איבעראַשן ווען איר וועט מאַרגן אַנשרייבן אַן ערגערן אַרטיקל. אזעלכע אַרטיקלען ווי דער היינטיקער שרייבט מען אָן איינמאַל אין אַ יאָר. געווען אָבער פראַגן וועגן וועלכע ער האָט קיין שום דעה נישט גע־זאָגט, אַזוי, למשל, איז די ייִדישע טעאַטער־פראַגע אינגאַנצן איבערגעלאָזן געוואָרן צו מיר. ראָזענפעלד פלעגט זיך נישט מישן.

— עס איז נישט מיין פעלד, דאָ קען איך גאַרנישט זאָגן. ווען מען האָט באַדאַרפט, איז שמואל ראָזענפעלד געזעסן נעכט, חדשים נאָכאַנאַנד, און איבערגעשריבן אַ גרויס בעלעטריסטיש ווערק פון אַ באַרימטן ייִדישן שרייבער, אין וועלכן עס זענען אַריינגעפאלן אַ היפש ביסל טעאָרן סיי תּוכיקע און סיי ריין סטיליסטישע.

דער יונגער שריפטשטעלער איז נישט געווען גענוג באַהאוונט אין אַ סך פראַבלעמען און פראַגן, מיט וועלכע די רוסישע רעוואָלוציאַנערן האָבן זיך פאַרנומען. ער איז אַויך נישט געווען אין זיין יוגנט קיין מקפיד אין ייִדישער גראַמאַטיק.

האַט ש. ראָזענפעלד קיין וואַרט נישט געזאָגט קיינעם, האָט גענומען דעם מאַנסקריפט צו זיך אַהיים און האָט אים בוכשטעבלעך איבערגע־שריבן.

דאָס האָט געפאָדערט די צייטונג. די צייטונג האָט באַדאַרפט האָבן אַזאַ ראַמאַן, פאַרלאָזן זיך אויף אַנדערע האָט ער נישט געוואָלט. אַגב, האָט ער מורא געהאַט פאַר לשון־הרע און פאַר פאַרשידענע קלאַנגען אויפן חשבון פון גרויסן שריפטשטעלער.

איך האָב זיך דערוואַסט גאַנץ צופעליק וועגן דעם. ש. ראָזענפעלד האָט אַכטונג געגעבן אויפן ייִדיש אין „פריינד“, ער זאָל זיין ריין און גראַמאַטיקאַליש. אַ היפשע צייט האָט דער אויסלייג פון „פריינד“ געגאַלטן פאַרן אַנגענומענעם ליטעראַרישן אויסלייג. דער „פריינד“ איז, אַזוי אַרום, געווען די אָפּגעהיטנסטע ייִדישע צייטונג, סיי אינהאַלטלעך און סיי אויסערלעך.

מיט דעם גאַנצן קלאַפּערגעצייג פון „פריינד“ זענען געקומען פון

אין ווארשע און אין לאדזש

פעטערבורג אויך די זעצערס, אלע מענטשן, וואָס פאַרשטייען וואָס זיי זעצן און אלע אָפּגעהיטע, ריכטיק ווי די שרייבער.
"דער פריינד" האָט געשאַפן אַ האַרמאָניע צווישן דעם שרייבער און דעם זעצער. נישט געווען קיין קלאַסן־טיילונג און קיין מחיצה צווישן זיי, ווי דער פּאַל איז אין אַמעריקע.
געווען זעצער, וואָס מען האָט זיי געקענט דיקטירן אַן אַרטיקל, שטייענדיק לעבן דער זאַץ־מאַשין.
דער גאַנצער גייסט איז געווען אַן אַנדערער אין "פריינד". עס האָט זיך געפילט קולטור אויף יעדן שריט און טריט.
אלע האָבן ליב געהאַט די צייטונג און נישט געלאָזן פאַלן אַ שטויב־בעלע אויף איר.
עס איז געווען אַ גוטע שול פאַר אַזאַ יונגן זשורנאַליסט ווי איך. נישט געווען קיין פּליאַטקעס, קיין הינטערפּיסלעך, קיין קנאה־שנאה און אפילו נישט די בייזע לשון־הרע, וואָס איז געוויינלעך דאָ צווישן שרייבער.
בראש זענען געשטאַנען מאַראַלישע פּערזענלעכקייטן. סיי דער אַרויס־געבער, סיי דער געשעפּטס־פאַרוואַלטער און סיי דער רעדאַקטאָר זענען געווען מאַראַלישע פּערזענלעכקייטן.
עס איז געווען אַן אַטמאָספּערע פון רייניקייט און ערנסט אַרום דער צייטונג און אין דער צייטונג.

די מיטארבעטער פון „פריינד“

ר' מרדכי לע (מ. טשעמערינסקי)

ער איז אַנגעקומען אין „פריינד“ עפעס אומבאַמערקט.
 אין אַ שיינעם פרימאַרגן איז אַריין אַ לאַנגער ייד אין „פריינד“ און
 אַן הקדמות געזאָגט ש. ראָזענפעלדן:
 — איך בין טשעמערינסקי, ר' מרדכי לע. ווו זיך איך און וואָס דאַרף
 איך טון דאָ ביי אייך?
 — זעצט זיך, לאַמיר פּרזער אַ שמועס־טון וועגן דעם וואָס איר האָט
 געשריבן פּרזער און וואָס אַן ערך וואָלט איר געוואָלט שרייבן.
 — איך שרייב משלים. דאָס הייסט, איך האָב נאָך קיין איינעם פון
 מיינע משלים נישט אַנגעשריבן, איך האָב אין קאַפּ אַ פּאַר הונדערט
 משלים.
 — וואָס, פונדעסטוועגן, וואָלט איר געוואָלט שרייבן? — פּרעגט
 ראָזענפעלד.
 — שאַלעמייזן, — ענטפּערט דער לאַנגער ייד, מיט אַ קליין
 שפיציק, בלאַנד בערדל, און קוקט עפעס גלייכגילטיק.
 — וואָס איז דאָס פאַר אַ מין ליטעראַרישער זשאַנער? — ווונדערט
 זיך ראָזענפעלד.
 — שאַלעמייזן זענען די אַלע שרייבעכצן אונטער וועלכע, אַדער איי-
 בער וועלכע, דער שרייבער שרייבט זיך נישט אונטער. איך שרייב נישט

אין וואַרשע און אין לאַדזש

קיין ליטעראַטור, קיין פּובליציסטיק, קיין לייט־אַרטיקלעך, קיין פעליעטאַ־
נען, קיין קריטיק. איך וועל שרייבן די אַלע שאַר־ירקות, די ממזרימלעך,
וואָס האָבן נישט קיין טאַטן און קיין מאַמען אין דער צייטונג. איך קען
זיי אייך אָנשרייבן בערג.

קוקט דער תלמיד־חכם ש. ראָזענפעלד אויף דעם נייעם מיטאַרבעטער
מיט אַ געדולדיקן שמייכל און זאָגט:

— מיר וועלן שוין מסתמא אויסגעפינען צו וואָס איר טויגט זיך אויס.
זעצט זיך ביי יענעם טיש. אַט האָט איר אַ פאַר אויסשניטן פון דער רוסי־
שער פרעסע. מאַכט עפעס פון זיי.

אַן ווערטער האָט ר' מרדכי־לע גענומען דאָס פעקל אויסשניטן, זיך
אָוועקגעזעצט ביי אַ טיש, נישט אויסטוענדיק דעם מאַנטל און דאָס היטל
און האָט אָנגעהויבן שרייבן מיט אַ טייוולשער פּלינקייט, אָבער מיט אַן
אַבסאַלוטער גלייכגילטיקייט.

אין אַ האַלבער שעה אַרום דערלאַנגט ער ראָזענפעלדן אַ פאַק פאַר־
שריבן פאַפּיר.

ראָזענפעלד גיט אַ בלעטער דאָס פעקל פאַפּיר און זאָגט פאַרוונדערט:
— אַזוי פּיל? דאָס קען דאָך קלעקן פאַר פּיר־פּינג נומערן „פּריינד“.
— דאָס איז אויף איינפאַל, איר דאַרפט דאָך מעקן, אַרויסוואַרפּן,
האָט איר דאָ איבעריקס וויפּיל אייער האַרץ גלוסט, — זאָגט גלייכגילטיק
ר' מרדכי־לע.

עס האָט גענומען צייט ביז מיר האָבן זיך צוגעוויינט צו ר' מרדכי־לעס
טערמינאַלאַגיע. ער האָט אויף אַלץ געהאַט זיין ייִדישן נאַמען. די אָנגענו־
מענע געמען זענען פאַר אים נישט געווען גילטיק. אַ קליין שטיקל נייעס
האָט געהייסן אויף זיין לשון „אַ פאַרפּל“; אַ גרעסער שטיקל נייעס האָט
געהייסן „אַ לעקשול“; אַ גרעסערע אויסשניט האָט געהייסן אַ „שאַלעמיז“.
אָבער אַלץ איז געווען גוואַלדיק לאַנג, און דער אַרעמער ראָזענפעלד
האָט געהאַט כּסדר אַרבעט צו מעקן און אַרויסוואַרפּן.

און נאָך אַ צרה איז געווען מיט זיין שרייבן און נעמלעך — עס איז
געווען איבערלאַדן מיט לשון, מיט רייכן, פאַרביקן לשון, ממש אַ שפּראַך־
פאַרפּלייצעניש, מיט אַ שפּראַך־מבול איז געווען אין איטלעכס פּיצל נייעס,
וואָס ער האָט איבערגעזעצט.

ד"ר א. מוקדוני

אַרויסוואַרפן איז געווען אַן עבירה. נעם און וואַרף אַרויס אַזאַ שפּראַך־
שפּע. אָבער לאַזן קען מען עס אויך נישט, ווייל דאָס שטיקל נייעס איז
פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אוצר פון פאַרשידענע אויסדרוקן און מיט אַ
מוראדיקער שפּע פון ווערטער.

ער האָט בטבע נישט געקענט זיין קורץ און צום פונקט. קעגן זיין
ווילן פלעגט אַ פלייץ־טון מיט לשון.

ש. ראַזענפעלד פלעגט מיט אים איינטענהן טאַג־איינ, טאַג־אויס, אַז
מען קען נישט פאַרוואַנדלען אַ צייטונג אין אַ שפּראַך־מוזיי און אין אַ
לעקסיקאָן פון אויסדרוקן.

אָבער ר' מרדכיילע פלעגט ענטפערן כסדר: — איז מעקט, וואַרפט
אַרויס. איך שרייב דאָך אויף אַפּפּאַל.

יא, ער איז געווען אַ זייער שלעכטער נייעס־ און נאַטיצן־שרייבער,
אָבער ווי האָט מען אַ האַרץ צו אוועקשיקן אַזאַ געוואַלדיקן ייִדישן שפּראַך־
עילוי, אַזאַ ייִדישן שפּראַך־גאון?

און אַז ער איז געווען אַ שפּראַך־גאון, — אין דעם איז גאָר קיין ספק
נישט געווען. עס איז כמעט נישט געווען און עס איז נישטאַ זיין גלייכן
אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

און אַט דער מענטש האָט קיין שום ליטעראַרישע אַמביציעס נישט
געהאַט. זיינע אַמביציעס זענען געלעגן אויף אַ גאָר אַנדער פּלאַך. ער האָט
זיך געהאַלטן גאָר פאַר אַ סוחר, פאַר אַ שאַרפן סוחר, וואָס קען אַלע סוחרים
אויסטרייסלען פון אַרבל.

ער פלעגט קיינמאַל קיין הצלחה נישט האָבן אין מסחרים. אַ קלוגער
ייִדישער סוחר האָט מיר דערקלערט די סיבה — ער האָט אַ צו שאַרפן
קאַפּ פאַר קליינע מסחרים. אפשר וואָלט ער זיך אויסגעטויגט פאַר גרויסע
מסחרים, אָבער פאַר גרויסע מסחרים האָט ער קיינמאַל קיין געלט נישט
געהאַט.

אגב האָט ער עפעס פאַרמאַגט אַן אויבער־חכמה, אַ מין מוח־שאַרפ־
קייט, וואָס האָט עפעס קיינמאַל מיט דער ווירקלעכקייט און מיט רעאַלי־
טעטן קיין שום מגע־ומשא נישט געהאַט.

זיינע סוחרישע איינפאַלן זענען געווען סוחרישער פּלפּול, סוחרישע

אין ווארשע און אין לאַדזש

שאַרפע פשטלעך. זיי זענען געווען עפעס אַבסטראַקט און האָבן מיטן ווירק־
לעכן מסחר נישט געהאַט צו טון.

ר' מרדכי־לע איז געווען די וויצמאַנס אַ בן־עיר און אַ בן־בית, ווען די
וויצמאַנס האָבן נאָך געלעבט אין אַ שטעטלע נישט ווייט פון פינסק,
אין מאַטעלע.

ער האָט חתונה געהאַט ערגעץ אין אוקראַינע, אין אַ האַלב פאַר־
רוסישער שטאָט און פאַמיליע, און ר' מרדכי־לע איז געווען אַ ייד, אַ יוד
אי לויט זיין דערציאונג און אי לויט זיין גאַנצן מהות.

איז דער שידוך מיט אַ האַלב־אַסימילירט, אַדער רוסיפֿיצירט מיידל
נישט עולה יפה געווען.

דער קאַנפֿליקט אין זיין פאַמיליע־דראַמע איז פאַרגעקומען אויפן באַדן
פון טשאַלנט און דער עיקר פון קוגל: ר' מרדכי־לע האָט זיך נישט געקענט
פאַרשטעלן שבת אָן טשאַלנט און אָן קוגל, און ער האָט צעבראַכן זיין פאַ־
מיליע־לעבן, זיין גוט און שפעדיק געשעפט און איז געוואָרן אַ סטודענט.
ער האָט אָבער באַלד אויסגעפונען, אַז די פראַפעסאָרן ווייסן גאַרנישט און
ער האָט זיך גענומען אַליין לערנען.

איז פון זיין לערנען אַרויסגעקומען אַ מיש־מאַש, אַן עילויער מיש־
מאַש. ער האָט געכאַפט די שפּיצן פון אַ קעגנשטאַנד, אָבער דאָס עלעמענט
טאַרע, דעם אַלף־בית פון דעם קעגנשטאַנד האָט ער נישט געוויסט.

ער האָט קיינמאַל מיט קיין וואַרט נישט דערמאַנט זיין אַמאַליקע פרוי
און אַפילו נישט דעם זון זיינעם, וואָס ער האָט געהאַט מיט איר.

און זיין זון האָט זיך שפעטער דווקא געלאָזט הערן. ער האָט שטו־
דירט אין דייטשלאַנד, געבליבן אין דייטשלאַנד און איז געוואָרן איינער
פון די פאַפולערסטע קאַמוניסטישע פירער אין דייטשלאַנד אונטער דעם
נאַמען מאַסלאָוו.

באַזונדערס גרויס איז געווען זיין ראַלע אין דעם אָנהייב פון דער
היטלער־עפאָכע.

ר' מרדכי־לע איז געווען דער איינזאַמסטער מענטש אויף גאַטס וועלט.
ער האָט נישט געהאַט קיין נאַנטע פריינט, קיין שטענדיקע באַקאַנטע. ער
האַט זיך נישט גענייטיקט אין זיי.

ער האָט אַפילו אין רעדאַקציע נישט געהאַט קיין פריינט.

ער האָט זיך גענייטיקט אין מענטשן בלויז צו שפּילן אַן אַקע. און ער האָט געוווּסט אַלע גוטע שפּילער אין אַקע אין וועלכע 20-30 שטעט. און ביי אים איז געווען רעכט אויפצוהייבן זיך און אַוועקפאַרן אין פינסק, למשל, און שפּילן דריי-פּיר מעת-לעת נאַכאַנאַנד אין אַקע און קומען צוריק אַ פּרישער, ממש אַן אויפגעלעבטער.

ער האָט קיינעם נישט געגעבן צו וויסן, אַז ער פאַרט אַוועק. צו וואָס? ער פלעגט אַריינקומען צוריק אין רעדאַקציע ווי אַ ינגל, וואָס האָט אַפּגעטון אַ גוטע שקצעריי — אַ שפּיל געטון אַ גוטע אַקע. מיט די אמתע שפּילער...

מיר אַלע האָבן געוווּסט, אַז ר' מרדכי'לע איז אַ פּאַבל-שרייבער, אַבער קיינער פּון אונדז האָט זיינס אַ פּאַבל נישט געלייענט און נישט געזען אין דרוק.

זענען מיר אַמאַל צו אים צוגעשטאַנען, אַז ער זאָל געבן אַ פּאַבל פאַרן „פּריינד“. נאָך לאַנגע רעדענישן און דינגענישן האָט ער מסכים געווען אַרויסצונעמען אַ פּאַבל פּון זיין קאַפּ-קעסטל און אויסלייגן עס אויפן פּאַפּיר.

און אין אַ שיינעם פּרימאַרגן האָט ער אַוועקגעלייגט אַן ווערטער אויף ראָזענפעלדס טיש אַ פּאַק מיט געדיכט פאַרשריבענע פּאַפּירן.

ראָזענפעלד האָט פאַרגעלייגט מיר זאָלן עס לייענען צוזאַמען.

אין משל האָט זיך דורכגעשמועסט דער תקיף, דער לייב, און דאָס שוואַכע פּיקסל. דער לייב האָט גערעדט ווי אַ תקיף, ווי אַ גרויסער בעל-דעה און ווי אַ מושל; דאָס פּיקסל האָט נעבעך געדרייט מיט דער צונג, גערעדט און געשעלמעוועט מיט שרעק און כיטרער פאַרויכטיקייט. ווי ער האָט אַרויסגערעדט אַ שאַרף וואָרט האָט ער זיך אַליין דערשראַקן אויף טויט און האָט זיך גענומען פאַרלאַטען, פאַרצירעווען און פאַרויסן זיין פעלער מיט זיסינקע ריידעלעך.

די גאַנצע קונסט איז באַשטאַנען אין דעם געוואַלדיק שפּעדיקן דיאַ-לאַג. צוויי יידישע וועלטן האָבן דאָ אַרויסגעלייגט זייער גאַנצן רייכן פּאַל-קלאַר, דעם לשון פון תקיף און דעם רייכן לשון פון פּיקסעלע.

דער סיפור-המעשה, דער משל און דער מוסר-השכל זענען דאָ גע-ווען נעבנאַנאָך, דער עיקר איז געווען דער מבוך פון יידישע ווערטער און

אין ווארשע און אין לאָדזש

אויסדרוקן, פון ווענדונגען און וואַרט־שפּילערייען, פון פּאַלקסטימלעכע זאַגעכצן און ווערטלעך.

עס איז געווען לאַנג, זייער לאַנג פאַר אַ פּאַבל, אַבער מען האָט נישט געקענט אַרויסוואַרפן קיין שורה ממש. דער לשון איז געווען אַזוי פאַרביק, אַזוי רייך און אַזוי שפּעדיק, אַז יעדע שורה איז געווען פאַר זיך אַ מוסטער פון דער עשירות פון דעם ייִדישן לשון.

און די מוסטערן זענען געווען שאַרפע, קלאַרע און פאַרכאַפּנדיקע. מיר האָבן צוגעצויגן דעם בעל־דבר אַליין — טשעמבערליין (אַזוי האָבן אים אַלע גערופּן). עס איז צו לאַנג, מען מוז קירצן.

און דאָ האָבן מיר דערזען אַ נייעם ר' מרדכי־לע — ער האָט קיין וואַרט נישט געזאָגט. ער האָט גענומען דעם מאַנסקוויפּט און אים אַרייַנגעשטופּט אין קעשענע.

— דאָס איז נישט קיין שאַלעמיין, דאָס שרייב איך נישט אויף אַפּ־פּאַל, — און ער איז אַרויס פון ראַזענפעלדס חדרל.

און עס האָבן נישט געהאַלפּן קיין טענות און מענות. ער האָט קיין פּאַבל נישט געגעבן.

ערשט מיט אַ צייט שפּעטער האָט מען ביי אים אַרויסבאַקומען אַ פּאַבל. עפעס איז געווען אַ יום־טוב פאַר דער צייטונג.

אַבער מיר פלעגן אָפט הערן זיינע משלים ווי ער דערציילט זיי אויסנווייניק אויף פאַרשידענע באַנקעטן.

דאָ האָט איר געהאַט פאַר זיך דעם געניאַלסטן בדחן. גראַמען האָבן זיך געשאַטן ממש ווי פון אַ זאַק.

יא, ר' מרדכי־לע איז נישט געווען קיין היינטיקער קינסטלער. ער איז געווען אַ געניאַלער בדחן. איר האָט עס געזען באַשיינפערלעך ווען ער פלעגט אויף באַנקעטן „געבן עליות“ די חשובסטע געסט.

דאָס זענען געווען עקספּראַמטן, פאַרפאַסט אויפן אַרט. אַבער זיי זענען געווען די שאַרפּסטע, די סאַטירישסטע פאַרטרעטן. ער האָט קיינעם נישט געשאַנעוועט. ער האָט דערטאַפּט יעדנס שוואַכקייטן און ער האָט זיי אַרויסגעבראַכט אויסערסט שאַרף אין גראַמען.

ער האָט זיך, דוכט זיך, אויף מענטשן גאַרנישט אומגעקוקט, אַבער ער האָט געוואָסט פון יעדנס שוואַכקייטן און פון יעדנס קאַמישע רגילותן.

ד"ר א. מוקדוני

עס איז נישט געווען קיין בייזקייט, קיין שטעכעדיקייט און קיין לשון הרע אין זיינע פארטרעטן. זיי זענען געווען סאטיריש גוטמוטיק ווי דער משל, ווי די פאבל.

און די פארבן, ד"ה די ווערטער זענען געווען זעלטן צוגעקליבן און אויסערסט געדיכט, איין ווארט, צוויי ווערטער זענען פאר אים געווען ווייניק. יעדער שטריך איז געצייכנט געווארן מיט אַ מבול פון ווערטער, און דערביי איז קיין שום איבערחזרונג נישט געווען. די נייע ווערטער האָבן שאַרפער, קלאַרער און בולטער געמאַכט דעם פאַרטראַט.

אַבער סוף-כל-סוף איז עס געווען בדיחות, געניאַלע בדיחות. אַבער בדיחות.

אַבער זיין גרויסע ליידנשאַפט איז געווען מסחר. פינאַנצן און דער סאַמע קליינער מסחר זענען ביי אים געווען גלייך.

אַזוי, למשל, האָט ער זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פאַרטיקן פּלאַן פון אַ רעגירונגס-לאַטעריע, אין וועלכער די רוסישע רעגירונג דאַרף נישט אַרייַן לייגן קיין גראַשן. די לאַטעריע אַליין וועט באַצאָלן אַלע הוצאות, זי וועט אויסצאָלן די געווינער זייערע געווינסן און נאָך אַלע אויסגאַבן וועלן בלייבן ביי דער רעגירונג מיליאָנען און מיליאָנען פּראָפּיט.

ער האָט געהאַט פאַרטיק אַלע חשבונות, אַלע דיאַגראַמען, אַלע טאַ-בעלעס און אַלע אַנדערע נייטיקע דערקלערונגען.

אַ פולע טעקע מיט פאַפּירן איז געווען גרייט כסדר.

ער האָט אַפילו זיך געלאָזן נייען פון אַ גוטן שניידער אַ פאַראַדנעם סורדוט, כדי צו מאַכן אַן איינדרוק אויף דעם רוסישן פינאַנץ-מיניסטער, פאַר וועלכן ער האָט זיך געקליבן פאַרלייגן זיין לאַטעריע-פּלאַן.

און ווי נאָר עס פלעגט באַשטימט ווערן אַ נייער פינאַנץ-מיניסטער פלעגט ר' מרדכיילע אַנטון זיין פאַראַדנעם סורדוט, מיטנעמען זיין טעקע און עטלעכע גוטע רעקאָמענדאַציעס און פלעגט זיך אַוועקלאָזן קיין פע-טערבורג.

און כסדר פלעגט ער קומען צוריק אַ ביטער אַנטווישטער.

כמעט אַלע מיניסטאַרן האָבן פאַרלאַנגט פון אים אַ קורצע עקספּאַ-זע, וואָס זאָל איבערגעבן דעם תּמצית פון זיין פּלאַן.

אין ווארשע און אין לאַדזש

אַבער אַט די קאַנדענסירטע עקספּאָזע האָט ר' מרדכי'לע נישט גע-
קאַנט אַנשרייבן. קיצור איז געווען קעגן זיין גאַנצן מהות.
ער האָט איינמאַל זיך פאַרשפּאַרט ביי זיך אין צימער אויף צוויי
וואַכן מיט פיר טויזנט סיגאַרעטן און זיך גענומען שרייבן אַ קיצור.
אַבער נאָך די צוויי וואַכן איז ער אַרויס פון זיין צימער מיט אַ געוואָל-
דיק-גרויסן חיבור.
אַלע האָבן געלאַכט ווען ער האָט באַוויזן זיין קורצע עקספּאָזע, און ער
אַליין האָט גוטמוטיק מיטגעלאַכט.
ביז איינמאַל האָט ניקאָלאַי דער צווייטער באַשטימט פאַר זיין פינאַנץ-
מיניסטער אַ ליבעראַל, מיטן נאָמען קאַטלער.
ר' מרדכי'לע האָט זיך באַלד באַזאָרגט מיט רעקאַמענדאַציעס צו דעם
נייעם פינאַנץ-מיניסטער, ער האָט אָנגעטון זיין פאַראַדנעם סורדוט, גע-
לאָזן ביי אַ גוטן פאַריקמאַכער צופּוצן זיין גרוי-בלאָנד בערדל און האָט
זיך אַוועקגעלאָזן קיין פעטערבורג.
און ניסים ונפלאות, דער נייער פינאַנץ-מיניסטער האָט זיך פאַראַי-
טערעסירט מיט ר' מרדכי'לעס פּלאַן און האָט איבערגעגעבן ר' מרדכי'לעס
טעקע איינעם פון זיינע געהילפן און אים באַפוילן אין משך פון צען טעג
צושטעלן אַים אַ קורצן אינהאַלט.
ר' מרדכי'לע איז, פאַרשטייט זיך, געבליבן אין פעטערבורג אויף די
צען טעג.
צו דעם צענטן טאָג האָט מען אים געלאָזן וויסן, אַז דער מיניסטער
וועט אים זען.
צו דער מינוט איז מרדכי'לע געווען ביים מיניסטער. דער מיניסטער
האָט אים אויפגענומען מיט אַ שמיכל און האָט אים געזאָגט בזה הלשון:
ווען אַ פּריוואַטער מענטש, אַדער אַ געזעלשאַפט זאָל אַרויסלאָזן אַזאַ
לאַטעריע וועט די רעגירונג אים, אַדער זיי, תיכף אַרעסטירן, אַבער וועד
וועט אַרעסטירן די רעגירונג ווען זי לאָזט אַרויס אַזאַ שווינדלערישע לאַ-
טעריע? ניין, מייך ליבער פּריינט, די פינאַנצן פון דער רוסישער מאַנאַר-
כיע זענען נישט אין אַזאַ פאַרצווייפלטן צושטאַנד, אַז זי זאָל זיך לאָזן אויף
אַזעלכע אַוואַנטורעס.
און דאָס איז געווען דער סוף פון אַ גרויסן חלום ר' מרדכי'לעס.

ד"ר א. מוקדוני

ער איז אַ קורצע צייט אַרומגעגאַנגען ווי אַן אַבל, אָבער ער האָט זיך גיך געטרייסט און זיך אַריינגעוואָרפן אין קליינע מסחרים. נישט, חלילה, ווייל ער איז געווען אַ מחוסר-לחם. ניין, ער איז געווען דער גרעסטער מסתפק במועט און אויף זיין אויסקומעניש האָט ער פאַרדינט, אָבער מסחר איז געווען זיין ליידנשאַפט.

האָט ער איינגעהאַנדלט ווינטער אַ גאַר גרויסן טראַנספּאָרט פון ווייסע זומער-שיך. ווינטער דאַרף מען קויפן זומער-שיך. ווינטער ווען זיי ליגן און קיינער קוקט זיך נישט אום אויף זיי... — האָט ער געטענהט. יא, עס איז געווען לאַגיש, ביז גאַר לאַגיש. אָבער אַפּנים, דער האַנדל מיט ווייסע שיך האָט געהאַט אַן אַנדער לאַגיק. ער האָט זיך צוליב דעם מסחר מיט די ווייסע שיך פאַרפּלאַנטערט אין חובות, אָבער ער האָט יעדן אַפּגעצאָלט ביזן לעצטן גראַשן. דאָ און דאָרט פלעגט ער אַ מורמל טון: — אַזעלכע ווייסע שיך זאָלן זיין אַזעלכע שוואַרצע טיילוואַנים...

**

איין איינציקע אידעאָלאָגישע שוואַכקייט האָט געהאַט ר' מרדכיִלע, און דאָס איז געווען — טעריטאָריאַליזם. צי איז עס געווען אויף צו־להכעיס חיים וויצמאַנען, צי טאַקע אַ טיפע איבערצייגונג, איז שווער צו זאָגן. איז יאָרן און יאָרן האָט ער זיך באַמיט צו אַפּדרוקן אַן אַרטיקל וועגן טעריטאָריאַליזם אין „פּריינד“, אָבער אַן דערפּאָלג. ש. ראָזענפּעלד פלעגט שוויצן אויף ר' מרדכיִלעס טעריטאָריאַליסטישע אַרטיקלען, אָבער עס איז גאַרנישט אַרויסגעקומען. און ר' מרדכיִלע האָט, ווי עס האָט אויסגעזען, אויפגעגעבן אויך דעם דאָזיקן חלום זיינעם.

אָבער איינמאַל איז מיר אינדערפרי, לייענענדיק אַ פּרישן נומער „פּריינד“, איינגעפּאָלן אַריינצוקוקן אין ר' מרדכיִלעס אַן איבערזעצונג פון וויקטאָר הוגאָס אַ ראַמאַן. לייען איך און איך פאַרשטיי עפעס נישט. איינער פון די העלדן האַלט אַ לאַנגע רעדע וועגן אַ טעריטאָריע פאַר יידן...

אין ווארשע און אין לאדזש

איך האב זיך אזוי צעלאכט, אַז מיינע שכנים זענען אַריינגעלאָפֿן צו זען וואָס אַזוינס איז מיט מיר געשען.

שפעטער האָט ש. ראָזענפעלד גענומען ר' מרדכי לען אויפֿן פֿאַרהער: — סטייטש, טשעמבערליין, ווי טוט איר אַזאַ זאַך, איר מאַכט דאָך לעכערלעך די צייטונג...

דער לאַנגער ר' מרדכי לע אַזוי געשטאַנען ווי אַ פֿאַרשולדיקטער חדר-ינגל. ער האָט שטיל געמורמלט:

— אַ מענטש, וואָס איז באַהערשט פֿון אַן אידעאַל, מוז דאָך אַמאָל זיך אַרויסזאָגן, און איר גיט מיר קיינמאָל נישט די געלעגנהייט, האָב איך עס אַריינגעשמוגלט אין ראָמאַן...

עס איז געווען אַ צער אויף דעם לאַנגן ר' מרדכי לע. איין דורכפֿאַל נאָכן אַנדערן. איין חלום ווערט צערוגען נאָכן אַנדערן...

איז אַ פֿאַר וואָכן אַרום האָט ש. ראָזענפעלד אָפּגעדרוקט אויף אַן אַנגעזעענעם פּלאַץ ר' מרדכי לעס אַן אַרטיקל וועגן טעריטאָריאַליזם.

ר' מרדכי לע איז אַרומגעגאַנגען אַ לענגערע צייט אַ גליקלעכער — ער האָט אָפּגעצאָלט אַן אַלטן, אַלטן חוב דעם טעריטאָריאַליזם...

און גליק, ווי אומגליקן קומען נישט אַליין. זיי קומען בציבור. נאָך דעם דאָזיקן גליק האָט יאַצקאָן געלאָזן וויסן אין זיין „היינט“, אַז ער האָט אַרויסגעגעבן דעם מחזור מיט ר' מרדכי לעס ייִדישער איבערזעצונג.

און אין אַ שיינעם פּרימאַרגן האָב איך געפונען אויף מיין טיש אין רעדאַקציע דעם מחזור מיט ר' מרדכי לעס איבערזעצונג.

אַן אוצר פֿון ייִדישן פֿאַלקלאָר איז די דאָזיקע איבערזעצונג. איך וואָלט איצט געגעבן מי יודע וויפיל צו באַקומען אַט די איבערזעצונג פֿון מיין טשעקאַוון פּריינט און קאַלעגע ר' מרדכי לע.

**

עס איז אויסגעבראַכן די ערשטע וועלט-מלחמה.

דער לאַנג־פּיסיקער פעטער פֿון צאַר ניקאָלאַי, וואָס איז באַשטימט געוואָרן ווי דער הויפּט־קאָמאַנדיר פֿון די רוסישע אַרמיען, האָט פֿאַרבאַטן די ייִדישע פרעסע. דער „פּריינד“ איז פֿאַרמאַכט געוואָרן לעולם-ועד.

דער „פּריינד“ איז אין די לעצטע מינוטן פֿון זיין לעבן געווען אין די

הענט פון הארטע בעלי-בתים, אין די הענט פון בן-אביגדור, לידסקי און קאפלאן. אלע יידישע מוכר-ספרימניקעס און קליינע פארלעגער.
די גאנצע רעדאקציע פון „פריינד“ איז געבליבן ווי אויפן וואסער, און די בעלי-בתים זענען הארטע, מען קען זיי נישט איינבייסן.
איז צו מיר צוגעקומען ר' מרדכי'לע און מיר אריינגעשושקעט:
— שלאגט פאר מיך פאר דעם טוען פון דער רעדאקציע.
איך האב עס געטון. און ער האט געקעמפט ווי א געטרייער קאלעגע מיט די הארטע בעלי-בתים און ער האט ביי זיי ארויסגעריסן אלץ וואס עס איז געווען מעגלעך. זיין שארפער מוח האט געארבעט מיט א געוואלדיקער לאַגיק און פראקטישקייט, און די בעלי-הבתים האבן געמוזט זיך אונטערגעבן. און אויף מאַרגן נאך זיין גרויסן, לעצטן טריומף איז ער נעלם גע-וואָרן. קיינער האט נישט געוואוסט ווו ער איז.
ערשט שפעטער האב איך זיך דערוואוסט, אז ער ליגט קראַנק שוין לאַנג אין אַ שפיטאַל אין יעקאַטערינאַסלאַוו, דוכט זיך. ער איז לאַנג געווען קראַנק.
און ליגנדיק אין בעט האט ער אנגעשריבן אַ ביכעלע אין העברעיִש וועגן זיין שטעטעלע מאַטעלע. אַ ווונדערלעך ביכעלע, אינהאַלטלעך, אַבער דער עיקר, שפראַכלעך און סטיליסטיש.
דאָס ביכעלע האט געהייסן „עירתי מאַטעלע“.
דער העברעיִש איז דער שפּעדיקסטער, דער פאַרביקסטער, אַט ריכ-טיק ווי זיין ייִדיש.
דער גרויסער אויטאָדיאָקטישער לינגוויסט איז געווען גרויס אין ביידע לשונות אונדזערע.
יא, ער איז געווען אַ שפראַך-גאון אין ביידע שפראַכן אונדזערע, ווי דער זיידע מענדעלע.
ער איז געווען אַ צעשאַטענער, אַ צעשטויבטער און נישט-אַרגאַניזיר-טער מענדעלע.
און דעריבער איז ער נישט געוואָרן דער צווייטער מענדעלע אין אונדזער ליטעראַטור.
געשטאַרבן איז ער באַלד ווי ער האט פאַרענדיקט, ליגנדיק אין בעט, זיין „עירתי מאַטעלע“.

ד"ר איזידאר עליאשעוו

(בעל-מחשבות)

ער איז געווען דער אַריסטאָקראַט, דער איינציקער נאַבלמאַן אין אונדזער ליטעראַטור.

ער האָט געשטאַמט פֿון אַ רייכער יחסנישער פּאַמיליע. זי, די פּאַמי-ליע, איז געווען אַזוי יחסנדיק, אַז זי איז שוין געווען אַ היבש ביסל דעגע-נערירט, ווי דער שטייגער פֿון אַלטע, יחסנדיקע משפּחות ביי אַלע פעלקער. אַ קאָוונער, האָט ער באַקומען זיין בילדונג דורכויס אין אויסלאַנד. זיין ערשטע בילדונג האָט ער באַקומען אין אַ פּריוואַטער ייִדישער רעאַל-שולע (מיטל-שולע) אין דער שווייץ.

מעדיצין האָט ער שטודירט אין בערלין און אין היידלבערג. שפעטער געהאַלטן אַ באַזונדער עקזאַמען אין רוסלאַנד.

און מיט אַזאַ דורכויס אויסלענדישער דערציִונג איז ער געוואָרן דווקא אַ ייִדישער שרייבער, דער איינציקער אפשר קריטיקער-עסטעט, דער איינ-ציקער קריטיקער מיט פיינע ליטעראַרישע מאַנירן און מיט אַן אמתן ראַפּינירטן ליטעראַרישן געשמאַק אין אונדזער ליטעראַטור.

און זיין ייִדיש איז געווען אַן אַריסטאָקראַטישער, קיין ווילגאַר וואַרט, קיין וואַכעדיק וואַרט און קיין גרוי וואַרט איז נישט געווען אין זיין ייִדיש. און דער דאָזיקער אויסלענדער און גביריש קינד האָט ליב געהאַט ייִדיש. ער האָט גערעדט און געשריבן ייִדיש. עפעס מיט אַ פיינעם אויס-לענדישן אַקצענט.

און דער דאזיקער אויסלענדער און גביריש קינד האָט ליב געהאַט ייִדיש. ער האָט גערעדט און געשריבן ייִדיש. עפעס מיט אַ פיינעם אויס־לענדישן אַקצענט.

אַבער ער איז אפנים געקומען צו־פרי אין דער ייִדישער ליטעראַ-טור; נישט דער לייענער און נישט דער שרייבער זענען געווען דערוואַקסן פאַר אַזאַ ראַפּינירטן ליטעראַטור־קריטיקער. עסטעטישקייט איז נאָך פאַר ביידן געווען סתרי־תורה.

ראַפּינירטע שרייבערישע מאַנירן זענען נאָך ביידן געווען פרעמד. און דעריבער האָט געמוזט קומען דער קריטיקער ישיבה־בחור, דער קריטיקער, וואָס לערנט ליטעראַטור מיט אַ גמרא־ניגון. ער לייענט נישט, נאָר ער לערנט אַ „פּרק מענדעלע“. האָט דער שרייבער ישיבה־בחור און דער לייענער ישיבה־בחור אים דערקלערט פאַר זייער קריטיקער, ער איז זיי געווען נענטער און פאַרשטענדלעכער. ש. ניגער איז געוואָרן דער קריטיקער פון דער ייִדישער ליטעראַטור און נישט בעל־מחשבות.

בעל־מחשבות האָט נישט געלערנט ליטעראַטור, ער האָט געלייענט ליטעראַטור, שטודירט ליטעראַטור, אָבער נישט געלערנט ווי גמרא. און דאָס איז נאָך דאָן געווען אי פרעמד און אי אומפאַרשטענדלעך. ש. ניגער איז געווען נענטער, היימישער און פאַרשטענדלעכער דעם ייִדישן לייענער.

בעל־מחשבות איז געווען אַ געניסער פון ליטעראַטור, פון מוזיק און פון מאַלעריי.

יא, אַ געניסער, אָבער נישט קיין ליטעראַרישער לערנער. ליטעראַטור־קריטיק איז נישט געווען פאַר אים אַ שווערער וואָגן, אין וועלכן ער איז איינגעשפּאַנט לעולם־ועד. ער האָט מיר אַמאָל געזאָגט:

— איך בין נישט קיין פּראַפעסיאָנעלער ייִדישער שרייבער און נאָך ווייניקער אַ פּראַפעסיאָנעלער קריטיקער.

קענט איר זיך פאַרשטעלן אַ פּראַפעסיאָנעלן בעל־מתפעל? אָט זעצט ער זיך אַוועק פּונקט 8 אינדערפרי און ווערט נתפעל פון אַ גוט בוך, אָדער פון אַ גוט בילד?

אין וואַרשע און אין לאַדזש

קענט איר זיך פאַרשטעלן אַ פּראָפּעסיאָנעלן איינעם, וואָס זעצט זיך אַוועק פּונקט אַכט אַזייגער אינדערפרי און ווערט אָנגעדערודלט אויף אַ בוך, אַדער אויף אַ בילד?

אַבער אַ פּראָפּעסיאָנעלער קריטיקער זיצט, שוויצט און קוועטשט פון זיך אַרויס אַ שטיקל מבינות, אַביסל התפעלות און אַביסל בייזקייט.

דאָס זענען זאַכן, וואָס מוזן קומען ספּאַנטאַן און אַגב־אורחאדיק, און ער איז טאַקע זיין גאַנץ לעבן נישט געווען קיין איינגעשפּאַנטער קריטיקער און עסייסט. אַט ווערט ער פּלוצים נעלם פון דער ליטעראַטור, ער נעמט זיך צו מעדיצינישער פּראַקטיק.

לאַנג ביי דער מעדיצינישער פּראַקטיק קען ער אויך נישט בלייבן, באַגעגנט איר אים צופּעליק גאַר אין בערלין אין ראַמאַנישעס קאַפּע, — ווי קומט איר פּלוצים אַהער? — האָב איך אים אַמאָל געפּרעגט ביי אַזאַ אומדערוואַרטעטער באַגעגעניש.

— איך האָב מורא פאַר באַנק־קוועטשעריי — האָט ער געזאָגט מיט אַ ביטערן שמייכל — און באַנק־קוועטשעריי איז דאָך אַלץ, וואָס ווערט אַ פּראָפּעסיע...

יא, אַן אייביקער אומרו האָט אים נישט געלאָזן צו צוגענאָגלט ווערן צו אַ באַנק, צו אַ שטול, צו אַ קאַבינעט.

ער האָט עס עטלעכע מאָל פּרובירט, צונאָגלען זיך צו אַ תּכלית, סוף כל סוף מוז דאָך אַ מענטש זיך צונאָגלען צו עפּעס אין לעבן, אַבער אומזיסט.

ער איז געווען אַ רעדאַקטאָר פון אַ טעגלעכער צייטונג אין ריגע, אַבער די צייטונג האָט נישט מוציא שנתה געווען.

ער האָט זיך פּאַרליבט אין אַן אויסערסט שיינער פּרוי, האָט מיט איר חתונה געהאַט, געהאַט אַפילו אַ קינד, געעפנט אַ דאָקטאָר־קאַבינעט, אַבער זיין צונאָגלען זיך צו אַ פּאַמיליע אַפילו איז אויך געווען עפּעס לויז.

און ער האָט זיין פּרוי ליב געהאַט, אפשר צופיל ליב געהאַט.

אַבער עס איז פון דעם אויך גאַרנישט געוואָרן.

און דאָס איז געווען די ביטערסטע און שמערצעלעכסטע אַנטווישונג אין זיין לעבן, אויב נישט די טויטלעכע אַנטווישונג...

ד"ר א. מוקדוני

**

ווי נאָר דער „פריינד“ האָט זיך אַריבערגעפּעקלט קיין וואַרשע, איז בעל-מחשבות געקומען קיין וואַרשע מיטן סאַמע פּעסטן באַשלוס צו באַ-
זעצן זיך אין וואַרשע, אָנהייבן פּראַקטיצירן מעדיצין, שרייבן וועכנטלעך
אין „פריינד“, זיין אַ מאַן צו זיין פּרוי און אַ פּאַטער צו זיין קינד.

ער האָט גענומען אַ וווינונג אויף איינער פון די שענסטע גאַסן אין
וואַרשע, זי מיט געשמאַק אויסמעבלירט און אָנגעהויבן לעבן בעל-הביתיש.
איך פלעג זיך אין יענע עטלעכע יאָר מיט אים גאָר אָפט באַגעגענען.
מיר פלעגן זיך באַגעגענען אין רעדאַקציע פון „פריינד“, אין קאַפּע, אין
טעאַטער, אויף קאַנצערטן און ביי י. ל. פּרץ.

פּרץ האָט שטאַרק ליב געהאַט בעל-מחשבותן.

און ווי זיין שטייגער האָט ער אָנגעהויבן זאָרגן פאַר בעל-מחשבותן.
פּרץ פלעגט מיך אָפט אַ פּרעגטן מיט אומרו, ווי אַ געטרייער פּאַטער

רעדט וועגן זיין אינציק קינד:

— זאָגט מיר, עפּעס זעט אויס נישט גוט אונדזער בעל-מחשבות. איז

עס אַזוי, אָדער מיר דוכט זיך עס אויס?

יא, בעל-מחשבות פלעגט אויסזען עפּעס זייער באַזאָרגט און זיין

פיינער הומאָר פלעגט עפּעס אַוועק פון אים.

און אַמאָל אויף אַ שפּאַציר האָב איך אים פּאַרזיכטיק אַ פּרעג געטון

— וועלכע פּראַבלעמען: מאַטעריעלע אָדער גייסטיקע מאַטערן אים?

— איר קענט זיך גאָרנישט פּאַרשטעלן וואָס פאַר אַ פּראַבלעמען עס

מאַטערן מיך. קען איך איינפאַלן, למשל, אַז מיך מאַטערט דאָס פּראַבלעם

פון וויבערישע זיידענע זאַקן?...

פאַר אַ פּרוי איז עס אַ גרויסע פּראַבלעם, אָבער פאַר אַ מאַן, וואָס

שאַרט נישט קיין גאַלד, איז עס נאָך אַ גרעסערע און שווערערע פּראַבלעם...

יא, אַ שיינע פּרוי מיט שיינע פּיס מוז האָבן אַ סקלאַד מיט זיידענע

זאַקן...

און די זאַקן מוזן זיין גאָר דינע, זיי דאַרפן נישט פאַרדעקן די פּיס,

פונקט פאַרקערט, זיי דאַרפן אויפדעקן די פּיס...

רייסן זיי זיך, די דינע זאַקן, זיי מוזן זיך רייסן, ווייל זיי זענען אַזוי

דין, אַז זיי זענען כמעט גאָר קיין זאַקן נישט, נאָר אַ דיין זיידן שפינוועבס.

אין ווארשע און אין לאַדזש

און מיר האָט מען געגעבן אַ ווונדערלעכע גריכישע וואָזע צו היטן זי און צו זאָרגן פֿאַר איר גאַנצקייט; מיין פרוי איז די שענסטע וואָזע, וואָס עס איז איבערגעגעבן מיר צו וואַכן איבער איר... אין אָנהייב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז בעל־מחשבות זיך צעגאַנגען מיט זיין פרוי.

אין דער צייט פון דער מלחמה איז ער אין רוסלאַנד. מיר איז נישט אויסגעקומען צו זען אים, אָבער דער מאַלער מאַרק שאַגאַל האָט געצייכנט אַ בילד פון אים, האָב איך קיין טרויעריקערעס און יאושדיקערעס בילד פון בעל־מחשבות נישט געזען. באַלד ווי די באַלשעוויסטישע מאַכט שליסט איר ערשטן אָפּמאַך מיט דער ליטווישער מלוכה, פֿאַרלאָזט ער ליטע, און אין 1921 טרעפן מיר אים אַלע אין קאָוונע.

אין אַן אַלטן, גרויסן און אָפּגעלאָזענעם מויער, אין דעם פּאַמיליען־מויער פון די עליאשעווס, האָב איך אים געטראָפּן. די גרויסע וווינונג, אין וועלכער עס האָט זיך אַמאָל געטומלט פון קינדער, איידעמס, מחותן־נים און פון מיטגלידער פון דער פֿאַרצווייגטער משפּחה, איז איצט געווען אומהיימלעך שטיל.

דער גרויסער עס־צימער איז געווען מער אומהיימלעך ווי אַלע אַנ־דערע חדרים; אַרום אַ לאַנגן טיש זענען געשטאַנען אַ סך, אַ סך ליידיקע שטולן. דאָס דאָזיקע צימער האָט ממש געשראַקן מיט זיין ליידיקייט. בעל־מחשבות האָט מיך פֿאַרגעשטעלט פֿאַר זיין מוטער, אַ קליין־געוויקסיקע אַלטיטשקע, וואָס איז ממש פֿאַרלאָרן געוואָרן אין דעם גרויסן עס־צימער.

די אַלטיטשקע האָט אָפּנים באַמערקט ווי איך באַטראַכט דאָס עס־צימער און זי האָט טרויעריק געזאָגט, ווי צו זיך אַליין: — אַ פּוסטקע... איך געדענק שוין נישט, ווען מיר האָבן געגעסן אין דעם צימער, און דאָ איז אַמאָל געווען טומלדיק און לעבעדיק, דינסטן האָבן געטון און געקאַכט און דער טיש איז געווען שטענדיק געדעקט... בעל־מחשבות האָט מיך גענומען אונטערן האַנט און מיך אַוועק־געפירט אין זיין חדר, אָפּנים, אַז אויף אים אַליין האָבן אַ פּלייך געטון זכרונות פון די פֿאַרגאַנגענע יאָרן, און ער האָט מורא געהאַט צו ווערן

ד"ר א. מוקדוני

סענטימענטאל ווי זיין אלטיטשקע מוטער, ער איז דאך איצט אויך גע- בליבן אליין, איינער אליין מיט זיין אלטער מוטער אין דעם גרויסן הויז... עס איז ביי מיר קיין ספק נישט, אז דאס שטילע, געשטארבענע הויז און די פלוצלונגע איינזאמקייט האבן גאר שטארק געווירקט צום שלעכטן אויף דעם ביז גאר סענטיטיוון בעל-מחשבות, ער איז געווארן עלטער, שוויגנדיקער און זיין גוטער און פיינער הומאָר האָט זיך אין גאַנצן אָפּגעטון פון אים.

ער איז נאָך געווען שלאַנק און עלעגאַנט, אָבער עס איז געוואָרן עפעס אַ סך קאַנטיקער, אַז ער שלעפט אַ פּוס.

ער פלעגט עס פריער גוט מאַסקירן, איר האָט עס כמעט נישט באַ- מערקט, איצט אָבער האָט ער זיין מום געלאָזט אָפּ, ער האָט זיך נישט געוואַלט אָפּגעבן מיט מאַסקירן אים.

אין דער דאָזיקער צייט האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט אַרויסהעלפן קאַלעגן, וואָס האָבן מחנותווייז פאַרלאָזט סאָוועט-רוסלאַנד און די ערשטע אויסלענדישע סטאַנציע איז געווען קאָוונע.

ער האָט זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט י. ל. פּרץ שרייבער- פאַריין, אין ניו-יאָרק, האָט באַקומען פון אים היפשע סומעס און ער האָט זיי מיט גרויס טאַקט און מיט וואַרעמער חברשאַפט צעטיילט צווישן די אָנגעקומענע פון סאָוועט-רוסלאַנד הונגעריק, נאַקעט און אָן אַ גראַשן מזומן אין קעשענע.

אין יענער צייט האָט ער באַקומען צוגעשיקט פון אַמעריקע אַ גאַנצן פּאַק נייע יידישע ביכער, וואָס זענען דערשינען אין אַמעריקע. ער האָט זיי געלייענט מיט אַ גוואַלדיקן אינטערעס, ער האָט געזען, אַז ערגעץ ווייט, ווייט פון דעם אייראָפּעיִשן כאָאָס בליט אויף מיט אַ ניי לעבן די יידישע ליטעראַטור.

מיר פלעגן זיך באַגעגענען אָפט, די ערשטע צייט כמעט טעגלעך. מיר פלעגן זיך באַדן אָפט, און מערקווירדיק: אין די מלבושים איז געווען מער קאַנטיק זיין טיילווייזער פאַראַליז, אַ נאַקעטער, איז זיין קער- פער געווען שלאַנק און ווייס ווי מאַרמאָר, איר האָט געזען בלויז ווי איין פּוס שטייט אָפּ פון דער אַנדערער.

ער האָט געאַרבעט אין דער טעגלעכער ציוניסטישער צייטונג „די

אין וואַרשע און אין לאַדזש

אידישע שטימע, ער האָט געשריבן פיל און עפעס מיט אַ נישט-נאַטיר-
לעכן חשק. ער האָט אַפנים געוואָלט גובר זיין דעם יאוש און דאָס פראַג-
רעסיווע אויסלעשן פון זיינע גייסטיקע פאַקולטעטן.
איך האָב געזען ווי דער איינציקער עכטער יידישער עסטעט ווערט
אויסגעלאָשן.

בלויז דאָ און דאָרט פלעגט אַ בליץ טון אין זיינעם אַן אַרטיקל מיט
גייסטרייכקייט און מיט שייך-גייסטיקייט.
און אזוי איז עס געווען מיט זיינע אַרטיקלען, וואָס ער פלעגט צו-
שיקן דעם „מאַרגן זשורנאַל“.

אַט פלעגן שורות אַ בליץ טון ממש מיט גייסטרייכקייט און מיט
שיינקייט, אָבער באַלד פלעגן קומען שורות אויסגעלאָשענע און טויטע.
דער גייסט איז געשטאַרבן ביסלעכווייז, ריכטיק ווי דער קערפער.
ער איז זיין גאַנץ לעבן געווען אַ ציוניסט, ער האָט געהערט צו דער
גאַלדענער ציוניסטישער יוגנט פון דער אַמאַליקער דעמאָקראַטישער
פראַקציע, צו וועלכער עס האָבן געהערט באַרטאַלד פייוועל, חיים ווייצ-
מאַן, אַבערסאָן און אַנדערע.

קיין טעטיקער פאַרטיי-מענטש איז ער קיינמאַל נישט געווען, אָבער
זיינע ציוניסטישע סימפּאַטיעס זענען געווען אָפענע און וואַרעמע.
אין קאָונע, וווּ דער ציוניזם, אָדער ריכטיקער — די ציוניסטן, האָבן
געשפילט אַ גרויסע פּאָליטישע ראַלע אין דער ליטווישער פּאָליטיק; זיי
האָבן געהאַט אַ יידישן מיניסטער אַ ציוניסט און נאָך מער ווי אַ מיניס-
טער, דעם אַלטן ציוניסט ראָזענבוים — איז בעל-מחשבות געווען פרעמד-
לעך און קאַלטלעך צום ציוניזם.

ער האָט נישט געהאַט קיין שום פאַרטייאישע און פּאָליטישע אַמבי-
ציעס. זיין פרעמדקייט און קאַלטקייט זענען געווען אַ פּועל-יוצא פון זיין
שלעכטן פיזישן און גייסטיקן צושטאַנד.

יא, עס האָט זיך אויסגעוועפּט ביסלעכווייז דער פיינער אַראַמאַט פון
זיינע עסייען און קריטישע אָפּהאַנדלונגען, און דאָס איז געווען דאָס
שמערצלעכסטע אי פאַר אים און אי פאַר זיינע אמתע פריינט.

פון די עסייען און קריטישע אָפּהאַנדלונגען פון אַ סך עסייאסטן און
קריטיקער אונדזערע הערט מען שווייס, שווייס פון פראַצע און האַרע-

ד"ר א. מוקדוני

וואַניע; פון בעל-מחשבותעס עסייען און קריטישע אָפּהאַנדלונגען האָט זיך געהערט ממש פּערפּיום, עלעגאַנטער, זאַרגלאָזער סאַלאַן-שמועס און גראַציעזע לייכטקייט, קיין אַנשטרענגונג און קיין פּראַצע, און איינמאַל, זיצנדיק אין זיין צימערל, האָב איך געזען אַ מאַנו-סקריפט זיינעם, אין וועלכן די אויסגעמעקטע שורות זענען געווען מער ווי די איבערגעלאָזטע.

ער האָט באַמערקט מיין בליק און האָט געזאָגט מיט ביטערקייט: — עס שרייבט זיך מיר נישט לייכט די לעצטע צייט, איך האָב קיינ-מאַל נישט געאַרבעט אזוי שווער אויף מיינעם אָן עסיי. עפעס האָב איך זיך געזעצט ביים שרייבטיש און אימפּראַוויזירט ווי אַ מוזיקער ביי דער פּיאַנע, איצט איז עס אַנדערש.

**

אַבער טראַגישער אין דעם דאָזיקן הויז איז געווען די קלייניטשקע. אַלטע מוטער עליאשעווס.

זי האָט גוואַלדיק ליב געהאַט דעם דאָזיקן זון אירן, און איר איז געווען שווער צו זען, ווי ער ווערט אויסגעלאָשן, נישט וויסנדיק וואָס אַזוינס ער לעבט איבער און אין וואָס עס באַשטייען זיינע גרויסע ליידן. איך בין אַריין איינמאַל צו עליאשעוון און האָב אים אין דערהיים נישט געפונען, האָב איך געוואַלט אַוועקגיין, איז צו מיר צוגעקומען די אַלטיטשקע און האָט מיר שטיל געזאָגט:

— קען איך מיט אייך עפעס רעדן? איר זענט דאָך איזידאַרס אַ פּריינט, און אַ פּריינט ווייסט אָפט מער וועגן זיין פּריינט ווי די מוטער זיינע, זאָגט מיר, ליבער פּריינט, וואָס איז מיט מיין איזידאַר? ער רעדט נישט, זיצט אין זיין צימערל אַליין און אַדער ער לייענט, אַדער ער זיצט פּאַרטראַכט. וואָס אַזוינס איז מיט אים? וואָס איז מיט זיין פּרוי, מיט זיין קינד? ער גייט דאָך אויס ווי אַ ליכט...

איך האָב געזען, אַז עליאשעוון האָט צוליב געוויסע סיבות נישט געוואַלט אַנטפלעקן זיך פאַר זיין מוטער, צי אויס רחמנות צו דער אַל-טיטשקער, אַדער צוליב אַן אַנדער סיבה. האָב איך נישט געוואַלט עס טון אָן זיין וויסן און אָן זיין הסכמה.

אין ווארשע און אין לאַדזש

האַב איך זיך ווי עס איז אַרויסגעדרייט פון אַ קלאַרן ענטפער.

די אַלטיטשקע האָט זיך שטיל צעוויינט:

— קיינער וויל דער אַלטער מאַמע גאַרנישט זאָגן...

איך בין אַרויס אַ צעקלעמטער פון דעם גרויסן אומהיימלעכן הויז. אַרויסגייענדיק פון הויז, האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף דעם אַנ-קומענדיקן עליאשעוו. ער האָט מיך געבעטן אַריינצוקומען צו אים, אָבער איך האָב פאַרגעלייגט בעסער צו שפאַצירן, אויב ער האָט נישט עפעס אַנדערש צו טון.

שפאַצירנדיק, האָב איך דערציילט וועגן קורצן שמועס, וואָס איך האָב געהאַט מיט זיין מוטער. ער איז געוואָרן בלייך און האָט בלויז געזאָגט:

— איר האָט גוט געטון וואָס איר האָט איר גאַרנישט געזאָגט, זי איז גענוג באַטריבט, גענוג אומגליקלעך, און אַרויפּוואַרפן נאָך אַ פעקל אויף אירע אַלטע, שוואַכע פלייצעס דאַרף מען נישט.

און אזוי ווי עס איז גאַרנישט געשען האָט ער אָנגעהויבן צו רעדן וועגן די נייע יידישע שרייבערס אין אַמעריקע, וועגן לייזויקס „גולם“, וועגן י. אַפאַטאַשוס „פוילישע וועלדער“ אַאז״וו.

— מיר טראָגן זיך אַריבער מיטן פעקל ביכלעך קיין אַמעריקע, מיר זענען אייביקע פאַקן-טרעגער, אַלטע, וואַנדערנדיקע מוכר-ספּרימניקעס... יא, מיר זענען פאַקן-טרעגער, מיר וואַנדערן איבער דער וועלט מיט מעשה-ביכלעך, מיט פרומע ספּרים...

עס איז געוואָרן עפעס אומהיימלעכער שטיל איז הויז.

עליאשעוו האָט זיך אַוועקגעלייגט אין זיין בעט און האָט שטיל געזאָגט ווי צו זיך אַליין:

— איך בין מיד, כסדר מיד, טו גאַרנישט און איך בין מיד. פאַר-וואָס שטאַרבט נישט דער מענטש אין דער ריכטיקער צייט? מענטשן שטאַרבן אַדער צו פרי, אַדער צו שפעט, קיינמאָל נישט אין צייט, קיינמאָל אין דער ריכטיקער צייט.

איך האָב געקוקט אויף אים און זיך דערשראָקן:

אַ מענטש מיט אַן אַלטן געזיכט איז געלעגן אויפן בעט און עפעס מיט אַמאָל איז געוואָרן אומהיימלעך בולט זיין טיילווייזער פאַראַליז אויף

ד"ר א. מוקדוני

זיין געזיכט; פון איין ווינקל פון מויל האָט אָנגעהויבן רינען אַ פּאַסיקל שפּייעכץ.

ער האָט צוגעמאַכט די אויגן און איך בין שטיל אַרויס פון הויז, און טעג, וואָכן האָבן מיך פאַרפּאַלגט די געשטאַלט פון דער אומגליקלעכער מוטער עליאשעווס און פון עליאשעוון אליין אין זיין מידיקייט און צע-בראַכנקייט.

איך האָב עפעס מורא געקראָגן פאַר דאָס גרויסע, לידיקע הויז. מיי-נע וויזיטן זענען געוואָרן זעלטענער און זעלטענער.

איך פלעג זען עליאשעוון, אָבער אין גאַס, אויף פאַרזאַמלונגען, אין קאַפּע.

ווען איך בין אַוועק פון קאַוונע און געלאָזן זיך קיין אַמעריקע, בין איך אַריין געזעגענען זיך מיט אים.

ער האָט זיך געזעגנט מיט מיר וואַרעם.

אָבער ער האָט געזאַגט שטיל:

— איך בין אייך מקנא, איך וואָלט אויך געוואָלט אַוועקפאַרן, נישט פאַרן, נאָר טאַקע פשוט אַוועקפאַרן, אָט ווי איר, אַוועקפאַרן פון דער אַל-טער וועלט אין אַ נייער וועלט... אָבער איך בלייב דאָ, נישטאָ דער מוט און נישטאָ די כוחות צו אַוועקפאַרן, און ווי לייכט איך פלעג אַמאַל אַוועק-פאַרן פון דעם דאָזיקן אַלטן, אומגעלומפערטן הויז; פלעג גיך זיך איינ-פאַקן, אַ רוף טון אַ בעל-עגלה און היידאָ — צום באָן, און דער באָן פלעגט מיך טראָגן קיין בערלין, קיין ווין, קיין וואַרשע, קיין ציריך און באַזעל.

איך בין דאָך כמעט קיין קאַוונער נישט געווען, איך בין געווען אַן אויסלענדער, אַ בערלינער, אַ ווינער, אַ ציריכער, און איצט בין איך אַ קאַוונער, אַ קאַוונער אינגאַנצן. איך פאַר אָפט קיין בערלין און אייל זיך צוריק קיין קאַוונע.

יא, דאָרט וווּ מען ווערט געבוירן, דאָרט מוז מען אָפנים שטאַרבן. איך בין עטלעכע חדשים פאַר מיין פאַרן קיין אַמעריקע געבליבן אין בערלין.

און איינמאַל האָב איך געטראָפן עליאשעוון אין ראַמאַנישעס קאַפּע. ער איז געזעסן אייניקער אַליין ביי אַ טישל.

אין ווארשע און אין לאַדזש

— וואָס זיצט איר דאָ אַליין? קומט, דאָרט זיצן קאַלעגן, קלוגע נוד-
ניקעס, לאַמיר זיך צוזעצן צו זיי.
ער האָט זיך אויפגעהויבן און מיר האָבן זיך געזעצט ביי אַ טיש
פול מיט יידישע שרייבערס.
ער איז אַביסל אויפגעלעבט געוואָרן און האָט געשפּאַסט, געלאַכט,
אַבער פּלוצלונג האָט ער אַ קוק געטון אויף זיין זייגער, האָט זיך אויפ-
געהויבן עפעס מיט שרעק און איז אַוועק.
דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל וואָס איך האָב אים געזען.
אינער האָט אַ זאָג געטון:
— ער כאַפט זיך אַראָפּ אַ קוק טון אויף זיין זון און אויף זיין געווע-
זענער פרוי. זיי באַגעגענען זיך אין אַ קאַפע. ער זיצט דאָ אַ פּאַר טעג
און פאַרט אַוועק אומבאַמערקט צוריק קיין קאַוונע...
אין די דאָזיקע עטלעכע ווערטער איז געלעגן די גאַנצע טראַגעדיע
פון אונדזער שייַן-גייסט בעל-מחשבות.

א. ווייטער

ער איז נישט געווען קיין מיטארבעטער פון „פריינד“, ער האָט זעלטן געשריבן אין „פריינד“. ער האָט קיין געהאַלט נישט באַקומען, אָבער ער האָט געהערט צו דער רעדאַקציע און האָט געהאַט דעם גרעסטן איינפלוס אויף דער גייסטיקער געשטאַלטונג פון דער צייטונג. ער פלעגט, חלילה, נישט זאָגן קיין דעה וועמען עס איז פון די שרייבער. ער פלעגט אַפילו נישט נעמען קיין אַנטייל אין די זיצונגען פון דער רעדאַקציע.

אָבער עס איז נישט געווען דער טאָג וואָס ער זאָל נישט אַריינקומען אין רעדאַקציע און עס איז נישט געווען קיין איינער, וואָס זאָל אים נישט אויפנעמען ווי דעם נאָענטסטן מיטאַרבעטער און דעם ערלעכסטן אויפריכטיקסטן בעל־עצה.

ער איז געווען די צויבערלעכסטע פּערזענלעכקייט, וואָס איך האָב באַגעגנט אין דער שרייבערישער וועלט.

ער איז געווען דער ערשטער בעל־תשובה אין אונדזער ליטעראַ-טור; ער איז געווען איינער פון די אַנגעזעענסטע בונדיסטן אין דער צייט פון דער ערשטער רעוואָלוציע, אין דער רעוואָלוציע פון 1905.

ער איז אַ שטיקל צייט געווען דער פּאַקטישער גענעראַל-גובערנאַטאָר פון ווילנע.

און נאָך אַט דער דאָזיקער גרויסער רעוואָלוציאַנערער גדולה איז ער פאַרשווונדן געוואָרן פון דער רעוואָלוציאַנערער וועלט. ער איז סתם

אין ווארשע און אין לאַדזש

נעלם געוואָרן פֿאַר אַ שטיקל צייט און האָט זיך באַוווּזן צוריק ווי אַ בעל-תשובה, ווי אַ טיף נאַציאָנאַלער ייד און ווי אַן אַנטווישטער אין סאַציאַליזם. אָבער דאָ איז ער געווען ממש אַ למד-וואַווניק. איר האָט נישט געזען אויף אים דעם בעל-תשובה, נישט אין קליידונג, נישט אין באַנעמונג און אין קיין שום אַנדערע מאַניפעסטאַציעס.

ער איז געווען, אָדער געוואָרן בלויז מער שווייגנדיקער: שטיל האָט ער גערעדט, קיין הויך קול האָב איך פון אים נישט געהערט פֿאַר די יאָרן פון אונדזער פריינטשאַפט.

ער איז געווען, אָדער איז געוואָרן אַ שווייגער. אויסערלעך דער שענסטער מאַנספאַרשויך אין דער שרייבערישער וועלט, האָט ער פון דעם קיין וועזן נישט געמאַכט.

מוראדיק אַרעם, זענען דער אַלטער רעקל, די אַלטע הויזן און די אַלטע שייך געלעגן אויף אים ווי אַ גאַרניטור באַשטעלט ביי דעם בעסטן שניידער און שוסטער.

אַן אַלטער, צעקנטישטער קאַפּעליוש האָט אויסגעזען אויף אים ווי אַ פֿאַראַדנער הוט אויפן קאַפּ פון אַן ענגלישן לאָרד.

ער איז געווען שלאַנג, גלייך ווי אַ סטרונע, דאָס געזיכט מילד-ערנסט, דאָס מויל עפעס פֿאַרשלאַסן, די צוויי פֿאַרמאַכטע ליפּן זענען גע-ווען ווי צוויי שומרים ביים מויל, וואָס היטן אַן קיין באַנאַל, קיין ביז, אָדער ווילגאַר וואָרט זאָל נישט אַרויסקומען פון מויל.

א. ווייטער איז נישט געווען קיין פֿראַפעסיאָנעלער שרייבער.

יא, ער איז געווען מער פֿערזענלעכקייט ווי שרייבער.

אַ סאַלידן ליטעראַרישן ווערט האָבן בלויז זיינע דריי דראַמעס: „פֿאַרטאַג“, געשריבן אין דעם רעוואָלוציאָנערן פֿעריאָד זיינעם, „אין פייער“, אין זיין תשובה-פֿעריאָד, וואָס איז נאָך נישט קלאָר אויסגעקריס-טאַליזירט און „דער שטומער“, אין וועלכן עס איז שוין דאָ שאַרף און בולט זיין גייסטיקער איבערברוך.

אין דער לעצטער דראַמע פירט ער אַרויס אַ יידישן אינטעליגענט, אַ יידישן ראַדיקאַל, וואָס איז אינגאַנצן אַנטווישט אין זיין ראַדיקאַליזם, ער גייט אַוועק אין בית-המדרש און הערט אויף צו רעדן, ער ווערט שטום. ראַדיקאַליזם, ווי עס איז באַקאַנט, איז גוואַלדיק באַרעדעוודיק, און

ד"ר א. מוקדוני

אָט די דאָזיקע באַרעדעוודיקייט, האָט א. ווייטער אַפנים געהאַלטן, איז דער קוואַל פון אַלע זינד פון דעם ראַדיקאַל. איז דער ראַדיקאַל, וואָס האָט אַזוי פיל געזינדיקט מיט רעדן, פאַר-קלייבט זיך אין בית-המדרש און ווערט שטום.

פון די אַלע דריי דראַמעס זיינע איז „פאַרטאַג“, די רעוואָלוציאָנערע דראַמע, די פּאָעטישסטע, כאַטש די אַנדערע צוויי זענען אויך באַהויכט פּאָעטיש, ווייל א. ווייטער איז געווען בטבע אַ דיכטער, ווי אַ דיכטער האָט ער זיך באַווזן אין דער ליטעראַטור (ער האָט געשריבן העברעיִשע לידער).

ער איז געווען איינער פון די דריי רעדאַקטאָרן — ש. ניגער, שמריהו גאַרעליק און א. ווייטער — פון דעם ערשטן מאָדערנעם ייִדישן צייט-שריפט „ליטעראַרישע מאַנאַסטהעפטען“.

געלעבט האָט ער ווי אַ נעלם, כסדר אויף פּאַלשע פּאַספּאַרטן, ווייל די רוסישע זשאַנדאַרמעריע האָט געזוכט מיט ליכט דעם ייִדישן גענע-ראַל-גובערנאַטאָר אין ווילנע פון 1905.

ער האָט יאָרן און יאָרן זיך אויסבאַהאַלטן פון דער רוסישער פּאַ-ליציי, ביז דאָס לעבן איז אים נמאס געוואָרן און ער האָט באַשטימט זיך איבערצוגעבן דער פּאַליציי.

מיר, זיינע פריינט, האָבן באַשטאַנען, אַז ער זאָל אַוועק קיין אויס-לאַנד, אָבער ער האָט באַשטימט צו איבערגעבן זיך דער רוסישער פּאַ-ליציי — ער דאַרף אַפּקומען פאַר זיינע זינד אין רוסלאַנד...

און אַזוי האָט ער געטון.

ער איז פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר.

**

ער פלעגט שטיל, אָבער זייער איינדרוקספול האַלטן אין איינטענהן מיט אַלעמען אין רעדאַקציע:

— „דער פריינד“ איז איצט אין פּוילן, מיר זענען אין אַ לאַנד און צווישן אַ פּאַלק, וואָס איז אונטערדריקט פון רוסלאַנד, ריכטיק ווי מיר ידן, טאָרן מיר נישט גיין מיטן אונטערדריקער, מיר מוזן זיין פאַרזיכטיק; מיר קומען פון פעטערבורג, מיר ברענגען מיט זיך רוסישע מאַנירן, די

אין וואַרשע און אין לאַדזש

רוסישע שפראך און די רוסישע קולטור, דאָ איז אָבער פוילן, פוילן מיט איר שפראך, מיט איר קולטור, רעדן דאָ רוסיש הייסט — העלפן דעם צאָר צו רוסיפֿיצירן פוילן.

יאָ, רוסיש טאָרן מיר דאָ נישט ריידן, פויליש קענען אַ סך פון אונדז נישט רעדן, מעגן מיר אָפן און עקשנותדיק פאָדערן, אַז יידן זאָלן רעדן ייִדיש אין גאָס.

און דאָס זענען נישט געווען סתם רייד ביי אים, ער האָט ממש אין פוילן קיין רוסיש וואָרט נישט אַרויסגערעדט. ער האָט רוסיש־ריידנדיקע פריינט אין גאָס געענטפערט בלויז אויף ייִדיש.

ווען מיר פלעגן שפאָצירן, אָדער סתם גיין אין גאָס, און פלעגן זיך אַנשטויסן אויף רוסיש־רעדנדיקע יידן פלעגט ער ווערן בלייך פון פאַרדרוס און זיין מויל פלעגט ממש קאַנווולסירן.

דער בעסטער פוילישער פאַטריאַט האָט עס אזוי נישט גענומען נאָענט צו האַרצן ווי ער.

ער, דער טאַקטישסטער מענטש, ער דער פערפעקטער דזשענטלמען, וואָס האָט ממש קיין באַליידיקונגס־וואָרט פון מויל נישט געקענט אַרויס־ברענגען, האָט פאַר מיר אין די אויגן אָפגעשטעלט צוויי ייִדישע מיידל־לעך, וואָס האָבן גערעדט הויך און עפעס דעמאָנסטראַטיוו רוסיש, און האָט זיי מיט איינגעהאַלטענעם צאָרן געזאָגט:

— דאָ איז פוילן, דאָ רעדט מען פויליש, אָדער ייִדיש, און אויב איר מוזט רעדן רוסיש רעדט עס שטיל, מאַכט נישט קיין אומגליקלעכע דע־מאָנסטראַציע פון דעם.

די מיידלעך האָבן אַ קוק געטון אויף דעם שיינעם דזשענטלמען, רויט געוואָרן, אָבער קיין וואָרט נישט געזאָגט, זיי זענען שטיל אַוועק פאַרשעמטע און באַליידיקטע.

**

ווען מען באַגעגנט זיך אַפט מיט אַ פריינט, אָדער באַקאַנטן פאַלן אַראָפּ די מיסטערישקייט, די סודותדיקייט און די פאַרבאָרגענע כאַראַקטער־שטריכן, מען זעט נאָר דאָס רעאַלע, נאָר דאָס ביסעלע ווירקלעכקייט אַרום דעם פריינט.

ד"ר א. מוקדוני

ערשט ווען דאָס לעבן צעשיידט אייך מיט אייער פריינט הויבן אָן אַרויסשווימען דאָס מיסטערישע, די סודותדיקייט און די פאַרבאָרגענע כאַראַקטער־שטריכן אין אים.

און דאָס האָט פאַסירט מיט מיר ווען א. ווייטער האָט זיך איבער־געגעבן דער רוסישער פּאַליציי און איז פאַרשיקט געוואָרן אין סיביר. פּלוצלונג האָב איך אַליין אַ פּרעג געטון — פון וואָנען האָט ווייטער געלעבט די יאָרן וואָס מיר פּלעגן זיך באַגעגענען?

און איך האָב קיין ענטפּער נישט געקענט געבן. א. ווייטער האָט קיינמאָל קיין שטעלע נישט געהאַט, און ער איז געווען גראַד איינער, וואָס האָט זייער לייכט געקענט קריגן אַ שטעלע. ער איז געווען נאָענט צו אַ סך ליטעראַרישע אונטערנעמונגען, ער האָט, למשל, געהאַט אַ האַנט אין דעם אויפקום פון דעם בעסטן פּאַרלאַג, אין ב. קלעצקינ־פּאַרלאַג אין ווילנע, אָבער ער האָט קיינמאָל קיין אמט אין דעם דאָזיקן פּאַרלאַג נישט אָנגענומען; ער איז געווען נאָענט צום „פּריינד“, אָבער קיין שטענדיקער באַצאָלטער מיטאַרבעטער נישט געווען און נישט געוואָלט זיין.

איך האָב דורכגעבלעטערט אין מיין זיכרון די יאָרן פון אונדזער פּריינטשאַפּט און האָב צו מיין איבערראַשונג פּעסטגעשטעלט, אַז א. ווייטער האָט זיך געהיט פון צו נעמען ביי דער ייִדישער קולטור וועלכע עס איז באַלוינונג. ער האָט געוואָלט, אַז זיין אַרבעט פאַר דער ייִדישער קולטור זאל זיין דורכאויס לשמה.

ער האָט קיינמאָל נישט גערעדט פון דעם, אָבער איצט פאַרבינד איך צעוואָרפענע פּאַקטן און איך זע עס קלאַר.

איין פּאַקט האָט זיך מיר באַזונדערס איינגעשניטן אין מיין זכרון: עס איז געווען ווען א. ווייטער האָט זיך אַרויסגעלאָזט איבער דער מדינה אין די אינטערעסן פון דער „טעאַטער־געזעלשאַפּט“, וואָס מיר האָבן אָרגאַניזירט, האָב איך אַ פּרעג געטון ווייטערן:

— און וואָס איז מכוח הוצאות און די טאַג־טעגלעכע אויסקומעניש? איז ווייטער רויט געוואָרן, אזוי ווי מען וואָלט אים געכאַפּט ביי דער האַנט טוענדיק עפעס גאָר מיאוסעס און אינגאַנצן רויט האָט ער שטיל געזאָגט:

אין ווארשע און אין לאדזש

— איך וועל שוין זיך דורכשלאגן פון זייטיקער ארבעט, פאר דער ארבעט געם איך נישט קיין שום באַלוינונג.

און איך האָב זיך דערוויסט, אַז ער האָט געטון עפעס שוואַרצע לי-טעראַרישע אַרבעט אין אַ קיעווער רוסישער צייטונג, איבערזעצונגס-אַר-בעט, און פון דעם האָט ער געמאַכט זיין אַרעם שטיקל לעבן.

די אַרבעט פאַר דער „טעאַטער-געזעלשאַפֿט“ האָט באַדאַרפט זיין אינגאַנצן לשמה.

און דאָס נעמלעכע מיט אַנדערע אַרבעטן אַרום דער ייִדישער קול-טור, זיי האָבן געמוזט זיין הונדערט פּראָצענט לשמה.

ווען ער האָט נישט געהאַט קיין ספּעציעלע לשמה-אַרבעט פּלעגט ער אַוועקפאַרן צו זיין פּריינט מענדל עלקין און ביי אים זיצן חדשים און חדשים.

און שטאַלץ איז ער געווען, איר האָט אים נישט געטאַרט פאַרלייגן חברשע הילף, איר האָט געשטעלט ממש אין געפאַר די פּריינטשאַפֿט זיינע.

י. ל. פּרץ, וואָס האָט געקענט זיין דער נאַבעלסטער פּריינט, האָט אַפּנים דערטאַפּט אַ. ווייטערס באַהאַלטענע אַרעמקייט און האָט געזוכט איינפאַלן ווי אַזוי צו העלפּן אים און ער זאָל עס נישט באַמערקן.

האַט ער איינמאַל פאַרוואַרפּן ערגעץ ווייטערס אַלטן קאַפעליוש, און ווען ווייטער האָט גענומען זוכן זיין קאַפעליוש האָט אים פּרץ, זיין פּרוי און דינעזאַן געהאַלפּן זוכן. אַבער נישטאַ דער קאַפעליוש, נישטאַ ווי אין דער ערד אַריין.

— אָט דאָ הענגט עפעס אַ קאַפעליוש, מעסט אים אָן, אויב ער פּאַסט אייך נעמט אים דערווייל ביז אייער קאַפעליוש וועט זיך אַפּזוכן.

א. ווייטער מעסט אָן דעם קאַפעליוש, ער איז זיין מאָס, און ניי איז ער, דער קאַפעליוש, וויל ער נישט נעמען דעם קאַפעליוש, אַבער פּרץ באַשטייט, אַז ער זאָל נעמען דעם קאַפעליוש, עס איז קאַלט, עס איז אַ ווינט אין דרויסן, מען קען נישט גיין מיט אַ נאַקעטן קאַפּ...
ווייטער האָט גענומען דעם קאַפעליוש עפעס מיט חשד.

אין אַ צייט אַרום איז אויף אַזאַ אופן פּונקט נישט געוואָרן ווייטערס אַלטער און אַפּגעריבענער מאַנטל.

און ווידער איז געהאנגען אין אַריינגאַנג עפעס אַן איבעריקער מאַנטל, און פּרץ לייגט פאַר ווייטערן אַט דעם מאַנטל, וואָס וואַלגערט זיך ביי אים פון ששת ימי בראשית.

אין דעמזעלביקן אָונט, גלייך פון פּרצן, איז ווייטער אַריין צו מיר אַ בלייכער און אַן אויפגערעגטער, ממש די הענט האָבן אים געציטערט. — איך גיי מער נישט צו פּרצן, איך האָב עס פיינט, איך קען עס נישט, ער האָט מיך בלוטיק באַליידיקט...

— וואָס האָט פאַסירט? — פּרעג איך מיט שרעק און נייגעריקייט. און אַ ווייטער דערציילט מיר די מעשה מיטן קאַפעליוש און מיטן מאַנטל.

— דאָס איז אינגאַנצן אַן אַנגעשטעלטע זאַך, נישט מיין קאַפעליוש איז פאַרפאַלן און נישט מיין מאַנטל איז נעלם געוואָרן. יא, איך האָב געפונען אין די קעשענעס פון מאַנטל אַפילו עטלעכע רובל, איך גיי מער נישט צו פּרצן, מער נישט...

און ווייטער, דער איבערגעבנסטער פריינט פּרצעס, ווייטער, וואָס האָט געזען אין פּרצן דעם מוסטער-ייד, דעם אידעאַל פון אַ יידן, האָט אויפגעהערט קומען צו פּרצן.

און עס האָט גענומען אַ היפשע צייט ביז מען האָט ווידער צוואַר מענגעפירט די צוויי ווונדערלעכע פריינט.

פּרץ האָט זיך געהאַלטן ביי דאָס זייניקע, אַז מען האָט אַרויסגע-גנבעט ווייטערס אַלטן קאַפעליוש און מאַנטל. וועגן עטלעכע רובל אין די קעשענעס פון מאַנטל איז ער אינגאַנצן גאַט די נשמה שולדיק...

אַבער ווייטער האָט עס לאַנג, לאַנג נישט געקענט פאַרגעסן.

און נאָך עפעס באַהאַלטענעס און אומפאַרשטענדלעכעס האָב איך באַמערקט אין ווייטערן און נעמלעך — ער האָט קיין פאַמיליע נישט געהאַט, נישט קיין פרוי און נישט קיין קינד.

און ער האָט געהאַט אַ גאַר גרויסן דערפאַלג ביי פרויען, פרויען פלעגן צופאַלן ממש ווי בינען צו האַניק צו דעם דאָזיקן ראַפּינירטן און דורכאויס יידישן דזשענטלמען.

ער איז נישט אַנטלאָפן פון פרויען, ער האָט דווקא ליב געהאַט די געזעלשאַפט און די פריינטשאַפט פון פרויען. ער האָט געהאַט אַפילו אַ

אין ווארשע און אין לאדזש

היפש ביסל ליבע-אפערעס מיט פרויען. ער האט אפנים נישט געקענט זיך אפוערן פון דעם דראנג פון פרויען צו אים.

האָב איך אים אַמאָל אָפֿן געפרעגט פֿאַרוואָס ער האָט נישט חתונה, ער האָט לחלוטין נישט קעגן דאָס ריינע ייִדישע פֿאַמיליען-לעבן?
— זיכער האָב איך גאַרנישט, פֿאַרקערט — איך בין כּסדר מקנא אַ פּול ייִדיש פֿאַמיליען-לעבן מיט אַ פּרוי, קינדער און משפּחה פֿון בייִ-דע צדדים. עס איז דאָ אַ היים ווען מען האָט אַ פּרוי. קינדער און משפּחה זענען דאָס געווייך פֿון לעבן, אָבער איך האָב מורא... איך האָב שוועריקייטן צו טראָגן זיך אַליין, איז ווי קען איך זיך אונטערנעמען צו טראָגן דעם עול פֿון אַ פֿאַמיליע? אַמאָל טראַכט איך, אַז מיין קורצע רע-וואַלוציאַנערע טעטיקייט האָט מיך אַראַפּגעשלאָגן פֿון טראַפּ, אַ רעוואַלוציאַנער לעבט עפעס אַ הייליק הפּקר-לעבן, יענעמס הויז איז זיין הויז און אַמאָל איז יענעמס פּרוי אויך זיין פּרוי... עפעס געהערסטו צו אַלע-מען און דו געהערסט קיינעם נישט.

און מיטאַמאָל ווערט אַט דער שטרענג-מאַראַלישער מענטש אַ לייב-לעכער פּריינט פֿון צבי הירשקאן. צבי הירשקאן איז געווען עפעס אַ גייסטיקער מופּקד, היינט האָט ער געלעסטערט אַלץ, גראַב געלעסטערט אַלץ, און אויף מאַרגן איז ער אַרומגעגאַנגען מיט אַן עוואַנגעליע און האָט פּרעטענדירט, אַז ער האָט דערזען די וועלט ווי אַ גאַר רייך און אומשולדיק ניי-געבוירן קינד...

אויף טריט און שריט האָט איר באַגעגנט ווייטערן מיט הירשקאנען, ממש פּריינט אויף טויט און אויף לעבן.

י. ל. פּרץ, וואָס האָט געהאַט אַ היפש ביסל עגמת נפש פֿון הירש-קאנען, האָט געקוועטשט מיט די פּלייצעס און אַלע פּריינט ווייטערס האָבן פשוט נישט פֿאַרשטאַנען וואָס אַזוינס האָט ער דערזען אין הירשקאנען.

שמואל ראָזענפעלד האָט מיר אַמאָל דערציילט, אַז ער האָט אָפֿן געפרעגט ווייטערן: ווי קומט ער צו אַזאַ פּריינטשאַפּט מיט הירשקאנען?

ווייטער האָט קורץ געענטפּערט:

— עס איז אַ ליבע, און אויף ליבע פּרעגט מען קיין קשיות נישט...

**

אינמאל קומט אַ ווייטער צו מיר אַן אויפגעלעבטער און אַ פייער-
לעכער:

— איך האָב געפונען אין וואַרשע אַן אמתן בעל־תשובה, אַ יינגל
פון דרייצן־פערצן יאָר, אַ קינד פון אינגאַנצן אַסימילירטע עלטערן.
אַט דאָס דאָזיקע יינגל האָט אין אַ שיינעם פרימאַרגן דערקלערט
זיין טאַטן און מאַמען, אַז ער גייט מער נישט אין גימנאַזיע (מיטלשול),
עס איז אַ גוישע גימנאַזיע, ער גייט אין דער יידישער סינאַגאָגע, ער
האַט שוין אַפילו אַ יידישן מלבוש, אַ געהאַקטע קאַפּאַטקעלע, אַ קליין
היטעלע, תפילין און אַלע אַנדערע זאַכן.
און דאָס יינגל איז אַוועק אין בית־מדרש, געקראָגן אַ רבין און
איז געוואָרן אַ פרום און שטיל יידיש יינגל.
און עס העלפט נישט דאָס בייזערן זיך פון דעם טאַטן און פון דער
מאַמען, עס העלפט נישט די תחנונים פון אַלע פאַרפוילישטע מומעס און
פעטערס.

— איך האָב געזען דאָס יינגעלע אין בית־המדרש, זאָגט ווייטער מיט
געצוימטער באַגייסטערונג, האָב מיט אים גערעדט, אַ בר־דעת אַ יינגל,
זאָג איך איידר, ער ווייסט וואָס ער וויל און האָט גענוג מוט און קראַפֿט
צו דורכפירן עס.

— ווער שטייט הינטער דאָס דאָזיקע יינגל? — פּרעג איך ווייטערן.
גיט ווייטער אַ קוועטש מיט די פלייצעס:
— איך האָב קיין שום ידיעות נישט וועגן דעם און איך וויל זיי
נישט האָבן.

און מער האָב איך פון אים גאַרנישט געהערט וועגן דאָס מערק-
ווירדיקע יינגל.
בלויז אינמאל האָט ער מיר דערציילט, אַז ער האָט גערעדט נאָכ-
אַמאל מיטן יינגל:

עס איז דאָ קרישטאָל־ריינע פשטות אין יינגל, עס זאָגט: אַ ייד דאַרף
זיין אַ גאַנצער ייד, נישט אַ האַלבער גוי און אַ האַלבער ייד.
— הלואי וואַלטן מיר געקענט דענקען אזוי קלאַר און אזוי איינפאַך.
זיין באַשטימונג צו איבערגעבן זיך דער רוסישער פּאָליציי פאַר

אין ווארשע און אין לאָדזש

זיינע פּאָליטישע זינד, וועלכע ער איז באַגאַנגען מיט 8-9 יאָר צוריק איז געקומען עפעס אומדערוואָרט פאַר אונדז אַלעמען.
ווייט, ווייט, פון סיביר האָב איך געהאַט פון אים בלויז אַ צוויי-
דריי ברייַבלעך — ער האָט דאַרט אַנגענומען עפעס אַ שטעלע און גע-
לעבט שטיל.

אין דער צייט פון דער קערענסקירעוואָלוציע האָב איך זיך מיט
אים געזען אין פעטערבורג און אין מאַסקווע.

אין מאַסקווע איז דאָן פאַרגעקומען אַ צוזאַמענפאַר פון די ייִדישע
קהילות, דער ערשטער צוזאַמענפאַר פון דעם מין, ער האָט געוואָלט
דורכפירן אַ רעזאָלוציע עפעס אַ פלאַן פון אַ ייִדישן געזעלשאַפטלעכן
טעאַטער.

אַבער דער צוזאַמענפאַר איז געווען פאַרנומען מיט רעדן. מען האָט
געקענט רעדן פריי, און יעדער האָט געוואָלט פאַרזוכן דעם טעם צו
רעדן פריי אין סאַמע מאַסקווע.

און ווי עס ווייזט אויס איז דער טעם געווען ווונדערלעך, אַזוי ווונ-
דערלעך, אַז מען האָט געהאַלטן אין איין רעדן, קיינער האָט זיך נישט
געקיימערט וועגן ממשותדיקע רעזולטאַטן.

אַ פאַררוסישטער ייד מיט וועלכן א. ווייטער האָט איינגעטענהט אין
מיין געגנוואָרט, האָט געקלאַפט ווייטערן איבער דער פלייצע:

— טייערינקער, אַלץ וועלן מיר האָבן, עס איז דאָ פרייהייט, דאָס
איז דער עיקר.

ממשותדיקער פון אַלץ איז געווען די פרייהייט, די פרייהייט צו
רעדן, די ייִדישע גלייכבאַרעכטיקונג, וואָס איז פראַקלאַמירט געוואָרן,
און די ווונדערלעכע רוסישע רעוואָלוציע אַליין.

און אַט קומט דער בייזער, האַרטער באַלשעוויזם אין רוסלאַנד.

א. ווייטער איז אין ווילנע.

אין ווילנע זעט מען אים אַפט מיט זיין פריינט באַריס קלעצקין;
קלעצקין האָט אַרויסגעוויזן וואַרעמע סימפּאַטיעס צו די קאַמוניסטן.
דוכט זיך, אַז ער האָט אַפילו געהאַט אַ „דזשאַב“ ביי די קאַמוניסטן.

ד"ר א. מוקדוני

און אַט ווערט פוילן אַ זעלבסטשטענדיקע מלוכה.
און דאָס ערשטע וואָס זי טוט איז — שניידן יידישע בערד און
דערנאָך זוכן יידישע באַלשעוויקעס.
מיינט עס נישט אויס ווילנע, רייסן זיך אַריין פוילישע סאַלדאַטן
אין הויז, וווּ קלעצקין, ש. ניגער, ל. יפה און א. וויטער האָבן געוווינט.
פירט מען אַרויס ש. ניגערן און א. וויטערן אויפן הויף און מען
וויל זיי טון זייער רעכט — דערשיסן.
איז ש. ניגער ממש על פי נס ניצול געוואָרן, אָבער א. וויטערן
האָבן די פאַרשאַלטענע פּאָליאַקן דערשאַסן.
דעם נאַבעלסטן יידישן מענטש האָבן די פּאָליאַקן דערשאַסן.
זייער בעסטן פריינט, זייער ווונדערלעכסטן פריינט, וואָס פלעגט
ממש פאַרצאַפלט ווערן הערנדיק אַ וואָרט רוסיש אויף דעם פוילישן באַדן,
האָבן די בעסטיעס דערשאַסן.
אַט אַזוי האָט געלעבט און אַזוי איז געשטאַרבן א. וויטער.
ער האָט געלעבט טראַגיש; ער האָט עפעס קיין אַרט און קיין מנוחה
נישט געהאַט זיין גאַנץ לעבן, ער האָט געטון נישט־ריכטיקע מעשים,
לויט זיין מיינונג, און האָט שיין תשובה געטון.
און געווען איז ער כסדר עפעס היימלאַז.
ער האָט אָפגעלעבט אַ לעבן אַן אַ היים, אַן אַ פאַמיליע, און נאַענט
און באַשטענדיק לעבן זיינע פריינט האָט ער אויך נישט געקענט זיין.
אַ טראַגישער מענטש, וואָס האָט זיין ווינקעלע אין לעבן נישט גע-
קענט געפינען...
און אויף זיין געזיכט איז קיינמאַל קיין סימן פון טראַגישקייט נישט
געווען. יא, זיין פנים האָט זעלטן אויסגעזאָגט, וואָס עס טוט זיך ביי אים
אין האַרצן.
אויב עס איז געווען ביי אונדז אַן אמתער בעל־תשובה, אַ בעל־
תשובה, וואָס טראַגט נישט אַרויס אין גאַס מיט פויקן און טאַצן זיין
תשובה, איז עס געווען א. וויטער.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

א. ווייטער איז אַ טעמע פאַר אַ גרויסער דראַמע, אַדער טראַגעדיע.
אַבער ווער וועט זי שרייבן?
מיר האָבן גרויסע קאָלעקטיווע טראַגעדיעס און מיר האָבן נישט
ווער עס זאל זיי שרייבן, ווייל מיר האָבן נישט ווער עס זאל זיי שפּילן.
ייִדישע וועלטן ווערן אַזוי אָפט חרוב; דאָ טוען פרעמדע און מאַכן
חרוב. דאָ טוען מיר עס אַליין.
מיר זיצן אויך נישט מיט פאַרלייגטע הענט...

ש. ראזענפעלד

„דער פריינד“ איז געווען די איינציקע יידישע צייטונג אין וואַר-
שע, וואָס האָט געהאַט אַ רעדאַקטאָר, אַ רעדאַקטאָר נישט קיין באַלעבאַס,
אַ רעדאַקטאָר וואָס האָט מיט דער געשעפטלעכער זייט פון דער צייטונג
קיין שום מגע-ומשא נישט געהאַט און נישט געקענט האָבן, ווייל ער,
דער רעדאַקטאָר, שמואל ראָזענפעלד, איז געווען אַזוי ווייט, אַזוי ווייט
פון מסחר.

זיין עובדא איז געווען בלויז רעדאַקטירן די צייטונג.
און דאָס האָט ער געטון ממש 24 שעה אין מעת-לעת.
ווי אַ רעדאַקטאָר האָט ער געשריבן די לייט-אַרטיקלען.
איז עס ביי אים געווען אַן עבודה ממש.

פריער דער אָפּקלייב פון דער טעמע; אַנטאַפּן דעם דופק פון טאָג,
וואָס איז דעם טאָגס קראַנקייט, וואָס איז דעם טאָגס ווייטאַג און וואָס איז
דעם טאָגס זאַרג.

און איטלעכס טאָג האָט געהאַט זיינע זאַרגן, זיינע ווייטאַגן און
זיינע קראַנקייטן, און מען האָט באַדאַרפט כסדר אַלאַרמירן, טייטלען מיטן
פינגער אויף דעם טאָגס קראַנקייט, זאַרג און ווייטאַג.

יעדער טאָג אין דעם אַמאָליקן רוסלאַנד האָט געהאַט זיינע יידישע
ווייטאַגן, ריין יידישע, וואָס זענען געקומען פון דער יידישער געזעל-
שאַפטלעכער אָפּגעלאַזנקייט, אומבאַהאַלפנקייט און קורצזיכטיקייט גופאַ.

אין ווארשע און אין לאַדזש

און יעדער טאָג האָט געהאַט זיינע ייִדישע ווייטאַגן, וואָס די צאַרי־שע רעאַקציע און אַנטיסעמיטיזם האָט פאַרשאַפט ייִדן.

טעמעס זענען געווען פיל און מען האָט געמוזט מאַכן דעם ריכ־טיקן אָפּקלייב.

און שמואל ראָזענפעלד האָט נישט געשריבן מיט אַ קאַלטן לונג־און־לעבער, ער האָט געשריבן אַלץ מיט באַקציינער און ממש מיט בלוט, ער האָט אין זיין לעבן קיין לעבלעכן, קיין נישט־מיר נישט־דיר אַרטיקל נישט אָנגעשריבן.

אין דעם מינדסטן אַרטיקל איז אַריינגעלייגט געוואָרן האַרץ און מוח.

זיינע אַרטיקלען זענען געווען אָפּגעע און ביז גאַר קלאַרע.

זיי זענען אָפט געווען שאַרף און אפילו ביטער, אָבער ער האָט קיין הנאה נישט געהאַט פון זיין שאַרף און ביטער, ער וואַלט בעסער געוואַלט זיין מילד און פריינטלעך.

אָבער ער האָט געהאַלטן, אַז שרייבן איז אַ מיסיע, אַ שווערע און אַ זייער פאַראַנטוואַרטלעכע מיסיע.

ער האָט געוויסט, אַז ער קויפט זיך נישט איין קיין פריינט, אָבער דאָס איז דער גורל פון יעדן מוכיח.

דערצו איז ער געווען בטבע אן אמת־זאָגער, ער האָט ממש פיזיש נישט געקענט זאָגן, אָדער שרייבן אַ ליגן, אָדער וואָס עס איז נאָך ער־גער — עפעס פשרהדיקס, עפעס קלוגינקעס און עפעס הינטערפּיסלדיקס. ער איז נישט געווען קיין שרייבערישער בעל־טובה און קיין שריי־בערישער בעל־צדקה.

ער פלעגט אָפט זאָגן:

— שרייבערישע בעל־טובות און בעל־צדקות זענען אַ סך, אַ סך ערגער פאַר די שרייבער־זינדער און אָפּגע פשרהניקעס.

ער פלעגט צוקומען צו יעדן מיטאַרבעטער און אויסגעפינען וואָס, למשל, האָט יעדער בדעה צו שרייבן פאַרן מאַרגנדיקן נומער.

און אַט דער קפּדן אין שרייבן איז געווען דער טאַקטישסטער מענטש אין באַציונג צו די מיטאַרבעטער.

ד"ר א. מוקדוני

ער האָט געמעגט האָבן די ברענענדיקסטע טעמע, האָט ער גע-
לאָזט דעם מיטאַרבעטער בעסער שרייבן דאָס וואָס אים איז איינגעפאלן.
ער פלעגט זאָגן אָפט:

— אַ טעמע, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין קאַפּ ביים שרייבער,
אַ טעמע, וואָס דער שרייבער אַליין האָט אויסגעטראָגן, וועט אַרויסקו-
מען גאַרנישט דער ערך געראַטענער ווי אַן אַדאַפּטירטע טעמע, אַדער אַן
אויסגעבאָרגטע טעמע ביי אַן אַנדערן.

די ערשטע צייט איז ער געווען אין איין שרעק:

„דער פריינד“ קען אָנגעשטעקט ווערן מיט געלקייט אין וואַרשען

אַז מען לעבט אין נאַענטער שכנות מיט אַ געלער פרעסע, מוז מען זיך
אַנשטעקן; געלקייט איז אַ קלעפיקע צייטונגס-קראַנקייט, עס איז שווער
צו אָפהיטן זיך פון איר.

ער פלעגט דורכטאַפן מיט חשד פון שרעק יעדע שורה אין ציי-
טונג איידער זי גייט אין דרוק, און אויף מאַרגן פלעגט ער כאַפן די ציי-
טונג מיט ציטערדיקע הענט און זי דורכלייענען פון דער ערשטער ביז
דער לעצטער שורה.

מיט דעם גרעסטן צאָל מיטאַרבעטער איז ער געווען זיכער, אָבער
מורא פלעגט ער האָבן פאַר די רעפּאָרטערס, זיי זענען געווען וואַרשע-
ווער און זיי זענען געקומען פון די געלע צייטונגען.

און מיט זיי האָט ער טאַקע געהאַט אַ שווערע קנעלונג.

און נישט איינמאָל האָט ער נעבעך געהאַט עגמת-נפש פון זיי, זיי
פלעגן דורכשמוגלען ממש אונטער זיין נאָז אַ שטיק געלקייט.

ער פלעגט אָנהויבן אַ חקירה ודרישה ביז ער פלעגט אויפדעקן
דעם ברודיקן קוואַל פון דעם שטיקל געלקייט.

נאָך אַזאַ ביטערער דערפאַרונג פלעגט ער קוקן יעדן רעפּאָרטער
אויף די פינגער און פלעגט יאָגן איטלעכס שטיקל געלקייט ווי בייזע
רוחות פון דער צייטונג.

אָבער די רעפּאָרטערס זענען געווען פלינקער פון אים און די
מלחמה מיט זיי איז געוואָרן אַ פערמאַנענטע, אַ כסדרדיקע.

אין ווארשע און אין לאדזש

**

ער איז געווען אַ פּאָקטישער מוסרניק, ער איז געווען אַ פּרוש אין קאָוונע, אָבער קיין מוסרניק בציבור איז ער קיינמאָל נישט געווען, ער האָט קיינמאָל נישט געהערט צו ר' ישראל סאלאנטערס תלמידים, ער האָט נישט פּראָקטיצירט מוסר 24 שעה אין מעת-לעת, אָבער ער איז געווען פּריוואַט, אינדיווידועל דער שטרענגסטער מוסרניק.

אין סאַמע ברען פון זיין ראַדיקאַל-נאַציאָנאַליסטישן פּעריאָד האָט ער אָנגעשריבן די בעסטע מאָנאָגראַפּיע וועגן ר' ישראל סאלאנטער. ער האָט געהאַט די געלע פרעסע ווי אַ מאַראַליסט, און ער האָט אָנגעשריבן דעם שאַרפּסטן פאַמפלעט קעגן דער געלער פרעסע — „דער פּלעט-צעטל“.

זיין פּובליציסטיק איז געווען מאַראַלישער פּראָטעסט און מוסר-זאָגעריי. ער איז געווען אין דער פּובליציסטיק אַ מוכיח, און נישט אין נאָמען פון פּאָליטישע, אָדער געזעלשאַפּטלעכע פּרינציפּן, נאָר אין נאָמען פון מאַראַל, פון ריינער מאַראַל. ער איז געווען שאַרף, אָפּט ביטער, אָבער אַלע מאָל ערלעך און אויפּריכטיק.

ער האָט געהיט און געוואַכט איבער זיין מאַראַלישער ריינקייט, ער האָט קיין געזעלשאַפּטלעכן אָמט, נישט קיין באַצאַלטן און נישט קיין ערן-אָמט נישט אָנגענומען זיין גאַנץ לעבן.

ער האָט מורא געהאַט פאַר פּניוּתדיקייט, און ער איז געווען זיכער, אַז יעדער שרייבער, וואָס קהלט זיך, קען נישט אויסמיידן קיין פּניוּת, ער ווערט אַריינגעצויגן קעגן זיין אייגענעם ווילן אין די ענגע אינטערעסן פון אַ קרייזל, אָדער פּאַרטיי, און מוז ווערן אַ צד, אַ צד אַ פּניוּתדיקער. ער איז זיין גאַנץ לעבן נישט אַרויסגעטראָטן קיין איינציק מאָל ווי אַ רעדנער; ער האָט געהאַלטן רעדנער פאַר שפּילער, פאַר אַקטיאָרן.

ער איז געווען דורך און דורך אַ העברעער, אָבער ווען איך האָב אים אַמאָל געפרעגט, ווען ער איז געקומען צוריק פון אַ באַזוך אין ארץ ישראל, צי ער האָט דאָרט גערעדט העברעיִש? האָט ער געענטפּערט:

— וואָס מיינט איר, איך בין אַ פּורים-שפּילער?

ד"ר א. מוקדוני

פאַר אים איז רעדן העברעיש געווען נישט-נאַטירלעך, שפּיל, פּאַזע, פאַרשטעלעניש, און דאָס אַלץ האָט ער פּיינט געהאַט און ער האָט עס ממש פּיזיש נישט סובל געווען.

ער איז געווען זיין גאַנץ לעבן אַ ציוניסט, אָבער ער פלעגט פאַרן אויף ציוניסטישע קאַנגרעסן און קאַנפּערענצן בלויז ווי אַ פּובליציסט, קיינמאַל נישט ווי אַ דעלעגאַט, קיינמאַל נישט ווי אַ פאַרשטייער פון דער פאַרטיי-פירערשאַפט.

און זיצנדיק ביים שרייבערישן טיש ביי די קאַנגרעסן און די קאַנפּערענצן האָט ער מער געזען און געקענט זיין מער אַביעקטיוו פון די שרייבער, וואָס קהלן זיך.

ער איז קיינמאַל קיין אַגיטאַטאָר נישט געווען, אַגיטאַציע איז געווען קעגן זיין גאַנצן מהות; אַגיטאַציע אַפילו די ערלעכסטע, איז זיך מתיר דאָ און דאָרט אַ ליגן, אַ גוזמא און אַביסל נישט-אויפריכטיקייט. יא, ער איז געווען דער ריינסטער, דער מאַראַלישסטער מענטש אין דער שרייבערישער וועלט.

אַן אמתער מוסרניק, נישט זייענדיק אין זיין גאַנץ לעבן פאַרבונדן מיט דער אַפיציעלער מוסר-באַוועגונג.

ער האָט דורכגעמאַכט אַ שווער און ביטער לעבן. אַ פינצטערע און אַ ביטערע יוגנט האָט ער געהאַט ביי זיין שטרענגן פאַטער אין הויז. דער פאַטער איז געווען אי רב, אי שוחט און אי בעל-תפילה אין אַ יידישן דאָרף אין כערסאָנער גובערניע; ער איז געווען אַ קפּדן, איינער פון יענע אייזערנע יידן, וואָס טרעטן נישט אָפּ אַפילו אַ חוט-השערה פון יידישקייט.

און ראַזענפעלדן איז באַשערט געווען צו זיין אַ בן-יחיד אין אַ פּול הויז מיט מיידלעך, האָט דער פאַטער זיך אָנגעזעצט אויף זיין בן-יחיד און האָט געוואָלט פון אים מאַכן דעם אמתן יראשמים, דעם אמתן למדן און מופלג.

און דאָס יינגל איז געגאַנגען אין שפּאַן, ער איז געווען אַ לערנער און אַ פרומער, בלויז איינמאַל אין זיין גאַנץ לעבן האָט ער זיך פאַרשפּילט מיט אַ יינגל און האָט פאַרשפּעטיקט אַביסל און איז נישט געקומען אין צייט צו לערנען מיטן טאַטן זיינעם, האָט דער טאַטע אים מקיים-פּסק

אין וואַרשע און אין לאַדזש

געווען מיט אזא פוריע און מיט אזא הייליקער רציחה, אז ער האָט אים בלינד געמאַכט אויף איין אויג מיט אַ נישט־פאַרזיכטיקן קלאַפּ אין אויג. ראָזענפעלד איז געבליבן בלינד אויף איין אויג זיין גאַנץ לעבן. און דאָס האָט ער נישט געקענט פאַרגעסן, און ער האָט ממש אַ נדר געטון, אז זיינע קינדער וועלן האָבן ביי אים די גרעסטע פרייהייט. און אזוי איז עס געווען.

ער האָט קיינמאַל קיין קרום וואָרט נישט געזאָגט זיינע צוויי קינדער, ער האָט זיי אַרומגערינגלט מיט ליבע און טרייהייט. אַט אזוי האָט ער קאַמפּענסירט זיין אייגענע, פינצטערע יוגנט. און צו 18 יאָר איז ער אַוועק פון דערהיים און איז קיינמאַל, קיינמאַל נישט געקומען צוריק אַפילו אויף אַ באַזוך.

לויטן געבורט אָן אוקראַינישער האָט ער זיך באַזעצט אין קאַוונע און איז געוואָרן אַ ליטוואַק, עס איז קיין שום זכר פון אָן אוקראַינישן יידן און חסיד אין אים נישט געבליבן. ער איז געוואָרן דורכאויס אַ ליטוואַק.

ער האָט געלערנט אין אויסלאַנד, ער האָט געלעבט אין פעטער־בורג, אין וואַרשע, אין ניו יאָרק, אָבער אומעטום איז ער געבליבן אַ ליטוואַק.

אין קאַוונע איז דאָס 18־יעריקע בחורל געווען פריער אין אַ ישיבה, דערנאָך אַ פרוש, דערנאָך אַ משכיל און צום סוף אַ שרייבער, אזוי אַרום איז דער מענטש ראָזענפעלד אויסגעפורעמט געוואָרן אין ליטע, אין קאַוונע.

אָבער אין קאַוונע איז ער פאַרוויקלט געוואָרן אין אַ שווערער פאַ־מיליען־דראַמע; ער האָט חתונה געהאַט מיט אַן איינפאַך מיידל, וואָס האָט אים פאַרביטערט דאָס לעבן, און דער עיקרשט: זי האָט אים געשטערט צו פאַרן אין אויסלאַנד לערנען, זי איז אַפילו געקומען אין בערן „נעמען אים אַהיים“ און מאַכן אים פאַר אַ מאַן, ווי גאַט און לייטן האָבן געבאַטן. און פון אַ גט האָט זי נישט געוואַלט אַפילו הערן.

ש. ראָזענפעלד האָט געמוזט איבעררייסן זיין שטודיום און אַוועק־לאָזן זיך איבער דער רוסישער מדינה און אַרויסבאַקומען ביי הונדערט רבנים אַ גט קעגן דעם ווילן פון זיין פרוי.

ד"ר א. מוקדוני

ער האָט קיינמאָל זיין שטודיום נישט געענדיקט. ער האָט שוין גע-
האַט פאַרטיק אַ דאָקטאָר-אַרבעט וועגן דעם יידישן פּילאָזאָפּ נחמן קראַכ-
מאַל און זיין העגעליאַנישע פּילאָזאָפּיע.

די דאָזיקע אַרבעט האָב איך געפונען אין זיין קליינעם אַרכיוו.
עס איז אַביסל אַ פאַרעלטערטע אַרבעט, אָבער זי איז נאָך אַלץ אַ
גוטע אַרבעט וועגן נחמן קראַכמאַל און זיין פּילאָזאָפּיע, און עס וואָלט
געווען אַ יושר זי אַרויסצוגעבן.

**

נאָכן אומגליקלעכן גט מיט זיין ערשטער פרוי האָט ער באַשטימט
נישט חתונה צו האָבן מער, אָבער קיינער קען זיך אָפנים פון זיין שיק-
זאַל נישט אַרויסדרייען.

ערשט שפּעטער, ווען ער איז געווען דער רעדאַקטאָר פון „פּריינד“
אין פעטערבורג, האָט ער באַגעגנט אַ מיידל אין דער אַדמיניסטראַציע
פון „פּריינד“, אַ טיפּיש פעטערבורגער יידיש מיידל, אַ שיינע, אַ לעבע-
דיקע, אַ פאַרקאַכטע אין דער מאַדערנער רוסישער ליטעראַטור און אין
רוסישן טעאַטער, און ער האָט מיט איר חתונה געהאַט.

עס איז געווען בפּירוש נישט קיין גאָר גלייכער שידוך. שמואל ראָ-
זענפעלד, דער געבוירענער פרוש און אַ פעטערבורגער לעבעדיק, שיינ
און לעבנס-לוסטיק מיידל, זענען נישט געווען קיין פאַר, אָבער אָפנים
אַז דווקא די נישט-גלייכע פאַרלעך זענען די גלייכסטע.

ש. ראָזענפעלד האָט ליב געהאַט זיין שיינע, שטיפּערישע און איי-
ביק לאַכנדיקע פרוי, ווייל זי איז נישט געווען אויף דאָס מינדעסטע ענ-
לעך אויף אים.

און אין זיין הויז איז טאַקע געווען פּריילעך, לאַכעדיק, אַ שמייכ-
לענדיקע, גאַסטפּריינטלעכע פרוי האָט אָנגעפילט דאָס הויז מיט לעבן.

און דער שטענדיק פאַרטיפּטער אין זיך ראָזענפעלד איז געווען
דאַנקבאַר זיין לעבעדיקער און שמייכלענדיקער פרוי פאַר דער ליכ-
טיקייט און פּרייד, וואָס זי האָט אַריינגעבראַכט אין זיין הויז און אין
זיין לעבן.

אין ווארשע און אין לאדזש

אָט דער שאַרפּער קאָנטראַסט אין זייערע כאַראַקטערן האָט דווקא געשאַפן די נויטיקע האַרמאָניע אין זייער לעבן.

זיין פאַמיליען-לעבן איז געווען אַ ליכטיק און אַ גליקלעך, ער האָט ליב געהאַט זיין פּרוי און זיינע צוויי קינדער און האָט זיי אַרומגערינגלט מיט רירנדיקער צערטלעכקייט.

נישט אַזוי גליקלעך איז געווען זיין שרייבעריש לעבן. „דער פּריינד“ איז נישט געווען גליקלעך אין פּוילן. זיינע גוטע, שיינע און גליקלעכע יאָרן זענען אַוועק אויף אייביק.

ער האָט אָנגעהויבן פירן אַ שווער און ביז גאָר אַ געמאַטערט לעבן, ער איז איבערגעגאַנגען עטלעכע מאָל צו נייע באַלעבאַטיים, אָבער די לאַגע האָט זיך ווייניק געענדערט.

„דער פּריינד“, די אַמאָל רייכע און ברייטע צייטונג, איז געוואָרן אַן אַרעמע צייטונג, אַן ערלעכע און ריינע צייטונג, אָבער אַן אַרעמע.

צום ערשטן מאָל איז „דער פּריינד“ אַריבער דווקא צו אַ יונגן מענטשן, וואָס איז געשטאַנען נאָענט צו דער יידישער ליטעראַרישער און צו דער יידישער פּאָליטישער און געזעלשאַפּטלעכער וועלט, צו זלמן מיזנער, וואָס איז געווען באַקאַנט אין דער ציוניסטיש-סאַציאַליסטישער באַוועגונג מיטן נאָמען „זלמן בורזשוי“.

דער דאָזיקער „זלמן בורזשוי“ איז בלויז געווען אַ זון פון אַ רייכן וואַרשעווער סוחר, אַ האַרטער ווי קרעמען ייד; ער, דער פּאַטער, איז גע-ווען דער פּאַקטישער באַלעבאַס פון דער צייטונג.

ער האָט זיך נישט געמישט אין דער צייטונג, חלילה. מיר האָבן אים אַפילו קיינמאָל נישט געזען, ער איז געווען אַ רואה-וואינ-נראה.

געקויפט האָט ער „דעם פּריינד“ פאַר זיין זון זלמן, דעם איינציקן שלים-מזל אין דער משפּחה, אַלע קינדער האָבן געטון גוטע שידוכים, חתונה געהאַט רייד און געוואָרן אַליין רייד. זלמן, דער יינגסטער זון, איז געווען די שוואַרצע שעפּס אין דער משפּחה, נישט ער האָט חתונה געהאַט און נישט ער האָט זיך פאַרנומען מיט עפּעס.

ער איז געבליבן אַ פּאַרטיי-בּחור, ער האָט אַפילו נישט אַראָפּגענו-מען זיינע לאַנגע ווייכע האַר, ער איז געווען דווקא רייד געקליידט, אָבער די האַר זענען געווען לאַנגע, זיידענע און לאַנגע. זיי פּלעגן אים קריכן

ד"ר א. מוקדוני

אין די אויגן, קיצלען דעם האַלדז, אָבער זענען געווען דער שיינער זכר פון די אמאָליקע רעוואָלוציאָנערע יאָרן זיינע און ער האָט נישט געוואָלט און נישט געקענט זיך שייַדן מיט זיי.

ער איז געווען בלויז לפנים דער באַלעבאָס. דער פּאַקטישער באַלעבאָס איז געווען זיין טאַטע. ער פלעגט בלויז אויספירן די באַפעלן און די אינסטרוקציעס פון זיין פּאַטער.

און דער דאָזיקער פּאַטער האָט געהאַט אַ פשוטע סוחרישע פּילאָ-זאַפּיע — אַ געשעפט מוז געבן ריווח, און אויפן אָרט, נישט באַחריט הימים.

האָט ער איינגעצאָלט דעם פּרייז פאַר דער צייטונג און אין אַ וואָך אַרום האָט ער געפּאָדערט ריווח.

עס האָבן נישט געהאַלפן די טענות פון זון און פון פאַרוואָלטער פון דער צייטונג, אַז ריווח אַיילט זיך נישט, ער מאַכט קליינע טריטעלעך, אָבער ער וועט קומען.

אָבער געשעפט ווייס דער ייד בעסער, ער האָט געמאַכט געלט און מאַכט כסדר געלט, געלט ברענגט באַלד אַריין ניי, פּריש געלט; דאָס נייע, פּרישע געלט גייט אויך נישט ליידיק, עס ווערט באַלד „ביזי“ און ברענגט ניי, פּריש געלט.

זלמן, דער זון פון סוחר, האָט דווקא ליב געהאַט די צייטונג און די שרייבער. ער האָט געפונען אַ געשעפט, וואָס איז נאָענט צום האַרצן, און ער פלעגט מיט צרות אַרויסבאַקומען ביים האַרטן טאַטן אַביסל פּריש געלט. אָבער סוף כל סוף איז דעם אַלטן מיאוס געוואָרן דאָס טשיקאַווע געשעפט, וואָס עסט געלט מיט אַ געוואָלדיקן אַפּעטיט און גיט צוריק גאַרנישט, און ער האָט אַנגעהויבן זוכן אַ קונה פאַר דער צייטונג.

און באַלד האָט ער געפונען אַ גאַנצע כאַפּטע קונים, דריי יידישע פאַרלעגער: לידסקי, בן-אביגדור און קאַפּלאַן, אַלע דריי יידישע פאַרלעגער און מוכר-ספּרימניקעס.

איך נעם זיך נישט אונטער צו זאָגן וואָס זיי וואָלטן געמאַכט פון דעם „פּריינד“, ווייל זיי האָבן געוועלטיקט אַ קורצע צייט. „דער פּריינד“ האָט שוין געהייסן „דאָס נייע לעבן“, דאָס איז געווען אַן אַנגענומענער מיטל קעגן דער צענזור; מען האָט משנה-השם געווען „דעם פּריינד“.

אין ווארשע און אין לאדזש

וואָס איז צוליב אַ קליין שטיקעלע ראַדיקאַליזם פאַרמאַכט געוואָרן. ראַ-זענפעלד האָט באַדאַרפט אַפילו זיצן אין תּפּיסה, ער איז געווען דער פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר. די צייטונג האָט שוין צום סוף טאַקע געהאַט אַ ספּעציעלן זיך-רעדאַקטאָר, אַ רעדאַקטאָר, וואָס איז גרייט צו זיצן אין תּפּיסה, ווען נאָר די צאַרישע רעגירונג וועט אים איינלאַדן.

און באַלד איז די גאַנצע ייִדישע פּרעסע אָפּגעווישט געוואָרן. עס האָט אויסגעבראַכן די ערשטע וועלט-מלחמה און דער הויפט-קאָמאַנדיר פון די רוסישע אַרמיען, דער לאַנג-פּיסיקער פּעטער פון צאַר ניקאָלאַי, ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש, האָט פאַרבאַטן ייִדיש.

און „דער פּריינד“ איז פאַרמאַכט געוואָרן אויף אייביק. אַלע וואַר-שעווער צייטונגען זענען אויפגעשטאַנען צו תּחית-המתים נאָך דער ערש-טער וועלט-מלחמה, אָבער נישט „דער פּריינד“.

אַזוי האָט געלעבט און אַזוי איז געשטאַרבן די בעסטע ייִדישע צייטונג.

שמואל ראָזענפעלד האָט איבערגעלעבט דעם גאַנצן שיקזאַל פון דער צייטונג מיט אַלע גילגולים אירע, ער איז געשטאַנען ווי אַ בראַווער קאַפיטאַן ביז די שיף איז אונטערגעגאַנגען.

ער איז אַוועק פון וואַרשע צוריק קיין פּעטערבורג, ער האָט גע-שריבן און רעדאַקטירט פאַרשידענע זאַמליכער, דערהויפּט אין העב-רעיִש.

אָבער דאָ איז געקומען די באַלשעוויסטישע רעוואָלוציע ווי אַ הוי-ראַגאַן און אָפּגעווישט די איינגעוואַרצלטע ייִדישקייט אין רוסלאַנד.

ער האָט זיך געראַטעוועט קיין פּוילן, ער האָט געטון פאַרשידענע ליטעראַרישע אַרבעטן ביז ער איז געקומען קיין אַמעריקע און דאָ האָט זיך זיין פּרוכטבאַר לעבן געענדיקט מיט אַ טראַגישן טויט.

קיין אַמעריקע איז געקומען אַן אַנדער ראָזענפעלד.

אין אַמעריקע איז געקומען אַ דערשראַקענער פאַרן באַלשעוויזם ראַ-זענפעלד; זיין דין הייטל פון ראַדיקאַל-נאַציאָנאַליזם, וואָס איז אַרויפ-געצויגן געוואָרן אויף אים אין פּעטערבורג און אין וואַרשע, איז אַראָפּ-געפאַלן. דער אַמאָליקער ראָזענפעלד, ראָזענפעלד דער פּרוש, דער תּלמיד

ד"ר א. מוקדוני

חכם, דער ציוניסט און דער העברעער איז געשטאנען פאר אונדז אין אמעריקע.

ער איז נישט געווען גליקלעך אין דער אמעריקאנער יידישער וועלט, וואס איז עפעס אמאראליש, עפעס אלץ איז מותר אין אמעריקע, נישטא קיין מאראלישע אויפברויזן, נישטא קיין מאראלישער פראטעסט קעגן פאליטישע און געזעלשאפטלעכע עוולות.

ער האט זיינע-קינדער געגעבן א שטרענג יידישע דערצינונג, אבער אין אמעריקע — פלעגט ער זיך קלאגן — קלעפט זיך נישט צו קיין יידישקייט צו יידישע קינדער.

און דא איז די אלטקייט ארויפגעשפרונגען אויף אים עפעס אומ-דערווארט.

די הענט האבן אנגעהויבן ציטערן, די פיס האבן זיך אפגעזאגט צו גיין און דער קאפ צו דענקען.

איך האב אים איינמאל געטראפן שרייבנדיק. ער האט מיט דער לינקער האנט צוגעהאלטן די ציטערנדיקע רעכטע האנט, כדי זי זאל קענען שרייבן...

ער האט א קוק געטון אויף מיר מיט אזוי פיל צער אין די אויגן, אז מיר האבן זיך געשטעלט טרערן אין די אויגן.

— אט אזוי, מוקדוני, וועל איך מוזן שרייבן ביזן קבר...

איך בין אויף מארגן געווען אין רעדאקציע פון „טאג“ און לייכט אויסגעפועלט פאר אים א פענסיע פון 35 דאלער א וואך.

און ווי נאר ער האט אויפגעהערט צו שרייבן, האבן אים די כוחות אינגאנצן פארלאזט. ער האט אנגעהויבן ממש פונאנדערצופאלן.

זיין פרוי איז אים געשטאנען ביי דער זייט בראו אויף געטריי. אבער פלוצלונג איז זיין פרוי קראנק געווארן און אין א קורצער צייט איז זי געשטארבן.

און ער איז געבליבן אליין, איינינקער אליין — איין זון אין מלחמה, דער צווייטער ווייט פון ניו יארק.

און אין עלנטקייט איז ער געשטארבן. שפיטאלן און סאנאטאריעס האבן אים נישט געוואלט האלטן, ווייל דער שטארקער מענטש האט פאר-לארן אינגאנצן דעם קאנטראל איבער זיינע פיזישע פונקציעס.

אין ווארשע און אין לאדזש

בלויז איינצלנע פריינט זענען געבליבן שטיין ביי זיין זייט און אים געהאלפן. ס'דינגאל און מענדל עלקין האָבן אים נישט פאַרלאָזט ביז דער לעצטער מינוט.

און שטיל, כמעט אומבאַמערקט, איז ער געשטאַרבן...
איך פערזענלעך האָב פאַרלאָרן דעם געטרייסטן און איבערגע-געבנסטן פריינט.

מיין הויז און זיין הויז, ווי ווייט זיי זענען נישט געווען איינס פון דעם אַנדערן, זענען זיי געווען איין הויז.

אין דער פרייער צייט פלעג איך זיין ביי אים, אָדער ער ביי מיר. עס איז געווען צווישן אונדז אַ פריינטשאַפט, וואָס איז קיינמאָל נישט אי-בערגעריסן געוואָרן דורך מיספאַרשטייענישן, פון תרעומות און פון אַנדערע פאַרטשעפענישן אין לעבן.

און ער פעלט מיר, דער טייערער, אָפענער און ערלעכער ראָזענ-פעלד עד-היום.

אין אַמעריקע ביזטו קיינמאָל נישט זיכער מיט אַ פריינט. עפעס זענען אַלע פאַרפלאַנטערט אין פניות, אין פאַליטיק, אין גרונטלאָזער בייזקייט און זינלאָזער רשעות.

איך האָב דאָ פאַרלוירן פריינט, פיל פריינט און איך ווייס אַפילו נישט פאַרוואָס.

דאָ איז פריינטשאַפט עפעס אַ שטיקל מסחר. הערט אויף אַ מסחר צו געבן פראָפיטן, ליקווידירט מען אים; הערט אויף פריינטשאַפט צו ברענגען עפעס ממשותדיקס, ליקווידירט מען זי.

מיין פריינטשאַפט מיט ראָזענפעלדן האָט אַנגעהאַלטן קאַרגע פער-ציק יאָר.

און זי איז קיין איין מאָל נישט פאַרוואַלקנט געוואָרן. עס איז מיר געווען גוט צו האָבן ביי מיין זייט דעם קלוגן און גע-טרייען ראָזענפעלדן, און אים איז געווען גוט צו האָבן מיך ביי דער זייט. נישט קיין גלייכע, אינגאַנצן פאַרשידענע טעמפעראַמענטן, האָבן מיר זיך אָבער ווידערלעך צוזאַמענגערעדט.

י. ל. פ. ר. ז.

1

אין דעם ערשטן חודש פון מיין זיין אין וואַרשע האָב איך י. ל. פרצן נישט געזען; י. ל. פרץ איז געווען אויף „דאָטשע“ אין אַ דאָרף נישט ווייט פון וואַרשע, און איך בין געווען שטאַרק פאַרנומען אין ספּעק-טאָרס צייטונג „די נייע וועלט“.

ערשט ווען איך האָב זיך אַריינגעאַרבעט אין דער צייטונג האָט מיך ה. ד. נאָמבערג גענומען צו י. ל. פרצן אין דאָרף אַריין.

גייענדיק פון וואַקזאַל צום דאָרף האָבן מיר באַגעגנט י. ל. פרצן

שפּאַצירן.

מיך האָט שטאַרק איבערראַשט פּרצעס אויסזען און האַלטונג. ער האָט אויסגעזען אינגאַנצן פּויליש. פאַר מיר איז געשטאַנען אַ פּוילישער פּריצל מיט גרויסע פּוילישע וואַנצעס און אין אַ פּוילישער הלבשה.

קורץ און פּעסט געבויט, האָט ער נישט אויסגעזען קליין, ניין, ער

האָט עפּעס אויסגעזען דאָמינירנדיק און אימפּאַזאַנט.

צוויי גרויסע, פייערדיקע אויגן האָבן מיך אָנגעקוקט און דורכ-

געעגבערט.

— דאָס זענט איר עס, דער ד״ר קאַפּעל און ד״ר מוקדוני. הייסט

עס ווי אין פּסוק שטייט: געקומען, געזען און געזיגט...

מיין ערשטע באַגעגעניש מיט פרצן איז נישט געווען קיין וואַרעמע

אין וואַרשע און אין לאַדזש

און אפילו נישט קיין פריינטלעכע. עפעס האָב איך דערפילט אַ מין אָנ-געשטויסנקייט פון פּרצן אויף מיר.

אויף צוריקוועגס האָב איך געפרעגט נאָמבערגן:

— מיט וואָס דערקלערט איר די קאַלטלעכע אויפנאַמע פון פּרצן?

נאָמבערג האָט אַ מאַך געטון מיט דער האַנט און אַ זאָג געטון:

— פּרץ איז אַ מענטש פון שטימונגען, און שטימונגען זענען נישט

סובל קיין דערקלערונגען.

שפעטער אַביסל, ווען פּרץ האָט מיך פּלוצלונג איינגעלאָדן צו זיך און מיר פּאַרגעשלאָגן צו שרייבן אַן אָפּהאַנדלונג וועגן יעקב גאַרדין פאַר זיינע זאַמליכער „יידיש“, האָב איך דערזען פאַר זיך גאַר אַן אַנדער פּרץ, אַ וואַרעמען, אַ האַרציקן, אַ פּריינטלעכן, אַ לאַכעדיקן, אַ מונטערן.

און ביי אַ געלעגנהייט האָב איך אָפּן געפרעגט פאַרוואָס ער האָט מיך אויפגענומען אַזוי קאַלט און פּרעמד דאָרט אין דאָרף, ווען איך בין געקומען צו אים דאָס ערשטע מאָל. און ער האָט געענטפערט אָפּהאַר-ציק און גערן.

— פאַרשטייט איר מיך, קאַפעל, אַלע יידישע שרייבער דאָ אין וואַר-שע מאַטערן זיך, ליידין הונגער ממש ביז זיי דערשלאָגן זיך צו אַ שטיקל ליטעראַרישן מעמד, און זעלטן ווער עס דערשלאָגט זיך צו עפעס, זיי בלייבן שרעקלעכע קבצנים אויף זייער גאַנץ לעבן. איך ווייס בעסער ווי אַנדערע וואָס אַ שרייבער שטייט אויס ביי אונדז. און דאָ קומט איר, קיי-נער קען אייך נישט, קיינער ווייס פון אייך נישט, און איר ווערט אַ חודש נאָך אייער באַווייזן זיך אין וואַרשע כמעט אַ רעדאַקטאָר פון אַ צייטונג און איר באַקומט אַ גוטן געהאַלט, וועגן וועלכן עלטערע שרייבער פון אייך חלומען גאַרנישט... צום אָנהויב איז עס מיר אויסגעקומען עפעס ווי גזילה — קומט אַ פּרעמדער און פאַרכאַפט דאָס אָרט, אויף וועלכן תושבים קוקן אויס די אויגן. אַגב, איז עס מיר געווען עפעס חשודיק, איר ווייסט דאָך אַפילו נישט פון שרייבערישע יסורים, פון שרייבערישן חיבוט-הקבר, גלייך פון אוניווערזיטעט-בענקל אויף אַ רעדאַקציע-בענקל...

נאָך דעם דאָזיקן אָפענעם שמועס זענען מיר געוואָרן די וואַרעמס-טע פּריינט.

ד"ר א. מוקדוני

איך בין איינגעלאָדן אין דער רעדאַקציע פון „פריינד“ אויף פרצעס פאַרשלאַג, און פרצעס אַ פאַרשלאַג איז געווען ביים אַרויסגעבער און ביים רעדאַקטאָר פון „פריינד“ ממש אַ געבאַט.

פרץ אַליין איז נישט געווען קיין מיטאַרבעטער פון „פריינד“, אָבער זיין איינפלוס אויף דער צייטונג איז געווען גרויס.

פון צייט צו צייט פלעגט ער געבן דעם „פריינד“ אַ „פאַלקסטימלע-כע געשיכטע“, אַן אַרטיקעלע, אָבער דער עיקרשט איז ער געווען אַן אייגענער, אינערלעכער מענטש אין דער רעדאַקציע פון „פריינד“. מיט זיין מיינונג האָבן זיך אַלע גערעכנט.

און פרץ אַליין האָט באַטראַכט דעם „פריינד“ פאַר זיין צייטונג. פון 1909 ביז 1915 בין איך געווען כמעט אַ טעגלעכער אריינגייער ביי פרעזן, און פאַר די דאָזיקע יאָרן איז ער כסדר געווען פריש און ניי פאַר מיר.

יעדן טאָג איז ער געווען אַ נייער פאַר מיר.

איך וויל אָבער אַרויסקלייבן די שטענדיקע שטריכן פרצעס, די הויפט־שטריכן פון זיין כאַראַקטער ווי אַ הינטערגרונט פאַר אַ פאַרטעט און אויך אויפכאַפן דאָס אויפבליצנדיקע, דאָס אומדערוואַרטעטע און דאָס איבערראַשנדיקע אין זיין כאַראַקטער. זיי זענען פונקט אזוי כאַראַקטע-ריסטיש פאַר פרעזן ווי דאָס סטאַבילע, דאָס עצמדיקע און שטענדיקע אין אים.

**

י. ל. פרץ איז געווען האַלב — גרויע וואַך און האַלב — ליכטיקער

שבת.

יעדן טאָג איז ער ניין אַזייגער אינדערפרי געווען אין דער גמינע; ער האָט דאָרט אַ שטייגל מיט אַ פענצטערל. אין זיין שטייגל קענען אַריין אַ פאַר מענטשן.

זיין עובדא איז צו פאַרקויפן קרקע, שטיקלעך פלעצער אויף דעם יידישן בית-עלמין. ער פאַרקויפט קרקע פאַר די, וועמען די גרויסע וועלט איז געווען צו ענג, און פאַר די, וואָס האָבן ביים לעבן קיין גרעסערן אַרט נישט פאַרנומען.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

ער טוט זיין אַרבעט מיט דער גרעסטער פינקטלעכקייט און אַרענטלעכקייט.

די דאָזיקע אַרבעט באַזאָרגט אים מיט אַן אַרעמען אויסקום; ער האַלט אַן דעם דאָזיקן אַמט עטלעכע צענדליק יאָר: ער וויל פון זיין שרייבן נישט מאַכן קיין קרדום לחפור בה. אַגב, האָט ייִדישע שרייבעריי אין זיינע יונגע און מיטעלע יאָרן נישט געקענט זיין קיין קרדום לחפור בה, און שפעטער, ווען ייִדישע שרייבעריי איז געוואָרן אַ פּרנסה, האָט פּרץ געשטעלט אַזעלכע באַדינגונגען די רעדאַקטאָרן און די אַרויסגעבער, אויף וועלכע זיי האָבן נישט געוואָלט און אפשר נישט געקענט איינגיין. עס איז געבליבן פּרצעס אַ בריוו, פון וועלכן מיר זעען, אַז ער האָט זיך יאָ געוואָלט באַפּרייען פון זיין אַמט אין דער ייִדישער גמינע און אַפּגעבן זיך אין גאַנצן מיט ליטעראַרישער אַרבעט. דער בריוו איז געשריבן צום אַרויסגעבער פון דער העברעזישער צייטונג „הזמן“, וואָס האָט אויך געפּלאַנט אַ חודש־שריפט, די דאָ-טע: 1905.

אַט איז אַ טייל פון בריוו:

„חשובער הער!

אין תוך פון דער זאך שטייען נישט צווישן מיר און אייך קיין געלט־באַדינגונגען, נאָר אַ מאַראַלישער תנאי. אמת, מיר ווילט זיך שטאַרק פטור ווערן פון מיין אַמט (אין דער וואַרשעווער גמינע), וואָס רויבט ביי מיר צו אַ האַלבן מעת־לעת (די צייט פון אַרבעט און אַפּרו), און איך האָב געהאַפט אויפן „הזמן“, אַז ער וועט מיך אויסלייזן פון אַט דער געפּענגעניש. אָבער איך האָב קיין רעכט נישט צו פּאָדערן פון אייך אַ קרבן, און אויב איר קענט נישט און איר מוזט אַנקומען צו אַזאַ עקאָנאָמיע, וועל איך אפשר געפינען אַן אַנדער אויסוועג...“ (נחמן מייזיל, „בריוו און רעדעס פון י. ל. פּרץ“). פון זיין מיטאַרבעטערשאַפט אין „הזמן“ איז טאַקע גאַרנישט גע-וואָרן און קיין אַנדער אויסוועג האָט ער נישט געפונען. יצט ער טאַג־איין טאַג־אויס אין זיין שטייגל ביז דריי אזויגער בייטאַג; ער יצט און פּאַרקויפט קרקע.

ד"ר א. מוקדוני

ווען ער פטרט אָפּ זיינע וויינענדיקע און פאַרצאַרנטע קליענטן, קומט ער אַרויס פון זיין שטייגל כאַפּן אַ שמועס מיט זיינע „קאַלעגן“, די אַנדערע באַאַמטע פון דער גמינע, און אַמאַל אויך מיט זיינע באַלעבאַ- טים, די דאָזאַרעס.

אַלע קענען און ווייסן דעם „פאַן פּרין“, דעם „זשאַרגאַנישן שריי- בער“.

מען האָט דרך-אַרץ פאַר אים: אַ שרייבער, און אַ באַרימטער דערצו, זאָגט מען. אָבער מען האָט אויך אַ ביסעלע מורא פאַר אים: ער האָט אַ שאַרפע צונג, ער פאַרמאַגט אַ בייסיקע איראַניע און ער איז שטאַלץ, זייער שטאַלץ. ווי נאָר עפעס שטעלן זיך אָן זיינע צוויי גרויסע, פיערדיקע אויגן ווי צוויי קאַנאַנען און פון זיין שטאַרקן מויל הויבן אָן זיך צו שיטן קוילן ממש.

אין דער גמינע איז פּרין כסדר אויף דער וואַך, כסדר גרייט פאַר אַן אָפענסיווע; ער פילט זיך כסדר ווי אין אַ פיינטלעכן לאַגער.

י. ל. פּרין קען אַלע שוואַכקייטן פון זיינע קאַלעגן אין דער גמינע, און אין זיינע קורצע שמועסן מיט זיי האָט ער ליב צו שפּאַסן איבער זייערע שוואַכקייטן.

די „קאַלעגן“ נעמען עס אויף גוטמוטיק: דער „פאַן פּרין“ איז שוין אַזאַ.

אָבער שטעכיק און בייסיק איז ער, ווען ער באַגעגנט זיך מיט זיינע באַלעבאַטים, די דאָזאַרעס. דאָ איז ער כסדר אין דער אָפענסיווע. ער האָט בטבע פיינט באַלעבאַטים איבער זיך, ער איז זיי נישט סובל ממש פיזיש.

וועגן זיין שטאַלצער און אומאַפהענגיקער האַלטונג אין דער גמינע איז אונדז געבליבן אַ היסטאָרישער דאַקומענט: עס איז אַ דערקלערונג צו דער פאַרוואַלטונג פון דער גמינע, געשריבן אין פויליש.

די דאָזיקע דערקלערונג איז געשריבן געוואָרן ווי אַן ענטפער אויף אַ בריוו-אַנקלאַגע פון אַן אַנדער פערעטץ, וואָס איז געווען אַ פאַרביי- סענער אַסימילאַטאָר.

דער אַסימילאַטאָר א. פערעטץ האָט געפּאָדערט פון דער גמינע-

אין ווארשע און אין לאַדזש

פאַרוואַלטונג, אַז זי זאָל פאַרבאַטן אירע אָנגעשטעלטע צו פאַרנעמען זיך מיט פּאָליטישער טעטיקייט.

די אַנקלאַגע איז געווען געווענדט קעגן י. ל. פּרץ, כאָטש זיין נאָמען ווערט נישט דערמאָנט אין דעם אַנקלאַגע-בריוו.

די פּאָליטישע טעטיקייט פּרצעס איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט ווי אַ ייִדישער בירגער פון דער שטאָט וואַרשע אַגירט שריפט-לעך און מינדלעך פאַר אַ סאַציאַליסטישן קאַנדידאַט מיטן נאָמען יאַגעלאַ און קעגן אַן אויסגעשפּראַכענעם אַנטיסעמיטישן קאַנדידאַט.

די פּוילישע פּרעסע, וואָס פּלעגט זיך אָפט פאַרנעמען מיט י. ל. פּרצן, איז אַרויס מיט אַ טענה צו דער ייִדישער גמינע — פאַרוואָס זי דער-לויבט אירע אָנגעשטעלטע צו פירן פּאָליטישע אַגיטאַציע.

קיין פאַרבאַט, אַז באַאַמטע פון וועלכער עס איז אַרגאַניזאַציע טאָרן זיך נישט פאַרנעמען מיט פּאָליטישער טעטיקייט, האָט גאָר נישט עקזיס-טירט, אָבער די פּוילישע אַנטיסעמיטישע פּרעסע האָט זיך נישט גערעכנט מיט דעם.

א. פּערעטץ, אַ פאַרביסענער אַסימילאַטאָר, האָט אָפּנים געהאַלטן מיט די פּוילישע אַנטיסעמיטן, אַז ייִדן דאַרפן שטימען פאַר אַן אַנטיסע-מיטישן קאַנדידאַט, און ער האָט אויסגענוצט דעם אָנפאַל פון דער פּוילישער פּרעסע אויף י. ל. פּרצן און האָט זיך געווענדט צו דער גמינע, זי זאָל דיסציפּלינירן אירע אָנגעשטעלטע. די גמינע האָט געהאַט אַ זי-צונג, אָבער די זיצונג האָט נישט געהאַט קיין קוואָרום און זי איז אָפּגע-לייגט געוואָרן. האָט א. פּערעטץ זיך געווענדט מיט אַ צווייטן בריוו און האָט געפאַדערט אַ באַלדיקע אַנטישידונג.

אין דער גמינע האָט זיך געקאַכט וועגן דעם. אַלע האָבן געוויסט, אַז א. פּערעטץ צילט קעגן י. ל. פּרצן.

האַט פּרץ נישט וואַרטנדיק אויף דעם באַשלוס פון דער גמינע אָנגעשריבן פּאַלגנדיקע דערקלערונג:

„צו דער פאַרוואַלטונג פון דער גמינע פון סטאַראַזאַקאַניך

פון דעם מיטאַרבעטער פון פאַרוואַלטונגס-ביראָ.

„זאַפּיסקאַ“.

„אין דער צייט פון דעם וואַל-קאַמף האָט די פּוילישע צייטונג „קו“

ריער פאַראַנני" געשריבן, אַז אין די רייען פון קעמפנדיקן יידישן נאַציאָ-
נאַליזם געפינען זיך צוויי באַאַמטע פון דער גמינע־פאַרוואַלטונג. צי זוכן
זיי פאַר זיך אַן אַנדערע באַשעפטיקונג?

„דאָס פאַרזייע קערנדל פון קעגנערשאַפט צו בירגערלעכער פריי-
הייט האָט גערטאַפן אויף אַ גוט־צוגעפאַסטן באַדן אויף דער גוט באַנק-
ערד (טשאַרנאַזיעס באַנקיערסקי) פון ה' אַדאַלף פּערעטץ, און עס האָט
אַרויסגעגעבן פּרוכט אין דער פאַרם פון זיין בריוו, געשריבן אין נאַמען
פון נישט־דערמאָנטע פּערזאָנען אין דער גמינע־פאַרוואַלטונג, אין וועלכן
ער פאַרלאַנגט אַרויסצוגעבן אַ רעגולאַמין, וואָס פאַרווערט באַאַמטע פון
דער ביוראָ אַנטייל צו נעמען אין פאַרטייאישע פּאָליטישע אַרבעטן.

„ווייל — מאַטיווירט דער ה' פּערעטץ זיין געזעצגעבערישן פאַר-
שלאַג — זיי וועלן נישט קענען זיין אַביעקטיוו צו די „אינטערעסאַנטן“,
וואָס ווענדן זיך צו זיי.

די גמינע־פאַרוואַלטונג, וואָס האָט קיינמאַל נישט פאַרווערט אירע
אַנגעשטעלטע אויסצופירן זייער פּאָליטישע אַרבעט ווי מיטגלידער פון
קרייזן, מיטאַרבעטער און רעדאַקטאָרן פון צייטונגען פון אַ געוויסער ריכ-
טונג; די גמינע־פאַרוואַלטונג, וויסנדיק אויסגעצייכנט, אַז עס איז נישט
פאַרגעקומען אין דער אַרבעט פון די אַנגעשטעלטע קיין שום פּאַל פון
פאַרטייאישער אינזיטיקייט, און זייענדיק איבערצייכנט, אַז אַזאַ פּאַל וועט
קיינמאַל נישט פאַרקומען — האָט דאָך זיך באַראַטן איבער דעם אויבנ-
דערמאָנטן פאַרשלאַג, דערביי האָט זי אויף דער זיצונג פון דער פאַר-
גאַנגענער וואָך, פאַר דעם אַפּלייגן פון דער זאַך צוליב דעם פעלן פון
דריי מיטגלידער פון אַ געוויסער פאַרטיי, מודיע געווען, אַז דאָ האַנדלט
זיך וועגן אונדזער ה' פּרין.

„אַזוי איז אַנטשיידן געוואָרן דעם ה' א. פּערעטצעס כוונה. ווייל איך
געהער נישט צו קיין שום פאַרטיי, אַזוי צילט מען שוין אין מיין פרייהייט
אַלס מחבר, און קעגן דעם מוז איך פּראָטעסטירן.

„נעמענדיק אין אַכט, אַז מיין פאַרהעלטעניש צו דער גמינע־פאַר-
וואַלטונג איז אויסשליסלעך אַ פאַרהעלטעניש פון אַן אַנגעשטעלטן צו אַ
ברויט־געבער, אַז אַזאַ פאַרהעלטעניש גיט נישט דעם ברויט־געבער קיין

אין ווארשע און אין לאדזש

שום רעכט אויף צו באַגרענעצן די רעכט און די איבערצייגונגען פונעם אַרבעטער, אויסער דעם אַרט און צייט פון דער אַרבעט, אַז ביים שליסן דעם אַפמאַך, מיט העכער 20 יאָר צוריק, איז פון אַזאַ באַגרענעצונג קיין שום רייד נישט געווען, אַז נאָכן שליסן דעם אַפמאַך קען נישט קיין שום מאַדיפיקאַציע אָדער דערגאַנצונג אָפהענגיק זיין בלויז פון דעם ווילן פון איין צד, —

„האַב איך דערמיט דעם כבוד צו דערקלערן דער גמינע־פאַרוואַל־טונג, אַז איך האָב נישט בדעה זיך אונטערצוואַרפן קיין שום פונקט פון אויבן־אַנגעוואַרפענעם רעגולאַמין.

מיט געהעריקער אַכטונג,
י. ל. פּרץ“.

אין דער דאָזיקער „זאַפּיסקאַ“ האָט איר אַ גוטע יוריסטישע באַ־גרינדונג, אָבער דער עיקרשט האָט איר דעם שטאַלצן מענטשן, וואָס שטייט הינטער דער יורדישער אויפקלערונג.

אַדאַלף פּערעטצעס אַנקלאַגע־בריוו איז מער נישט באַטראַכט גע־וואָרן און דער אינצידענט איז פאַרענדיקט געוואָרן.

די באַלעבאַטיים, אַלע כמעט פאַרביסענע אַסימילאַטאָרן, האָבן נישט שטאַרק ליב דעם „פּאַן פּרץ“, דעם זשאַרגאַנישן שרייבער, אָבער זיי האָבן אויך אַביסעלע מורא פאַר אים; ער איז פייער, באַלד צינדט ער זיך אָן און דעמאָלט ווייס ער נישט ווער עס איז עלטער, ווער עס איז באַלעבאַס און ווער איז אַנגעשטעלטער.

אין דער גמינע איז פּרץ כסדר אַביסל גערווען, ווי יעדער וואָס לעבט אין אַ פּרעמדער און פיינטלעכער וועלט. די אַרבעט איז, פאַר־שטייט זיך, אים נישט שטאַרק צום האַרצן, אָבער ער טוט זי מיט סטאַ־אישער עקשנות. די דאָזיקע אַרבעט גיט אים דעם מינימום מאַטעריעלע זיכערהייט, זי גיט אים דער עיקרשט — קינסטלערישע אומאָפהענגיקייט — ער דאַרף נישט מקח־וממכרן מיט זיין שרייבן.

ער איז אַ פרייער קינסטלער, ער קען שרייבן וואָס ער וויל און ווען ער וויל.

ווען שרייבעריי ווערט אַ סחורה מוז מען זי צושטעלן צום טער־

ד"ר א. מוסדוני

מין, און ווי אלע סחורות, מוז זי געפעלן ווערן דעם קונה, דעם הורטאָוו-
ניק — דעם אַרויסגעבער און דעם לאַחדימניק — דעם ליינער.
פאַרקויפט ער קרקע זעקס שעה אַ טאָג אין דער גמינע, אָבער פון
דריי אַזיגער אָן איז ער אַ שריפטשטעלער, אַ קינסטלער.
דריי בייטאָג קומט ער אַהיים. ער איז מיד, ער איז נערוועז, אָבער
שנעל ווערט אָפגעוואַשן פון זיין געזיכט די גמינע, די קרקע און דאָס
שטייגל זינס.

ער ווערט י. ל. פּרץ.

די באַקאַנטע וווינונג זיינע אויף צעגליאַנע 1 איז אַן אַרעמע, אַ וווי-
נונג פון אַ באַאַמטן, אָבער ריין, ציכטיק איז אין פּרצעס דירה. דאָס
מעבל אַלט, אָפגעטראָגן, אָבער ריין און נעט.

אויף דער טיר פון זיין דירה איז דאָ פון קדמונים אַן אַ מעשן בלעכל.
שטענדיק אַן אָפגעשייערטע. אויפן בלעכל איז אין העברעיִש אַנגעגעבן
ווען י. ל. פּרץ נעמט־אויף מענטשן.

דאָס מעשענע בלעכל איז בלויז אַ שמירה קעגן נודניקעס, נישט־
געבעטענע און נישט־געווינטשענע געסט; אייגענע מענטשן קומען ווען
זיי ווילן. זיי זענען שטענדיק אַנגעלייגטע געסט.

אין דער דירה זיינער זענען אלע צימערן קליינבירגערלעך מעב-
לירט; יעדער פּנימלאָזער קליינבירגער האָט אַזעלכע פּנימלאָזע מעבל-
שטיק, מאַדאַם פּרץ איז דאָ די הערשערין, זענען דאָ שטאַרק קענטיק איר
געשמאַק און אירע בירגערלעכע השגות.

אַן אויסנאַם איז פּרצעס אַרבעטס־צימער. ער איז ווי אַ גרינער
אינדזל אין דער גרויקייט פון דער דירה; עס איז אַ צימער פון אַ קינסט-
לער, פון אַ ייִדישן קינסטלער. בילדער — דורכאויס ייִדישע בילדער:
ייִדישע בילדער לויט זייער ייִדישער פאַרם און לויט זייער ייִדישן אינ-
האַלט, און, פאַרשטייט זיך, ביכער.

פון דער גמינע קומט ער מיט בלויילעכע זעקלעך אונטער די גרויסע
אויגן. די אויגן זענען עפעס אויסגעלאָשן און די אונטערשטע מעכטיקע
ליפּ זיינע הענגט אַראָפּ אַנמעכטיק. ער גייט אַפילו עפעס אַן איינגע-
קנייטשטער און עס איז שטאַרק קענטיק, אַז ער האָט פּלאַטשיקע פּיס.
אַפט מוז ער זיך צושפּאַרן אַביסל.

אין ווארשע און אין לאדזש

ער ליגט עפעס ווי אן איינגעפאלענער; דער פעסט-געבויטער, ענער-
גישער פרץ ליגט עפעס אַ חרובער.
אַבער באַלד שטייט ער אויף; ער איז אַן אָפגעפרישטער, אַ לעבעדי-
קער און אַ צאָפלידיקער.
און קיין זכר פון דעם „פּאַן פרץ“ אין דער גמינע, פון דעם קרקע-
פּאַרקויפער און פון דעם זיצער אין אַ שטייגל.

*
*

צו דער צייט הויבן זיך אָן צו באַווייזן מענטשן.
עס ציען זיך שרייבער צו דער וווינונג אויף צעגליאַנע 1 מאַרבע
כּנפּות רוסלאַנד און פּוילן; שרייבער אָנפאַנגער, שרייבער פון דער פּראַ-
ווינק, וואָס קומען זיך אָנזאַפן מיט רוח־הקודש ביי פּרצן. זיי קומען אַריין
עפעס דערשראָקענע, צעטומלטע און פּאַרלזירענע, און אַט שטייען זיי
פאַר פּרצן. און פּרץ מיט זיין אויסזען צעטומלט זיי נאָך מער.
אַ קורץ, אַבער פעסט-געבויטער מענטש שטייט פאַר זיי, און צוויי
פּייערדיקע אויגן קוקן אויף זיי און מעסטן זיי אָפּ פון קאַפּ ביז די פּיס.
נאָר באַלד צעשמייכלען זיך די צוויי גרויסע, פּייערדיקע אויגן; זיי
צעשמייכלען זיך קינדיש און פּאַטערלעך.
און פּרץ האָט שוין זיינע מיטלען ווי צו מאַכן צעטומלטע באַזו-
כער היימיש.

אַ ווערטל, אַ שמייכל אויפן ברייטן געזיכט, אַ קלאַפּ גוט־ברוו-
דעריש איבער דער פלייצע, און דער שרעק און די צעטומלטיקייט פאַר-
שווינדט באַלד.
פּרץ גייט צו גלייך צום ענין אָן הקדמות:
— לידער, דערציילונגען? קומט אַרויס מיט זיי.
און ער נעמט זיך בלעטערן דעם מאַנוסקריפט.
אַמאָל איז ער פּאַטערלעך, לערעריש, און אַמאָל צו־שאַרף מיט
אַזעלכע באַזוכער.

ווי יעדער באַזוכער שרייבער, מיט אַ פעסט־איינגעשטעלטער רע-
פּוטאַציע, האָט ער ליב צו אַנטדעקן נייע, יונגע טאַלאַנטן און זיין זייער
פּאַטראָן, זייער שיצער און בעל־עצה.

ד"ר א. מוקדוני

נישט אלעמאל האָבן זיך פרצעס „אַנטדעקונגען“ אַרויסגעשטעלט פאַר ריכטיקע און אמתע ליטעראַרישע אַנטדעקונגען; צום גרעסטן טייל זענען דאָס געווען פשוטע טעותן.

אַבער ווען ער איז געווען זיכער, אַז די אַנטדעקונג איז אַ ריכטיקע, איז דער אַנטדעקטער טאַלאַנט געוואָרן זיין ליבלינג, זיין שטוביקער מענטש; ער האָט זיך געזאָרגט וועגן זיין מאַטעריעלער לאַגע, וועגן זיין קליידונג און וועגן זיין פאַמיליע אַפילו.

האַט ער אַבער איינגעזען, אַז ער האָט געמאַכט אַ טעות, איז ער געווען ממש גרויזאָם; ער איז פלוצלונג אָפגעפרעמדט געוואָרן פֿון זיין נעכטיקן ליבלינג און יענער איז פאַרשווונדן פֿון פרצעס הויז.

פּרץ איז געווען אַ שטימונגס-מענטש, און שטימונגס-מענטשן קענען זיין אי שטאַרק סענטימענטאַל און אי שטאַרק גרויזאָם. שפעטער אַביסל הויבן זיך אָן צו באַווייזן די גטענדיקע איינגייער אין פרצעס הויז.

עס קומט אַריין שטיל, ווי ער וואָלט געגאַנגען אין זאַקן, י. דינע-זאָן, אַדער יאַנקל, ווי פּרץ פלעגט אים רופן.

י. דינעזאָן איז קליין און איינגעשרומפן, זיין געזיכט איז עפעס פאַטצלאַגיש קליין, צו-קליין אַפילו פאַר זיין קליין און איינגעשרומפן קערפער.

דינעזאָן קען נישט שמייכלען, פֿון לאַכן איז אָפגערעדט. אַ מענטש, וואָס פאַרמאַגט נישט קיין פּיצל הומאָר, אַבער זיינע קליינע, אויסגעלאַ-שענע אויגן שמייכלען ווען ער זעט פּרצן, ווען ער רעדט וועגן פּרצן און ווען ער לייענט פּרצן.

ער קומט פֿון זיין אַלט-בחוריש שטיבעלע, וואָס זיין שוועסטער, די באַלעבאַסטע פֿון הויז, האָט אויסגעטיילט פאַר אים.

עס איז אַ קליין חדרל מיט אַ באַזונדערן אַריינגאַנג. איר עפנט די טיר און איר זענט אין אַן אָנגעפאַקט חדרל. אין ווינקל, ביי דעם איינ-ציקן פענצטער, יזצט דינעזאָן ביי אַן אומגעלומפערט-גרויסן שרייבטיש. ביי דעם גרויסן שרייבטיש זעט ער אויס נאָך קלענער און נאָך איינגע-שרומפענער.

דאָ אין צימערל איז דאָ דינעזאָן מיט זיין גאַנצן האַב-אוי-גוטס.

איז ווארשע און אין לאַדזש

דאָ האָט ער זיינע ביכער, זיין גאַרדעראַבע און זיין קיך אַפילו. דאָ עסט ער, דאָ שלאָפט ער, דאָ אַרבעט ער און דאָ נעמט ער אויף מענטשן. עס איז ענג, עס איז שטיקנדיק און אומהיימלעך אין דעם דאָזיקן חדרל, אַדער קברל.

אַבער מיר האָבן זיך צוגעוויינט צו דער אומהיימלעכער מיניאַטור-רישקייט פון דעם צימערל און צו זיין איינוווינער. דינעזאָן און זיין ציי-מערל זענען געוואָרן איינס. מיר האָבן זיך גאַר נישט געקענט פאַרשטעלן דעם קלייניגקן דינעזאָן נישט אין זיין קליין צימערל. אין פאַרגלייך מיט דינעזאָנס צימערל איז די אַרעמע דירה פּרצעס געווען אַ גוואַלדיק שטיק רחבות.

מען איז געוויינט צו שילדערן דינעזאָנען ווי אַ גוטיגקן און לי-בינקן אַלטיטישקן; דאָס איז אַבער בפירוש אַ טעות. דינעזאָן האָט גע-האַט איין גרויסע ליבע, און דאָס איז געווען פּרץ. די גאַנצע ליבע האָט ער אַפּגעגעבן פּרצן און פאַר אַנדערע איז גאַרנישט געבליבן.

אַמאָל פלעגט זיך אַ באַדערפטיקן שרייבער איינגעבן צו ליעזן ביי דינעזאָנען עטלעכע רובל, אַבער דאָס איז נישט אַנגעקומען לייכט. די-נעזאָן פלעגט כּסדר אַראָפּדינגען אַ העלפט פון דער פאַרלאַנגטער סומע. די פאַרלאַנגטע סומע פלעגט איינגעשרומפן ווערן אַזוי, אַז זי האָט כמעט קיין ווערט נישט געהאַט און דער שרייבער איז פון איר נישט געהאַלפן געוואָרן.

דער אמת איז, אַז דינעזאָן איז געווען אַן אַרעמער מענטש. זיינע פאַרדינסטן פון קליינע אַנאַנסלעך זענען געווען קליינע. אַבער ווי די מייסטע אַלטע בחורים איז ער געווען קאַרג און זיין הוצאה איז געווען אַזוי קליין, אַז ווי ווייניק ער האָט פאַרדינט, איז עס געווען כּולו ריווח.

פּרץ איז געווען אין דינעזאָנס אויגן אַ פּרינג, וואָס וואַרפט זיך מיט גאַלדענע רענדלעך אויף רעכטס און אויף לינקס. פּרץ איז געווען אַ מוראדיקער אויסברענגער, לויט דינעזאָנס השגות.

און פּרץ איז נישט געווען קיין אויסברענגער; ער האָט עס פשוט נישט געקענט זיין, ווייל זיינע מיטלען זענען געווען שטאַרק באַגרענעצטע. אַבער פּרץ האָט געקענט די קונסט צו זיין ברייט און מאַכן דעם

ד"ר א. מוקדוני

אינדרוק פון אן אויסברענגער מיט די איבעריקע גראַשנס, וואָס זענען אים געבליבן פון זיין פאַרדינסט.

און דער עיקר, דינעזאָן האָט עס פאַרגונען פּרצן מיטן גאַנצן האַרצן און האָט עס אים פאַרגעבן. זיך אַליין און אַנדערע וואַלט ער עס נישט פאַרגעבן, אָבער פּרצן יאָ; ער האָט כּסדר געזוכט צו פאַרגרע- סערן פּרצעס הכּנסה; ער האָט געפירט פּרצעס ליטעראַרישע געשעפטן מיט נאָך מער אויסגעוועכנטקייט און סוּחרישער האַרטקייט ווי זיינע אייגענע.

פּרצעס פאַרלעגער האָבן געוויסט, אַז ביי דינעזאָנען קען מען פּרצעס אַ פּרוטה נישט אַראַפּדינגען. י. דינעזאָן האָט געהאַט „קניפּלעך“ פון פּרצעס האַנאַראַרן. בלויז פּרצעס פּרוי האָט געוויסט פון זיי; פּרץ אַליין האָט געהאַט בלויז אַ נעפּלדיקע אַנונג וועגן זיי.

פּרץ פּלעגט זיך אָפט אַראַפּלאַזן צו דינעזאָנען נאָך אַ הלוואה:

— יאַנקל, באַרג מיר אויס פּופציק רובל.

— פּופציק רובל?! — פּרעגט זיך דינעזאָן דערשראָקן. — פּופציק

רובל! דאָס קען מען קריגן ביי שערעשאַווסקין (אַ באַנקיר); ער האָט אפּשר, אָבער ווי קום איך צו האָבן פּופציק רובל?

— יאַנקל, מאַך עס בקיצור; וויפּל ווילסטו, אַדער וויפּל קענסטו

מיר לייען?

— איך ווייס? צען רובל, פּופצן רובל, נו, צוואַנציק רובל.

און דינעזאָן האָט עס אַראַפּגעדונגען פאַר פינף און צוואַנציק.

איך האָב איינמאַל בייגעווינט אַזא טראַנזאַקציע.

ווען איך האָב אין אַ פאַר טעג אַרום געזען דינעזאָנען אַליין, האָט

ער מיר מיט גרויס הנאה געזאָגט: „געראַטעוועט פּרצעס אַ פינף און

צוואַנציקער, ממש געראַטעוועט. עס איז זיין געלט, אָבער ער ווייסט

נישט דערפּון; ער מיינט, אַז איך בין עס אַזא עושר און וואַרף זיך מיט

פינף און צוואַנציקערס. אָבער זאָגט עס אים נישט, למען השם, איך

דאַרף דאָס ביסל געלט פאַר זיין רייזע קיין אויסלאַנד, זומער. איך גיב

עס אים נישט, איך גיב עס דער מאַדאַם פּרץ.“

י. דינעזאָן, נאָכדעם ווי ער האָט געהאַט אַ בסוד-סודותדיקן פּי-

נאַנציעלן שמועס מיט מאַדאַם פּרץ, (זיי האָבן ביידע אויסגעזען ווי גע-

אין ווארשע און אין לאדזש

פערלעכע פארשווערער) פלעגט ער זיך אוועקזעצן שטאָפן פאפיראַסן פאַר פרצן.

עס פלעגן אַריינקומען אַנדערע פריינט און פאַרערער פרצעס; עס פלעגן זיך פאַרוועבן לעבעדיקע שמועסן וועגן ליטעראַטור, מאלעריי, פּאָליטיק, ייִדישע און אַלגעמיינע, מייסטנס פּוילישע. י. דינעזאַן האָט אין זיי קיין שום אַנטייל נישט גענומען; ער איז געזעסן און גע־שטאַפט מעטאַדיש פּאפיראַסן. עס האָט זיך ביי אים אַנטוויקלט אַ גאַר גוטע טעכניק פון פּאפיראַסן־שטאַפּעריי, און ער איז געווען שטאַלץ אויף זיינע אויפטואונגען אויף דעם דאָזיקן געביט.

פרץ פלעגט אָפט פּרובירן אַריינציען אויך דינעזאַנען אין די דאָזיקע שמועסן, אָבער אַן דערפּאָלג.

פרצן איז געווען שטאַרק נישט אַנגענעם דינעזאַנס אַבסאָלוטע פּאַ־סיווקייט אין פּראַגן פון ליטעראַטור און קונסט בכלל; אָבער ער האָט גאַרנישט געקענט טון. דינעזאַן האָט געהערט צו אַן אַנדער שרייבערי־שער עפּאָכע אין דער ייִדישער ליטעראַטור. אַגב, איז ער געווען סתם אַפּגעשטאַנען אין טעאָרעטישע פּראַגן און פּראַבלעמען פון ליטעראַטור און קונסט בכלל.

פרץ האָט אַ סך מאַל פּרובירט אַפּצוגעוויינען דינעזאַנען פון דער פייערלעכער פּאפיראַסן־שטאַפּעריי, אָבער דינעזאַן האָט זיך געפילט ממש באַליידיקט; ער האָט געהאַט אַ טאַפּלטע הנאה פון דעם: ראשית איז אים די מלאכה גופא געווען שטאַרק צום האַרצן, דאָס איז געווען דאָס איינ־ציק שטיקל פיזישע אַרבעט, וואָס ער האָט געטון; און צווייטנס, האָט ער עס געטון פאַר זיין בן־יחידל, פאַר זיין געראַטענעם און ליכטיקן בן־יחידל, פאַר פרצן.

II

די פריינטשאַפט צווישן פרצן און דינעזאַנען איז נישט געווען קיין געזונטע, ווייל עס איז געווען אַ פריינטשאַפט צווישן צוויי ווייט נישט־גלייכע מענטשן. די פריינטשאַפט האָט מיט דער צייט טאַקע דעגענערירט אין משרתעריי מצד דינעזאַנען, אין אַ פּאַטעטישער, אָבער אַ נישט־נאַ־טירלעכער געטרייקייט און איבערגעגעבנקייט פון איין צד, פון דינע־

ד"ר א. מוקדוני

זאנס צד. פרץ איז געווען פאסיוו אין דער דאזיקער פריינטשאפט, אג- דערש האט עס נישט געקענט זיין.

פרץ האט אפגעשאצט דינעזאנס פריינטשאפט, אבער אין דערזעל- בער צייט איז זי אים געווען אביסל פריקרע מיט איר איינווייטיקייט. ער האט געפילט, אז ער איז א גרויסער בעל-חוב דינעזאנען און קען דעם חוב נישט צאלן; יעדנפאלס קען ער דעם חוב נישט צאלן מיט די זעל- ביקע מטבעות. ער האט פשוט נישט געקענט ענטפערן מיט אזא פרומער, כשרער און אבסאלוט נישט-עגאטישער פריינטשאפט.

דאס אומאנגענעמסטע פאר פרצן איז געווען דאס, וואס דינעזאן האט פאר קיין פאל נישט דערלאזט, אז פרץ זאל אים מיט עפעס אפדי- נען, אדער מהנה זיין.

דינעזאן האט פשוט געדינט פרצן, און פארשטייט זיך, אויך אים פארגעטערט. די פארגעטערונג איז אייגנטלעך געווען די אורזאך פון זיין דינען פרצן.

יא, די פריינטשאפט איז נישט געווען קיין געזונטע, און וועגן מאכן א סוף צו איר האט גאר קיין רייד נישט געקענט זיין; דאס וואלט געווען די גרעסטע קאטאסטראפע פאר דינעזאנען. פרץ איז געווארן דער זין און דער גאנצער אינהאלט פון זיין לעבן. פרץ האט זיך קיינמאל נישט דערלויבט דעם מינדסטן שפאס אויף דינעזאנס חשבון, און פרץ האט דווקא ליב געהאט צו מאכן שפאס אי- בער אזעלכע ווי דינעזאן.

און קיינער פון פרצעס פריינט האט נישט געוואגט אין פרצעס קעגנווארט זיך א וויצל טון איבער דינעזאנען.

דאס איז געווען טאבו אין פרצעס הויז.

אט ריכטיק ווי אין א גאר געראטן הויז וואלט זיך אויסגעהאדעוועט א קינד נישט קיין שטארק געראטנס, שווייגט מען, און אין דעם שווייגן פילט זיך א טיפער צער. פרץ, ווי געזאגט, איז געווען פאסיוו אין דער פריינטשאפט; אבער ער האט די דאזיקע פאסיווקייט גוט מאסקירט.

פאר דינעזאנען איז די פריינטשאפט מיט פרצן געווען ממש א בא- שערונג; זי האט אין זיין עלנטן און גרויען אלט-בחורישן לעבן אריינ- געבראכט א זין, פרייד און אינטערעס.

אין ווארשע און אין לאַדזש

די דאָזיקע כמעט אומפאַרשטענדלעכע ליבע צווישן עקסטערעם פאַר-
שידענע מענטשן איז געוואָרן מיט דער צייט נישט נאָר פאַרשטענדלעך,
נאָר נאַטירלעך; אַט ווי עס ווערט נאַטירלעך יעדער פאַקט, מיט וועלכן
מען לעבט זיך איין.

דינעזאָן פלעגט אַ חוץ שטאַפן פאַפיראַסן פאַר פרצן אויך שרייבן
בריוו פאַר פרצן. ער פלעגט עס טון מיט אַ גאָר גרויסער הנאה; דינע-
זאָן איז געווען ממש אַ ליידנשאַפטלעכער בריוו-שרייבער. ער פלעגט
שרייבן לאַנגע, סענטימענטאַלע בריוו צו די לייענערינס זיינע, אָבער די
לייענערינס זענען אויסגעשטאַרבן; קיין נייע לייענערינס האָט ער נישט
געהאַט, ווייל ער האָט כמעט אינגאַנצן אויפגעהערט צו שרייבן.

דינעזאָן האָט זיך ממש אָנגעכאַפט אָן דער געלעגנהייט צו שרייבן
בריוו פאַר פרצן.

אָבער דער יידישער ליטעראַטור האָט ער קיין גרויסע טובה נישט
געטון; די יידישע ליטעראַטור האָט אָנשטאַט פּרצעס בריוו באַקומען
בירושה דינעזאָנס בריוו.

יא, דינעזאָנס איבערגעגעבנקייט האָט פיל מאָל פאַרפירט פּרצן
אין אַ בלאַטע.

איין „בערישע“ טובה דינעזאָנס וויל איך דערמאָנען.

עפעס מיטאַמאָל האָט דינעזאָן אָנגעהויבן טענהן צו פּרצעס פריינט,
אַז פּרץ מוז זיך אַרויסקלייבן פון צעגליאַנע 1, ער מוז האָבן אַ בעסערע,
אַ לופטיקערע דירה. פּרץ ווערט אַלט, פּרץ איז קראַנק. ער מוז פאַרן
תיכף קיין אויסלאַנד צוליב זיין שוואַכן געזונט און אויך צוליב גייסטי-
קער אָפּפרישונג.

אַלע האָבן מסכים געווען מיט דינעזאָנען טעאָרעטיש; פּראַקטיש
האָט קיינער נישט געזען קיין וועג ווי עס צו רעאַליזירן.

פלוצלונג פאַרשפּרייט זיך די ידיעה צווישן פּרצעס פריינט, אַז
פּרץ האָט גענומען אַ גרויסע, שיינע דירה אויף איינער פון די שענסטע
גאַסן אין וואַרשע, און באַלד נאָך דעם קומט אַ גרעסערע סענסאַציע:
פּרץ איז געוואָרן אַ מיטאַרבעטער פון „היינט“.

קיינער האָט עס פון אָנהויב נישט געגלויבט — פּרץ אין „היינט“
— נישט מעגלעך!

ד"ר א. מוקדוני

אָבער באַלד קומט אַרויס דער „היינט“ מיט אַ שרייענדיקן אַנאַנס:
פרץ ווערט אַ מיטאַרבעטער אין געלן „היינט“.

און פּרץ איז יאָרן און יאָרן געווען אַן אָפּענער קעגנער פון „היינט“.
יאצקאן, דער רעדאַקטאָר פון „היינט“, האָט שוין דאָן געהאַט אַרייַן-
גענומען אַ היפש ביסל באַרימטע שרייבער אין זיין צייטונג אַריין. זיין
אידעאָל איז געווען אַרייַנצובאַקומען פּרצן, אָבער דאָס איז געווען שווער,
זייער שווער צו דערגרייכן.

און מיטאַמאָל — פּרץ אין „היינט“!

מיר האָבן אַלע געוואוסט, אַז יאצקאן דאַרף פאַר זיינע לייענער נישט
האַבן פּרצן, און ער איז דאָ אויסן איינס פון די ביידע: אָדער באַקומען
נאָך אַ מזוזה, אָדער פּסלען פּרצן. אַרויסגעשטעלט האָט זיך, אַז ער איז
אויסן געווען דאָס לעצטע.

פּרץ האָט זיך באַוואָרנט: זיינע פעליעטאַנען זענען געגאַנגען אונטער
דעם קעפל „פון מיין ווינקעלע“, ד"ה, ער האָט זיך זיין באַזונדער ווייני-
קעלע אין „היינט“. אָבער יאצקאן האָט געלאַכט פון אַזעלכע באַוואָרענישן,
ער האָט זיך פאַרמאַסטן צוצופאַסן פּרצן צום „היינט“; ער האָט אָנגעהויבן
דורך דינעזאַנען פאַדערן פון פּרצן פאַפּילערע אַרטיקלען, און ער פּלעגט
אַ היפש ביסל אַרטיקלען אויסבראַקירן און זיי נישט דרוקן.

און אין יידישן טעאַטער, אויף אַ „ליטעראַרישער“ פּרעמיערע, האָט
מיך יאצקאן אָפּגעשטעלט און מיט אַ טריומפּירנדיק געלעכטערל געזאַגט:
— איך האָב שוין אַ גאַנצן שופּלאַד מיט נישט-געדרוקטע פּרצעס
פעליעטאַנען...

נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז יאצקאן געווען אין אונדזער
אַמעריקע, האָט ער געוואָלט פאַרקויפן אַ פעקל פאַרבראַקירטע אַרטיקל-
לען פּרצעס, אָבער פון דעם איז גאַרנישט געוואָרן.

די גאַנצע זאַך האָט פאַרטראַכט און דורכגעפירט דינעזאַן. זיין מיט-
פאַרשווערערין איז געווען מאַדאַם פּרץ.

די מעשה האָט געטראָפן ממש ווי אַ דונער אַלע פּרצעס פריינט און
פאַרערער. אָבער פּרץ איז געווען אַ מוטיקער מענטש; האָט ער געטון
עפעס, האָט ער געקוקט אַלעמען גלייך אין די אויגן.

אין ווארשע און אין לאדזש

אז ער האָט זיך נישט געפילט גוט, וועגן דעם קען גאָר קיין ספק נישט זיין.

עטלעכע פון זיינע נאָענטע פריינט האָבן אים נישט געקענט קוקן אין די אויגן לאַנגע וואַכן און חדשים.

צעגליאַנע 1 איז געווען אַ מין ליטעראַרישע רעליקוויע, אַ ליטעראַ-טור-היסטאָרישער מקום-קדוש. פון צעגליאַנע 1 איז געקומען אַ נייע עפאָ-כע אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

ייִדישע שרייבער אין אַלע עקן וועלט האָבן געוויסט פון צעגליאַנע 1. אָבער יערוזאַלימסקע אַלייע 10 איז אַ פרעמדע גאַס, און די דירה נאָך אַ פרעמדערע, אַ פּנימלאַזע דירה פאַר אַ רייכן מיטל-קלאַס מענטשן.

צעגליאַנע 1 איז געווען אַרעם, אָבער וואַרעם; קליין, אָבער איינגע-באַקן אין האַרצן ביי טויזנטער און טויזנטער מענטשן.

צעגליאַנע 1 איז געבליבן אין דער געשיכטע פון דער ייִדישער לי-טעראַטור; יערוזאַלימסקע 10 איז קיינמאָל נישט אַריין אין דער ייִדי-שער ליטעראַטור...

יאָ דינעזאָן האָט געטון אַ היפש ביסל בערישע טובות פרצן, אָבער דינעזאָן איז אַריינגענומען געוואָרן אין פרצעס פאַמיליע, און פון אַן אייגענעם מוז מען נעמען אי דאָס גוטע און אי דאָס שלעכטע.

דינעזאָן איז אַריינגעגלידערט געוואָרן אין פרצעס קליינער פאַמיליע. און פרצעס פאַמיליע האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט באַזונדערן גלאַנץ. פרצעס קליינע פאַמיליע איז באַשטאַנען פון גרויע און אומגליק-לעכע מענטשן.

פרצעס פרוי איז געבליבן אַ פּראָווינציעלע דאמע, אַ האַלבע אינ-טעליגענטקע. זי האָט גערעדט פּויליש, און דאָס איז געווען איר גאַנצער שטאַלץ.

פרץ האָט איר איינציק שטיקל שטאַלץ נישט אָנגערירט, ווייל ער האָט געוויסט, אַז אויסער דעם האָט זי נישט מיט וואָס צו שטאַלצירן. אַריינציען זי אין זיין לעבן האָט ער נישט געקענט. אַפּנים, אַז ער האָט עס פּרובירט, און אַפּנים, אַז זי האָט זיך אָנגעשטרענגט נאָכצוגיין אים; אָבער ביידע האָבן נישט געהאַט קיין דערפאַלג.

פרצעס זון, לוציאן, איז געווען אַ טראַגישע פיגור: אַ פינצטערער,

ד"ר א. מוקדוני

א זייטיקער. ער האָט זיך כסדר אַרומגעטראָגן מיט טשיקאַווע אידעען. ער איז געווען געבילדעט, זיך אינטערעסירט מיט ליטעראַטור אַפילו, אָבער כסדר עפעס „לשיטתו“.

ווען איך האָב זיך מיט אים באַקענט, איז ער געווען דער ערשטער צווישן דער ייִדישער אינטעליגענץ, וואָס האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט בערנארד שאַו, דער עיקרשט מיט זיין בוך „מען ענד סופערמען“, אָבער ער האָט עס נישט געלייענט ווי מען לייענט אַ בוך; עס איז געווען דאָס בוך, אַ מין ליטעראַרישע ביבל, אַ גרויסע ליטעראַרישע אַנטפלעקונג.

דעם „אַלטן“, פרצן, האָט לוציאַן נישט ליב געהאַט, און קיינער האָט נישט געוויסט פאַרוואָס, איך בין אין ספק צי ער אליין האָט עס געוויסט. היינט וואָלט מען זיכער אַנטדעקט אַ קאָמפלעקס. זיין שנאה צום פּאָטער, צו פרצן, איז געווען אַ פינצטערע און אַ נאַגנדיקע.

ער האָט פון פרצן נישט געהאַלטן ווי אַ שרייבער, ער האָט אים פשוט מבטל געווען מיט ביטערקייט. און איך בין מסופק, צי ער האָט אַמאָל געלייענט פרצן. ייִדיש האָט ער נישט גערעדט, ער האָט גוט פאַר-שטאַנען ייִדיש, און אַמאָל האָט ער אַפילו גערעדט ייִדיש, אָבער דאָ איז אויך געווען עפעס אַ פאַרביסענער צו-להכעיס דעם „אַלטן“.

עפעס איז פאַרגעקומען צווישן דעם פּאָטער און זון — אין די יונגע יאָרן, צי שוין אין זיינע רייפּע יאָרן — איז שווער צו זאָגן.

ווען איך האָב זיך מיט אים באַקענט, האָט ער נישט געלעבט ביי פרצן; עס איז געווען נישט לאַנג נאָך זיין חתונה, מיט אַ זייער שיין און קלוג מיידל, און פון גרויסן ייִדישן יחוס דערצו.

פרץ איז געווען גליקלעך. ער האָט געהאַפּט, אַז די קלוגע שנור זיינע וועט ברענגען לוציאַנען צו אים, אָבער ארויסגעשטעלט האָט זיך, צו זיין ביטערער אַנטוישונג, אַז די שנאה צווישן לוציאַנען און אים איז געוואָרן נאָך שטאַרקער; דאָס יונגע ווייבל איז דווקא געווען זייער שטאַלץ מיט איר קלוג, טאַלאַנטפולן און יונגן שווער. זי האָט זיך שטאַרק באַ-פריינדעט מיט איר שווער. פלעגט אָפט באַזוכן דעם שווער און פלעגט אוועק אַ באַצויבערטע.

איז לוציאַן געוואָרן אייפערזיכטיק, פשוט אייפערזיכטיק צו דעם פּאָטער זיינעם, און די טראַגעדיע איז געוואָרן טיפּער און ווייטאַגדיקער.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

פּרץ האָט ליב געהאַט זיין איינציק קינד, לוציאנען; ער האָט אַפּנים געוויסט, אַז זיין זון איז גייסטיק נישט־באלאנסירט. ער האָט עס קיינמאָל פון זיין מויל נישט אַרויסגעבראַכט, אָבער מען האָט עס געזען פון זיין רעזיגנאַציע, ווען מען האָט גערעדט וועגן לוציאנען.

ווען לוציאן איז געוואָרן אַ פּאַטער פון אַ שיין קינד, און פּרץ — אַ זידע, איז ביי פּרצן ווידער אויפגעוועקט געוואָרן די אַלטע האַפּענונג, אַז לוציאן וועט גייסטיק קומען צו זיך.

דאָס אייניקל פּרצעס האָט זיך שפּעטער שטאַרק צוגעבונדן צום זיידן, צו פּרצן, און לוציאן איז נאָך בייסיקער און פּאַרביסענער געוואָרן — דער „אַלטער“ נעמט צו ביי אים אויך זיין קינד.

יא, פון אַלע פּרצעס האַפּענונגען האָט זיך אויסגעלאָזט אַ טייך. לוי־ציאן האָט זיך געגט מיט זיין פּרוי, זיין געגטע פּרוי האָט צוגענומען דאָס קינד, לוציאן איז געבליבן אַליין און ער איז געקומען צוריק צום „אַלטן“, אָבער ער איז געקומען צוריק נאָך פינצטערער און נאָך בייסיקער.

אַ שווערע כּמאַרע האָט זיך פּאַרקליבן אין פּרצעס ליכטיקן הויז. לוציאן איז געווען די אייביקע כּמאַרע.

ער האָט מיט קיינעם נישט גערעדט, נישט מיט פּרצן, נישט מיט פּרצעס פּריינט. ער פּלעגט זיצן פּאַרשפּאַרט אין זיין באַזונדערן צימער אַליין מיט זיין בערנאַרד שאָו.

לוציאן איז געווען פּרצעס גרויסע טראַגעדיע.

אָבער פּרץ האָט פּאַרמאַגט גענוג כּאַראַקטער און טאַקט צו קענען אַפּטיילן זיין פּריוואַט לעבן, זיין פּערזענלעך לעבן פון זיין ליטעראַרישן לעבן.

שטיל און באַהאַלטן האָט ער געטראַגן זיין גרויסן צער.

ער האָט מיט קיינעם נישט גערעדט וועגן דעם, ער האָט זיך פּאַר קיינעם נישט געקלאַגט, עס איז געווען זיין צער.

ער פּלעגט אָבער האָבן אומגליקלעכע טעג און וואַכן אַפּילו; ער פּלעגט אַרומגיין אַ שוויגנדיקער, די אונטערשטע מעכטיקע ליפּ זיינע פּלעגט אַראַפּהענגען, די זעקלעך אונטער די אויגן זענען געוואָרן גרעסער און טונקעלער.

עס איז געווען בלויז איין באַשעפּעניש אויף גאַטס וועלט, וואָס

ד"ר א. מוקדוני

פלעגט קענען פארטרייבן פון אים די דאזיקע מרה-שחורה, און דאס איז געווען דאס אייניקל, יאנעק.
די דאזיקע קליינע באשעפעניש פלעגט קומען און ארויפזעצן זיך רייטנדיק אויפן זיידן, און דער צעפייניקטער זיידע פלעגט לאכן, ווי זיין אייניקל, הילכיק און זארגלאז.
די שווערע דראמע האט דערגרייכט צו איר קלימאקס נאך פרצעס טויט: לוציאן איז געשטארבן אינגאנצן א גערירטער פון זינען, און דאס ליכטיקע אייניקל האט זיך געשמדט...
א זייער קליינע משפחה האט פריץ געהאט, אבער דער צער זיינער פון דער דאזיקער קליינער משפחה איז געווען אזוי גרויס, אזוי גרויס... ווער ווייסט, אפשר איז דער פלוצלונגער טויט פרצעס געקומען פון דעם לאנגן, פארשטיקטן צער.

**
*

צייטנווייז פלעגט פרצן אַרומכאַפן אַ שווערע און דריקנדיקע אַפּאַ-
טיע. זי פלעגט אַפט דויערן וואָכן און אַמאָל חדשים.
סיבות זענען געווען אַ סך: ראשית, ווי געזאָגט, דער צער פון דער פאַמיליע, אָדער ריכטיקער — פון זיין איינציקן זון, עגמת-נפש אין דער גמינע. די אַרבעט אין דער גמינע פלעגט אים פלוצלונג ווערן שווער, שרעקלעך, שרעקלעך שווער. אַפט פלעגט עס קומען פון אומצופרידנקייט מיט זיך אַליין, דאָס הייסט, מיט די נישט-איינגעגעבענע שאַפונגען. ער פלעגט זיך לאַנג, לאַנג ראַנגלען מיט אַזעלכע נישט-איינגעגעבענע שאַ- פונגען, ער פלעגט זיצן נעכט איבער זיי, שרייבן און איבערשרייבן. און אַמאָל פלעגט די אַפּאַטיע קומען פון די סיסטעמאַטישע, זלידנע און נישט- פאַרדינטע אַטאַקעס מצד זיין איין-איינציקן שונא, דוד פרישמאַן.
דוד פרישמאַן, דער מעפיסטאָ פון דער העברעישער קריטיק, האָט געגלויבט באמונה שלימה, אַז ער איז באַרופן, אי לויט זיין בילדונג און אי לויט זיין טאַלאַנט, צו זיין דער ליטעראַרישער פוסק אין וואַרשע. נאָך מער — ער האָט געגלויבט באמונה שלימה, אַז ער איז דער ליטעראַרי- שער מרא-דאתרא, און פריץ איז דאָ פשוט אַ מסיג-גבול, איינער וואָס רייסט זיך אַריין אין זיין רשות-היחיד.

אין ווארשע און אין לאדזש

אומבאוואוסטזיניק איז דאָ פאַרגעקומען אַ קאַמף צווישן די העב־
רעיסטן און די ייִדישיסטן; דוד פּרישמאַן האָט עס בשום אופן נישט גע־
וואָלט צוגעבן; ער האָט דאָך געשריבן אין ייִדיש אַזוי פיל ווי אין
העברעיִש.

אַבער ווי די צוויי לאַגערן, דער פּרץ־לאַגער און דער פּרישמאַן־
לאַגער, זענען געווען פּאַרטיילט, האָט איר געזען פאַר זיך אַ ייִדישן לאַ־
גער און אַ העברעיִסטישן. כמעט אַלע העברעער זענען געווען מיט פּריש־
מאַנען און אַלע ייִדישע שרייבער זענען געווען מיט פּרצן.

דוד פּרישמאַן האָט נישט פאַרמאַגט קיין איין פּירערישע אייגנשאַפט.
ער איז געווען ביטער, אַפט זויער. ער האָט גערעדט מיט ביטול וועגן
אַלע שרייבער. ער איז געווען בטבע אַ „מרוק“. עס איז בכלל נישט גע־
ווען עפעס צוציענדיקס אין זיין פּערזענלעכקייט. ער האָט נישט געוואָסט
פון פּריינטשאַפט; נישט ער האָט געקענט ווערן אַן איבערגעגעבענער
פּריינט און נישט האָט ער געקענט זיך מאַכן איבערגעגעבענע פּריינט. ער
האָט נישט געקענט שמייכלען און צעלאַכן זיך האַרציק ווי פּרץ. איר
האָט אים געקענט דערציילן דעם שאַרפּסטן וויץ, אַדער אַנעקדאָט — ער
האָט נישט געהאַט קיין שמייכל, געשמייכלט האָט ער בלויז פון אַ וויץ
וואָס ער האָט אַליין דערציילט.

פּרץ האָט נישט גערעדט וועגן פּרישמאַנען, נישט קיין גוטס און
נישט קיין שלעכטס. די שנאה איז געווען אַן אַלטע, אַ כּראַנישע, און
אַלץ איז שוין געזאַגט געוואָרן...

ביי פּרישמאַנען אַבער איז עס געווען אַן אייביקע טעמע.
פּרץ איז געווען אויך אַ בריה צו מאַכן זיך שוּנאים. ער איז געווען
צו־שאַרף, צו־בייסיק און צו־אַפּן. איז אים אַבער איינער געווען צום
האַרצן, האָט ער געקענט זיין דער שענסטער פּריינט.

פּרץ האָט שווער איבערגעלעבט אַנטוישוּנגען.
די קלענסטע אַנטוישוּנג האָט אים געקאַסט געזונט און פּלעגט הרגע־
נען זיין שטימונג אויף טעג און אויף וואָכן.
ער איז געווען אַ היפש ביסל צעפּיעשטשעט, און צעפּיעשטשעטע
מענטשן טראַגן שווער אַריבער אַנטוישוּנגען.
ער האָט געוואָסט, אַז ער איז אַ זייער געראַטענער מענטש.

ד"ר א. מוקדוני

און ער האָט פאַרמאָגט אַ זייער קליינע דאָזע פון זעלבסט-קריטיק, ער איז געווען אַ היפש ביסל פאַרגלויבט אין זיך, ווי עס איז די טבע פון דערפאַלגרייכע און געראַטענע מענטשן. זיינע ליטעראַרישע ראַנגלענישן מיט זיך אַליין זענען אויך געווען אַ פּוּע-לייזאַ פון זיין איינגעגלויבטקייט אין זיך אַליין. ער איז געווען אַפט צו-קאַפּריז. ער איז געווען צו-אויטאָריטעטיש, צו-זיכער, און האָט קיין ספּקוּת נישט צוגעלאָזט צו זיך.

אַבער אַמאָל איז ער געווען עפעס קינדיש אומבאַהאַלפּן און קינ-דיש אַנטוישט. דעמאָלט איז ער געווען רירנד ווי איטלעכס אַנטוישט קינד, ווען עפעס גיט זיך אים נישט איין, ווען ער באַקומט נישט דאָס וואָס ער וויל אַזוי שטאַרק...

אַ ווייטאַגדיק אַרט אין זיין ווונדערלעכער קאַריערע איז געווען די דראַמע זיינע. ער האָט זיינע דראַמעס געטון און איבערגעשריבן און אי-בערגעמאַכט אַפילו נאָך דעם ווי זיי זענען שוין געווען געדרוקט. ער האָט קיינמאָל נישט פאַרשטאַנען, פאַרוואָס קען מען זיי נישט אויפפירן און פאַרוואָס קוואַפּעט זיך נישט קיינער אויף זיי. מיר פּלעגן אַפט שמועסן וועגן זיינע דראַמעס; ער פּלעגט רעדן ממש ווי אַ באַליידיקט קינד און ווי אַ דראַמאַטישער גאון, וואָס מען וויל נישט אַנערקענען.

ער פּלעגט מיט דער גרעסטער אויפּמערקזאַמקייט זיך צוהערן צו קאָנקרעטע אַנווייזונגען; ער פּלעגט דערנאָך ויצן נעכט און איבעראַר-בעטן די באַטרעפּנדיקע שטעלן. אַבער עס פּלעגט אַרויס דאָס זעלביקע. ער פּלעגט נישט קענען ענ-דערן דאָס, וואָס איז אַרויס ביי אים ספּאַנטאַן אויפן פּאַפּיר. די ענדע-רונגען פּלעגן זיין נישט-וועזנטלעכע. ער פּלעגט עס אַליין איינזען און פּלעגט עס מיט פאַרצווייפלונג אַפּלאָזן. ער האָט זיך נישט געקענט צופאַסן צו די אַנגענומענע דראַמאַטישע פאַרמען; ער האָט זיי עפעס נישט געקענט באַהערשן. די איינציקע דראַמע, וואָס האָט זיך פּולשטענדיק אים איינגעגעבן,

אין ווארשע און אין לאדזש

איז „די גאלדענע קייט“. ווען איך האב אים אמאל אנגעוויזן אויף דעם און געזאגט, אז אייגנטלעך באהערשט ער די אנגענומענע פארם פון דער דראמע, פון דער פולרענדיקער און נישט האלב-פאנטאזמישער דראמע, האט ער געטענהט, אז די דראמע נויטיקט זיך אין א באנייאונג פון איר פארם.

אויף מיין אנטווערעניש, אז זיינע דראמעס זענען האלב-פאנטאזמיש-מישע, האט ער מיך געפרעגט, צי עס זענען דא געדוקטע פאנטאזמיש-שע דראמעס; ער וואלט זיך וועלן באקענען מיט זיי.

מיר האט זיך איינגעגעבן צו געפינען עטלעכע פאנטאזמישע, און נאך דעם ווי ער האט זיך באקענט מיט זיי, האט ער דערקלערט, אז זיינע דראמעס זענען לחלוטין נישט קיין פאנטאזמישע.

— זיי זענען רעדנדיקע פאנטאזמישע — האב איך באמערקט — דער פאנטאזמישער עלעמענט איז דער פּרעוואלירענדיקער.

אויף דעם האט ער מסכים געווען מיט פרייד.

ווי אלע דראמאטורגן, וואס קענען זיך נישט דערשלאגן צו די אויפ-פירונגען פון זייערע דראמעס, האט אויך פריץ געפרוהט אויפפירן עטלעכע פון זיינע איינאקטערס מיט אמאטארן. ער האט עס געטון, ווי זיין שטייגער, מיט ברען, מיט „עלאן“. ער האט אויסגעזוכט למד-וואוישע טאלאנטן, וואס האבן זיך נישט געוואלט אנטפלעקן ביז ער האט זיי מגלה געווען. ער האט די דאזיקע אנטפלעקטע טאלאנטן דערקלערט מיט נאז-ווער באגייסטערונג פאר די נייע טעאטער-קינסטלער, וואס וועלן ברענגען די אמתע קינסטלערישע ישועה, דעם אמתן קינסטלערישן תיקון דעם יידישן טעאטער.

אויף איינער פון זיינע אנטדעקונגען, אויף מאדאם קראטקא, האט ער געלייגט גאר גרויסע האפענונגען. זי איז די פערזאנליכע פירונג פון דער פוילישער יידישער פרוי אין זיינע דראמען.

און די פויליש-יידישע פרוי, האט ער מיט טיפער איבערצייגונג געטענהט, איז דורכאויס טראגיש. איר טראגיות קומט פון איר באזונדערע סאציאלער לאגע; די פויליש-יידישע פרוי ווערט דערצויגן אויף דער פוילישער וועלטלעכער קולטור און ווערט געצוונגען חתונה צו האבן מיט א מאן, וואס איז דערצויגן געווארן אויף דער שטרענג רעליגיעז-יידיש-

ד"ר א. מוקדוני

שער קולטור. זי, די וועלטלעכסטע יידישע פרוי, מוז לעבן דווקא א שטרענג רעליגיעז לעבן מיט א מאן, וואס וועלטלעכקייט איז אים אבסאלוט פרעמד. פון דעם שטאמט דער טראגזום פון דער פויליש-יידישער פרוי. מאדאם קראטקא איז געווען דעמאלט די פרוי פון דעם סקולפטאר און מאלער קראטקא. זי איז געווען זייער צאָרט געבויט, זי איז געווען זייער דין, אזוי דין, אַז זי איז געווען אַביסל געבויגן פון דינקייט.

אויסגעזען האָט זי גאָר קינסטלעריש. זי האָט זיך געקליידט אַרייַ גינעל, די מאָדע איז איר נישט אָנגעגאַנגען, זי האָט געהאַט אירע אייִ גענע מאָדעס ספעציעל צוגעפאַסט צו איר פיגור. אָבער קיין שוישפּיִל לערין איז זי נישט געווען. איר האָבן פשוט געפעלט די עלעמענטאַרע אייגנשאַפטן פון אַ שוישפּילערין. אירע שטימ־מיטלען זענען געווען זייער ער אַרעמע, איר מימיק איז געווען אזוי „דין“, אַז מען האָט זי נישט גע־קענט באַמערקן אַפילו דורך אַ מיקראַסקאָפּ. אויף דער בינע איז איר מינאַטורישקייט געווען ממש פאַטאַל, זי פלעגט פשוט פאַרפאַלן ווערן אויף דער בינע, די בינע פלעגט איר איינשלינגען.

אָבער פּרץ האָט געזען אין איר ממש שוישפּילערישע נסים ונפלאות. ווען פּרץ האָט באַמערקט מיין סקעפטישע באַציונג צו אירע שוין שפּילערישע לייסטונגען, האָט ער ביטערלעך אַמאַל אַ זאָג געטון:
„אַ ליטוואַק וועט עס קיינמאַל נישט תּופּס זיין“.

עס איז געווען פּינלעך צו זען ווי דער גרויסער פּרץ פאַרטאַכלע־וועט זיין טייערע ענערגיע אומזיסט און אומנישט, אָבער נאָך פּינלעכער איז געווען צו זען ווי אומבאַהאַלפּן ער איז ווי אַ פּראַקטישער טעאַטראַל. ער האָט ממש נישט געוויסט דאָס עלעמענטאַרסטע אין דער רעזשי־קונסט.

פּרץ פלעגט סוף כל סוף איינזען זיינע טעותן. ער פלעגט זיך קיינ־מאַל נישט מודה זיין. ער פלעגט בלויז אריינפאַלן אין אַן אַפּאַטיע און פלעגט קיינמאַל מער נישט רעדן וועגן די אַביעקטן פון זיין נעכטיקער באַגייסטערונג.

אָבער צו זיין באַגייסטערט פאַר עפעס איז געווען נויטיק פאַר אים. פלעגט געוויינלעך קומען אַ פּרישע באַגייסטערונג פאַר עפעס און פלעגט פאַרטרייבן די אַפּאַטיע.

אין ווארשע און אין לאָדזש

און פרצעס אויגן פייערן ווידער מיט פרייד און מיט זיכערקייט, אַז דאָס מאָל קומט דאָס ריכטיקע, דאָס עכטע... און עס קומען פאַר באַראַטונגען מיט לויטער „באַרופענע“ מענטשן. פּרץ זיצט נישט אויף אַן אָרט, ער שפּאַנט אַרום נערווען פון באַגייסטע-רונג, ער צינדט אַנדערע, און אַפטימיסטיש איז ער, ער זעט ממש, ער טאַפּט-אַן ממש דעם דערפאַלג פון דער גייער אונטערנעמונג, און קלוג איז ער, און בליציק איז ער...

פּרץ איז ווונדערלעך ווען ער איז באַגייסטערט. פּרץ מיטן שטאַל-גרויען קאַפּ האָט געהאַט עפעס יינגלשעס אין זיך. אין זיין צופאַלן צו אַן ענין, אין זיין טומלדיקער באַגייסטערונג און אין זיין גרענעצלאָזן אַפטימיזם איז געווען דורכאויס יינגלשעס. פּרץ האָט געהאַט אַ גרויסן איינפלוס אויף די יונגע פּויליש-יידישע מאַלערס און סקולפּטאָרן. זיי זענען געוואָרן יידיש אין מאַלן און אין קלעפּן, ווי פּרץ אין שרייבן; זיי האָבן דערשפּירט פרצעס ליניע אין דער ליטעראַטור און זיי האָבן זי אַריבערגעטראָגן אין דער מאַלעריי און אין דער סקולפּטור.

פּאַטעטיש איז געווען די באַגייסטערונג פון דעם טויב-שטומען מאַ-לער מאַוריצי מינקאָווסקי פאַר פרצן. (ער איז אומגעקומען אין אן אוי-טאַמאַביל-אַקצידענט אין בוענאַס איירעס).

ער איז געווען אַבסאָלוט טויב און שטום, אָבער ער האָט פאַרשטאַ-נען פרצן בעסער ווי די רעדנדיקע און די הערנדיקע. ער איז געווען קליין-געוויקסיק, אָבער פעסט געבויט; ער האָט גע-האַט אַ טויב-שטומען פנים, אָבער די אויגן זיינע האָבן גערעדט און געהערט.

עס פּלעגט זיין ווונדערלעך צו זען ווי מינקאָווסקי דערציילט פרצן וועגן זיינע מאַלערישע פּלענער; דערביי פּלעגט ער פאַרויכערן, אַז זיי זענען פּרציאַניש, דורכאויס פּרציאַניש.

מ. מינקאָווסקי פּלעגט זיך אַפּט אַוועקלאָזן איבער דער פּראָווינץ אויס-צוזוכן און איינצוהאַנדלען יידישע זאַכן. ער פּלעגט אויפקויפּן שטערן-טיכלעך, זיידענע קליידער, וואָס אונדזערע עלטער-באַבעס האָבן גע-טראָגן, אַלטע רעליגיעזע חפּצים און אַלץ, אין וואָס ער האָט דערשפּירט

ד"ר א. מוקדוני

דעם עכטיידישן גוסט. ער האָט זיך אַרומגערינגלט מיט די דאָזיקע שטיקער פון יידישן גוסט און פלעגט מאַלן יידיש.

ער איז געווען אַ גרויסער בריה איינצהאַנדלען די דאָזיקע אַנטיקן; ער פלעגט זיי איינהאַנדלען פאַר אַ שיבוש.

ער פלעגט אונדז אַמאָל איבערגעבן זיינע סוחרישע מעטאָדן ביים איינהאַנדלען די אַנטיקן; ראשית כל פלעגט ער נישט אַרויסווייזן, אָז ער איז להוט זיי צו קויפן; פאַרקערט, ער פלעגט זיך קרימען, באַטראַכטן די זאַכן קריטיש און זיי אַ וואַרף טון — זיי געפעלן אים נישט, און אין האַרצן טוט זיך חושך ביי אים — ער שטאַרבט עס צו האַבן, אָבער ער ווייזט עס נישט אַרויס, ער גייט אַוועק, קומט צוריק, אַזוי דריי־פיר מאַל, ביז מען פאַרקויפט עס אים פאַר אַ שיבוש.

ער פלעגט אונדז איבערגעבן אויף זיין שטום־לשון זייער בילדלעך ווי ער באַקומט־אַרויס פון יידישע באַבעס און עלטער־באַבעס אין טיף־פוילן די אלע אַנטיקן.

אַמאָל האָט ער מיך פאַרשלעפט אין זיין סטודיע און האָט מיר גע־וויזן אַ בילד מיטן נאָמען „אַסתר“. דער מאַדעל איז געווען די צאַרטע, דינע מאַדאַם קראַטקא. פאַרשטייט זיך, אויפן בילד איז זי אַרויס אַ היפש ביסל שענער און מאַיעסטעטישער ווי זי איז געווען. „אַסתר“ איז געווען אַנגעטון אין אַלטן „יידישן“ זיידנס, אַרום איר זענען געווען כסדר פאַר־שידענע שטיקער פון יידישן זיידנס, און עס האָט זיך באַקומען עפעס געדיכט יידישעס, וואָס בלענדט ממש מיט זיין פאַרביקייט.

מינקאָוסקי איז געשטאַנען אַ טריזמפירנדיקער לעבן זיין בילד און האָט מיר כסדר אויפגעקוזאַם געמאַכט אויף די ווונדערלעכע עכט־יידישע פאַרבן.

פּרץ פלעגט אַמאָל קויפן אַ בילד, וואָס פלעגט אים באַזונדערס גע־פעלן. די מאַלערס זענען געווען גליקלעך ווען פּרץ האָט געוואַלט האַבן זייערס אַ בילד. זיי האַבן, פאַרשטייט זיך, נישט געוואַלט נעמען קיין געלט ביי פּרצן, אָבער עס האָט נישט געהאַלפן, זיי האַבן געמוזט נעמען אַ געוויסע סומע פאַר זייערע בילדער.

פּרצן איז אַמאָל גאַר שטאַרק געפעלן געוואָרן מינקאָוסקיס אַ בילד; עס איז געווען אַ זייער פאַטעטיש בילד — אַ יידיש מיידעלע מיט שוואַר־

אין ווארשע און אין לאדזש

צע, לעבעדיקע אייגעלעך, איז געשטאנען לעבן אַ קויש מיט עפל גרייט צו מאַכן געשעפט. געשטאנען איז זי ווי אַ סוחרטע, ווי אַ שפייזערין פון אַ פאַמיליע. ערנסט איז געשטאנען דאָס קינד; זי איז געשטאנען מיט די הענטלעך אין די „באַקעס“ בראָו און טיכטיק.

אַבער אין די שוואַרצע אייגעלעך איז געווען אַ טיפער טרויער, און דער טרויער האָט אייך דערציילט אַ טרויעריקע געשיכטע — דער טאַטע איז געשטאַרבן, די מאַמע איז קראַנק, דאָס ברודערל איז אין חדר, און זי, דאָס ניין-יעריקע קינד, איז די עקרת-הבית...

לאַנג איז געהאַנגען דאָס בילד ביי פּרצן אין אַרבעטס-צימער; עס איז געהאַנגען ריכטיק אַנטקעגן אים ווען ער פּלעגט זיצן ביי זיין שרייב-טיש.

אַן ערך צוויי יאָר איז געהאַנגען דאָס בילד. דאָס איז געווען די לענגסטע צייט וואָס אַ בילד איז געהאַנגען אין זיין נישט גרויסן אַר-בעטס-צימער און פאַרנומען אַ שטיק פון דער וואַנט.

פּרץ פּלעגט „אויפּעסן“ בילדער, ער פּלעגט זיי קאַנסומירן און פּלעגט זוכן נייע בילדער.

דאָס דאָזיקע בילד איז אַוועק צוריק צו מינקאַווסקין, און מינקאַווס-קי האָט מיט שטאַליך מיר דערציילט, אַז דאָס בילד איז געהאַנגען ביים „וואַנצעוואַטן“, ד"ה אויף זיין שטום-לשון, ביי פּרצן. ער האָט עס נישט געוואָלט צוריקנעמען, אַבער דער „וואַנצעוואַטער“ איז באַשטאַנען, ער האָט גאַרנישט געקענט מאַכן. איצט האָט ער עס פאַרקויפט פאַר אַזאַ פאַק מיט געלט...

קראַטקא, דער סקולפּטאָר, האָט געמאַלן די שער-בלעטער צו די זאַמליכער „ידיש“, וואָס פּרץ האָט אַרויסגעגעבן. די שער-בלעטער זענען געווען אין יידישן סטיל און מיט גאַלד-פאַרב, די באַליבטע יידי-שע פאַרב.

III

צווישן די שטענדיקע „פרומע“ איינגייער אין פּרצעס הויז זענען געווען אַ. ווייטער, ווען נאָר ער פּלעגט זיין אין וואַרשע, אַלטער קאַצינע און י. י. טרונק מיט זיין פרוי.

אלטער קאציזנע איז ביי פרצעס לעבן קיין שרייבער נאך נישט געווען. די פריינטשאפט צווישן פרצן און אלטער קאציזנען איז געבוירן און אויסגעוואקסן געווארן אויפן באַדן פון פאָטאָגראַפיע.

פרץ האָט געהאַט אַ גאַר גרויסע שוואַכקייט צו פאָטאָגראַפירן זיך, ממש אַן אַקטיאַרישע שוואַכקייט. אים איז גאַרנישט מיאוס געוואָרן צו פאָטאָגראַפירן זיך. און אלטער קאציזנע האָט געקענט באַפרידיקן די דאָ-זיקע אומשולדיקע שוואַכקייט, אָדער תאווה. ער איז געווען אַ קינסטלער-פאָטאָגראַף, און פרצן האָט ער מיט אַ באַזונדער ליבע און מיט אַ גאַר באַזונדערער אויפמערקזאַמקייט פאָטאָגראַפירט.

פרץ האָט פון אַלץ געמאַכט אַ באַוועגונג, און די פריינט זיינע זענען ווילנדיק-נישט-ווילנדיק אויך אַריינגעצויגן געוואָרן — מיר אַלע האָבן זיך געמוזט פאָטאָגראַפירן ביי אלטער קאציזנען, און מיט דער צייט האָבן אונדזערע אַלעמענס בילדער באַשיינט די ווענט פון „הזמיר“.

איך האָב קיינמאַל נישט געהערט פרצן ריינדנדיק וועגן אלטער קאציזנען ווי אַ שרייבער. איך בין חושד, אַז פרץ האָט יאָ געוואוסט און אַפילו געלייענט אלטער קאציזנעס מאַנוסקריפֿטן, אָבער ער האָט זיי אַפנים געהאַלטן פאַר נישט גענוג רייף און האָט אים געראטן נישט אײלן זיך אַרויסצוקומען מיט זיי פאַר דער וועלט.

אלטער קאציזנע איז געווען דער אמתער חסיד פרצעס, ער פלעגט ממש שלינגען פרצעס ווערטער. פרצעס וואָרט איז געווען אַ געבאַט, אַן אַנטפלעקונג פאַר אים.

אָבער גאַר רירנדיק איז געווען די פריינטשאפט צווישן פרצן און א. ווייטער.

פרץ האָט שטאַרק ליב באַקומען אַט דעם שווייגנדיקן א. ווייטער. א. ווייטער, פון זיין זייט, האָט פשוט פאַרגעטערט פרצן; פרץ איז פאַר אים געווען דער ווונדערלעכער מוסטער פון אַ נייעם יידן, פון אַן אמתן יידן, פון אַ יידן, אין וועלכן אי דאָס אַלטע און אי דאָס נייע האָבן זיך אַרמאַניש צוזאַמענגעגאַסן. ער איז פאַר אים געווען דער אמתער סינטעז, וואָס ער האָט אַזוי ליידנשאַפטלעך געזוכט.

זיין באַגייסטערונג פאַר פרצן ווי אַ פערזענלעכקייט איז אַריבער-געטראָגן געוואָרן אויף פרצן דעם קינסטלער. זיין באַגייסטערונג פאַר

אין ווארשע און אין לאדזש

פרצן ווי א קינסטלער איז געווען אזוי גרויס, אז זיין ביז גאָר שאַרפער קריטישער חוש און זיין ראַפּינירטער געשמאַק זענען בנוגע פּרצן אין גאַנצן אַטראַפּירט געוואָרן.

איך וויל איבערדערציילן אַ פּאַקט וואָס איך האָב שוין מיט יאָרן צוריק דערציילט אין מיינע „זכּרונות פון אַ טעאַטער-קריטיקער“.

ווען מיר האָבן אַרגאַניזירט די באַוווּסטע טעאַטער-געזעלשאַפט אין וואַרשע (אַגב איז עס אַ טעות אין די ענציקלאָפּעדיעס און אין אַנדערע אַרבעטן, אַז פּרץ האָט אַרגאַניזירט די טעאַטער-געזעלשאַפט און האָט אַנגעפירט מיט איר. געשאַפן די טעאַטער-געזעלשאַפט האָט א. ווייטער און מיינ ווייניקייט). איז א. ווייטער באַשטאַנען דערויף, אַז מען זאָל פּרצן נישט אויסנוצן פאַר רוטינע, וואָכעדיקע אַרבעטן. אָבער איינמאַל האָט ער מסכים געווען, אַז מען זאָל צוצייען פּרצן צו אַ באַשטימטער אַרבעט, און האָט גענומען אויף זיך דורכצורערן זיך מיט פּרצן דורכן טעלעפּאָן וועגן דעם. און היות דער ענין איז געווען אַ דרינגדיקער, האָב איך אָפּגעזוכט ווייטערן כּדי אויסצוגעפינען דעם רעזולטאַט פון זיין שמועס מיט פּרצן.

אויף מיינ פּראָגע צי האָט ער גערעדט מיט פּרצן? האָט ער גע-ענטפּערט מיט אַראַפּגעלאָזטע אויגן:

— ניין, איך האָב נישט געקענט, איך קען נישט שלעפּן פּרצעס אוי-ער צו דעם טעלעפּאָן-טרייבל. איך קען עס נישט ממש פיזיש. זאָל אַן אַנדערער זיך דורכרעדן מיט פּרצן. איך קען עס נישט.

צווישן פּרצן און ווייטערן פּלעגט כּסדר פּאַרקומען אַ שטילער גע-ראַנגל. פּרץ האָט געוואַלט ווי עס איז העלפּן ווייטערן מאַטעריעליש; ער האָט עס געטון מיט פּאַרשידענע פּאַרשלייערטע המצאות, קענענדיק ווי-טערס שטאַלץ; אָבער ווייטער איז געווען זייער שאַרף-פּיליק און פּלעגט באַלד אויפּדעקן די פּאַרשווערונג.

פּרץ האָט געקענט זיין אַן איבערגעגעבענער פּריינט, אַ פּריינט, וואָס נעמט נאָענט צום האַרצן אַ פּריינטס נויט.

אין געלט-ענינים האָט פּרץ פּאַרמאַגט די ברייטקייט פון אַ פּריינץ און די לייכטקייט פון אַ קינד.

דאָס האָבן געוואָסט מאַדאַם פּרץ און יעקב דינעזאָן, און זיי האָבן

אזוי מאַנעוורירט, אַז ער זאָל נישט האָבן קיין שליטה איבער גרעסערע סומעס געלט.

**

ווען איך בין געקומען קיין וואַרשע איז מנחם באַרישאַ, אָדער מנחם, ווי מען האָט אים גערופן, געווען פרצעס ליבלינג. פּרץ האָט געלייגט גאָר גרויסע האַפענונגען אויף מנחמען ווי אַ דיכטער. אָבער פּרץ איז געווען אַן אומגעדולדיקער מענטש. ער האָט נישט געקענט לאַנג וואַרטן אויף דער רעאַליזירונג פון זיינע האַפענונגען. ער האָט געוואָלט זיי זאָלן באַלד מקוים ווערן.

זיינע האַפענונגען, וואָס ער האָט געלייגט אויף מנחמען, זענען דווקא יאַ מקוים געוואָרן, אָבער אַ סך שפּעטער, נאָך פרצעס טויט. צו פרצעס שבת דאַרף געזאָגט ווערן אַז ער האָט קיינמאָל נישט געוואָלט אָנפּליאָדען פרצלעך, נאַכמאַכערס. יעדער נייער טאַלאַנט וואָס איז געקומען מיט עפעס אייגנס, מיט עפעס זיינס, איז אים געווען ליב און טייער.

פּרץ האָט געקענט בוכשטעבלעך אַלע שרייבער, פון דעם קלענסטן ביז דעם גרעסטן. ער האָט אָפּילו געלייענט און געווסט יעדנס שרייבער-רישע חסרונות.

ער האָט זיך ווייניק אינטערעסירט מיט שרייבער ווי אַ מענטש, אָבער ער האָט געזוכט פונדעסטוועגן צו האָבן אַרום זיך שרייבער וואָס זענען אויך מענטשן.

ער האָט אָפּט מקרב געווען שרייבער וואָס האָבן, ווי מענטשן, נישט פאַרדינט זיין אויפּמערקזאַמקייט. האָט אים ווער אָבער אַנטוישט ווי אַ שרייבער, האָט ער אים דערווייטערט פון זיך.

פּרץ פּלעגט אַלץ לייענען מיט דער גרעסטער אויפּמערקזאַמקייט. ער האָט אָפּילו געלייענט ייִדישע צייטונגען מיט אַ בלייפּעדער; ער פּלעגט אונטערשרייבן יעדן געלונגענעם אויסדרוק, איטלעכס ניי אָדער אַלט וואָרט. וואָס איז געווען פאַר אים ניי, אָבער דער עיקרשט האָט ער אונטערגעשטראַכן די נישט-געראַטענע, די נישט-געלונגענע און די נישט-גראַמאַטיקאַלישע זאַצן.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

און ער האָט קיינמאָל נישט פאַרגעסן ביי אַ באַגעגעניש מיט אַ שריי-
בער צו זאָגן אים וועגן דאָס גוטע און וועגן דאָס שלעכטע וואָס ער האָט
באַמערקט לייענענדיק עפעס זיינס.

און שרייבער האָבן עס געוואָסן; זיי האָבן געוואָסן, אַז עס איז דאָ
אַן אויג, וואָס גיט אַכטונג, אַז עס איז דאָ אַן אויג, וואָס זעט.
שרייבן פלעגט פּרץ אין די אַוונטן ביז שפעט אין דער נאַכט אַריין
און אָפט גאַנץ פּרי, איידער ער איז אַוועק אין דער גמינע.

אַ סך צייט פלעגן ביי אים פאַרנעמען די איבעראַרבעטונגען פון
שוין לאַנג געדרוקטע ווערק זיינע, דערהויפּט זיינע דראַמעס. ער האָט
זיך עפעס מיט זיי קיין עצה נישט געקענט געבן.

פּרצעס הויז איז געווען דאָס איינציקע הויז אין וואַרשע, וואָס איז
געווען אָפּן פאַר שרייבער. עס איז געווען אַ הויז, וווּ יעדער שרייבער
האָט געקענט אַריינקומען און זיך פילן אי היימיש און אי אַביסל
אויף דער וואַך. וואַרום פּונקט ווי פּרץ האָט געקענט זיין אויסערסט
פּריינטלעך, פּונקט אַזוי האָט ער געקענט זיין קאַלט, פּרעמד און אָפט
אַפילו בייז.

קיין אַנדער שרייבער האָט נישט געהאַט קיין אָפּן הויז אין וואַרשע.
ה. ד. נאָמבערג און אַ. רייזען האָבן געלעבט ווי בחורים אין אַ האַטעל,
אַדער אין אַ צימער ערגעץ, און איר פלעגט ביידן נישט געפינען אין
דער היים.

ש. אַש האָט זיך געטראָגן ווי אַ שטורם איבער די הויפטשטעט
פּון אייראָפּע.

ה. ד. נאָמבערג איז געווען אַ זייער גוטער קאַלעגע, אָבער אָפּגעבן
זיך מיט אַ שרייבער, האָט ער קיין געדולד נישט געהאַט.
א. רייזען האָט אַלע מאָל געקענט זיין אַ פּריינט, אָבער ער האָט קיין
הויז נישט געהאַט.

דוד פּרישמאַן האָט שוין יאָ געפירט אַ באַלעבאַטיש לעבן, ער האָט
געהאַט אַ הויז, אָבער היימיש האָבן זיך געפילט אין זיין הויז בלויז העב-
רעער. ער איז געווען דורכאויס אַ העברעישער שרייבער, נישט קוקנדיק
אויף דעם וואָס ער האָט געשריבן פיל אין יידיש. ער האָט געלעבט מיט
דער העברעישער ליטעראַטור און האָט זיך אין איר אויסגעלעבט.

ד"ר א. מוקדוני

ג. סאָקאַלאָאָוס הויז איז געווען אַ פּויליש הויז. עס איז געווען אַ האַלב-אַסימילירט הויז. די פרוי, די טעכטער און די זין האָבן אין גאַנצן פאַרפּוילישט דאָס הויז. אַגב, איז סאָקאַלאָאָו סתם נישט געווען קיין צו-געלאָזענער מענטש בכלל און בפרט צו שרייבער. און אַזוי אַרום האָט זיך דאָס גאַנצע ליטעראַרישע וועלטל קאַנ-צענטרירט אַרום פּרצעס הויז.

אַ חוץ שרייבער זענען געווען איינגייער ביי פּרצן מענטשן פון דער יידיש-ראַדיקאַלער באַוועגונג, דערהויפּט פון „בונד“.

פּרץ איז נישט געווען קיין בונדיסט, ער איז בכלל נישט געווען קיין פאַרטיי-מענטש; אָבער צום „בונד“ האָט ער געהאַט אַ וואַרעם געפיל. ער האָט שטאַרק ליב געהאַט דעם בונדישן פירער גראַסער, אַ געראַטענער זון פון אין גאַנצן אַסימילירטע עלטערן, וואָס האָט זיך צוריקגעקערט צו יידן, און צו די סאַמע געדריקטע יידן — צו די יידישע אַרבעטער.

אַגב איז גראַסער געווען אַ פּוילישער ייד און ער איז פּרצן געווען נענטער ווי די יידיש-רוסישע פירער פון „בונד“.

פּרץ איז געווען אַ פּוילישער ייד, דורכאויס אַ פּוילישער ייד, און דער פּוילישער ייד איז אים געווען נענטער און פאַרשטענדלעכער. די פירער פון די ראַדיקאַלע פאַרטייען פלעגן קומען צו פּרצן נישט אָפּן; פּרצעס הויז איז געווען שוין לאַנג אונטער חשד ביי דער רוסישער אַכראַנקע און זי האָט געהאַלטן אַן אויג אויף דעם הויז און אויף די מענטשן וואָס קומען אַריין.

זיי פלעגן קומען קאָנספּיראַטיוו, עפעס בין-השמשות, שפעט אין אַוונט. אָבער שוין ביי פּרצן אין הויז פלעגן זיי זיך דערפילן היימיש, אַראַפּוואַרפן פון זיך די קאָנספּיראַציע און זיין געסט ווי אַלע.

**

שבת איז די גמינע געשלאָסן, און פּרץ האָט געהאַט זיין פּרייען טאַג, זיין רו-טאַג.

שבת, דערהויפּט זומער, פלעגט מען זען פּרצן שפּאַצירנדיק אין זאַקסישן גאַרטן.

פּרצעס אַריגינעלע און ביז גאַר קענטיקע געשטאַלט, שטענדיק אין

אין ווארשע און אין לאדזש

זיין גרינלעכער פעלערינע און אין זיין גרינלעכן קאפעליוש, האָט געהערט צו די מערקווירדיקייטן פון וואַרשע.

ווען ער פלעגט שפאצירן שבת אין זאָקסישן גאַרטן פלעגן סיי יידן און סיי קריסטן שטיל זאָגן איינע די אנדערע: — אַט גייט פּרץ. פּרץ אין דער גרינלעכער פעלערינע, אין גרינלעכן קאפעליוש און מיט זיינע שטאַרקע וואַנצעס האָט אויסגעזען ווי אַ פּוילישער שליאַכטשיץ. איר האָט אים נישט געקענט פאַרבייגיין און אים נישט באַמערקן; אַ געשטאַלט, ווי אויסגעגאַסן פון בראַנדז, האָט זיך באַוועגט אין די אַליי-ען פון גאַרטן. אַלץ איז געווען האַרמאָניש אין דער דאָזיקער געשטאַלט, אַלץ איז געווען אַריגינעל און עפעס מעכטיקס איז געווען אין איר. אָפט פלעגט ער באַגעגענען פּריינט און אַ גאַנצע גרופע האָט זיך באַוועגט מיט אים אין מיטן. פּרץ איז געווען דער ראש המדברים; ער איז געווען דער געשמאַקער שמועסער, אַמאָל עלעגאַנט לייכט, אַמאָל שטיפע-ריש-הומאָריסטיש און אַמאָל ערנסט.

געוויינטלעך פלעגט אויף אַ באַשטימטער דיסטאַנץ אים נאַכגיין אַן עולם נייגעריקע צו כאַפן אַ וואַרט פון פּרצן און פון די שרייבער וואָס רייגלען אים אַרום.

פּרץ איז געווען אַ זייער גוטער מענטשן-קענער. ער פלעגט מיט יעדן אַנשלאַגן דעם ריכטיקן טאָן. ער פלעגט אָנהויבן לייכט, גוט-ברור-דעריש, אָפט מיט אַ הלצהלע, וואָס האָט רעפלעקטירט אויף יענעמס אַ באַזונדערע אייגנשאַפט. ער האָט געהאַט אַ מערקווירדיקן זכרון, ער האָט געדענקט אַלע ביזארע אייגנשאַפטן, אַדער אייגנאַרטיקייטן, פון אלע זיי-נע פּריינט און באַקאַנטע.

פּרץ איז געווען די סאַמע קענטיקע פיגור צווישן די יידישע שריי-בער אין וואַרשע. און פלעגט זיך אַראַפּלאַזן אין וואַרשע אן אויסלענדי-שער זשורנאַליסט פלעגט ער נישט דורכלאָזן פּרצן; מען פלעגט אַזאַ איינעם אַפנים זאָגן, אַז זיין פאַרשטעלונג וועגן וואַרשע וועט נישט זיין קיין פולע ווען ער וועט נישט זען דעם „פאַן פּרץ“, דעם יידישן שרייבער. די פּוילישע צייטונגען פלעגן פון צייט צו צייט געבן פּרצעס אַ בילד, און אַלע מאָל אין זיין פעלערינע און פּוילישן קאפעליושל.

דאָס האָט אָבער נישט געשטערט דער פּוילישער פּרעסע צו באַפאַלן

ד"ר א. מוקדוני

פרצן פון צייט צו צייט אויף דעם געמיינסטן אופן; ער האָט דאָן געהייסן; פּרץ „דער זשאַרגאַנישער שרייבער“.

נישט קוקנדיק אויף זיין שוואַכקייט צו פּאַטאָגראַפירן זיך אָפּט איז פּרץ נישט געווען קיין מענטש פון פּאָזע. זיין באַנעמונג, זיין קליידונג און זיין שטאַלצע האַלטונג זענען געווען נאַטירלעך.

ער האָט נישט נויטיק געהאַט זיך אַנצושטרענגען צו זיין עמעצער אַנדערש; ער אַליין איז געווען גענוג אַריגינעל און גענוג פאַרביקע פּער-זענלעכקייט.

פּאָזע וואַלט אויף קיין פּאַל נישט אַזוי אימפּאַנירט; פּאָזע וואַלט, אַגב, קיינעם נישט געקענט לאַנג אָפּמאַרן; פּאָזע מוז זיך סוף כל סוף אַרויסגעבן.

פּרץ איז געווען אַ האַרמאָנישע פּערזענלעכקייט.

ער איז געווען אַ שטאַלצער מענטש און אַ שטאַלצער ייד; זיין שטאַלץ פּלעגט אים אָפּט אַליין ברענגען שאַדן און פּלעגט אָפּט שאַדן זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט.

ער האָט זעלטן דערפּירט אַ געזעלשאַפטלעכע אַדער קולטורעלע אר-בעט ביזן סוף; ער איז געווען ווייניק בויגיק, און פּשרות זענען אים געווען אַבסאָלוט פּרעמד. דאָס ביסל פּשרהדיקייט, וואָס יעדער מענטש פאַרמאָגט, האָט ער פאַרווענדט אויף זיין פּאַמיליע-לעבן, אויף יענער זייט פון זיין פּאַמיליע-לעבן איז ער געווען אומקאָמפּראַמיסלעך.

זיין אומקאָמפּראַמיסלעכקייט פּלעגט איבערגיין אָפּט אין אומנויטי-קער דעמאָנסטראַציע. ער האָט ליב געהאַט צו דעמאָנסטרירן זיין אומ-קאָמפּראַמיסלעכקייט.

ער פּלעגט אָפּט מקריב זיין עפעס קאָנקרעטס צוליב אַ דעמאָנסט-ראַציע. ווען ער האָט געהאַט פאַר זיך צוויי ברירות, אַ פּאַזיטיווע דער-גרייכונג, וואָס פּאָדערט אַ שטיקעלע פּשרה, און אַ דעמאָנסטראַציע, וואָס איז בפּירוש שעדלעך פאַר דער אונטערנעמונג גופּא, האָט ער בע-סער אויסגעקליבן די קנאליקע, פייער-ווערקישע דעמאָנסטראַציע.

און האָט זיך אים איינגעגעבן אַ דעמאָנסטראַציע, איז ער געווען גליקלעך ווי אַ יינגל אַ שטיפּער, וואָס האָט אָפּגעטון אַ געלונגענע שקאַצריי.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

ער פלעגט אָפּט נישט פאַרשטיין די קאַלטע רעאַקציע מצד זיינע פריינט אויף זיינע דעמאָנסטראַציעס.

זיין תּאוּוה צו דעמאָנסטראַציעס און זיין איגנאַרירונג פון דער רע-אַלער סיטואַציע, אָדער די רעאַלע פאַרהעלטענישן, האָבן אים בפירוש געשטערט אין אַלע זיינע עפנטלעכע טעטיקייטן. ער וואָלט געקענט גאַר-נישט דער ערך מער אויפטון פאַר דער ייִדישער ליטעראַטור און קולטור, ווען ער וואָלט געקענט גובר זיין זיין יצר-הרע צו דעמאָנסטראַציעס. אין וואַרשע פלעגט מען אין ייִדיש-געזעלשאַפטלעכע קרייזן פשוט מורא האָבן פאַר אים, אָבער מען פלעגט אים אומעטום איינלאַדן. ער פלעגט באַשיינען יעדע פאַרזאַמלונג, ער פלעגט עפעס אריינברענגען אַ יום טוב.

אין וואַרשע האָט ער געהאַט אַ ספעציעלן בינטל פון זיינע קרבנות: דאָס זענען געווען ייִדישע כלל-טוער, באַלעבאַטישע מענטשן, נישט קיין שאַרפע און נישט קיין פאַרביקע ייִדישע מענטשן, אָבער געטרייע און איבערגעגעבענע טוער. פּרץ האָט אָבער נישט סובל געווען אַט די דאָ-זיקע כלל-טוערישע קליאַטשעס, וואָס שלעפּן דעם ייִדישן געזעלשאַפט-לעכן וואַגן אָן פאַראַד און אָן גלעקלעך.

זיינע דעמאָנסטראַציעס האָבן נישט געשלעפּט נאָך זיך פיינטשאַפט צו די מענטשן, וועלכע זענען געווען די גורמים פון דער דעמאָנסטראַ-ציע און קעגן וועלכע די דעמאָנסטראַציע איז געמאַכט געוואָרן, ניין, די הנאה פון דער דעמאָנסטראַציע איז ביי אים געווען אַזוי גרויס, אַז אָנ-שטאַט שנאה צו די גורמים פון דער דעמאָנסטראַציע האָט ער געפילט עפעס אַזוינס ווי אַ דאַנקבאַרקייט צו זיי...

איך האָב עס ביי אַ היפש ביסל פאַלן גענוי פעסטגעשטעלט, אַפילו ווייטער האָט געמוזט צוגעבן, אַז די דאָזיקע באַאַבאַכטונג איז אַ ריכטיקע.

**

פּרץ איז בפירוש נישט געווען קיין נוח לבריות, ער האָט אָבער בכלל ליב געהאַט מענטשן, און איך קען נישט נאָך איינעם, וואָס זאָל האָבן אַזעלכע געטרייע און איבערגעגעבענע פריינט ווי ער האָט געהאַט. פּרץ האָט קיין ציניש וואַרט נישט אַרויסגעלאָזט פון זיין מויל; איך

האָב קיינמאַל נישט באַמערקט ביי אים קיין צינישע באַציונג צו מענטשן און צו אידיען.

איך האָב אָפילו נישט באַמערקט ביי אים קיין סקעפטיציזם. יא, אַנטווישונגען, ווי שוין געזאָגט, האָט ער זייער שווער איבער-געלעבט; זיי האָבן אַרויסגערופן ביי אים אַפאַטיע, אַפט אָפילו מרה-שחורה, אָבער קיינמאַל נישט קיין סקעפטיציזם.

און דערביי האָט ער קיינמאַל נישט געמאַכט קיין פרום פנים און האָט קיינמאַל נישט געקלאָגט אויף גלות השכינה.

ער איז געווען אַן אָפטימיסטישע, אַ קעמפערישע און אַ זוכנדיקע נאַטור; ער האָט אייביק צו עפעס געשטרעבט, כסדר עפעס געזוכט און כסדר עפעס אָדער פאַר עפעס געקעמפט.

און זיינע קעמפערישע מעטאָדן זענען געווען נישט די אַנגענומענע און די שאַבלאָנע; ער האָט געקעמפט מיט שאַרפע ווערטער, מיט עפיג-ראַמען, מיט קורצע קאַלאַמבורן און מיט פינטעלעך, און כסדר איז זיין קאַמף געווען אָפן, קיינמאַל נישט הינטער יענעמס פלייצע.

איך האָב קיינמאַל נישט געהערט פון אים קיין צוויידייטיקן וויין, אַ צוויידייטיק ווערטל.

און דערביי איז ער נישט געווען קיין „וצדקתך“, קיין אויגן-גלאַ-צער, קיין מוסר-זאָגער און קיין מאַראַל-פרעדיקער.

די דאָזיקע מענטשלעכע שוואַכקייטן האָבן לחלוטין קיין שליטה נישט געהאַט אויף אים; ער האָט זיי נישט באַקעמפט, ער האָט קיין גע-ראַנגל מיט זיך אליין צוליב זיי נישט געפירט. אַזאַ מענטש איז ער געווען. ער איז נישט געווען קיין פאַרביסענער, קיין נוקם ונטור; ער איז אַלע מאל געווען גרייט צו מאַכן שלום מיט זיינע געשוואַרענע קעגנער און שונאים, סיידן זיי זענען, לויט זיין מיינונג, קיין מענטשן נישט גע-ווען און זענען נישט ווערט געווען זיין פריינטשאַפט.

צווישן אים און שלום עליכמען, למשל, איז נישט געווען קיין גאַר גרויסע פריינטשאַפט. פּרץ האָט געהאַט ליטעראַרישע טענות און תביעות צו שלום עליכמען; לויט זיין מיינונג האָט שלום עליכם זיך צוגעפאַסט צו דעם געשמאַק, אָדער צו די סוחרישע אינטערעסן פון די צייטונגס-אַרויסגעבער; ער האָט געהאַלטן, אַן שלום עליכמס ראַמאַנען אין די ציי-

אין וואַרשע און אין לאַדזש

טונגען זענען צו לייכט, זיינע פעליעטאַנען צו וואַסערדיק, הכלל, ער האָט געהאַט זיינע טענות, אָדער זיינע מיינונגען, וועגן באַשטימטע שלום עליכמס ווערק.

עס האָבן, אַגב, נאָך געטליעט ביי פּרצן אַלטע תּרעומות אויף שלום עליכמען פון די צייטן ווען שלום עליכמס האָט אַרויסגעגעבן זיין „פּאַלק-ביבליאָטעק“. און ווי אַ רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער האָט ער געמאַכט ענדערונגען אין זיין „מאַניש“.

אַבער די, וועלכע האָבן ליב צו וואַרעמען זיך ביי דעם פּיער פון מחלוקות, האָבן צעבלאַזן דאָס טליענדיקע פּיערל פון אַ שטילער און לחלוטין נישט קיין ביזער פּיינטשאַפט. די דאָזיקע פּיינטשאַפט איז גע-וואָרן ביטערער ביי בייידע צדדים. עס איז געווען נישט קיין געוונטע און נישט קיין ווירדיקע פּיינטשאַפט אָדער ברוגז, און שולדיק אין דעם זענען בפּירוש געווען די אייביקע פּליאַטקע-מאַכערס.

פּרץ האָט נישט געוואָסט, אַז דאָ אַרבעטן די אייביקע פּליאַטקע-מאַכערס און ער פּלעגט טענהן:

— פּאַרוואָס טאָר איך נישט האָבן קיין מיינונג, מיין קריטישע מיינונג, וועגן געוויסע ווערק שלום עליכמס? ער האָט דאָך אַ קריטישע מיינונג וועגן מיינע ווערק אויך!

אַבער ווען שלום עליכמס איז געקומען קיין וואַרשע, האָט פּרץ איינגעאַרדנט פאַר אים אַ קבלת פנים אין „הזמיר“ און האָט געהאַלטן די גלענצנדיקסטע רעדע, וואָס איך האָב ווען עס איז אַמאָל געהערט וועגן שלום עליכמען ווי אַ שריפטשטעלער. עס איז געווען אַ וואַרעמע, אַ קאַלעגיאַלע און באַגייסטערטע רעדע.

שלום עליכמס איז געבליבן קאַלט און פּרעמדלעך צו פּרצן, און עס איז צו קיין אמתן שלום נישט געקומען.

ריינדיק איז געווען פּרצעס אַכטונג און ליבע צום זיידן מענדעלע, ווען מענדעלע איז געווען אין וואַרשע איז פּרץ ממש נישט אָפּגעטרעטן פון אים; ער האָט כּסדר געקוקט דעם זקן אין די אויגן מיט אמתער באַגייסטערונג.

און מענדעלע איז דאָך געווען ממש דער היפּוך פון פּרצן, סיי לויט זיין טעמפּעראַמענט און סיי לויט זיין ליטעראַרישן דרך.

ער האָט מיר אַמאָל געזאָגט: „איינער איך זען זיך שרייבן, לייען איך דורך עטלעכע זייטלעך מענדעלע און איך ווער אַריינגעפירט אין די סאַמע געדיכטענישן פון ייִדישן לשון. איך מאַך אים נישט נאָך, אָבער איך זאָפּ איין און זעטיק זיך אָן מיט דער שפּע פון זיין ייִדיש. איך נוק־אויס די דאָזיקע שפּע אויף מיין שטייגער“.

פון ה. ד. נאָמבערגן האָב איך געהערט דאָס נעמלעכע.

פּרץ האָט געהאַט אַ פעסטע און אַ קלאַרע ייִדיש־קינסטלערישע פּיִ-לאָזאַפּיע. זי האָט אַרומגענומען די פּראָגן פון פּאַרעם און אויך פון אינהאַלט.

אָבער איר האָט קיינמאָל אים נישט געהערט פּרעדיקן זיין פּילאָ-זאַפּיע, אָדער פּאָדערן פון אַנדערע, זיי זאָלן גיין אין זיין וועג.

ער האָט אַפּנים געהאַלטן, אַז ער האָט זיין קינסטלערישן דרך, אַנ-דערע שרייבער דאַרפן האָבן זייער דרך.

ער איז געווען דער ייִדישסטער שריפטשטעלער, אָבער אין דער זעלביקער צייט האָט ער געטון און עקספּערימענטירט מיט אַלע נייע פּאַרמען אין אַנדערע ליטעראַטורן, דערהויפּט אין דער פּוילישער און דער דייטשישער ליטעראַטור.

נישט אַלע עקספּערימענטן האָבן זיך איינגעגעבן. נישט איינגעגעבן האָט זיך דער עיקרשט דאָס עקספּערימענטירן מיט נייע פּאַרמען אין די דראַמעס זיינע.

אין זיין „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“ זאָל ער האָבן געוואָלט אויס-פּרובירן די פּאַרעם פון דער פּוילישער דראַמע „וועסעליע“.

איינגעגעבן האָט זיך אים בלויז די דראַמאַטישע פּאַעמע „די גאַל-דענע קייט“.

פּרץ האָט שטאַרק ליב געהאַט ביאַליקן. ווען ביאַליק איז געווען אַמאָל אין וואַרשע פּלעגט ער בַסדר זיין ביי פּרצן און נישט ביי דוד פּרישמאַנען, וועלכער האָט על פי שכל אים באַדאַרפט זיין נענטער.

פּרץ האָט געהאַלטן, אַז ביאַליק איז דער ייִדישסטער דיכטער.

פאַר דוד פּרישמאַנען, דעם אייראָפּעער, איז דאָס דווקא געווען אַ חסרון.

אין ווארשע און אין לאדזש

בכלל האָט פּרישמאַן זיך אָפּט געמאַכט, אָז ער געדענקט נישט ביאָ-ליקס נאַמען. ער פלעגט זיך פאַרהאַקן און זאָגן אין זיין פאַרדייטשטן ייִדיש:

„ווי הייסט ער, יאָ, דער פּון אָדעס, דער מיט דעם פּליך? יאָ, יאָ, ביאַליק, ביאַליק.“ און אין דעם, פאַרשטייט זיך, איז געלעגן אַ מערדער-לעכער ביטול צו דעם ביאַליק.

פּרישמאַן האָט נאָך אין עצם געשטעקט אין גאַנצן אין דעם משכי-ליזם; דער אייראָפּעיזם זיינער איז נישט געווען בלויז אַ פאַקט, נאָר אויך אַ שטרעבונג. ער איז געווען דער אַפּאָסטאָל פון אייראָפּעיזשקייט אין דער העברעיִשער ליטעראַטור.

אמת, זיין אייראָפּעיזשקייט איז געווען אַ מאַדערנער, אַ ראַפּינירטער. פּרץ האָט דורכגעמאַכט ווי אַ שרייבער דעם משכיליזם, אָבער דאָס איז געווען בלויז פון אָנהויב, שפעטער האָט זיך פּרץ אינגאַנצן באַפּרייט פון דעם משכיליזם. נישט נאָר האָט ער זיך באַפּרייט פון אים, נאָר ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אַריינגעבראַכט די נייע, די מאַדער-נע טענדענצן אין דער ייִדישער ליטעראַטור. ער האָט געבראַכט די ייִדי-שע ליטעראַטור צוריק אַהיים, צוריק צו איר שורש.

די ייִדישע ליטעראַטור גייט אַריין אין דער וועלט-ליטעראַטור מיט איר אייגנס. זי פאַרלייקנט זיך נישט. פּונקט פאַרקערט — זי קומט מיט איר ייִדישן געמיט, מיט איר ייִדישער פאַרעם און מיט איר ייִדישן אינהאַלט.

פּרץ דער רעדנער איז לחלוטין נישט געווען ענלעך אויף פּרץ דעם שרייבער; פּרץ איז, ווי אַ רעדנער, געווען דורכאויס אַן אימפּראָוויזאַטאָר, אַן עקספּראָמט-רעדנער.

ער האָט קיינמאַל נישט צוגעגרייט קיין רעדע. ער האָט קיינמאַל נישט אָנגעשריבן קיין רעדע. אַ צוגעגרייטע רעדע, אַן אָנגעשריבענע רע-דע וואָלט אים באַשרענקען און לכתחילה שטעלן אים גרענעצן און וואָלט אים געצוימט, און פאַר רעדן האָט פּרץ נישט געוואָלט און נישט געקענט האָבן קיין גרענעצן און צוימען.

ד"ר א. מוקדוני

זיינע אַ רעדע איז געווען אַ מין לאווע, אַ שטראַם, וואָס איר קענט פאַראויס נישט באַשטימען זייער גאַנג. איר קענט זיי נישט אַרייננעמען אין באַשטימטע ראַמען און אַפילו נישט באַשטימען זייער כאַראַקטער און פאַרעם.

זיינע אַ רעדע איז אַפט געווען אַן איבערראַשונג פאַר אים אַליין. ווען מען פלעגט אים אַמאָל זאָגן, אַז ער האָט אין זיין רעדע געזאָגט דאָס און דאָס, האָט ער זיך אַפט געווינדערט און געקוועטשט מיט די פלייצעס — נישט מעגלעך.

ער איז נישט געווען קיין רעדנער פאַר אַלע געלעגנהייטן, ניין, ער איז געווען אַ רעדנער-דיכטער אויף ליטעראַרישע און פילאָזאָפישע טעמעס.

דער עיקר איז געווען די פאַרעם. דער אינהאַלט, פאַרשטייט זיך, איז אויך געווען פאַרכאַפנדיק; אָבער איר האָט נישט געקענט דאָס אַרויס-געזאָגטע אַננעמען פאַר פעסטע, דורכגעטראַכטע מיינונגען, וואָס זענען באַזירט אויף אַ באַשטימטער וועלט-אַנשוואַונג.

קיין אויסגעהאַלטנקייט האָט מען נישט באַדאַרפט און נישט געקענט זוכן אין זיינע רעדעס.

דאָס זענען געווען פּיערווערק, בליצן, און אַלע קאָלירן פון אַ רעגנ-בויגן האָבן זיי פאַרמאַגט.

יא, ער איז געווען, ווי אַ רעדנער, אַ ווינדערלעכער אימפּראָוויזאַטאָר. ער פלעגט אַפּפּיערן אַ רעדע.

פאַלעמיזירן וועגן דאָס געזאָגטע האָט ער קיינמאָל קיין חשק נישט געהאַט; און האָט מען אויף אים אַרויפגעצווונגען פאַלעמיק, האָט ער זיך געפילט נישט גוט, און ער איז טאַקע אַפט געווען אומבאַהאַלפן, ער פלעגט זיך אַרויסראַטעווען מיט זיין שאַרפּזין, מיט זיין בליציקער עפּיגראַמיש-קייט, אָבער עס איז ווייט נישט געווען ענלעך אויף דער רעדע.

אין פאַלעמיק איז ער געווען שאַרף, ביז און אַפט צו אַגרעסיוו, בעת אין זיינע רעדעס איז ער כסדר געווען ליריש, שטורמיש, פּיערדיק און פאַטעטיש.

זיינע אַ רעדע איז געווען אַ ליד, און וועגן אַ ליד פאַלעמיזירט מען נישט און מען דעבאַטירט נישט, אָדער מען געניסט זי, אָדער נישט.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

פון פרצעס אַ רעדע האָט איר בפירוש געהאַט אַן עסטעטישן גענוס. זי איז אַפֿט געווען אויך באַלערנדיק, אָבער אַפילו דאָס באַלערנ־דיקע איז געווען דיכטעריש. ער איז נישט געקומען מיט אַן אַנגעשטעלטן פּאַטאַס; דער פּאַטאַס איז געקומען בשעת דעם רעדן. עס איז פאַר קיין פּאַל נישט געווען דאָס וואָס מען רופט „לעקטאָר“; אים האָט געפעלט די סיסטעמאַטישקייט און די רויקייט. עס זענען אַרויסגעקומען דאָ און דאָרט מיספּאַרשטייענישן צוליב געוויסע שטעלן אין אַ רעדע, אָדער צוליב דער גאַנצער רעדע. די מיספּאַרשטייענישן זענען געקומען פון דעם, וואָס זיינע אַ רע־דע, אָדער געוויסע שטעלן אין זיינער אַ רעדע, האָט מען אַנגענומען ווי אַ פּרינציפּן־דערקלערונג. אָדער ווי אַ פּראָגראַם.

IV

י. ל. פּרץ, אין דער צייט פון דעם קריג, איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך. אויף קיינעם פון די ייִדישע שרייבער, וואָס איך קען און האָב גע־קענט אין וואַרשע, האָט די מלחמה נישט געוויקט אַזוי דעסטרוקטיוו ווי אויף פּרצן. ער איז געבליבן אַליין, איינזינקער אַליין, און זיין הויז איז געווען יתומדיק. ער איז געווען אַליין אין הויז. אין אַ זייטיקן צימער האָט גע־לעבט לוציאַן, אָבער לוציאַן פּלעגט פאַרשווינדן פון הויז, און ווען ער איז געווען אין הויז האָט ער זיך פאַרשפּאַרט אין זיין צימער. אַפילו מאַדאַם פּרץ איז נישט געווען לעבן אים; די מלחמה האָט איר פאַרכאַפּט אין אויסלאַנד און עס האָט גענומען אַ היפש ביסל צייט ביז איר האָט זיך איינגעגעבן דורכצורייסן זיך צוריק קיין פּוילן. אויף די גאַסן האָט דער פּוילישער אַנטיסעמיטיזם ווילד געבושע־וועט; ער האָט אַרויסגעשיקט פּוילישע קינדער, ייִנגלעך און מיידלעך פון צען־פּופּצן יאָר, צו מסרן אויף ייִדן, אַז זיי זענען שפּיאַנען. און די רוסישע שוואַרץ־מאהניקעס, פון זייער זייט, האָבן פשוט אַרגאַניזירט געיעגן אויף „ייִדישע שפּיאַנען“. אין וואַרשע האָבן זיך באַוווּזן די ערשטע ייִדן פון שטעטלעך, וואָס

ד"ר א. מוקדוני

ווינען ביי דער גרענעץ פון דייטשלאַנד. דאָס זענען געווען ניקאַלאַי ניקאַ-
לאַיעוויטשעס קרבנות; לויט זיינעם אַ באַפעל זענען יידן פון אַלע גרענעצן-
שטעט און שטעטלעך אַרויסגעשיקט געוואָרן אין 24 שעה.

דאָס ערשטע שטעטל האָט פּרין, ווי דער פּאַרויצער פון „הזמיר“,
אַריינגענומען אין די צימערן פון „הזמיר“.

ער איז נישט אַרויס פון „הזמיר“. ער האָט געקוקט אויף די אַרויס-
געטריבענע יידן מיט טיפן טרויער אין זיינע גרויסע אויגן; ער האָט
פרובירט שמיכלען צו די קינדערלעך, אָבער דער שמיכל איז געווען
אַזאַ טרויעריקער, אַזאַ גרימאַסעדיקער, אַז די קינדערלעך פלעגן זיך
דערשרעקן.

ער איז אַרומגעגאַנגען אַ פינצטערער און אַ דערשלאַגענער.

ער האָט נישט פּאַרשטאַנען וואָס אַזוינס דאָ קומט פּאַר.

ווי אַ פּוילישער ייד, האָט ער געהאַלטן, אַז דער גורל פון פּאַליאַקן
און יידן איז אַ שותפותדיקער, די געשיכטע האָט געוואַלט אַרומנעמען די
דאָזיקע צוויי פעלקער מיט איין רייף פון איין גורל.

ער האָט געגלויבט באמונה שלימה, אַז עס וועט קומען אַ מאַמענט
און די דאָזיקע צוויי פעלקער וועלן עס איינזען און וועלן געבן איינס דעם
אַנדערן די האַנט.

און געשען וועט עס אין אַ גרויסער עת-צרה פּאַר ביידן.

און אַט איז די עת-צרה, און די צוויי פעלקער גיבן נישט די האַנט

איינס דעם אַנדערן; די פּאַליאַקן רודפן יידן, מסרן יידן.

די פּאַליאַקן גלויבן אין די הבטחות פון דעם רוסישן צאַר, אַז ער וועט
פּוילן געבן פּרייהייט.

אַט די נאַרישקייט און טעמפּקייט פון די פּאַליאַקן האָט אים גע-
קרענקט מער פון אַלץ.

ווי קען אַ פּאַלק זיין אַזוי פּאַליטיש-נאַריש און טעמפּ? דעם צאַרס
הבטחה איז דאָך בלויז אַ פּאַליטישער מאַנעוור, דאָס איז דאָך אַן אַפּענער
ליגן, אַן אַפּענער באַטרוג.

ער פלעגט גיין ווי אַלע יאַרן אין דער גמינע, פלעגט קומען צוריק
אַ צעבראַכענער; אין דער גמינע איז געשטאַנען אַ געיאַמער פון די
אַרויסגעשיקטע, וואָס זייער צאַל איז געוואקסן מיט יעדער שעה. כמעט

אין ווארשע און אין לאדזש

יעדע שעה פלעגט קומען א שטעטל, און מען האָט געמוזט דאָס שטעטל ערגעץ באַזעצן.

נישט-צוגעגרייטע און צעטומלטע, האָט די הילף פון אָנהויב גע- אַרבעט אָן אַ סדר, אָן סיסטעם. פּאַניק און פּאַרלירנאָייט האָט זיך גע- פילט אין אַלע ייִדישע קרייזן.

עס איז געווען קלאָר, אַז דער צאַרזיס, וואָס האָט אָט דאָ נישט לאַנג געליטן אַ גרויסע מפּלה אויף דעם בייליס-פּראָצעס אין קיעוו, וויל איצט זיך אַפּרעכענען מיט ייִדן.

ייִדן זענען דערקלערט געוואָרן פאַר שפּיאָנען, אַלע ייִדן אָן אויסנאַם.

די לאַגיק איז געווען אַ פשוטע ביז גאַר: פּאַרוואָס זאָלן ייִדן נישט זיין קיין שפּיאָנען? ייִדן האָבן קיין רעכט נישט ווי אַלע בירגער, ייִדן זענען צונויפגעדריקט אין תּחום-המושב ביז דערשטיקט צו ווערן, איז פּאַרוואָס זאָלן זיי נישט זיין קיין שונאים פון רוסלאַנד און דינען דעם שונא?

איך בין אַ פּאַר מאָל איינגעלאָדן געוואָרן פון פרצן צו עסן ביי אים, אָבער מיט אַ וואַרענונג: מער ווי אַרבעס-זופּ קען ער מיר נישט פּאַר- לייגן. אויב איך וויל טיילן מיט אים דעם דאָזיקן מאַלצייט, קען איך קומען.

אין הויז איז געווען דריקנדיק, מרה-שחורהדיק.

אין פרצעס הויז האָט די מרה-שחורה פּרזער קיינמאַל קיין צוטריט נישט געהאַט.

עס איז געקומען דינעזאָן; ער איז געווען אַ דערשראָקענער און אין גאַנצן אַ פּאַרלירענער. ער איז עפּעס קלענער און עלטער געוואָרן אין די ערשטע עטלעכע טעג פון דער מלחמה.

י. דינעזאָן האָט געוואָלט אויסגעפינען ביי פרצן וואָס ער דענקט וועגן דער לאַגע. האָט פּרץ לאַנג, לאַנג געקוקט אויף זיין פּריינט און האָט שטיל געזאָגט:

— יאַנקל טייערער, איך קען נישט דענקען; ווען איינער באַקומט מיט אַ דובינע איבערן קאָפּ איז ראשית-כל הערט ער אויף צו דענקען.

די צוויי פּריינט האָבן שווייגנדיק געקוקט איינער אויפן אַנדערן.

ד"ר א. מוקדוני

עס איז געווען אזוי פיל ליבע און אזוי פיל פאַרצווייפלונג אין זייערע בליקן, אז איך האָב זיך געמוזט אָפקערן פון זיי.

און אַרויסגייענדיק האָט דינעזאַן מיט זיינע קליינע, פייכטע אויגן געפרעגט:

— וואָס זאָגט איר אויף פרעזן? איך האָב מורא פאַר אים, און דאָ איז די פרוי אַפילו נישטאַ. איך האָב געוואָלט זיך אַריבערקלייבן צו אים, וויל ער נישט... איך האָב מורא...

דאָס האַרץ האָט אַפנים געזאָגט דינעזאַנען, אז פּרץ וועט נישט אויס-האַלטן די מלחמה.

ביסלעכווייז האָט זיך פּרץ צוגעבונדן צו די קינדערלעך-פליטים, וואָס האָבן געלאַכט און געשטיפּט אין די צימערן פון „הזמיר“.

ער האָט אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אַ שול פאַר די קינדערלעך.

ער און דינעזאַן האָבן זיך איינגעשפּאַנט אין דער אַרבעט.

אַבער ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן ווייזן צעפעלינס אין וואַרשע, האָט דינעזאַן אָנגעהויבן טענהן, אז פּרץ מוז אַוועקפאַרן פון וואַרשע. ער וועט אויך פאַרן. פרצעס פרוי, וועמען עס האָט זיך ענדלעך איינגעגעבן דורכצורייסן זיך קיין פּוילן, איז אויך געווען פאַר דעם, אַבער פּרץ האָט נישט געוואָלט הערן פון דעם. ער בלייבט אין וואַרשע, ער וועט ערגעץ נישט לויפן.

און ער איז געבליבן אין וואַרשע. דינעזאַן איז געפאַרן אָן אים. אַבער ביי דער ערשטער געלעגנהייט איז ער געקומען צוריק קיין וואַרשע, צו פרעזן.

און אין אַ פאַרטאָג, אין איינעם פון די מלחמה-טעג, איז פּרץ גע-זעסן און געשריבן אַ קינדער-ליד.

און שרייבנדיק דאָס קינדער-ליד האָט זיך זיין גרויס און וואַרעם האַרץ אָפּגעשטעלט.

עס איז געווען די גרעסטע לוויה אין וואַרשע. עס איז געווען אַ לוויה מיט קידוש-השם, ווייל צווישן צוויי שערענגעס פון שונאים האָט זיך די לוויה געצויגן, צווישן שוואַרצע רוסן און נאָך מער שוואַרצע פּאַליאַקן.

מען איז געווען זיכער, אז עס וועט פאַרקומען עפעס שרעקלעכעס,

אין ווארשע און אין לאַדזש

אַבער מען איז געגאַנגען און באַגלייט צו דער אייביקער רו דעם שענסטן יידן, קינסטלער און מענטשן.

מען איז געגאַנגען אויף קידוש־השם.

בלויז אין איין אָרט האָט זיך אַן אויטאָמאָביל אַריינגעריסן אין עולם און עטלעכע זענען לייכט פאַרווונדעט געוואָרן.

גאַנץ וואַרשע, מיט אירע פּליטים, אַסימילאַטאָרן, פרומע יידן און מיט דער ייִדישער יוגנט האָבן באַגלייט פּרצן, דעם אומרויקן פּרץ, צו זיין אייביקער רו.

און וואַרשע און די ייִדישע ליטעראַטור זענען געבליבן אַן פּרצן.

*
*

די שטילע פאַמיליע־דראַמע אין פּרצעס הויז האָט דערגרייכט איר קלימאַקס און איר דראַמאַטישע אויפלייזונג ערשט נאָך פּרצעס טויט. דער גורל האָט געשאַנעוועט דעם גרויסן יידן און גרויסן שרייבער ביי זיין לעבן.

ער האָט אָפּגערוקט דאָס שרעקלעכע פינאַל פון דער דראַמע ביז נאָך זיין טויט.

און אפשר איז עס געווען פּרצעס טיפע חכמה, וואָס האָט אָפּגע־האַלטן יאָרן־לאַנג זיין פאַמיליע־דראַמע פון דעם עקספּלאָדירנדיקן פינאַל. זיין קלוגע געדולדיקייט, זיין האַלטן זיין זון לוציאַן כּסדר לעבן זיך, כּדי ער זאָל קענען האַלטן אויף אים אַן אויג, כּדי ער זאָל קענען אין אַ מאַמענט פון געפאַר אינטערווענירן.

ווער ווייס וואָס דער גרויסער פּרץ האָט אין דער שטיל, אין די שטילע נעכט איבערגעלעבט?

מיר האָבן געזען פּרצעס פּרייד מיט זיין אייניקל יאַנעק. דער האַרץ־קראַנקער פּרץ פּלעגט זיך אַוועקלייגן אויף אַלע פּיר און יאַנעק, דאָס ליכטיקע אייניקל זיינס, פּלעגט פאַרן רייטנדיק אויף אים. פּרץ האָט געשטיפט און געלאַכט ווי יאַנעק.

יאַנעק איז געווען זיין גרויסע פּרייד און זיין גרויסע האַפּענונג. יאַנעק איז געווען שיין און קלוג, יאַנעק איז געווען לעבעדיק און געזונט, יאַנעק האָט געהאַט אַלע חנען פון אַ געראַטן און געזונט קינד.

ד"ר א. מוקדוני

מיר האָבן אַלע געזען ווי פּרץ איז גליקלעך מיט זיין געראַטענער שנוּר, מיט זיין בן־יחידס פּרוי.

זי איז געווען שיין, קלוג און האָט זיך געגרויסט מיט איר גרויסן שווער.

אַבער מיר האָבן קיינער נישט געזען וואָס ער האָט איבערגעלעבט, ווען זיין זון, זיין איינציקער זון, האָט זיך געגט מיט זיין געראַטענער פּרוי. שטיל איז געוואָרן אויף אַ קורצער וויילע אין פּרצעס הויז, אזוי ווי אַ בר־מינן וואָלט געלעגן אין איינעם פון די צימערן.

און פּלוצלונג איז ווידער לעבעדיק און טומלדיק געוואָרן אין הויז און אַרום פּרצן.

אַבער דער גט פון פּרצעס בן־יחיד מיט זיין פּרוי, אויף וועלכער פּרץ האָט געלייגט האָפּענונגען, אַז זי וועט לוציאנען אויסהיילן, זי וועט אים מיט איר לעבעדיקייט און קלוגקייט אריינשטופן אין לעבן, זי וועט אים אַרויסרייסן פון זיין מרה־שחורה און פון זיין איינזאַמקייט. — איז געווען בלויז דער אָנהויב פון דעם שרעקלעכן קלימאַקס און פון דער דראַמאַ־טישער אויפֿלייזונג.

אין די לעצטע יאָרן פאַר זיין טויט פּלעגט שוין יאַנעק קומען זעל־טענער צו פּרצן.

און אין דער צייט פון דער מלחמה האָט פּרץ באַקומען אַ סך אייניק־לעך, קינדערלעך אַרויסגעטריבענע פון זייערע וואַרעמע נעסטן פון אַ פינצטערן צאָר.

פּרץ האָט זיך שטאַרק צוגעבונדן צו אַט די קליינינקע, בלייבינקע פּליטימלעך.

יעדע פּרייע מינוט זיינע האָט ער זיי אָפּגעגעבן.

און פאַר זיי האָט ער אָנגעהויבן שרייבן לידער, און שרייבנדיק פאַר זיי אַ לידעלע איז זיין גרויס, וואַרעם האַרץ אָפּגעשטעלט געוואָרן.

ער האָט אַבער נישט געזען דעם גרויליקן סוף פון זיין פאַמיליע־דראַמע.

דער גורל האָט אים געשאַנעוועט...

אין ווארשע און אין לאַדזש

* * *

נאָך פרצעס טויט, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז לוציאָן, פרצעס זון, משוגע געוואָרן.

ער האָט זיך באַזעצט אין אַ קליין חדרל ביי פרעמדע מענטשן. און אין דעם קליינעם חדרל האָט ער געטון און געשלעפט שפייז פון כל המינים: פלייש, רייז, ברויט, בולבעס. בערג מיט שפייז האָט זיך אָנגעזאַמלט אין חדרל, אַלץ האָט געפּוילט און געשימלט. און ער, לוציאָן, פלעגט נישט אַרויס פון צימער. ער פלעגט בלויז אַרויס איינקויפן נאָך שפייז, ווו ער האָט נאָר געקענט קויפן שפייז האָט ער געקויפט.

דאָס קליינע צימערל איז שוין געווען איבערגעלאָדן מיט פּוילנדיקן און שימלדיקן שפייז.

און ער, לוציאָן, פלעגט זיצן און קוקן מיט שרעק אויפן שפייז: אָט וועט נישט זיין מער קיין שפייז צו קויפן און ער וועט שטאַרבן פון הונגער...

אָט דאָ אין צימערל וועט ער אויסגיין פון הונגער.

אַן אימה פלעגט אים באַפאַלן...

ער פלעגט מורא האָבן פאַר גנבים, אָט דערשמעקן זיי, אָז ער האָט אַן אוצר מיט שפייז און זיי רייסן זיך אַריין און נעמען אַלץ צו ביי אים, אַלץ וועלן זיי צונעמען און ער וועט שטאַרבן פון הונגער.

און אין אַ רעגנדיקן פרימאַרגן איז ער אינגאַנצן משוגע געוואָרן. און נאָכדעם האָט ער נישט לאַנג געלעבט, ער איז געשטאַרבן אין גאַנצן משוגע. ער האָט נישט געווסט צי ער לעבט און צי ער שטאַרבט. און די פאַמיליע־ראַמע האָט זיך געקייקלט צו איר גרויזאַמען פינאַל.

יאַנעק, פרצעס אייניקל, איז שוין אויסגעוואַקסן, אַ שיינער בחור.

אַבער אַפנים לוציאָנס זון...

איז ער אַוועק און זיך פלוצלונג געשמדט...

אָט דאָס איז דער גרויליקער סוף פון פרצעס פאַמיליע.

דער קליגסטער ייד פון זיין צייט האָט געבראַכט אַ משוגענעם זון אויף דער וועלט...

ד"ר א. מוקדוני

דער שענסטער ייד, דער טיפסטער ייד און דער הייסעסטער ייד
האָט געבראַכט אַן אייניקל אַ משומד אויף דער וועלט...
גיי און פאַרשטיי די וועגן פון גורל.
יא, נאָך פּרצעס טויט איז דאָס אַלץ געשען; יא, דער גורל האָט
געשאַנעוועט דעם גרויסן פּרץ, ער האָט די שווערע דראַמע זיינע פאַר-
ענדיקט נאָך זיין טויט.

**
*

און נאָך עמעצן האָט פּרץ געלאָזט נאָך זיך, ער האָט געלאָזט נאָך
זיך זיין פּרוי.

ביים לעבן איז זי נישט געווען שטאַרק קאָנטיק, פּרץ האָט זי פאַר-
שטעלט מיט זיין קאָלאַסאַלקייט. זי איז געווען עפעס אַ פּיצל צוגאַב צו
פּרצעס פאַמיליע.

פּרצעס חסידים פלעגן זיין עפעס באַליידיקט פון דעם, וואָס פּרץ
האָט אַזא נישט-קאָנטיקע, אַזא וואַכעדיקע און אַזא גרויע פּרוי.
און זי האָט עס אַפנים געפילט און זי פלעגט זיך האַלטן אין אַ זייט.
זעלטן ווען זי האָט אַנטייל גענומען אין אַ שמועס מיט שרייבער.
זי האָט געפירט די ווירטשאַפט שטיל און פארנעם.

אַבער נאָך פּרצעס טויט איז זי געווען די ווערדיקסטע אלמנה פּרצעס.
זי איז געוואָרן מאַדאָם פּרץ און האָט דעם דאָזיקן שיינעם טיטל
געטראָגן מיט שטאַלץ און ווערדע.

שרייבער האָבן באַקומען אַכטונג פאַר איר:
פּרצעס אַלמנה...

אַ קלייניקייט.

און זי, די שטילע, די זייטיקע, איז געוואָרן די גרויסע אַלמנה פון
דעם גרויסן פּרץ.

און שייך, פאַרנעם און ממש מאַיעסטעטיש האָט זי געטראָגן דעם
נאָמען פּרץ.

זי איז געווען די איינציקע, וואָס האָט געטראָגן פּרצעס נאָמען נאָך
זיין טויט מיט פיינעם שטאַלץ.

אַבער אַ גאַר גרויסע משפּחה האָט פּרץ איבערגעלאָזט נאָך זיך, ער

אין ווארשע און אין לאַדזש

האַט איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ גרויסע שרייבערישע משפּחה, און זי האָט געהאַלטן הייליק זיין אַנדענק ביז וואַרשע איז געווען וואַרשע און ייִדיש. פּרצעס אהל אויף דעם וואַרשעווער בית־עלמין איז געוואָרן ביי די ייִדישע שרייבער אין פּוילן און ביי אַלע ייִדישע שרייבער איבער גאַר דער וועלט אַ מין מקום־קדוש, וואָס פּלעגט באַזוכט ווערן אין דעם יאָר־צייט־טאָג און סתּם אָן וועלכע עס איז געלעגנהייט.

ערשט נאָך זיין טויט האָבן ייִדישע שרייבער אין פּוילן און איבער גאַר דער וועלט דערשפּירט ווי גרויס עס איז די אבידה פאַר דער ייִדי־שער ליטעראַטור אין אַלע ווינקעלעך פּון דער וועלט, און ווי גרויס איז די אבידה פאַר יעדן שרייבער פּערזענלעך.

דאָרט אין וואַרשע האָט געלעבט נישט סתּם אַ שרייבער מיט טאָג־לאַנט, דאָרט אין וואַרשע האָט געלעבט דער עמוד־האש פּון דער ייִדישער ליטעראַטור.

דאָרט אין וואַרשע איז געשטאַנען דער זייל פּון דער ייִדישער ליטעראַטור.

און די ייִדישע ליטעראַטור האָט זיך געפּילט זיכער אין אַלע שטורעמס און אַלע ערופּציעס פּון דער גורלדיקער צייט פאַרן ייִדישן פּאָלק. צום ערשטן מאל איז געשען אַ גרויסער זיווג, אַ גרויסער שרייבער און אַ גרויסער מענטש האָבן זיך מזדווג געווען אין דער פּערזאָן פּון י. ל. פּרץ.

און נאָך אַ יתום איז געבליבן נאָך פּרצן, אַן אַלטיטשקער, שוואַכיג־קער און איינגעשרומפּענער יתום.

יעקב דינעזאָן איז געבליבן אַ קיילעכדיקער יתום נאָך פּרצעס טויט. אין אָנהויב פּון דער מלחמה, ווען צעפּעלינס האָבן זיך באַוווּזן איבער וואַרשע, האָט דינעזאָן מיט אַלע זיינע כוחות געוואַלט אַוועקנעמען פּרצן פּון וואַרשע, אָבער פּרץ האָט נישט געוואַלט ווערן קיין פּליט, בשום אופן ואופן נישט. ער דאַרף זאָרגן פאַר פּליטים, ער האָט קיין צייט נישט צו ווערן אַליין אַ פּליט.

ער איז געווען צו שטאַלץ, דער דאָזיקער גרויסער ייד. האָט דינעזאָן צום ערשטן מאל פּרובירט זיך אָפּרייסן פּון פּרצן און אַליין אַוועקגעפאַרן פּון וואַרשע. איז ער אַוועקגעפאַרן קיין פּינסק, אָבער

ד"ר א. מוקדוני

לאנג זיצן דארט אן פרצן האָט ער נישט געקענט, ער האָט זיך צוריק-געקערט צו פרצן.

און אים, דעם אַלטיטשקן דינעזאָן, איז געווען באַשערט צו באַ-גלייטן „זיין“ פּרץ אויף דעם עולם-האמת. ווי אזוי דער שוואַכניקער דינעזאָן האָט איבערגעלעבט אָט דעם דאָזיקן קלאַפּ פון גורל איז ממש אַ ווונדער. יעקב דינעזאָן האָט ממשיך געווען פרצעס אַרבעט פאַר קלייניקע פּליטימלעך, פאַר די קינדער.

ער איז געשטאַרבן מיט עטלעכע יאָר שפּעטער. און דאָס נעמלעכע איז געווען מיטן גוטן אַנ-סקי; ער איז אַוועק פון וואַרשע, האָט אויף זיינע שטאַרק געבויגענע פּליצעס אָנגעטון אַ מי-ליטערישן מונדיר און איז אַוועק קיין גאַליציע זען מיט זיינע אויגן דעם חורבן פון גאַליציע אונטער דער קורצער אָקופאַציע פון דעם צאַרישן מיליטער.

זיי האָבן פּונאַנדערגעלאָזן די הענט, די צאַרישע זעלנערלעך, און דער אַלטער, געבויגענער אַנ-סקי איז זיי נאַכגעגאַנגען און אַלץ פאַרשריבן.

נאָך דער מלחמה איז ער צוריקגעקומען קיין וואַרשע, אין וועלכער עס איז שוין נישט געווען קיין פּרץ.

און אין וואַרשע, אין פרצעס שטאַט, איז ער געשטאַרבן. דאָס גאַנצע לעבן געווען אַ רוסישער ייד, אַ רוסישער שרייבער, אַ רוסישער רעוואָלוציאָנער, אָבער אַפּלעבן זיינע לעצטע יאָרן איז ער אַוועק קיין וואַרשע לעבן פרצעס קבר.

ער האָט נישט לאַנג געלעבט. ער איז אויך אַוועק צו פרצן.

און אויפן וואַרשעווער בית-עולם ליגן אָט די דריי פּריינט. די דייטשישע בעסטעס האָבן אַלץ חרוב געמאַכט אין דעם יידישן טייל פון וואַרשע, עס איז נישט געבליבן קיין זכר פון דער יידישער וואַר-שע, ממש קיין זכר נישט.

אָבער דער אוהל פּרץ איז געבליבן. ער שטייט אויף דעם וואַרשעווער בית-עולם אומבאַרירט.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

פרומע יידן מיט רעליגיעזער פּאַנטאַזיע וואַלטן פון אַזאַ פּאַל, ווען עס וואַלט געטראַפּן מיט אַ רעליגיעזן צדיק, זיכער געשאַפּן לעגענדעס, ווּנדער־מעשיות.

אונדזער פּאַנטאַזיע איז אַבער אַרעם, מיר קענען נישט שאַפּן קיין לעגענדעס און ראשית כל אַליין גלויבן אין זיי. איז אַרום דעם נס מיט פרצעס אוהל אויפן וואַרשעווער בית־עולם קיין לעגענדעס נישט געשאַפּן געוואָרן. שטייט פרצעס אוהל אַליין אין וואַרשע. פרצעס אוהל און אַרום אים זענען קיין יידן נישטאַ. עס זענען דאָ קליינע הייפּעלעך יידן, אַבער זיי פאַרלאָזן ביסלעכווייז די עיר־ההריגה. די פּוילישע רעגירונג לאַזט אַרויס ביסלעכווייז יידן פון פּוילן. די פּוילישע מדינה וועט בלייבן אַן יידן. אַבער דער אוהל פּרץ וועט בלייבן אין וואַרשע. ער וועט בלייבן לדור דורות.

**

פרצעס ווערק האָבן די דייטשישע בעסטעס, פאַרשטייט זיך, פאַר־ברענט, ווי זיי האָבן פאַרברענט אַלץ וואָס עס איז יידיש. אַבער דאָס ערשטע, וואָס די יידן אין אַמעריקע און אין אַרגענטינע האָבן געטון, איז צוריק אַרויסצוגעבן פרצעס ווערק. האָבן מיר אַ פּולע אויסגאַבע פון פרצעס ווערק אַרויסגעגעבן אין אַרגענטינע און אַ פּולע שיינע אויסגאַבע פון פרצעס ווערק אַרויסגעגעבן פון ציק"א. פון פרצעס נאָענטע פּריינט, וואָס זענען געבליבן לעבן, איז י. י. טרונק און מיין ווייניקייט. און סיי טרונק און סיי מיין ווייניקייט האָבן אָנגעשריבן צוויי בי־כער וועגן פרצן; טרונק אַ באַנד זכרונות און מיין ווייניקייט אַ באַנד זכרונות און קריטישע גלאַסארן צו פרצעס דראַמען. מיין בוך ליגט ביי די קאָמוניסטן ערגעץ. זיי האָבן אַרויפגעלייגט אויף אים אַ חרם, אַ רויטן חרם, אַ מיאוסן און שענדלעכן חרם.

ד"ר א. מוקדוני

זיי האָבן אָפּילו נישט אַ טראַכט געטון וועגן דעם, אַז עס איז אַ
בוך וועגן פרצן.
אַבער דאָס איז זיי געווען נאָך ווייניק.
איינער פון זיי, דער סאַמע געוויסנלאָזער, דער אמתער משומד, משה
כ"ץ, האָט געשריבן, אַז איך רעד לשון הרע אויף פרצן אין מיין בוך...
און דאָס בוך איז אַ געזאַנג צו פרצן.
יעדער פּאַרטערט מוז האָבן שאַטן און ליכט, יעדער מענטש באַ-
שטייט פון שאַטן און ליכט, מען קען נישט מאַלן אַ מענטשן פון לויטער
ליכט, אָדער פון לויטער שאַטן. עס וועט זיין אַ ליגן.
פּאַרשטיי איך נישט פּאַרוואָס האָט ער נישט געטון ווי אַלע משו-
מדים און נישט דערציילט, אַז איך האָב לכבוד פסח דערהרגעט אַ קריסט-
לעד יינגל.
אין דעם וואַלט געווען פונקט אַזוי פיל אמת ווי אין זיין בלבלול, אַז
איך רעד לשון-הרע אויף פרצן.

עס איז נישטאָ קיין איין שרייבער פון מיין דור, וועלכן איך קען
נישט און האָב נישט געקענט, און איך האָב געקענט מענדעלען, שלום
עליכמען, ביאָליקן, פרישמאַנען און איך קען אַלע שרייבער פון מיין דור.
אַבער פרצעס געשטאַלט טיילט זיך אויס פון זיי אַלעמען מיט איר
מאַנומענטאַלישקייט.
זיין אַ טאַג מיט פרצן איז ריכטיק ווי זיין אַ טאַג אין אַ גייסטיקן
גן-עדן.

אַלץ האָט געשטראַלט און געבליצט אַרום אים.
זיין סאַטירע איז געווען שאַרף ווי אַ חלף, זיין הומאַר וואַרעם און
טיף מענטשלעך, זיין פּאַנטאַזיע רייך און אויסערסט פּאַרביק, זיין מוח
ממש אַן עילוישער, זיין תפיסה גוואַלדיק, זי נעמט אויף אַלץ און זאַפט
איין אַלץ.
און מענטשלעך איז ער, און אַ פריינט איז ער געווען דער שענסטער,
דער נאַבעלסטער.

אין ווארשע און אין לאדזש

און געלט האָט נישט געשפּילט קיין שום ראלע אין זיין לעבן, איך האָב אים קיינמאָל נישט געהערט רעדן וועגן געלט, סיי וועגן פרעמד און סיי וועגן זיין געלט.

ער איז נישט געווען סענטימענטאַל, אָבער זיין ליבע צו מענטשן, צו נאָענטע, צו מענטשן פון גייסט, איז געווען אַ וואַרעמע און אַ סענטימענטאַלע.

ער איז געווען דער ערלעכסטער מענטש, וואָס איך האָב באַגעגנט אין מיין לעבן; ער האָט קיינמאָל קיין ליגן נישט געזאָגט, ער האָט נישט געוויסט פון קיין חניפה און פון קיין קאַמפּראַמיס; ער האָט געקענט זאָגן דעם ביטערסטן אמת דעם נאָענטסטן פריינט און האָט אויך אויפגענומען אַן אמת וועגן אים אַליין, דעם סאַמע ביטערסטן, גוטמוטיק און ערנסט. עס האָט נאָר באַדאַרפט זיין אַן אמת, עס האָט נאָר באַדאַרפט זיין אויפריכטיק.

און אַ פרינץ איז ער געווען אין געלט-זאַכן, פאַרשטייט זיך, ווען ער האָט נאָר געהאַט געלט ביי זיך.

פריינט פלעגן אַרויס פון זיין הויז אַפגעפרישטע, דערהויבענע און ליכטיקע.

יא, אין פרצן האָבן מיר געזען דעם זעלטענעם זיווג פון אַ גרויסן שריפטשטעלער און אַ גרויסן מענטש.

ש ל ו ם א ש

שלום אַש איז אויך געווען אַ מיטאַרבעטער פון „פריינד“, נאָך פון די סאַמע ערשטע יאָרן. באַקאַנט האָב איך זיך מיט אַשן אין יאָר 1904. ער איז אָנגעלאָפן אויף ה. ד. נאַמבערג און אויף מיר ווי אַ שטורם אויף איינער פון די גאַסן אין ציריך, שווייץ. ער האָט אַ ברום געטון עטלעכע ווערטער, אַ שמייכל געטון גוטמוטיק צו נאַמבערגן און מיט זיינע קרעפטיקע לאַנגע פיס זיך אַוועקגעאַיילט ערגעץ. איך האָב דערזען פאַר זיך אַ מעכטיקע, רייצנדיקע חיה. אַלע אינסטינקטן און אַלע תאוות זענען געלעגן אָפן און נאַקעט אויף זיין פנים און אויף זיין גוף.

אַ פאַר גרויסע אויגן, אין וועלכע עס ברענען ווי אַ העלישער פייער אַ מיליאָן תאוות, אַ גרויסע מעכטיקע נאָז, וואָס קען דערשמעקן רויב פאַר מיילן און מיילן, אַ סענסועל מויל מיט געוואַלדיק געזונטע ציין, וואָס קענען אויפּעסן אַן אַקס מיט די הערנער, לאַנגע פיס און הענט. די פיס קענען זיך אַ לאַז טון אויפן רויב מיט אַ געוואַלדיקער געשווינדקייט, און די לאַנגע הענט קענען פאַרכאַפן און האַלטן פעסט דעם רויב פאַר זיך. און צווישן דעם אַלץ בלענדט אַרויס דאָס געטלעכע פייער פון טאַלאַנט.

דאָס איז געווען מיין ערשטער איינדרוק. שפעטער האָב איך געזען, אַז דער דאָזיקער ערשטער איינדרוק איז דער ריכטיקער.

אין ווארשע און אין לאדזש

און אזוי איז זיין טאלאנט.

שטורמיש, ווילד, אַטאַקירנדיק און איבערראַשנדיק.
איר קענט קיינמאל נישט פאַראויסזאָגן וואָס אַזוינס ער וועט שרייבן.
און אַלץ וואָס ער שרייבט, שרייבט ער מיט אימפעט. ער וואַרפט
זיך אַרויף אויף אַ טעמע און פאַרצוקט זי.
ער קען זיך אויך צעזינגען, אָבער אין זינגען וועט איר הערן דאָס
ברומען פון אַ חיה.
און ער קען אַנשפּאַרן מיט זיינס אַ ווערק אין אַלע פרעמדע ליטע-
ראַטורן.

ער רעדט נישט קיין איין איינציקע אייראָפּעיִשע שפּראַך, אָבער עס
איז נישטאָ קיין פרעמדער, נישט-ייִדישער פאַרלאַג, צו וועלכן ער זאָל נישט
אַנשפּאַרן און נישט פאַרקויפן זיינס אַ ווערק.

עס איז נישטאָ קיין טיר, וואָס זאָל זיך פאַר אים נישט עפענען. עס
איז נישטאָ קיין מענטש, צו וועלכן ער זאָל נישט קענען צוקומען.
ער איז דער גרעסטער קאַמי-וואַיאַזשאַר פון זיינע אייגענע ווערק.
און דערביי, ווי געזאָגט, איז ער כמעט אַ שטומער. ער רעדט בלויז גוט
ייִדיש, און דאָס עד היום מיט אַ שאַרפּער פּוילישער אויסשפּראַך.

ער האָט זיינע ווערק פאַרקויפט רוסישע פאַרלעגער קענענדיק בלויז
אַ צענדליק רוסישע ווערטער, און דאָס שרעקלעך פאַרגרייזט. ער האָט
פאַרקויפט זיינע ווערק דייטשע פאַרלעגער נישט קענענדיק אויסרעדן
ריכטיק איין דייטשישן זאַץ.

ער איז די לעצטע יאַרן גאַר פּאָפּולער אין דער ענגלישער ליטע-
ראַטור אין אַמעריקע, נישט קענענדיק אַרויסזאָגן אַן שוועריקייטן אַ זאַץ.
און אַפילו ייִדיש, די איינציקע שפּראַך, וואָס ער קען און רעדט,
באַהערשט ער נישט ווי געהעריק. זיינעם אַ כתב-יד קען מען אין דרוק
נישט געבן. ער האָט כסדר אַ סעקרעטאַר, וואָס שרייבט אים איבער, מאַכט
איבער די זאַצן, שטעלט איין פאַראַגראַפן, באַזאָרגט דעם כתב-יד מיט
פינטעלעך, מיט קאַמאַס און מיט גראַמאַטיק.

און דערביי איז אַן אויסגעטראַכטע באַבע-מעשה אַז ער איז אַן עס-
האַרץ.

ד"ר א. מוקדוני

ער איז אויסערסט אינטעליגענט, א סך אינטעליגענטער פון די וואָס טוען און וואַרפן אים אין פנים דאָס אַלטע יידישע זידל-וואָרט „עם-הארץ“.

ער פאַרמאָגט אַ מעכטיקן אינטעלעקט; דאָס וואָס ער לערנט שריי-בנדיק אַ היסטאָרישן ראַמאַן וועט עס אַן אַנדערער נישט לערנען אין יאָרן. ער איז אפשר אן עם-הארץ פאַרמעל בלויז:

ער ווייס נישט פון קיין גראַמאַטיק, אָבער ער האָט פאַר יעדער טע-מע איר סטיל; זיינע ביבלישע דראַמעס זענען דורך און דורך ביבליש. זיינע וועלטלעכע דראַמעס זענען דורכאויס וועלטלעך.

און יעדע פּערזאָן האָט איר לשון.

ער קען קיין זאָץ נישט אויפבויען גראַמאַטיקאָליש. אָבער ער קען אויפבויען אַ ווערק ווי דער גרעסטער מייסטער.

זיינע דראַמעס זענען אמתע דראַמעס. זיי זענען גראַציעז און ממש מאַטעמאַטיש קאָנסטרוירט. זיינע ראַמאַנען אמתע ראַמאַנען און זיינע נאָ-וועלן אמתע נאָוועלן. איר וועט נישט געפינען קיין פעלערס אין דער קאָנסטרוקציע פון זיינעם אַ ווערק. די אַרכיטעקטור איז ממש פּערפּעקט. אין דער זעלבער צייט וועט איר זיך אַנשטויסן אויף עלעמענטאַרע גראַ-מאַטיקאָלישע פעלערס און אויף פעלערס אין דעם בוי פון אַ זאָץ אין זיינעם אַ כתב-יד.

איר וועט אַפילו געפינען וויסטע גרייזן פשוט אין אויסלייג.

ער איז אין דעם פרט ממש אַ פענאָמען. ער קען גוט דאָס סאַמע אויבערשטע אין דער שרייבערישער קונסט, אָבער ער קען נישט דאָס עלעמענטאַרע.

אַגב, די וואָס שטרענגען זיך אָן מיט אַלע כוחות צו באַווייזן, אָז ער איז אן עם-הארץ באַמערקן נישט, אָז מיט דעם נעמען זיי אַראָפּ פון זיינע פלייצעס שטיקער פאַראַנטוואָרטלעכקייט.

ער איז בפירוש נישט קיין עם-הארץ און ער קען און מוז זיין פאַר-אַנטוואָרטלעך פאַר אַלץ וואָס ער שרייבט.

ווי ער שרייבט אָן עפעס ווערט ער באַלד אויס שרייבער. ער ווערט באַלד פאַרוואַנדלט אין אַ סוחר, וואָס לאָזט זיך איבער דער וועלט פאַר-קויפן זיין ווערק.

אין ווארשע און אין לאדזש

און עס האָט נאָך נישט פאַסירט אַז עמעצער זאָל אים אָפּזאָגן, אָדער אים אָפּנאָרן.

ניין, אים זאָגט מען נישט אָפּ און אים נאָרט מען נישט אָפּ. נישט געטראָפּן דאָס אָרט...

מיט איינע פון זיינע ערשטע דראַמעס „משיחס צייטן“ שפּאַרט ער אָן צו וויערא קאַמיסאַרזשעווסקאַיאַ, צו דער גרעסטער און מאָדערנס-טער רוסישער שווישפּילערין אין פעטערבורג, אין דעם צאַרישן פעטער-בורג, וווּ אַ ייד, נישט קיין ערשטע גילדע סוחר, אָדער נישט קיין דיפּ-לאַמירטער פון אַ רוסישן אוניווערזיטעט, האָט נישט געטאַרט איבער-נעכטיקן.

וו. קאַמיסאַרזשעווסקאַיאַ האָט געשפּילט די ראַמאַנטישע ראַלע פון דער אַסימילירטער יידישער מיידל יוסטינאַ.

מיט זיין „גאָט פון נקמה“ שפּאַרט ער אָן צו ריינהאַרד אין בערלין, און אַלץ זייענדיק אַ שטומער אין אַלע שפּראַכן.

אַט אַזוי האָבן אַמאָל יידן געהאַנדלט; זיי זענען געפאַרן איבער לענ-דער קויפּן און פאַרקויפּן נישט רעדנדיק קיין שום שפּראַך, קענענדיק בלויז די שפּראַך פון מסחר.

דאָס איז נישט קיין נייעס און נישט קיין חידוש. עס איז יידישלעך, אויב איר ווילט.

**

שלום אַש פאַרמאַגט צוויי טאַלאַנטן, אַ טאַלאַנט פון אַ שרייבער און אַ טאַלאַנט פון אַ סוחר.

וועלכער פון די צוויי טאַלאַנטן איז גרעסער?

איך האַלט, אַז דער סוחר אַש שטייגט אַריבער אַשן דעם שרייבער. קיינער, קיינער קען נישט אַזוי גוט פאַרקויפּן אַ ווערק זיינס ווי

שלום אַש.

צוויי מענטשן, אויסער אים, אַרבעטן אויף זיינס אַ ווערק, איינער בויט איבער זיין ווערק גראַמאַטיקאַליש, אָנהויבנדיק פון אויסלייג ביז דער קאַנסטרוקציע פון זאַץ, דער צווייטער אַרבעט אויף דער איבער-זעצונג.

די ביידע באקומען גראַשנס, די אַפּוּטיקאַ באַקומט ער — אַש.
אַבער דער אמתער סוחר ווייזט זיך אַרויס נישט ביים פאַרקויפן אַ
פאַרטיק ווערק, נאַר ביים אויסוואַל פון דער טעמע.
דאָ איז ערשט קענטיק דער אמתער סוחר.
ער דערשמעקט דעם מאַרק, דעם ביכער-מאַרק אין אַלע ליטעראַ-
טורן, און ער וועט אַרויסלאָזן אַ ווערק, וואָס וועט זיין עובר-לסוחר, וואָס
וועט אַנרייסן.
אים אַרט נישט שטאַרק וואָס די קריטיק וועט זאָגן, דער עיקרשט
איז — כאַפּן דעם קונה.
י. ל. פּרץ האָט נאָך גאַר פּרי, ווען אַש איז געווען אַ גאַר יונגער
שרייבער, געזאָגט, אַז אַש שרייבט מיט אַן אויג פאַר דער פּרעמדער וועלט.
אויב אין יענער צייט האָט נאָך עמעצער געצוויפלט אין פּרצעס
ווערטער, איצט צווייפלט שוין קיינער נישט.
און אַז אַש איז אפשר אַ גרעסערער סוחר ווי שרייבער איז נישט
בלויז אַ השערה, איך בין, למשל, זיכער אַז ווען אַש האַנדלט מיט עפעס
אַנדערש ווי מיט ליטעראַטור וואָלט ער געווען אַ סך רייכער.
אַש קען פון אַלץ מאַכן אַ שטיקל געשעפט, אַ מסחרל.
אַש האַנדלט צו מיט אַנטיקן, מיט יידישע אַנטיקן, ער האַנדלט זיי
איין ווי אַ סוחר, ווי אַ מבין און פאַרהאַנדלט זיי ווי אַ סוחר.
ראשית כל קען ער קויפן ווי אַ סוחר, ער וועט ביים קויפן ממש
דעם זאַפט פון די ביינער ביים פאַרקויפער אַרויסבאַקומען. ער וועט זיך
דינגען און דינגען ביז יענער וועט אים אַפגעבן דעם אַנטיק בחצי חינם.
און ער ווייס וואָס צו קויפן, ער איז ממש אַן עקספּערט.
און פאַרקויפן דעם אַנטיק וועט ער נישט אַבי וועמען. ער וועט
כסדר אויפזוכן אַ רייכן קויפער, וואָס איז דווקא נישט קיין גאַר גרויסער
מבין. דער מבין, דער עקספּערט ביי יענעם איז שלום אַש. און זיין פרייז
איז דער ריכטיקער פרייז.
איך האָב זיך אַמאָל צוגעקוקט ווי אַש האָט געוואָלט קויפן אַ בילד
פון אַ יידישן מאַלער אויף אַן אויסשטעלונג, דער פאַרקויפער, דער מיטל-
מענטש האָט געשטעלט אַ פרייז. אַט האָט אַנגעבאַטן פונקט אַ דריטל.
יענער האָט נישט געוואָלט הערן און אַש איז אוועק.

אין ווארשע און אין לאַדזש

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז אַש ווידער דאָ.
איצט דערקלערט ער דעם פּאַרקויפּער, אַז מיט דעם וואָס ער, אַש, וועט קויפּן דאָס בילד ביי אים באַקומט ער אַ סך „פּובליסיטי“. עס וועט צעפּויקט ווערן — אַש האָט געקויפּט ביי אים אַ בילד. אַ קלייניקייט? ער איז גרייט צו לאָזן ביי אים דאָס בילד פּאַר אַ צייט מיט אַ צעטעלע — „פּאַרקויפּט צו אַשן“.

אַבער דער פּאַרקויפּער האָט געוואָלט דעם פּרייז און נישט די פּובליסיטי.

דאָס איז אפשר דאָס איינציקע מאָל וואָס אַש דער סוחר האָט נישט געקענט איינבייסן אַ צווייטן סוחר.

און דער מקח־וממכר איז „נישט צו שטאַנד געקומען“.

איך גלויב אַז אַש האָט פיל מקריב געווען, סתם אַ סוחר וואָלט ער געמאַכט מער געלט.

אַבער ביי שרייבעריי האָט ער צום געלט אויך כבוד. ביי סתם סוחרעריי וואָלט ער קיין כבוד נישט געהאַט. ביי שרייבעריי איז דאָ דער שעפּערשיער ברען, די הגאה פון שאַפּן, דאָס איז נישטאָ אין נאַקעטן מסחר.

ווי אַ סוחר וואָלט ער זיכער זיך צעשלאָגן מיט חברים־סוחרים לכל הפּחות אַ פּאַר מאָל אין וואָך.

ביי שרייבעריי איז עס ביי אים אויך נישט קיין גאָר זעלטענע פּאַ־סירונג, אַבער מען צערייבט עס, עס בלייבט צווישן אייגענע...
איד האָב אין ווארשע, אין יאָר 1911, גענוי מיט 40 יאָר צוריק,

רעדאַקטירט אַ זאַמלבוך „ידישע יוגנט“.

איז אין זאַמלבוך געדרוקט ש. אַשס אַ קאַמעדיע מיטן נאָמען „יחוס“. איז אויף דער צווייטער זייט פון שער־בלאַט דאָ אַ צעטל פון באַ־וואַרענישן אין עטלעכע מדינות, מיט די אַדרעסן פון באַרימטע פּאַר־לעגער, וואָס זיכערן דאָס רעכט פון דער קאַמעדיע און מיט וועלכע מען דאַרף זיך שטעלן אין פּאַרבינדונג אויב מען וויל איבערזעצן און אויפ־פירן די דאָזיקע קאַמעדיע. און ער איז דעמאָלט אַלט געווען בלויז 30 יאָר און איז נאָך געווען דורכאויס אַ קוטנער.

איך האָב אַמאָל געלייענט, אַז אַש האָט אָפּגעגעבן דעם יעיל אונ־

ד"ר א. מוקדוני

ווערזיטעט זיינע מאָנסקריפטן און אַ טייל פון זיין קאַלעקציע פון יידישע ספרים יקר-המציאותן.

האַב איך געלייענט און נישט געגלויבט — אַש גיט נישט, דאָס איז נישט אין זיין טבע. אַש נעמט כסדר, ער ווייסט גאַר נישט וואָס עס הייסט געבן.

בין איך אַמאָל ביי אים אין הויז און בלעטער ביכער, וואָס זענען אַנגעוואָרפן אויף אַ טיש. פאַלט מיר אַריין אין די הענט אַ קאַטאַלאָג, טאַקע דער קאַטאַלאָג פון די ווערק פון די מאָנסקריפטן, וואָס אַש האָט אוועקגעשענקט דעם יעיל אוניווערזיטעט.

און דאָ דערזע איד, אַז צו אשם נאָמען, ווי דער געבער, איז צוגע-געבן נאָך אַ נאָמען, עס הייסט — אַשראַבינאוויטש זענען די געבער.

פרעג איך ביי אַשן:

— ווער איז דער ראַבינאוויטש?

ענטפערט ער אָפן:

— דער ייד האָט ביי מיר געקויפט די דאָזיקע זאַכן, כדי אוועקצו-געבן זיי צו דעם יעיל אוניווערזיטעט. ער האָט מיר געגעבן 15 טויזנט דאָלער, אָבער איך האָב אויסגענומען אַ תנאי, אז מיינ נאָמען זאָל אויך זיין אַנגעגעבן ווי אַ געבער, און ער האָט גערן מסכים געווען... יא, אַש גיט נישט. ער נעמט אַפילו ווען ער גיט.

אַש מאַכט אָפּט רייזעס. דאָ איז ער אין רוים, דאָ אין פראַנקרייך, דאָ אין לאַנדאָן און דאָ אין אַנדערע הויפטשטעט. דאָס זענען אָבער לחלו-טין נישט קיין ווילטאַגיקע רייזעס. דאָס זענען געשעפט-רייזעס. זיינע שרייבערישע ביזנעס זענען אַ ריכטיקע עקספּאָרט-ביזנעס, אומעטום זעצט מען איבער זיינע ווערק, און אומעטום דוכט זיך אים, וויל מען אים אָפּ-נאַרן. פאַרט ער איינקאַסירן די חובות וואָס אים קומט און פאַרקויפט נייע סחורה.

די גאַנצע וועלט איז אים שולדיק געלט. אָבער ער איז קיינעם, קיינעם גאַר נישט שולדיק...

אַש איז אַ גרויס געשעפט, אַש איז אַ גרויסע פירמע.

און ער טראַגט אַלץ אַליין אויף זיין קאַפּ.

אָבער ווי עס לאָזט זיך אויס די סחורה, זי איז פאַרקויפט, אָדער עס

אין ווארשע און אין לאדזש

האָט געטראָפֿן אַן אומגליק און די סחורה ליגט ווי אַ שטיין, ווי למשל, זיין בוך „טעילס אָוו מאי פיפל“, קומט ער אַהיים, פֿאַרקאַטשעט די אַרבל און נעמט זיך מיט אַ געוואָלדיקער ענערגיע צוגרייטן נייע סחורה, דאָס הייסט שרייבן אַ ניי בוך.

און ער קען שרייבן 12 שעה אַ טאָג.

און ער פֿאַרשאַפט זיך די נויטיקע ביכער און ספרים, ווען ער שרייבט אַ היסטאָרישן ראָמאַן, און ער געפינט וואָס ער האָט נויטיק, ער דערשפירט מיט זיין מעכטיקער נאָז וווּ עס ליגט דאָס וואָס ער דאַרף האָבן.

אין דער צייט, אין וועלכער ער גרייט צו סחורה, האָט ער קיין זאַך נישט אין זינען, ער טוט און שרייבט, ער איז נערוועז, ער איז צעטומלט, ער איז פֿאַרהאַוועט און פֿאַרשמיעט...

ער ווערט ממש צעקנייטשט פון אַנשטרענגונג. אונטער די אויגן הענגען ביי אים טונקלע זעקלעך, אַ פוס ברעכט אים, אַ האַנט טוט אים וויי, אָבער ער שרייבט און שרייבט.

און עס וואַקסט דאָס פעקל פֿאַפיר אויף זיין שרייבטיש. עס וואַקסט ביז עס ווערט הויך און שווער.

אַ ווילקאַן ממש פון שעפּערישער ענערגיע איז ער אין דער צייט ווען ער שרייבט.

ער פֿאַרשלינגט בערג פון מאַטעריאַל און אים איז אַלץ ווייניק, ער קלאַגט זיך כסדר אַז אים פעלט אויס מאַטעריאַל.

די לעצטע יאָרן דאַרף ער שוין מער קיין קונים נישט זוכן, קונים, פֿאַרלאָגן, זוכן אים, קומען צו אים ווי נאָר זיי דערוויסן זיך, אַז ער האָט עפעס פֿאַרטיק.

אָבער אַש איז אויך אַן עקספֿאַרט־געשעפט, זיינס אַ בוך ווערט איי־ בערגעזעצט אין עטלעכע שפּראַכן.

דאָ שווימען אַרויף פּראָגן פון וואַלוטע און אַנדערע פּראָגן, וואָס זענען פֿאַרבונדן מיט עקספֿאַרט, און אַש בלאַנדזשעט נישט. ער ווייס אַלע וואַלוטעס און ער ווייס אויך דעם מאַרק פון בוך אין אַ טויף לענדער. זיינע כלי־בית, זיינע אַנטיקן, בילדער, טעפּיכער און יק־המציא־

אותדיקע ספרים זענען ווערט אַ מטמון מיט געלט, דאָס איז אַ טייל פון זיין פאַרמעגן, זיין סחורה, וואָס ער האָט אויפן לאַגער. אַש פלעגט זיך פאַרנעמען מיט קהלשע געשעפטן.

ער פלעגט אָפט אַרויספאַרן איבער אַמעריקע אין די אינטערעסן פון „דזשאַנט“ אאז״וו. ער פלעגט האַלטן געוויינלעך אַ לעקציע. ער פלעגט מעורר זיין דעם עולם צו העלפן אונדזערע אומגליקלעכע ברידער, און פלעגט אַליין אַרויסלאָזן אַ טרער. ער איז אַמאָל סענטימענטאַל, זייער סענטימענטאַל.

אַבער ער פלעגט באַקומען פאַר זיין טירחה גאָר גוט באַצאָלט. די סומע איז קיינמאָל נישט געווען ווייניקער ווי דריי ציפער.

אַש האָט צייט צו אַכטונג געבן ווי געהעריק אויף זיין געזונט. ער שפילט גאָלף, ער באַדט זיך, ער „טרייבט אַ קאַר“. ער טרייבט זיין אוי-טאַמאַביל מיטן ענטזויאַזם פון אַ ינגל און מיט דער פאַרזיכטיקייט פון אַ זקן. און ער גיט אַכטונג אויף דעם אויטאַמאָביל ווי אויף אַ קינד ממש. ער לעבט דאָס לעבן פון אַ פאַרמעגלעכן סוחר, פון אַ מיטל-קלאַס מענטש. נישטאַ קיין קינסטלערישקייט, באַהעמישיקייט אין זיין לעבן.

זיינע געסט זענען אַסימילירטע יידן פון מיטל-קלאַס, וואָס יאָגן זיך נאָך פאַפולערע מענטשן.

שרייבער יידישע און ענגלישע קומען נישט צו אים.

ער האָט נישט קיין פריינט.

ער דאַרף נישט קיין פריינט.

אים פאַלט אָפט זייער שווער די איינזאַמקייט, פאַלט ער צו צו אַ מענטשן, אַמאָל צו אַ שרייבער, אַבער באַלד ווערט אים דער נייער פריינט און שרייבער צו לאַסט און פלוצלונג דערקענט ער זיי גאַרנישט.

ער קען אין אַ גוטער מינוט איינלאָדן צו זיך אַ יונגן יידישן שריי-בער, אַבער ווען יענער פּרעגט אויף זיין אַדרעס, ענטפערט ער נישט.

אים טוט זייער און זייער וויי זיין איצטיקע אָפּגעריסנקייט פון דער יידישער ליטעראַטור און פרעסע.

ער איז אין תּוך אַ יידישער שרייבער, און קודם כל דאַרף זיינס אַ ווערק זיין געדרוקט אין יידיש. אַגב, יידיש האָט אים נישט געקריוודעט,

יידיש פלעגט אים געבן אַ פעסטן וועכנטלעכן איינקונפט.

אין ווארשע און אין לאדזש

אָבער דער איינקונפט איז קיינמאל נישט געווען אזוי גרויס, אָז ער זאל אינגאַנצן באַפרידיקן זיין תאוה צו געלט. זיין בענקשאַפט נאָך דער ייִדישער ליטעראַטור און פרעסע איז אָבער נישט אזוי גרויס, אָז ער זאל, למשל, מקריב זיין זיינע יעזוס־ביכער...

אַש, דער סוחר, קען עס פשוט נישט תופס זיין — ווי קען מען זיך אַפזאָגן פון אַזעלכע גרויסע האַנאַראַרן צוליב סענטימענטן און צוליב קלענערע האַנאַראַרן...

און, אגב, לאַזט דער פאַרלעגער זיינער אים נישט צורו, ער מוז האָבן כאַטש איינמאַל אין דריי יאָר זיינעם אַ „בעסט סעלער“. און אַש פאַרשטייט גוט זיין פאַרלעגער. ער איז נישט קיין קלע־נערער סוחר פון זיין פאַרלעגער.

און ווען דער פאַרלעגער פאַדערט, למשל, אָז ער זאל אַרויסוואַרפן גאַנצע הונדערט זייטן פון זיינעם אַ מאַנוסקריפט, כדי זיי זאלן נישט שטערן דאָס בוך צו ווערן אַ „בעסט סעלער“, גייט איין אַש אויף דעם לייכט.

אזוי, למשל, זענען אין דער ענגלישער אויסגאַבע פון זיין בוך „איסט ריווער“ נישטאַ גאַנצע 100 זייטן, וואָס זענען יאָ דאָ אין דער ייִדישער אויסגאַבע.

אין די הונדערט זייטן מאַלט ער די ייִדישע אַרבעטער־באַוועגונג מיט אירע פירער און מיט איר אינערלעכער ליידיקייט און פוסטקייט. דער פאַרלעגער זאל האָבן דערקלערט אַשן, אָז די דאָזיקע 100 זייט־לעך זענען פאַר אינטעלעקטואַלן. דאָס איז אַ גוטער שטאַף פאַר זיי. פאַר דעם ברייטן לייענער־עולם אָבער איז עס לאַנגווייליקער שטאַף, און ער קען אַפּשלאַגן ביים לייענער דעם חשק צו קויפן דאָס בוך.

איז וואָס וויל אַש, אַ „בעסט סעלער“, אָדער אַביסל חן ביי אַ קליי־נער כאַפטע פון „אינטעלעקטשוועלס“ (אינטעלעקטואַלן)?

איז, פאַרשטייט זיך, אָז אַש וויל האָבן אַ „בעסט סעלער“, וואָס פאַר אַ פּראַגע?

און די הונדערט זייטן זענען אַרויסגעפאַלן אין דער ענגלישער אויסגאַבע.

ד"ר א. מוקדוני

**

אש איז אַ פאַרזיכטיקער סוחר, דאָס איז אמת, אָבער קלוג און ווייטזיכטיק איז ער נישט.

ער מאַכט דאָ און דאָרט „פאַ פאַס“, פאַלשע טריט, וואָס זענען אומ-פאַרזיילעך פאַר אַ קלוגן סוחר.

אָזוי, למשל, איז געווען אַ שלעכטער שאַך-צוג, פון זיין זייט, זיין אַוועקגיין צו די קאַמוניסטן; דער דאָזיקער פאַלשער שריט האָט אים גע-קאַסט גרויס געלט; ער האָט פאַרלאָרן אויך דאָס גרויסע נאַשער-ביסן, נאָך וועלכן יעדער אַמעריקאַנער שרייבער יאָגט זיך; ער האָט פאַרלאָרן אַ קאַנטראַקט פון אַ פילם-פירמע צו פילמען זיין „איסט ריווער“.

האַליווד האָט אָנגעהויבן גראַד אין יענער צייט אַ מין קרייץ-צוג קעגן די קאַמוניסטן, וואָס האָבן זיך פאַרטרענטשעוועט אין דער פילם-אינדוסטריע.

און דאָ האָט מען זיך דערוויסט, אַז שלום אַש איז גאָר אַ גרויסער מחותן מיט די קאַמוניסטן; ער שרייבט אין זייערע פּעריאָדישע אויסגאַ-בעס און לאָזט זיך קרוינען פון זיי מיט ערן-אַמטן אין זייערע אָרגאַ-ניזאַציעס.

דער קאַנטראַקט צו פילמירן זיין „איסט ריווער“ איז בטל געוואָרן. אַש האָט מיר אַמאָל געזאָגט, פאַרבייגייענדיק, אַז די פּראָפּיטן פון דעם פילם קען ער מיר פאַרקויפן פאַר 20 טויזנט דאָלער בלויז.

דער פרייז איז טאַקע 120 טויזנט דאָלער, אָבער רעגירונגס-טעקסעס נעמען אַראָפּ די גאַנצע סמעטענע. צען פּראָצענט באַקומט דער אַגענט, וואָס האָט צונויפגעפירט אַשן מיט דער פילם-פירמע, צען פּראָצענט באַ-קומט דער פאַרלעגער, נאָך צען פּראָצענט ווערן צעריבן פאַר קלענערע מעקלערלעך, און אָזוי אַרום קען ער באַקומען אינגאַנצן וועלכע 20 טויזנט דאָלער.

אָבער 20 טויזנט דאָלער גייען ביי אַשן נישט באַרוועס. און וואָס איז ווערט דער כבוד, די פאַפּולאַריטעט? און וואָס איז ווערט דאָס אַריינרייסן זיך אין דער פילם-וועלט?

הכלל — זיין אַריבערגיין צו די קאַמוניסטן נאָכדעם ווי ער איז אַוועק פון „פאַרווערטס“ איז געווען נישט קיין קלוגער סוחרשער שריט.

אין ווארשע און אין לאַדזש

און דאָס קאָן זיך אַש נישט מוחל זיין.
אַבער ער האָט געמוזט האָבן אַ ייִדישע צייטונג, ער איז אַ ייִדישער שרייבער, און כל ימיו האָט ער זיינע ווערק פריער געדרוקט אין ייִדיש. און, ווי געזאָגט, האָט אים דער אַרעמער ייִדיש נישט געקריוודעט. געווען אַ צייט ווען ייִדיש פלעגט אים געבן אַ פאַר הונדערט דאָלער אַ וואָך, און עס איז געווען אין די צייטן ווען דער דאָלער איז געווען דער קעניג פון געלט.

איצט איז ער אינגאָנצן אַפגעקניפלט פון די קאָמוניסטן.
אַבער דער שלום מיט דער ייִדישער גאַס איז אַפגערוקט געוואָרן אַ סך ווייטער צוליב זיינע יעזוס-ביכער, די גאַלד-גרוב זיינע.
כאָטש איך בין איבערצייגט, אַז דער גרעסטער טייל פון קויפער פון זיינע יעזוס-ביכער זענען יידן.

און דער גרעסטער טייל יידן, וואָס לייענען די דאָזיקע ביכער, זענען עפעס איבערצייגט, אַז אַש איז געשמדט.

צענדליקער און צענדליקער יידן האָבן מיר עס איבערגעגעבן ווי אַ פאַקט, וואָס איז אַלעמען באַקאַנט.

מיר האָט אַ פרוי דערציילט, אַז זי האָט געהערט אַשן רעדנדיק אין אַ טעמפל און ער האָט בפירוש דערקלערט, אַז ער איז אַריבער צום קאַטוילישן גלויבן.

זי האָט עס געהערט מיט אירע אייגענע אויערן...

די ייִדישע לאַגיק איז אַפנים אַ פשוטע און אַ ביז גאַר קלאַרע:
אַ ייד קען נישט שרייבן קיין יעזוס-ביכער, סיידן ער האָט זיך געשמדט.

און איר קענט נישט איבערצייגן אַ יידן, אַז אַש איז נישט קיין געשמדטער.

אַש אַליין האָט עטלעכע מאָל דערקלערט אין דער ענגלישער פרע-סע, אַז ער האָט זיך נישט געשמדט, אַז ער וועט זיך קיינמאָל נישט שמדן און אַז ער בלייבט אַ געטרייער ייד.

אַבער יידן, דערהויפּט די האַלב-אַסימילירטע, בלייבן ביי דאָס זייע-ריקע — אַש האָט זיך געשמדט.

קיין אנטריסטונג, קיין צאַרן און אַפילו נישט טאַדל, הערט איר

ד"ר א. מוקדוני

נישט פון די דאזיקע יידן, זיי האלטן עס פאר לאגיש און פאר ביו גאר קאנסעקווענט.

ער ווייס פון דעם און דאס פארשאפט אים גרויס עגמת-נפש, אבער אפזאגן זיך פון שרייבן זיינע יעזוס-ביכער וועט ער בשום אופן נישט. עס איז די שרעק פון א סוחר, אַז אַט-אַט ווערט ער אַרויסגעשטופט פון מאַרק און עס איז אויס מיט אים.

אַגב איז אַש אַ בן-שבעים, נייע טעמעס איז שווערלעך אויפצו-הויבן; ער האָט זיך פאַרמאַסטן צו שרייבן אַ נאָוועלע וועגן משה רבינו, ער האָט אַנגעזאַמלט אַ וועלט מיט מאַטעריאַל, אַבער עס איז אַפנים אַ צו גרויסע אונטערנעמונג פאַר אים.

ער האָט זיך געגרייט צו שרייבן אַ ראַמאַן פון הורדוסעס צייטן, מיט הורדוס ווי דער העלד, אַבער ער האָט עס אַפגעלייגט.

שווער צו נעמען זיך צו גרויסע טעמעס אין דעם עלטער; אין דער יעזוס-טעמע האָט ער זיך שוין איינגעאַרבעט.

זיין „איסט ריווער“ איז אַן אַלטע טעמע, ער טראַגט זיך שוין מיט איר אַרום יאָרן און יאָרן, אַבער אַרבעטנדיק אין „פאַרווערטס“ האָט ער די נאָוועלע, וואָס איז דער עיקרשט אַן אַרבעטער-נאָוועלע, נישט גע-קענט דרוקן.

ווען ער איז אַרויס פון „פאַרווערטס“ האָט ער אַנגעשריבן דעם „איסט ריווער“.

און דאָ האָט אַפילו זיין ענגלישער פאַרלעגער געפאַדערט צו אַרויס-וואַרפן דעם טייל וועגן דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג.

שלום אש און גראף טאלסטאן

שלום אש און זיינע יעזוס-ביכער האָבן די לעצטע יאָרן אַרויסגע-
רופן ממש אַ שטורם אין דער ייִדישער פרעסע, און פֿון דער פרעסע האָט
זיך עס אַריבערגעטראָגן אין דער ייִדישער גאַס.

און דאָס מערקווירדיקסטע דערביי איז, אַז די פרומע ייִדן, די רע-
ליגיעזע ייִדן, זענען נישט געווען די ערשטע צו באַפֿאַלן אים.

באַפֿאַלן האָבן אים די ערשטע דווקא די אַמאָליקע געשוואַרענע
אַפיקורסים, די, וועלכע האָבן אויף אַן אַנדער אופן געטון כמעט דאָס
נעמלעכע.

אַפיקורסות, קאַמף קעגן דער ייִדישער רעליגיע, איז געווען איינע
פֿון זייערע טעטיקייטן.

פֿון אָנהויב האָט דער קאַמף קעגן אשן געטראָגן אַ ריין פּערזענ-
לעכן כאַראַקטער — אַ רעדאַקטאָר האָט זיך שטאַרק צעקריגט מיט זיין
מייטאַרבעטער שלום אש.

אַבער גאָר גיך איז דער קאַמף, אַדער מחלוקת, געוואָרן, אַזוי צו
זאָגן, אין גאַנצן אַ לשם שמימדיקע.

די קריסטלעכע רעליגיאַזיטעט אין שלום אשס ערשטן בוך „דער
מאָן פֿון נצרת“ האָט אויפגעבראַכט אַפֿנים דעם אַלטן ראַדיקאַל אַב. קאַ-
האַנען נאָך מער ווי אַמאָל די היימישע, די נענטערע ייִדישע רעלי-
גיאַזיטעט.

ד"ר א. מוקדוני

מיטן צווייטן בוך „די אפאסטאלס“ איז די פארביטערונג קעגן שלום אשן געווארן נאך גרעסער, מיטן דריטן בוך „מערי“ האט די פארביטערונג דערגרייכט די העכסטע שטופע.

און כאטש איך האב קיין אַנטייל נישט גענומען אין דעם קאַמף קעגן אַשן, אויסער מיין רעצענזיע אויף „דעם מאַן פון נצרת“, וועלכער איז מיר נישט געפעלן געוואָרן פון אַ ריין ליטעראַרישן שטאַנדפּונקט, פאַרשטיי איך גוט די פאַרביטערונג קעגן אַשן.

אויף דעם קבר פון זעקס מיליאָן יידן קען מען זיך נישט אַוועק־שטעלן און גלאַריפּיצירן דאָס קריסטנטום, וואָס איז סוף כל סוף דער שולדיקער אין דעם טויט פון די זעקס מיליאָן יידן און אין דעם דריטן חורבן אונדזערן.

דאָס קריסטנטום האָט מעגלעך געמאַכט אַט די דאָזיקע גרויליקע הריגה.

צוויי טויזנט יאָר האָט דאָס קריסטנטום געפרעדיקט שנאה צו יידן, ער האָט פאַרשפּרייט די שרעקלעכסטע בילבולים אויף אונדז, בלוט־בילבולים און אַנדערע שרעקלעכע בילבולים.

און אַ קינד פון קאַטוילישער קירך האָט אָנגעפירט מיטן גרעסטן מאָרד אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט.

דאָס איז דאָס סאַמע שרעקלעכסטע אין אַשם גלאַריפּיקאַציע פון קריסטנטום.

זי איז געקומען ראשית־כל אין דער סאַמע שרעקלעך נישט־פאַסי־קער צייט.

ער איז געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ער האָט אין אַ דערציילונג אין ייִדיש געלאָזט יעזוסן ראַטעווען יידן פון אַ פּאַגראַם אין וואַרשע.

אַ פאַרקריפּלטע און אומגליקלעכע ייִדישע פּאַנטאַזיע קען קומען און רעדן עפעס אַזוינס דווקא אין דער צייט, ווען יעזוסעס קינדער האָבן געהאַלטן אין אויסמאַרדן די זעקס מיליאָן יידן.

פון אַ ריין טאַקטישן שטאַנדפּונקט איז עס גרויליק ממש.

דאָס איז מער ווי שיטן זאַלץ אויף די ווונדן פון ייִדישן פּאַלק, עס איז אַפּווישן דעם מוראדיקן בלוט־פּלעק פון דעם קריסטנטום.

קאַטוילישע ליטווינער, קאַטוילישע דייטשן און קינדער פון אַנדע־

אין וואַרשע און אין לאַדזש

רע קריסטלעכע קירכן האָבן גענומען אַנטייל אין דער גרויליקסטער שחיטה אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט.

און דאָ קומט אַ ייד און גלאַרפיצירט דאָס קריסטנטום, שטעלט עס אַרויס ווי דאָס ריינסטע, ווי דאָס מענטשלעכסטע און דאָס דערהויבנסטע. נאָך מער — די קריסטן זענען מיר יידן אַליין, מיר זענען לייב-

לעכע ברידער מיטן קריסטנטום.

כאַטש נעם און פאַל אויפן האַלדז דעם הייליקן ברודער אונדזערן, וואָס איז געשטאַנען הינטער אַלע גירושים פון יידן, וואָס האָט אונדז געפייניקט אין די קעלערן פון דער אינקוויזיציע, וואָס האָט פאַרשפּאַרט אונדז אין די ענגע געטאָס, וואָס האָט געמאַכט פאַגראַמען אויף אונדז און גערויבט אונדזער האָב און גוטס און צום סוף אויסגעמאַרדעט אַ דריטל פון אונדז.

טאַקטלאַזיקייט איז איינע פון די אייגנשאַפטן פון שלום אַש.

אַט דאָס איז ער אין לעבן און דאָס איז ער אין שרייבן.

איך האָב נישט באַגעגנט אין לעבן נאָך אַזאַ טאַקטלאַזן מענטשן ווי שלום אַש.

זיין גרויסע שרייבערישע טאַקטלאַזיקייט זעט איר אין דער סאַמע יוגנט זיינער: „גאַט פון נקמה“, למשל, איז אַ טאַקטלאַזן ווערק.

אַבער עס וואַלט געווען אַ שרייענדיק אומרעכט צו זאָגן, אַז טאַקט-לאַזיקייט איז אַ שרייבערישע שיטה ביי אַשן, ניין, אין אַנדערע ווערק זיינע איז דאָ פּיעטעט גראַד פאַר די יידישע הייליקייטן און פאַרן יידישן רעליגיעזן לעבן.

אַבער אַש קען זיין טאַקטלאַזער פאַר אַלע טאַקטלאַזע מענטשן אין דער וועלט.

זיינע מאַראַלישע טאַרמאַזן זענען צעשרויפטע, לויזע. זיי קענען נישט טאַרמאַזירן זיינע טאַקטלאַזע אימפּולסן.

אַזוי ווי ער קען נישט קאַנטראַלירן זיין תּאוּוה צו געלט און זיין אַבסאַלוטן נישט-אינטערעס אין וועלכן עס איז מענטשן, מעג עס זיין אַ קאַלעגע, אַ יוגנט-פּריינט, אַן אַרויסהעלפּער אין זיין שרייבערישער פּראַפעסיע, אָדער אַן איבערזעצער.

חיות, וואָס לעבן בלויז מיט זייערע אינסטינקטן, האָבן נישט קיין

ד"ר א. מוקדוני

פריינט, וויסן גארנישט פון פריינטשאפט. געוויסע חיות האָבן בלויז אַ סטאָדע-געפיל, אַשן פעלט אַט דאָס דאָזיקע געפיל אַפילו.

פריינטשאפט איז אַ הויכע מדרגה, ווייל פריינטשאפט איז מקריב עפעס. אַן אַט דעם דאָזיקן סימן מובהק איז פריינטשאפט קיין פריינט-שאפט נישט.

דאָ און דאָרט דערפילט ער, אַז ער איז עפעס אַן איינזאָמער וואָלף, ער דערשרעקט זיך, ער וויל צופאַלן צו מענטשן, מאַכן זיך פריינט און ווערן היימיש מיט מענטשן.

אַבער דער דאָזיקער גוטער סענטימענט ווערט באַלד צערונען עפעס ווי אַן אַרופגעצווונגענע, פרעמדע און פריקדע נאָכאַמעניש.

און ער איז ווידער אַן איינזאָמער וואָלף, וואָס לויכערט אויף רויב און שלעפט בערג מיט רויב אין זיין באַהעלטעניש.

איך האָב קיינמאַל נישט געהערט אַשן רעדענדיק וועגן די ליידן, וועגן דער אַרעמקייט און וועגן דער נויט פון אַן אַנדערן, פון אַ קאַלעגע און אַפילו פון אַן אייגן קינד.

אויב ער רעדט וועגן דער נויט פון זיינעם אַן אייגן קינד איז עס מיט פאַרדרוס, וואָס דאָס קינד האָט זיך אַרױפגעזעצט אויף זיינע פליי-צעס, און ער מוז עס טראָגן.

**

אַש האָט מיר אַמאַל געזאָגט, און מיר האָט זיך אויסגעדוכט מיט האַרץ:

— שניידט מיך מיט מעסערס, איך גלויב אין יעזוסן —

און אַז איך האָב געפרעגט:

— וואָס הייסט, איר גלויבט אין יעזוסן? איר גלויבט, אַז ער איז

גאָטס אַ זון, אַז ער איז דער משיח, וואָס האָט שוין געבראַכט די גאולה אויף דער וועלט?

— ניין — האָט ער געענטפערט שטיל — איך גלויב אין זיין גרוי-

סער נביאזשער לערע.

און ער האָט אַראַפגעלאָזט די אויגן און האָט מער נישט גערעדט

וועגן דעם.

אין ווארשע און אין לאדזש

און דאָ קומען מיר, לויט מיין מיינונג, צו דעם סאַמע קנופּ פון אַש
יעזוס-פּלאַנטער.

אַש איז דורכאויס אַ געצנדינער, ממש אַ ווילדער, ער לעבט מיט די
פרימיטיווסטע אינסטינקטן.

יעזוסעס לערע פון ליבע צו מענטשן, פון זיך מקריב זיין פאַר
מענטשן, צו חברן זיך מיט די אַרעמע, באַלידיקטע און געקרוידעטע,
צו אונטערשטעלן די צווייטע באַק, ווען איינער האָט דיר געגעבן אַ פאַטש
אין איין באַק, איז אַזוי ווייט פון אַשן און פון זיין גאַנצן מהות, אַז עס
איז גאַרנישט מעגלעך וועלכע עס איז גייסטיקע התקרבות צווישן אַשן
און יעזוסעס לערע, ווי אַש שטעלט זי אַרויס אין זיינע ביכער.

עס איז נישטאָ קיין שום פאַראניטעט צווישן אַשן און יעזוס.

אַש איז דער טיפּישסטער געצן-דינער, ווי די מייסטע קינסטלער,
ער האָט נישט קיין ליבע אַפילו. נישט קיין אינטערעס פאַר רעליגיע. ער
האַט ליב און איז פאַרקאכט אין אַלע ערדישע תאוות און הנאות.
ער האָט ליב געלט, ער האָט ליב געהאַט פרויען און אַסך; ער האָט
ליב עסן, ער האָט ליב טרינקען, ער האָט ליב הייזער, וווּילטאָג, נחת
און גדולה.

ער איז אַ טיפּישסטער מוסטער פון אַ געצנדינער פון דער סאַמע
ווייטסטער און פרימיטיווסטער עפאַכע, ווען דער מענטש האָט געלעבט
אין וואַלד מיט אַלע חיות צוגלייך, און האָט געזוכט זיין שפּיז ווי יעדע
חיה אין וואַלד.

ער איז דער סאַמע בלינדער עגאָיסט.

ער האָט זיך קיינמאַל אין זיין לעבן נישט געטיילט מיט עמעצן
מיט עפעס זיינס.

ער האָט קיינמאַל נישט אין זיינען קיין מענטשן.

און איך ביינ בפרוש נישט אויסן צו אַרויסשטעלן דאָ שלום אַשן
ווי אַן אויסנאַם צווישן קינסטלער, אַדער ווי אַ מאָנסטער אין דער קינסט-
לערישער וועלט.

ניין, דער קינסטלער איז בטבע אַן עגאָצענטריקער, ער איז כסדר
פאַרטיפּט אין זיך, ער ציטערט און פּלאַטערט איבער זיין שטיקל איך,

ד"ר א. מוקדוני

ער קען זיין דער שענסטער מענטש אין זיינע ווערק, אבער אין דעם טאג-טעגלעכן לעבן איז ער דער הארטסטער עגאָיסט.

אָפנים, אַז זיין גוט און שיין אי אין דער אויסגעטרוימטער וועלט און אי אין דער ווירקלעכקייט איז צו פיל. און די וועלט האָט עס אָנגענומען.

יא, אבער עס פאָסירט אָפט, אַז דער קינסטלער ווערט אַ בעל-תשובה. יעדער זינדיקער מענטש איז עלול צו ווערן אַ בעל-תשובה, און היות ווי דער קינסטלער איז אַ גאָר זינדיקער מענטש, איז ער מער עלול צו ווערן אַ בעל-תשובה.

אין דער וועלט-ליטעראַטור איז באַקאַנט גראַף לעוו טאַלסטאָי ווי דער שאַרפסטער בעל-תשובה; און טאַלסטאָי איז געווען ביז פּערציק יאָר אַ זייער זינדיקער מענטש. ער איז געווען אַ שיכור, אַ פּרעסער, אַ פּרויען-יעגער, הכלל — ער איז געווען אַ לעבעדיקער קנויל פון תאוות.

דער רוסישער שריפטשטעלער-מיסטיקער ד. מערעזשקאָוסקי דער-ציילט, אַז טאַלסטאָי איז אין זיינע יונגע יאָרן געווען ממש באַנומען פון מאַרד-לוסט; מענטשן האָט ער מורא געהאַט פונדעסטוועגן צו מאַרדן, פלעגט ער מאַרדן חיות און בהמות; אין דער גאַנצער געגנט, אין וועלכער טאַלסטאָי האָט געלעבט, האָט מען געוואוסט, אַז ווען מען דאַרף שעכטן אַ חזיר, דאַרף מען מכבד זיין טאַלסטאָיען מיט דער דאָזיקער נאַבעלער אַרבעט.

און ער פלעגט פאָרן מיילן און מיילן צו טון די דאָזיקע אַרבעט. אַבער טאַלסטאָי האָט געוואוסט, אַז ער איז אַ זינדיקער מענטש, און דאָס האָט אים געמאַטערט און געפייניקט, ביז „ער האָט געעפנט די אויגן און ער האָט דערזען דאָס ליכט פון דער קריסטלעכער מאַראַל.“ און אָננעמענדיק די קריסטלעכע מאַראַל האָט ער אָפגעוואָרפן דאָס אָפיציעלע קריסטנטום, די קירך, ער האָט זיך צעקריגט מיט דער רוסי-שער קירך, אַזוי צעקריגט, אַז דער הייליקער סינאָד האָט אים עקסקאָ-מוניקירט פון דער רוסישער קירך.

ער האָט בלויז אָנגענומען די ריינע מאַראַל פון קריסטנטום אַן אירע הייליקע און אַן אירע אָפיציעלע דאָגמעס.

ער האָט גאָר אויסגעפונען, אַז די אָפיציעלע קירך האָט פאַרקריפלט

אין ווארשע און אין לאדזש

די אמתע קריסטלעכע מאַראַל, זי האָט גאָר די אמתע מאַראַל פון קריסטנ-
טום פשוט און פראַסט געפעלשט, דאָס וואָס איז דורכאויס אמת.
האָט ער דערקלערט קריג דער אַפיציעלער קירד, ווען ער האָט
אַנגענומען די קריסטלעכע מאַראַל.

און זיינע ווערק, זיינע גרויסע ווערק, זענען געבויט אויף דער
קריסטלעכער מאַראַל, אויף ריינער מאַראַל אָן די קירכלעכע דאָגמעס
און אָן אַפילו דעם נייעם טעסטאַמענט מיט יעזוסן און מיט די אַפאָס-
טאָלן און מיט אַלע זיינע הייליקע.

אין זיינע ווערק וועט איר נישט געפינען דעם נאָמען יעזוס, די
נעמען פון די אַפאָסטאָלן און פון דער הייליקער מוטער.

און די קירד האָט אים געהאַלטן פאַרן סאַמע געפערלעכען אַפיקורס,
זי האָט געקעמפט קעגן אים מיט אַלע מיטלען, ביז זי האָט אים עקס-
קאַמוניקירט.

ער, דער קריסטלעכער מאַראַליסט, איז אויסגעשלאָסן געוואָרן פון
דער קירד.

און ער האָט נישט סתם בלויז מיטן קאַפּ, אָדער בלויז מיטן האַרץ
אַנגענומען די קריסטלעכע מאַראַל, ער האָט זי דורכגעפירט שטרענג
אין לעבן.

ער האָט זיין לעבן איבערגעבראַכן אינגאַנצן לויט די געבאָטן פון
דער קריסטלעכער מאַראַל.

ער האָט אַפילו זיין אויסערלעך לעבן, זיין אויסזען אַפילו געענדערט;
דער עלעגאַנטער, וויציקער, שטיפערשער און צעלאָזענער רוסישער
גראַף האָט אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די שטאַטישע מלבושים, די רייכע, די
שיינע און עלעגאַנטע מלבושים.

ער האָט אַפילו אויסגעטאָן די שטאַטישע שייך און זיי פאַרביטן אויף
פויערשע שטייול ווינטער, און זומער איז ער אַרומגעגאַנגען באַרוועס,
ריכטיק ווי די אַרעמע פויערים. ער האָט אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די גע-
פּרעסטע העמדער און אַנגעטאָן אַ פויעריש העמד און אַ פאַר פויערישע
הויזן.

ער האָט פון זיין אַרבעט-צימער, פון זיין סטודיע, אַרויסגעוואָרפן

ד"ר א. מוקדוני

דעם טייערן טיש, ער האָט פון פשוטע ברעטער צונויפגעקלאַפּט אַ טיש און אויף דעם דאָזיקן טיש האָט ער געשריבן זיינע גרויסע ווערק. ער האָט אינגאַנצן איבערגעריסן מיט זיינע נאָבעלע און רייכע פריינט און באַקאַנטע און האָט אָנגעהויבן פירן פריינטשאַפט מיט די פשוטע פויערים אַרום יאַסנאַיאַ פּאַליאַנאַ. ער האָט אויפגעהערט צו עסן פלייש און צו טרינקען אַלקאָהאָלישע משקאות.

ער האָט זיך אַפילו אָפגעזאָגט פון האַנאַראַר פון זיינע ווערק, אָבער דאָ האָט זיך אַריינגעמישט זיין פרוי, וואָס האָט זיך געפירט דאָס פריער־דיקע, רייכע, פריצישע לעבן, און האָט אים געצווונגען ממש צו איבער־געבן איר דאָס רעכט אויף זיינע ביכער. זי איז געווען אין געפאַר צו בלייבן מיט אירע קינדער אָן פרנסה ממש.

זיין ווערק „וואַסקרעסעניע“ (תחית־המתים) אָבער האָט ער אָפגע־געבן אָן האַנאַראַר יעדן, וואָס וויל עס דרוקן. בלויז דעם האַנאַראַר פון דער ערשטער אויפלאַגע האָט באַקומען זיין פרוי.

אין זיין סטודיע איז אַ חוץ דעם טיש פון איינפאַכע ברעטער, וואָס איז געוואָרן זיין שרייבטיש, האָט ער געהאַט אַ וואַרשטאַט מיט סטאַ־לערישע און אַנדערע געצייג.

דאָ פלעגט ער אַרבעטן אי גייסטיק און אי פיזיש.

זומער־צייט, ווען די פויערים אין זיין געגנט האָבן געהאַט אַ סך אַרבעט אויף די פעלדער, פלעגט טאַלסטאַי אַרויס מיט זיי אין פעלד און אַרויסהעלפן זיי.

דעם גרויסן קינסטלער איז גאַרנישט איינגעפאַלן צו נעמען דעם נייעם טעסטאַמענט און אים איבערדערציילן קינסטלעריש; ניין, דאָס איז קירכנ־ליטעראַטור, און דער קוואַל פון אַלדאָס ביים.

און דערצו איז ער געווען אַ צו גרויסער קינסטלער צו איבערזאָגן, אָדער נאָכזאָגן די קירכלעכע ווונדירים.

ער האָט אַרויסגעפירט היינטיקע מענטשן, זיינע מענטשן, וואָס דאָס געוויסן איז נישט געווען ריין ביי זיי און האָבן זיך געראַטעוועט דורך ריינער תשובה און חרטה.

אין זיין ראַמאַן „וואַסקרעסעניע“ פירט ער אַרויס אַ רוסישן יונגן

אין וואַרשע און אין לאַדזש

פרייך, וואָס פאַרפירט אַ יונגע און שיינע דינסט, דווקא אין דער נאַכט ווען דער געקרייציקטער יעזוס איז געוואָרן צוריק לעבעדיק. דאָס מיידל ווערט אַ פּראָסטיטוטקע, און לסוף באַגייט זי אַ פאַר-ברעכן און מען פאַרמשפט זי צו לאַנגער תּפּיסה. דערפילט דער יונגער פּרייך, אַז אייגנטלעך איז ער גאַר דער שול-דיקער, און ער גייט נאָך דאָס מיידל אויף איר דערנערוועג ביז ער האָט חתונה מיט איר און זיין גרויסע זינד ווערט אָפּגעמעקט. אין דער פּערזאָן פון לעוו טאַלסטאָי האָבן מיר דעם ריכטיקן קינסט-לער, וואָס איז צוגעפאַלן צו דער קריסטלעכער מאַראַל און ער איז גע-וואָרן אַ גרויסער בעל-תּשובּה.

**

אין שלום אַשם לעבן איז קיין שום ענדערונג נישט פאַרגעקומען זינט ער איז „פאַרכאַפט געוואָרן“ פון דער קריסטלעכער מאַראַל. ער איז רייכער געוואָרן, ער איז זינדיקער געוואָרן (לויט דער קריסטלעכער מאַראַל), ער איז געוואָרן אַ גרעסערער געצנדינער ווי פּרי-ער, איידער ער האָט דערזען דאָס ליכט פון דער קריסטלעכער מאַראַל. ער איז דער זעלביקער עולם-הזהניק ווי פּריער, עס האָט זיך גאַר-נישט געענדערט אין זיין לעבן, אַבסאָלוט גאַרנישט. זיין באַנק-ביכל בלויז איז געשוואַלענער געוואָרן. טאַלסטאָי איז געוואָרן אַן אַרעמער מענטש, ווען ער האָט אָנגענו-מען די קריסטלעכע מאַראַל, שלום אַשם איז געוואָרן אַ רייכער מענטש זינט ער האָט דערזען דאָס ליכט פון דער קריסטלעכער מאַראַל. ער איז, הייסט עס, פון אַ פּראַלעטאַריער, פון אַן אַרעמען יידישן שרייבער, געוואָרן אַ רייכער מענטש. דאָ האָט איר פאַר זיך דעם פאַראַ-לעל אין דער מאַראַל פון די צוויי קינסטלער, ביידע באַקערטע צו דער קריסטלעכער מאַראַל.

מאָכן אויספירונגען איז דאָ אין גאַנצן איבעריק. און עס וואַלט געווען אַן אומרעכט פונדעסטוועגן צו זאָגן, אַז דאָס אַלץ טוט אַשם מיט אַ לייכטן געמיט, אַדער לייכטזיניק. זיינע ליידן זענען באמת גרויסע, ער איז כמעט אַ מגודה.

ד"ר א. מוקדוני

פון דער יידישער ליטעראַטור איז ער אינגאנצן אַרויסגעשטויסן גע-
וואָרן, און די יידישע ליטעראַטור איז זיין היים, זיין נאַטירלעכע היים,
זיין היים, אין וועלכער ער איז אויפגעהאָדעוועט געוואָרן.

ער האָט קיין אַנדער ליטעראַרישע היים.

די ענגלישע ליטעראַטור וועט קיינמאָל נישט זיין זיין היים.

איז פאַרוואָס טוט ער עס?

גאַר פשוט — ער קען נישט גובר זיין דעם יצר הרע פון פירסום
אין דער גויישער וועלט, אָבער דער עיקרשט — ער קען נישט גובר
זיין די תאויה צו געלט.

ווי ער שרייבט אָן אַ קריסטלעך בוך, הויבט אָן צו רעגענען אויף אים
מיט דאַלאַרן, עס וואַקסט און וואַקסט דער באַרג פון דאַלאַרן...

און אַ יוידע פרייד כאַפט אים אַרום...

אַזוי פיל דאַלאַרן, אַזוי פיל...

און עס רעגנט מיט דאַלאַרן וואַכן, חדשים און אפילו יאָרן.

דעם גרעסטן ווילטאָג קען ער זיך פאַרגינען.

דאָס רייכסטע און דאָס בעסטע קען ער זיך פאַרגינען.

ער איז נישט קיין אַסקעט, זיין תאויה צו אַלע גוטע, רייכע געשמאַ-
קע זאַכן, וואָס די זינדיקע וועלט פאַרמאָגט, איז מוראדיק.

יא, עס זענען דאָ ביישפילן ענלעכע אויך אין דער ענגלישער ליטע-
ראַרישער וועלט: טשעסטערטאָן, דער שאַרפער ענגלישער שריפטשטע-
לער, איז אַריבער צו דער קאַטוילישער קירך, און ער האָט זיך ממש
אויף אַ האָר נישט געענדערט.

געפינט איר אין זיין שרייבן קיין שום ענדערונג נישט, אָבער לחלו-
טין נישט.

העיווד ברוך האָט זיך באַקערט צום קאַטאָליציזם, ער איז געבליבן
דער זעלביקער מענטש און שרייבער.

און אַזוי איז מיט אַלע אַנדערע שריפטשטעלער, וואָס האָבן די
לעצטע יאָרן זיך באַקערט צו דער קאַטוילישער קירך.

עס איז זייער פרוּוואַט זאך.

מאָכן ליטעראַטור קענען זיי נישט פון אַזאַ טיף-אינטימער און טיף-
אינדיוידועלער איבערלעבונג.

אין ווארשע און אין לאַדזש

און שלום אַש האָט זיך נישט געשמדט און וועט זיך נישט שמדן,
דער געדאַנק בלויז וועגן דעם וואָרפט אַרויף אויף אים אַ פּחד.
ער איז דורך און דורך אַ ייִדישער מענטש.
ער איז געוואָרן אַפילו ייִדיש רעליגיעזער זינט ער איז געוואָרן אַזאַ
נאַענטער מחותן מיטן קריסטנטום.
איך האָב געזען, ווי ער מאַכט אַ ברכה איבערן ברויט ביים עסן,
האָב איך געקוקט און געוואָלט אויסגעפינען צי איז עס שפּיל צי טאַקע
רעליגיאַזיטעט.
בין איך נישט געקומען צום באַשלוס, אַז ער איז געוואָרן ייִדיש-
רעליגיעזער, ניין, עס איז זיכער דער שרעק פאַר דאָס קריסטלעכע, וואָס
ער זאָפט איין אין זיך.
עס איז אַ מין שילד, אַ מין שירעם קעגן דעם, אַז קריסטנטום זאָל
אים באמת פאַרכאַפן...
דאָס איז, פאַרשטייט זיך, מיינע אַ השערה.
און נישט קיין פעסטע און זיכערע.

**

יא, יידן לעבן אין אַ פרעמדער וועלט, אָבער גרויסער וועלט, די
אייגענע וועלט ווערט אַלץ קלענער און קלענער.
די אַסימילאַציע פעקלט אַריבער גאַנצע מחנות פון יונגע, טאַלאַנט-
פולע ייִדישע מענטשן אין דער גרויסער, פרעמדער וועלט.
ווערט אַלץ לויזער און לויזער דער בונד פון דעם היינטיקן יידן צו
זיין וועלט.
האָט אַש געוואָלט זיך אַריינרייסן אין דער גרויסער וועלט, ער האָט
גענומען פאַרקויפן די פרוכט פון זיין טאַלאַנט דער פרעמדער וועלט.
און די פרעמדע וועלט צאָלט מיט שווערע מזומנים.
עס איז אַ גרויסער נסיון, אַ צו גרויסער נסיון פאַר אַ ייִדישן מענטשן
פון דער טיפער פּוילישער פּראָווינץ.
האָבן דאָן פּוילישע יידן, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון דעם
פּוילישן אַנטיסעמיטיזם קיין מעקסיקע, געפּעדלט מיט הייליקע קריסט-
לעכע בילדער איבער די קאַטוילישע מעקסיקאַנישע דערפער.

ד"ר א. מוקדוני

אָבער די דאָזיקע יידן, ווי זיי האָבן נאָר דערפילט עטלעכע הונדערט פעזאָס אין זייער קעשענע, האָבן זיי אָפגעשטעלט דעם דאָזיקן האַנדל. זיי זענען געקומען אין שטאָט און אָנגעהויבן בויען פאַבריקן. זיי האָבן אויסגעלערנט די מעקסיקאַנער און די מעקסיקאַנערינס צו טראָגן שיך, זיי זענען רייך געוואָרן, שטאַרק־רייך געוואָרן, און זיי האָבן שוין לאַנג פאַרגעסן, אַז זיי האָבן אַמאָל געהאַנדלט מיט הייליקע קריסט־לעכע בילדער.

זיי זענען גוטע יידן, זיי האָבן אויסגעבויט די בעסטע יידישע שול־געביידע, זיי האָבן יידישע צייטונגען, גיבן אַרויס יידישע ביכער און לעבן ווי יידן.

אויך פּאַלקס־מענטשן, אָבער עפעס פעסטער, גאַנצער זענען זיי. זיי האָבן געפּעדלט מיט הייליקע קריסטלעכע בילדער, אָבער זיי האָבן די בילדער נישט גלאַרפיצירט. נישט באַזונגען און נישט געגלאַצט מיט די אויגן.

זיי האָבן פאַרקויפט קריסטלעכע הייליקע בילדער צוליב פרנסה, מער נישט, זייער באַצונג צו די דאָזיקע הייליקע בילדער איז געבליבן די זעלביקע ווי פּריער.

זיי זענען נישט געוואָרן קריסטלעך דורכן האַנדל מיט די הייליקע קריסטלעכע בילדער.

דאָ האָט מסחר גאַרנישט פאַרלאַנגט פון זיי, און אויב ער וואָלט פאַרלאַנגט, וואָלטן זיי נישט איינגעגאַנגען אויף דעם.

אין דעם בין איך זיכער.

דער שרייבער, וואָס האַנדלט מיט אזא סחורה, האַלט אָבער, אַז ער דאַרף צולייגן האַרץ און נשמה צו דעם אַרטיקל... יא, אונדזער לעבן איז אַ שווערער פּלאַנטער.

און שלום אַש איז אי אַ קינד און אי אַ קרבן פון דעם דאָזיקן פּלאַנטער.

אברהם רייזען - די מאמע פון דער יידישער ליטעראטור

פערזענלעך האָב איך זיך באַקענט מיט אַברהם רייזען אין וואַרשע; דורך בריוו זענען מיר שוין געווען באַקאַנט לאַנג צוריק. איך האָב גע- דרוקט אין איינעם, אַדער אין צוויי פון זיינע זשורנאַלן עטלעכע קורצע דערציילונגען מיינע.

איך האָב דערזען פאַר זיך אַ שמייכלענדיקן הויכן און טונקעלן מאַנספאַרשוין מיט אַ פאַר פּעך־שוואַרצע וואַנצעס און אַ פאַר אויגן פול מיט מאַמעשער גוטסקייט און גדולה, ווען זי דערזעט איר קינד נאָך יאָרן און יאָרן שיידונג.

ער איז געווען שלאַנק און גלייך ווי אַ סטרונע, ער איז געשטאַנען און געגאַנגען מיטן ברוסט־קאַסטן פאַראויס; דאָס איז אים אַפנים גע- בליבן פון זיינע סאָלאַטישע יאָרן דינענדיק ביי „פּאַניען“, ווי מען פלעגט זאָגן.

ער איז געווען דער זעלביקער רייזען וואָס היינט. אַ מאַמע פון געראַטענע קינדער, אַלע זענען קלוג ווי די וועלט, אַלע זענען גאונים, אַלע זענען איבערגעלאָדן מיט טאַלאַנט און אַלע קענען אויסטרייסלען פון אַרבל די גרעסטע שרייבערס פון אַלע נישט־יידישע ליטעראַטורן.

אויב מענדעלע איז געווען דער בייזלעכער זיידע פון דער יידישער

ד"ר א. מוקדוני

ליטעראטור און שלום עליכם דאָס לאַכנדיקע אייניקל פון דער ייִדישער ליטעראַטור, איז אַברהם רייזען געווען און איז עד־היום די האַרציקע מאַמע פון דער ייִדישער ליטעראַטור.

ביי אַ גוטער ייִדישער מאַמע זענען גאָר נישטאַ קיין נישט־געראַט־טענע קינדער, אַלע זענען קלוג, שיין און געראַטן.

און איך האָב קיינמאַל נישט געהערט פון רייזענען אַ שלעכט וואָרט וועגן אַ ייִדישן שרייבער, איר קענט ביי אים פועלן אַמאַל, אַז דער אַדער יענער שרייבער איז נישט קיין ערשט־קלאַסישער טאַלאַנט. אָבער דאָס נאָך אַ סך, אַ סך דינגעניש.

און צוגעבן וועט ער עס נישט מיט פרייד, ניין...

אַגב, עס מאַכט נישט אויס, אַ ברודער מעג זאָגן אַ שלעכט און ביז וואָרט וועגן זיין אייגענעם ברודער...

אַט די מאַמעשקייט האָב איך געזען ביי אים אין זיינע יונגע יאָרן און איך זע עס אויך איצט אויף זיינע עלטערע יאָרן.

איצט אפשר נאָך מער ווי אין די ייִנגערע יאָרן.

ער האָט רעדאַקטירט אין יענער צייט אַ וואַכנבלאַט, וואָס האָט געהייסן „די אייראָפּעאישע ליטעראַטור“, אַ וואַכנבלאַט, וואָס האָט זיך באַדאַרפט אָפּגעבן דורכאויס מיט איבערזעצונגען פון די קלאַסיקער פון די אייראָפּעישע ליטעראַטורן.

אָבער ביי דער זייט פון די גרויסע קלאַסיקער האָט ער אויך גע־דרוקט אַריגינעלע דערציילונגען פון ייִדישע קלאַסיקער, די דאָזיקע ייִדי־שע קלאַסיקער זענען געווען מיינסטנס אַנפאַנגער, אָבער לויט אַברהם רייזענס פאַרזיכערונג, וועלן זיי זיין קלאַסיקער אין דער גאָר נאָענטער צוקונפט, זיי דאַרפן בלויז אָפּדרוקן נאָך עטלעכע דערציילונגען...

און דערביי איז אַברהם רייזען נישט געווען און איז עד־היום נישט נאָרו ליטעראַריש.

ער ווייסט גוט ליטעראַטור און ער איז אַ גוטער מבין אויף ליטע־ראַטור.

אָבער, ווי געזאָגט, ער איז די מאַמע פון דער ייִדישער ליטעראַטור, די גוטע מאַמע, וואָס טוט און גיט דער ייִדישער ליטעראַטור לויטער ווינדער־קינדער.

אין ווארשע און אין לאדזש

אין רייזענען איז אויך דאָ עפעס גאָר פרומס: ער חברט זיך מיט גרויסע שריפטשטעלער, אָבער ליב האָט ער דווקא די קליינע, די נישט-באַמערקטע, די פאַרגעסענע, די זייטיקע און די, וועלכע דער אַלמעכט-טיקער האָט נישט באַשענקט מיט גאָר גרויסן טאַלאַנט. אַט די קלענערע זענען אַלע מאָל געווען זיינע חברים, זיינע מקור-בים און זיינע ליבלינגס אַפילו.

אַזוי איז ער געווען און אַזוי איז ער עדי-היום, דאָס איז דאָס שיינע, דאָס פרומע און דאָס רירנדיקע אין אַברהם רייזענען. און אַזוי איז אברהם רייזען ווי אַ שרייבער. זיינע העלדן זענען די אַרעמע, די דערשלאָגענע און די פאַרגעסענע. ער נעמט זיי אַרויס פון דער פאַרגעסנקייט און פירט זיי אַרויס, ווי אַ גוטע מאַמע, באַשטראַלטע אין דער וועלט אַריין.

אין די „לאַמעד שאַפיראַס כתבים“, וואָס זענען אַקאַרשט דערשי-נען, איז דאָ אַ ווערטל שאַפיראַס וועגן רייזענען — „א. רייזען האָט גע-נומען די וואַכעדיקייט און זי אַרויסגעלייגט אויף נאַטן“. שפעטער איז רייזען געוואָרן אויך אַ מיטאַרבעטער פון „פריינד“, אָבער ער איז געווען כסדר נאָענט צום פאַרלאַג „פראַגרעס“, דאָס הייסט, צו לידיסקיס פאַרלאַג.

א. רייזען איז געווען אין דעם דאָזיקן פאַרלאַג ממש אן אייגענער מענטש, ער האָט כסדר געהאַט עפעס געשעפטן מיט דעם דאָזיקן פאַר-לאַג. דאָ האָט ער געדרוקט זיינע ווערק אין דעם דאָזיקן פאַרלאַג, דאָ האָט ער אַרויסגעגעבן אַ זשורנאַל פאַר דעם דאָזיקן פאַרלאַג און דאָ האָט ער פאַרשדענט די ווערק פון אַנדערע דעם דאָזיקן פאַרלאַג.

פאַרשטייט זיך, אַז דער דאָזיקער פאַרלאַג האָט זיך קיינמאַל נישט אָפגענאַרט, ראשית זענען א. רייזענס ווערק זייער גאַנגבאַר און צווייטנס איז א. רייזען כסדר געווען דער נאָכגיביקער ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן האַנאַראַר.

וועגן רייזענס האַנאַראַר-געשעפטן מיט לידיסקין זענען אַרומגעגאַנגן-גען ממש לעגענדעס אין וואַרשע:

לידיסקי זאָל האָבן געצאָלט רייזענען עפעס אַ קאַפיקע מיט אַן אַכטל קאַפיקע פאַר אַ שורה אין דעם זשורנאַל „די אייראָפּעאישע ליטעראַטור“,

ד"ר א. מוקדוני

פון דעם האָט ער, רייזען, באַדאַרפט צאָלן האַנאַראַר די מיטאַרבעטער און באַקומען אויך באַצאָלט פאַר זיין שווערער רעדאַקטאָרישער אַרבעט. עס זענען געווען כסדר תּשבורתדיקע חשבונות, און רייזען האָט זיך נישט פאַרלאָרן און נישט פאַרפּלאַנטערט אין זיי.

און די צוויי נאַענטסטע חברים זיינע, ה. ד. נאַמבערג און שלום אַש, האָבן אים געהאַלטן פאַר אַן עושר.

מען האָט דערציילט ווי אַ שפּאַס און ווי אַ שטיק ערנסט, אַז אַש פּלעגט זיך אַוועקלאָזן אין דער גרויסער וועלט און האָט זיין פּרוי נישט געקענט לאָזן קיין געלט, פּלעגט ער אַ זאָג טון זיין פּרוי:

— דו וועסט נעמען ביי רייזענען, ווען עס וועט זיין שלעכט.

פאַרשטייט זיך, אַז איך גאַראַנטיר נישט פאַר דער אמתדיקייט פון דער דאָזיקער מעשה, איך גיב איבער בלוזי וואָס איך האָב געהערט. א. רייזען זאָל האָבן אַפּילו אַפּגעשפּאַרט פון לידיסקים קאַרגע האַנאַ-ראַרן קניפּלעך, פּלעגן עס נאַמבערג און אַש דערשמעקן און עס אַרויס-פאַמפען פון אים.

וועגן דעם האָב איך געהערט אַזאַ מעשהלע:

זיצן אין אַסטראָווסקיס קאָוויאַרניע אברהם רייזען און ה. ד. נאַמבערג און טרינקען קאָווע, פאַלט אַראָפּ ווי פון מאַרס שלום אַש און זעצט זיך צו צו זיי.

אַש רופּט צו באַלד דעם קעלנער און הויבט אַן באַשטעלן עפעס, רייזען ווייסט, אַז ער וועט דאָ מוזן זיין דער צאָלער, אַגב, האָט ער מורא פאַר אַשס אַפעטיט, אַשס אַפעטיט האָט גאָר גרויסע השגות.

זיצט רייזען און שרעקט זיך.

מיט אַמאָל איז זיך אַש מישב און גיט אַ זאָג:

— וואָס זיצן מיר דאָ? לאַמיר גיין אין אַ קאַבאַרע, קומט, יאָך צועל.

קען אָבער רייזען זייער גוט זיינע חברים און הויבט אַן צו אַפּ-

רעדן זיי?

— וואָס וועלן מיר דאָרט זען, וואָס מיר האָבן שוין נישט געזען,

און דאָס עסן איז דאָרט שלעכט און טייער, דאָ איז די בעסטע מאַכלים.

לאַמיר זיצן דאָ, לאַמיר בעסער רעדן, שמועסן.

— אָבער יאָך צועל, וואָס האַסטו מורא, רייזען?

אין ווארשע און אין לאָדזש

מישט זיך שוין אַרײַן נאַמבערג:
— אַז ער צועלט, איז דאָך נישטאַ וואָס צו רעדן, קים, רײזען!
לאָזט מען זיך אוועק אין אַ קאַבאַרע.
ווייל אַש באַשטעלן אַ פּלאַש וויין.
ווערט שוין רײזען דערשראַקן אויף אַן אמת:
— וואָס האָט מען פון וויין, לאָמיר בעסער טרינקען ביער, ביער
איז געזונט, די דײַטשן טרינקען ביער, איז יעדער דײַטש אַ גיבור, און
די פּראַנצויזן, וואָס טוען און טרינקען וויין זענען קלייניקע און דאַרינקע.
— אָבער יאָך צועל, זאָגט אַש, וואָס גײט עס דיר אָן?
אויפן טיש שטייט אַ פּלאַש וויין, מען טרינקט, מען רעדט און מען
לאַכט.
פּלוצלונג גיט אַש אַ פּרעג רײזענען:
— רײזען, ווילסטו האָבן מײנע אַ דערצײלונג פאַר דיין זשורנאַל?
ביי רײזענען צעפּלאַקערן זיך די אויגן, צי ער וויל האָבן אַש אַ
דערצײלונג? ער האָט ליב אַש דערצײלונגען ווי דאָס לעבן, אָבער אַש
איז אַ צו טײערער בעל-דבר פאַר זײן זשורנאַל.
— אוודאַי וויל איך, אָבער דו וועסט דאָך וועלן ראַטשילדס פאַר-
מעגן פאַר דיין דערצײלונג.
— נײן, זאָגט אַש, צאַל בלויז פאַר דער פּלאַש וויין.
— וווּ האַסטו די דערצײלונג? — פּרעגט רײזען.
— בײַ מיר אין קעשענע, דו באַקומסט די דערצײלונג אויפן אַרט,
צאַל נאָר פאַרן וויין.
— גיב מיר די דערצײלונג, אויב דו האַסט זי דאָ.
און אַש נעמט אַרויס אַ פעקל פּאַפּיר און דערלאַנגט רײזענען, רײ-
זען באַטראַכט דעם כתב-יד, לײענט עטלעכע שורות, עס איז אַש אַ
דערצײלונג, לײגט ער אַרײַן מיט פּרײד די דערצײלונג אין בוזים-קע-
שענע און צאַלט אָפּ פאַרן וויין.
אין אַ פאַר טעג אַרום דערזעט רײזען, אַז די דערצײלונג איז אָפּ-
געדרוקט אין אַן אַנדער זשורנאַל אָדער צײטונג...
און די דריי חברים האָבן זיך באַגעגנט אין אַ פאַר טעג אַרום בײַ

ד"ר א. מוקדוני

אסטראווסקין און אלע דריי האָבן געלאַכט, קיינמאַל האָבן זיי נישט גע-
לאַכט אַזוי געשמאַק.

און א. רייזען האָט געלאַכט העכער פון אלעמען...
ווידער — פאַר דער אמתדיקייט פון דער דאָזיקער מעשה גאַראַנטיר
איך נישט.

אַבער כאַראַקטעריסטיש איז זי פאַר רייזענען און פאַר זיינע צוויי
אַמאָליקע חברים. אויב זי איז אויסגעטראַכט, איז זי גוט אויסגעטראַכט,
איר האָט די דריי כאַראַקטערן קלאָר און שאַרף.

**

איך קען רייזענען 40 יאָר.
די יידישע ליטעראַטור איז זיין גרעסטע ליבע, זיין ליידנשאַפט און
זיין גרויסע פרייד.

ער האָט געלעבט זיין לעבן אַרעם, אַבער גליקלעך, אַמאָל אַפילו
אין דחקות, אַבער אין דחקות איז ער געווען גליקלעך, די יידישע לי-
טעראַטור איז געווען כסדר זיין גליק, זיין וואַרעמע היים, זיין ליב-
טיקע היים.

און אפשר ווייל אים איז אַזוי גוט, אַזוי ווייל און אַזוי וואַרעם און
ליכטיק-היימיש אין דער יידישער ליטעראַטור זענען אלע, וואָס שרייבן
יידיש, ביי אים אַזוי ליב און אַזוי גרויס.

ער האָט קיינמאַל קיין טענות נישט צו דער יידישער ליטעראַטור,
צום יידישן לייענער, צום יידישן אַרויסגעבער און צו אלע, וואָס עוסקן
אַרום דער יידישער ליטעראַטור, און אַפילו נישט צום יידישן פּאָלק.

און ער האָט, פאַרשטייט זיך, ליב דעם יידישן מענטשן, די טעמע
פון דער יידישער ליטעראַטור.

און דעריבער שרייבט ער וועגן יידישן מענטשן מיט גרויסער ליבע,
מיט עכטער וואַרעמקייט און נאָענטקייט.

קיינער איז אַזוי נישט נאָענט צום העלד פון זיינע דערציילונגען
ווי א. רייזען איז נאָענט צו זיינע אַרעמע, שטילע און גרויע העלדן.

א. רייזען איז ממש פאַרליבט אין יעדן העלד פון זיינער אַ דער-
ציילונג.

אין ווארשע און אין לאַדזש

זיינע לידער זענען געוואָרן פּאָלקס-לידער, זיי האָבן זיך אַרײַנגע-
גנבעט אין האַרץ פון פּאָלק.

איך האָב געטראָפּן ייִדן, וואָס זענען שוין דערווייטערט פון ייִדיש-
קײט, אָבער ווען זיי צעוואַרעמען זיך דעקלאַמירן זיי רײזענס אַ ליד.

יאָרן און יאָרן פון פרעמדקײט האָבן נישט אָפּגעמעקט פון זײער
זכרון רײזענס ליד, דאָס ליד איז געבליבן פריש און צאָפּלדיק אין זײער
זכרון.

א. רײזען איז זײן גאַנץ לעבן אַ ראַדיקאַל, אָבער זײן ראַדיקאַ-
ליזם קומט נישט אויס שנאה צום רײכן, צום סאַציאַלן בעל-עוולה, צום
עקספּלאַטאַטאָר. זי קומט פון אַ קרישטאַל-רײנעם קוואַל — פון ליבע
צום אַרעמען מענטשן, דער אַרעמער מענטש איז זײן לײבלעכער קרוב,
ער דאַרף נישט קײן פּילאָזאָפּיעס וואָס זאָלן זיך פאַר אים דערקלערן אין
ליבע צום אַרעמען און באַעוולהטן. דאָס דאַרף דער רשע, א. רײזען דאַרף
עס נישט, דער אַרעמער איז פון זײן סאַמע יוגנט זײן לײבלעכער קרוב.

ביי אַ רײזענען איז נישטאַ קײן שלעכטער שרײבער, ווי ביי אַ
שיכור איז נישטאַ קײן שלעכטע בראַנפן.

איר קענט ביי אים, ווי געזאַגט, אַראַפּדינגען פון זײנער אַ גוטער
מײנונג וועגן שרײבער, ער וועט אײך נאַכגעבן אויף אַ ווײל, אַז דער,
אָדער יענער שרײבער איז נישט קײן שעקספּיר, אָבער דאָס איז בלויז
אויף אַ ווײלע. ווי איר לאַזט אים אָפּ איז ער ווידער ביי זײן פּרזעַרדי-
קער מײנונג.

פאַר די לאַנגע שרײבערײשע יאָרן זײנע איז ער אויף אַ רגע אַפילו
נישט געוואָרן קײן צײניקער. און צײניקער ווערן דאָך דאָס רוב קינסט-
לער, וואָס פּראַקטיצירן אַ קונסט לאַנג.

ער איז אַ מין ר' לוי יצחק בערדיטשעווער אין אונדזער ליטעראַטור.

ער איז דער אײביקער מלמד זכותניק.

ער וועט נישט באַגעגענען אַ שרײבער און נישט זאַגן אים אַ גוט
און וואַרעם וואַרט.

שרײבער אָבער זענען בטבע עגאַזיסטן, זיי שאַצן עס נישט אָפּ, ווײל
רײזען האָט פאַר אַלעמען אַ גוט וואַרט.

אַ שרײבער ווײל אַ גוט וואַרט בלויז פאַר זיך אַלײן...

ד"ר א. מוקדוני

פאראן אַזעלכע, וואָס ווילן נאַכטון רייזענען אין דעם פרט, אָבער עס באַקומט זיך נישט עפעס עכטס. ביי איינעם קומט אַרויס פשוטע חניפה, ביי אַ צווייטן פּאַליטיק, ביי אַ דריטן פּאַרשלייערטע איראַניע און ביי אַ פּערטן אָפענע נישט־אויפּריכטיקייט.

ביי רייזענען קומט עס אַרויס עכט, עס קומט אַרויס ביי אים עכט ווען אַפילו עס איז נישט עכט.

אַ סך צווייפלען אין רייזענס אויפּריכטיקייט.

אָבער אַ מענטש קען נישט זיין זיין גאַנץ לעבן נישט־אויפּריכטיק, און פאַר די 40 יאָר וואָס איך קען רייזענען איז ער דער זעלביקער.

ווען עס איז אַפילו פון אָנהויב נישט געווען, לאַמיר צולאָזן, נישט אינגאַנצן אויפּריכטיק, איז עס געוואָרן אויפּריכטיק פון אַזאַ לאַנג גע־ברויך, עס האָט געמוזט ווערן די צווייטע נאַטור זיינע.

אַ. רייזען איז פאַרטון אין דער ייִדישער ליטעראַטור, ווי אַ פרומער ייִד אין תּלמוד און אין אַנדערע רעליגיעזע ספרים.

און ווי יענער ייִד האָט ער זיך דערווייטערט פון דער פּראַקטישער וועלט, ער ווייסט אַפילו אין אַ געוויסער מאָס נישט פון קיין צורת מטבע.

וועגן רייזענס געלט־טראַנזאַקציעס זענען אַרומגעגאַנגען אין איראַפּע און גייען אַרום אין אַמעריקע ווונדערלעכע מעשיות.

אַזעלכע מעשהלעך פלעגן חסידים דערציילן וועגן זייערע רביים, אָדער פּרומע ייִדן וועגן גרויסע גאונים.

מען דערציילט, למשל, אַזאַ מעשה:

אין איינער פון זיינע יוביליי־פּייערונגען האָט מען אים אונטערזיגט־טראַגן אַ מתנה אַ געוויסע סומע געלט. דאָס געלט האָט מען אַריינגע־טראַגן אין אַ באַנק אויף זיין נאָמען, און אים האָט מען געגעבן אַ טשעק־ביכל, ער זאָל קענען אויסשרייבן טשעקן.

דאָס טשעק־ביכל איז געווען גראַד אַ בייכיקער, דאָס הייסט, ער האָט געהאַט אַ סך בלאַנקע טשעקן. איז רייזען געווען זיכער, אַז ער קען שרייבן טשעקן ביז עס וועלן שוין אין ביכל נישט זיין מער קיין טשעק־פּאַפּירלעך.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

און ער איז געווען גאָר שטאַרק איבערראַשט ווען מען האָט אים
אין אַ שיינעם פּרימאַרגן דערקלערט, אז ער קען מער קיין טשעקן נישט
שרייבן, ווייל ער האָט מער קיין געלט נישט אין באַנק.

**

א. רייזען לייענט אַלץ און אַלעמען.
און ער האָט איבערגענוג צייט צו זיצן אין קיבעצאַרניע און אויס-
טיילן תּהלות ותּשבחות יעדן שרייבער, וואָס ער באַגעגנט אין קיבע-
צאַרניע.
און יענער דאַרף נישט קומען צו אים זיי אויפצומאַנען, ער טראַגט
זיי אים אַנטקעגן.
און דערביי געדענקט ער גענוי ווען און וואָס ער האָט געלייענט פון
יענעם.
דאָס הייסט, עס איז נישט סתּם גערעדט, ער האָט געלייענט און
גאַדענקט.
און איר קענט עס זען יערלעך, אַדער צוויי-יערלעך אין דעם זאַמל-
בוך „פעדער“ אין זיין יערלעכן, אַדער צוויי-יערלעכן איבערבליק איבער
דער יידישער ליטעראַטור.
ער וועט, חלילה, קיינעם נישט אויסלאָזן, ניין.
אויב ער וועט יאָ עמעצן אויסלאָזן וועט עס זיין אַ באַקאַנטער
שריפטשטעלער, וואָס באַקומט זיין פּאַרציע אַנערקענונג אָן אים. דעם
ווייניקער באַקאַנטן, דער ווייניקער פּאַפּולערן וועט ער נישט אויסלאָזן,
אַ, ניין.
ער לייענט אַלץ, ער לייענט צייטונגען, זשורנאַלן, וואָס ווערן אים
געשיקט ממש מאַרבע פינות העולם, ער לייענט ביכער, וואָס דערשיינען
אין דער גאַנצער וועלט, אין די סאַמע פּאַרוואַרפנסטע ווינקעלעך פון דער
וועלט.
און ער איז דער גרויסער בעל-חסד — ער דערמאַנט אַלעמען און
כּסדר צו גוטן.
אַפּנים טיף-טיף ערגעץ אין האַרצן האַלט ער נישט קריטיק פּאַר
ליטעראַטור, פּאַר עפעס אַזוינס, וואָס מען דאַרף וועגן און מעסטן און

ד"ר א. מוקדוני

איבערוועגן און איבערמעסטן, עס איז נישט קיין קונסט, ווו מען מוז זיין אַ גרויסער מקפיד...

איך בוי מיין השערה אויף דעם פּאָלגנדיקן פּאַקט:
אין זיינע דערציילונגען און אין זיינע לידער איז ער דער גרעס-
טער מקפיד.

זיינע אַ קורצע דערציילונג איז טעכניש און אינהאַלטלעך מייסטע-
ריש, אַלץ איז טאַקע געוויגן און געמאַסטן און איבערגעוויגן און
איבערגעמאַסטן.

דאָ איז ער אַ קינסטלער, דאָ איז נישטאָ קיין איבעריק וואָרט, קיין
סימן פון גוזמא, קיין זכר פון צעשאַטנקייט, דאָ זאָגט עפעס איטלעכס
וואָרט, דאָ איז איטלעכס זאָץ ממש געבויט מיט דער גרעסטער
שטרענגקייט.

דאָ איז ער אַ קינסטלער.
ווי אָבער ער נעמט זיך צו קריטיק און צו זכרונות ווערט ער אויס
קינסטלער.

און מען מעג אַלץ.
אן איבעריק וואָרט איז נישט קיין אומגליק, אַ גוזמא איז אויך נישט
קיין עבירה, אָדער אַ זינד, צוליב וועלכער עס שטאַרבן, חלילה, קליינע
קינדער.

דאָס איז סתם שרייבעריי, דאָס איז מלאכה...
איך האָב אַ סך מאל פּרוּבירט צו פאַרגלייכן זיינע דערציילונגען און
זיין שרייבן וועגן ליטעראַטור און איך האָב דערזען צוויי רייזענס, איינער
איז לחלוטין נישט ענלעך אויפן אַנדערן.

אין די דערציילונגען און די לידער זיינע זעט איר אַ קינסטלער. אין
זיין שרייבן וועגן ליטעראַטור און אין זיינע זכרונות איז נישטאָ דער
קינסטלער רייזען.

אין די דערציילונגען איז דאָ צירלעכקייט, האַרמאָנישקייט, די פאַרעם
איז ערפּעקט, דער אינהאַלט איז ווונדערלעך אַריינגעפאַסט אין דער פאַרעם.
זיינע אַ קליינע דערציילונג איז אַ כינעזישע שניצעריי.

און זי איז עדיהיום פּריש.
פּריש און לעבעדיק זענען עדיהיום זיינע כאַראַקטערן.

אין ווארשע און אין לאָדזש

אין זיין שרייבן וועגן ליטעראַטור און אין זיינע זכרונות איז ער אָפגעלאָזן, צעשוּיבערט, צעטומלט און גוואַלדיק באַריידעוודיק, קיין סך ווערטער זענען, דוכט זיך, דאָרט נישטאָ אַבער ער איז מוראדיק באַרעדעוודיק.

די ווערטער זענען עפעס ווי אויסגעשאַטן פון אַ זאָק און די זאַצן עפעס צערודערטע.

יאָ, אַפנים, אַז ערגעץ־וווּ האָט ער ביטול צו קריטיק און צו זכרונות־שרייבעריי.

מיט ליכט וועט איר זוכן צעשוּיבערטקייט אין זיינער אַ דערציילונג אָדער אין זיינס אַ ליד און איר וועט זי נישט געפינען.

**

און ער איז פריש און לעבעדיק אין זיינע עלטערע יאָרן ווי ער איז געווען אין זיינע יונגע יאָרן, מיט 40 יאָר צוריק.

ער קען פאָרן אַזש פון בראַנקס קיין סיגעיט אויף אַ סיום פון אַ שלום עליכם־שול, און קומען קומט ער געוויינלעך צוועלף ביינאַכט.

און ווען איך האָב אים אַמאָל אַ פרעג געטון — סטייטש, רייזען, אַזוי שפעט און פון אַזוי ווייט?

ענטפערט ער מיט אַ שמייכל:

— איך האָב פריער נישט געקענט קומען, איך בין שוין געווען פריער אויף אַ סיום פון אַן אַנדער שול.

ער לאָזט נישט דורך קיין שום ליטעראַרישע שמחלע, קיין שום ליטעראַרישע אַסיפה און קיין שום באַגעגעניש פון שרייבער.

און עס ליגט נישט אויף זיין פנים קיין מידיקייט, קיין אַלטע ברוגז־קייט און קיין אַלטע תרעומות אויף דער וועלט און מענטשן.

און ער קלאַגט זיך קיינמאָל נישט אויף זיין געזונט, ווי דער שטיי־גער איז פון עלטערע מענטשן.

ער איז כסדר אויפגעלייגט, כסדר האַפערדיק.

דער זומער איז פאַר אים קיינמאָל נישט צו הייס און דער ווינטער קיינמאָל נישט צו קאַלט.

און די וועלט איז פאַר אים קיינמאָל נישט צו שלעכט און קיינמאָל נישט צו בייז.

ד"ר א. מוקדוני

עס איז אַ גוטע, אַ מזהידיקע וועלט.
ער האָט, פאַרשטייט זיך, זיינע דאגות, זאָרגן און עגמת נפשו.
אַבער ער טראַגט זיי איבער לייכט, על כל פנים לייכטער ווי
אַנדערע.
ער האָט איין גרויסע ליבע, איין גרויסע טרייסט צו וועלכער ער
פאַלט צו, און דאָס איז — די יידישע ליטעראַטור.
צו איר ראַטעוועט ער זיך ווען גרויע זאָרגן ווילן אים אַריינכאַפן
אין זייערע קאַלטע הענט, און דאָ, אין דער ליטעראַטור, איז אַלץ שיין,
אַלץ ליכטיק און בליענדיק.
די יידישע ליטעראַטור איז זיין שילד, זיין שירעם, וואָס היט אים
אויס פון די שווערע און זלידנע זאָרגן.
זיין ליטעראַריש לעבן איז דער ריינסטער, ער האָט כסדר געדינט
דער יידישער ליטעראַטור. אים איז גאַרנישט איינגעפאַלן אַפילו, אַז די
ליטעראַטור דאַרף אים דינען, חלילה!
דאָ און דאָרט טרייבט ער שטאַרק איבער מיט זיין דינען דער לי-
טעראַטור, ער טוט איר דאָ און דאָרט בערישע טובות, דערהויפט מיט
זיין קריטיק, וואָס איז אַזוי ווייט פון קריטיק, נאָך אפשר ווייטער. ווי די
ערד פון הימל.
ער איז בטבע נישט קיין קריטיקער, ער איז בטבע אַ ליטעראַרי-
שע מאַמע.
און ביי אַ מאַמע פּרעגט מען נישט קיין מבינות אויף אירע זין
און טעכטער, ווען עס קומט צו אַ שידוך...
אַבער היות ווי אַנדערע שרייבער האָבן אַ סך גרעסערע פּגימות
און אַ סך גרעסערע עבירות אויף זייער ליטעראַרישן געוויסן, קען מען
און מען דאַרף עס אים פאַרגעבן.
ער האָט אַ רעכט אויף זיין חלק ליטעראַרישע עולות נאָך די גרוי-
סע ליטעראַרישע מעשים טובים זיינע.
ער האָט געקענט זיין לייכט אַ ליטעראַרישער צדיק, אַבער צוליב
קלייניקע ליטעראַרישע עבירות איז ער עס נישט געוואָרן.
און מיר האָבן אַזוי נויטיק אַ גאַנצן ליטעראַרישן צדיק, אַזוי נויטיק...
אין ליטעראַטור איז צדקות אַ גאָר גרויסער ענין...

ל א מ ע ד ש א פ י ר א

אין א שיינעם פרימאָרגן איז שטיל, עפעס ווי אין זאָקן, אַרײַן אין דער רעדאַקציע פון „פריינד“ אַ יונגער מענטש, וואָס האָט עפעס אויסגעזען ווי אַ זקן און זיך באַנומען ווי אַ זקן.

ער האָט זיך שטיל אוועקגעזעצט ביי אַ שרייבטיש און האָט שטיל זיך גענומען שרייבן ניס, אַדער, ווי מיר פלעגן עס רופן — כראַניק. דאָס איז געווען לאַמעד שאַפיראַ.

ער איז דעמאָלט אַלט געווען 30-31 יאָר.

אַ גאָר יונגער מענטש, אַבער עפעס אַ זקן איז ער געווען, די אויגן עפעס שלעפּעריקע און פאַרצויגן מיט אַ וואַלקן, דאָס גרויסע געזיכט בלייך און אומבאַוועגלעך, ממש אַ פאַרגליווערט פנים, ווי אַ מאַסקע.

און עפעס זאָרג, שווערע זאָרג איז געווען אויסגעלייגט אויפן פנים, דאָס פנים האָט אויסגעזען ווי אַ פאַרגליווערטע טראַגישע מאַסקע אין קלאַסישן גריכישן טעאַטער.

מיר האָבן זיך באַקענט מיט אים און, ווי יונגע מענטשן, מיט נייע-געריקייט און מיט דער גוטער כוונה צו באַפריינדן זיך.

אַ נייער מיטגליד אין דער משפּחה פון „פריינד“.

אַבער ער איז אַפּאַטיש, קאַלט און עפעס צוריקגעצויגן.

האַבן מיר אים אָפּגעלאָזט און באַשטימט צו וואַרטן ביז ער וועט זיך איינלעבן אין דער נייער סביבה.

צום 31טן יאָר פון זײַן לעבן האָט ער זיך שוין אַרומגעטראָגן מיט

ד"ר א. מוקדוני

אַ מיחוש, עפעס מיט אַ מאַגן-קראַנקייט, וואָס ער האָט אַליין קורירט מיט אַ דייעטע, מיט אַ טשיקאַווער דייעטע, ער פלעגט עסן בלויז סאַרדינען און ברויט.

ער האָט שטענדיק געהאַט אין איין קעשענע אַ קעסטעלע סאַרדינען און אין דער אַנדער קעשענע אַ שטיקל ברויט.

און ווען עס פלעגט קומען די צייט פון מיטאַג-עסן פלעגט ער בלייבן ביי זיין שרייבטיש; ער פלעגט אַפּרוקן די צייטונגען און דאָס שרייבפאַפּיר, מאַכן ריין אַ שטיקל פּלאַץ, אַרויסנעמען אַ קעסטעלע סאַר-דינען, עפענען עס און נעמען עסן מיט גרויס פאַרזיכטיקייט און עפעס מיט גרויס פּיין.

געגעסן האָט ער לאַנגזאַם, שטיל און אַפּאַטיש.

אַפּגעגעסן, האָט ער זיך ווידער גענומען צום שרייבן, ווען ער האָט פאַרענדיקט זיין אַרבעט האָט ער זיך אויפּגעהויבן און מיט שטילע, שלאַ-בערדיקע טריט אַוועק.

ווי ער האָט געוווינט, ווער זענען זיינע פּריינט, פון וואַנען ער קומט? — האָט קיינער נישט געוואוסט.

און ער איז געווען אזוי נישט-באַרעדעוודיק, אַז ער האָט ביי אַלע-מען אַפּגעשלאָגן דעם חשק צו פאַרפירן מיט אים אַ שמועס.

מיר האָבן זיך אָבער באַלד דערוואוסט ראשית כל, אַז ער שרייבט אַ גוטן און ביו גאָר אַ גראַמאַטיקאַלישן יידיש.

אויפּמערקזאַם האָט אונדז געמאַכט אויף דעם שמואל ראַזענ-פעלד, וואָס ער האָט אָנגעהאַלטן שטרענג די טראַדיציע פון דעם פעטער-בורגער „פּריינד“ צו שרייבן אַ גוטן, גראַמאַטיקאַלישן יידיש.

איטלעכס שטיקל ניס איז געווען קב-ונקי, געשריבן אין אַ ריינעם און אין אַ ציכטיקן יידיש.

מיר האָבן געוואוסט אַז ער שרייבט דערציילונגען, אָבער כמעט קיי-נער פון אונדז האָט עפעס נישט געדענקט גענוי דעם איינדרוק, וואָס די דערציילונגען זיינע האָבן געמאַכט אויף אונדז.

האָט מען פונדעסטוועגן אָנגעהויבן צושטיין צו אים ער זאָל געבן אַ דערציילונג פאַרן „פּריינד“ אין אַ יום טוב-נומער.

ניין, ער האָט נישט אין בוזים-קעשענע קיין פאַרטיקע דערצייל-

אין ווארשע און אין לאָדזש

לונג, און שרייבן ספעציעל אַ דערציילונג קען ער נישט, ער שרייבט ווען עס פאלט אים עפעס איין, איז ווען עס וועט אים איינפאלן עפעס וועט ער עס אַנשרייבן און וועט עס געבן.

זיין יידיש אָבער ווערט בעסער ממש פון טאָג צו טאָג. לייגט מען אים פאַר איבערזעצן אַ ראַמאַן פון וויקטאָר הוגאָ, וויקטאָר הוגאָ איז אי ליטעראַריש און אי שפּאַנענדיק. אַן אַ ליטעראַרישן הכשר האָט מען קיין ראַמאַן נישט געדרוקט אין „פריינד“.

און אַן שהיות הויבט ער אַן איבערזעצן וויקטאָר הוגאָס אַ ראַמאַן, לייענט ראָזענפעלד די ערשטע קאַפיטלען און גיט אונדז איבער, אַז עס איז שופרא דשופרא, ממש ווי אַן אַריגינעלער ראַמאַן. ווערן מיר מיט אים אַ קליין ביסעלע היימישער, און אונדז האָט זיך אָנגעהויבן צו דוכטן, אַז דער אייז ארום אים הויבט אויך אַן עפעס צעגיין. ער הויבט אַן רעדן, שמועסן און דאָ און דאָרט אַפילו אַ שמיכל טון.

אָבער עס איז געווען אַ טעות. מיר דערזעען פאַר זיך אַ קלוגן מענטש, אָבער מיט אַ געדיכטן פאַרקאַן פון עטישע סיגים, דאָס טוט ער, דאָס טוט ער נישט, דאָס איז עטיש און דאָס איז נישט עטיש, דאָס איז רעכט און דאָס איז נישט רעכט. דאָס איז ער נישט גורס, הכלל — ער איז אַרומגערינגלט מיט אַ צוים פון עטישן שטעכעדיקן דראַט, דו קענסט צו אים נישט צוקומען. איינמאַל, גאַנץ אומדערוואַרט, דערלאַנגט ער ראָזענפעלדן אַ דערציילונג אַן ווערטער, אַן אַן אַריינפיר און אַן הקדמה.

אַפגעגעבן און פאַרטיק, ער זיצט ווידער ביי זיין שרייבטיש, שרייבט נייעס, עסט סאַרדינען מיט ברויט און חברט זיך מיט קיינעם נישט. אַפגעדרוקט די דערציילונג, קומט דער ערשטער ה. ד. נאַמבערג און

זאָגט:

— דער שאַפיראַ קען שרייבן, וווּ איז ער? ווער איז ער? — פאַראינטערעסירן זיך אַלע, מען כאַפט זיך צו דער צייטונג, מען לייענט.

— יא, ער קען שרייבן.

ד"ר א. מוקדוני

קומט צו אים צו נאָמבערג:
— אַ גוטע דערציילונג אייערע, פאַרוואָס שרייבט איר נישט? פאַר-
וואָס לאָזט איר זיך נישט הערן?
קוקט אויף אים שאַפיראַ מיט זיינע מוטנע אויגן און שוויגט.
מאַנט שוין ראָזענפעלד ביי אים דערציילונגען, און ווידער דאָס
נעמלעכע:
ער האָט נישט אין בוים־קעשענע קיין דערציילונגען פאַרטיקע,
און שרייבן אויף באַשטעלונג קען ער נישט, ער וועט האָבן אַ דערציילונג
וועט ער געבן אים, ראָזענפעלדן.
וויל מען ווערן מיט אים הימישער, חברישער, אָבער ער בלייבט
פאַרשלאָסן און קאַלט.
און דאָס איז, חלילה, נישט געווען קיין גאוון, ניין, עס איז געווען
מוראדיקע שעמעוודיקייט, פראָווינציעלישקייט און איינגעבוירענע צניעות.
מיר האָבן זיך אַמאָל באַגעגנט מיט אים אין גאַס גייענדיק אין
רעדאַקציע, זענען מיר געגאַנגען צוזאַמען און געשמועסט, ער איז עפעס
געוואָרן באַרעדעוודיק און איך האָב אויסגעפונען ווער ער איז פון דער-
היים, פון וואָנען ער קומט, ווער עס זענען זיינע עלטערן, הכלל — איך
האָב אַרויסבאַקומען פון אים כמעט זיין גאַנצע ביאָגראַפיע.
און אויפן סמך פון דעם ערשטן לענגערן שמועס בין איך געקומען
צום באַשלוס, אַז צוריקגעצויגנקייט קומט פון שעמעוודיקייט, פראָווינ-
ציעלישקייט און פון צו גרויסער עטישקייט.
ער האָט געדרוקט נאָך עטלעכע דערציילונגען, ער האָט פאַרענ-
דיקט די איבערזעצונג פון הוגאַס ראַמאַן און מיט אַמאָל —
ער איז נישטאַ, נעלם געוואָרן.
פרעגן מיר ביי ראָזענפעלדן:
— וווּ איז שאַפיראַ?
— ער איז אַוועק.
— וואָס הייסט ער איז אַוועק? אָן אַ גוטן טאָג, אָן אַ זיי געזונט?
— מיט מיר האָט ער זיך געזעגנט, ער האָט מיר דערקלערט, אַז
די אַרבעט אין צייטונג באַפרידיקט אים נישט, עס איז קיין תכלית נישט.

אין ווארשע און אין לאָדזש

עס איז נעמען גאלדענע צייט און וואַרפן אין בלאַטע, ער קען עס נישט, זייט געזונט און אַ דאַנק, איר האָט מיר גוט באַהאַנדלט. מיר זענען אַלע געווען עפעס נישט־אַנגענעם איבערראַשט. דער איינציקער וועמען עס איז געפֿעלן געוואָרן די גאַנצע מעשה איז געווען א. ווייטער.

— ער געפֿעלט מיר, דער דאָזיקער שאַפֿיראַ, אַ למד־וואַוניק, — זאָגט ווייטער.

נאַמבערג האָט אַ הויב געטון מיט די פֿלייצעס און האָט אַ שמיכל געטון.

און אַט אַזוי איז נישט געוואָרן לאַמעד שאַפֿיראַ. און קיינער, קיינער האָט פֿון אים קיין בריוול און קיין וועלכן עס איז גרוס נישט געהאַט.

**

דאָס איז געווען אין יאָר 1910-1911.

איך האָב לאַמעד שאַפֿיראַן נישט געזען און ווייניק געהערט וועגן אים ביז איך בין געקומען קיין אַמעריקע אין 12 יאָר אַרום, אין יאָר 1923. ער איז שוין געווען אַ באַרימטער שרייבער; דער פֿאַרשטאַרבענער ד״ר חיים זשיטלאַווסקי האָט אויפֿגעהויבן אַ טומל אַרום זיין דערציילונג „דער צלם“ און אַרום זיינע אַנדערע פֿאַגראַם־דערציילונגען.

איך האָב אים נישט געזען.

איך האָב זיך דערווסט, אַז ער האָט דאָ, אויף דער איסט סייד, געהאַט אַ רעסטאָראַן, אַז ער שרייבט ווייניק און אַז ער איז שטאַרק פֿאַרנומען מיט וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט, ער אַרבעט נעמלעך אויף אַ דערפֿינדונג, אויף אַ פֿאַרביקער פֿאַטאַגראַפֿיע, דאָס הייסט אויף אַזאַ פֿילם, וואָס זאָל פֿאַטאַגראַפֿירן נישט בלויז שוואַרץ און ווייס, נאָר אַלץ אין די נאַטירלעכע קאָלירן, אַדער פֿאַרבן.

איך האָב אויך געהערט, אַז ער האָט אַ רעסטאָראַן אין שיקאַגאָ, אַז ער האָט חתונה געהאַט; אַ יונגע פֿרוי האָט פֿאַרלאָזט איר מאַן און צוויי קינדער און איז אַוועק מיט אים און אַז זי איז זיך ממש מקריב פֿאַר אים. און איינמאָל האָב איך זיך געטראַפֿן מיט אים אין ניו יאָרק.

ד"ר א. מוקדוני

דערזעלבליקער לאַמעד שאַפיראַ, אויף אַ האָר נישט עלטער געוואָרן, אָבער דאָ, אין אַ משך פון צוויי באַגעגענישן האָב איך דערזען קלאַר, אויסערסט קלאַר דעם מהות פון דאָזיקן מערקווירדיקן מענטש. אַט דער מענטש, וואָס איז אַזוי רויק אויסערלעך, איז ממש אַ וויל-קאָן אינערלעך.

דאָרט ביי אים אין האַרץ און אין קאָפּ ברויזט עס און טומלט זיך געוואָלדיק, אָבער דאָס פנים זיינס זאָגט עס נישט אויס, קיין סימל, קיין רמז, אייביקע רויקייט איז אויסגעגאַסן אויף זיין געזיכט ווי אויף אַ מאַסקע.

יא, ער האָט געשריבן, זאָגט ער מיר עפעס, ווי איינער, וואָס רעדט וועגן אַ נישטיקן צופאַל אין זיין לעבן, אַט, ווי למשל, אַ פליג האָט זיך אים געשטעלט אויף דער נאַז.

שפעטער שטייט ער צו צו אַ גרופע שרייבער, וואָס האָט אַרויסגע-געבן אַ וואַכנבלאַט „די וואָך“, ער האַלט זיך דאָרט נישט לאַנג, עס איז פייער און וואַסער, ער וויל עפעס, און דאָס דאָזיקע עפעס איז אויסגע-וואַקסן ביי אים אין אַ גרויסן ענין, און די אַנדערע ווילן אויך עפעס, אָבער ביי די אַנדערע איז פאַרוויקלט אין טשאַד און פערזענלעכע אַמ-ביצע און אין תאוה צו כבוד, צו פירסום און צו אַנדערע קלענערע תאוותלעך, האָט ער דערשמעקט מלחמה האָט ער זיך צוריקגעצויגן, ער איז נישט קיין איש-מלחמה.

ער שרייבט רויק, אָבער מערקווירדיק אַריגינעל און עפעס מאַדענ דורכזיכטיק.

ער דאוונט עפעס אָן אַ מנין, דער מנין שטערט אים, ער וויל דאוונען ביחידות, און ער דאוונט אַזוי, אַז ער זעט עפעס קיינעם נישט אַרום זיך, אַזוי דויערט עס אַ קורצע צייט.

אָבער מיט אַמאָל דערשרעקט ער זיך — ער דאוונט דאָך מיט אַ מנין, מיט צוויי מנינים, און אַט איז דאָ נאָך אַ חזן אויך. ער ווערט פאַרפאַלן...

אַזוי לערן האָט ער מיר שפעטער דערקלערט זיין מיטאַרבעט אין דער „וואָך“ און זיין אוועקגיין.

און עס האָבן זיך אַ שאַט געגעבן אויף אים קלעפּ פון שיקזאַל איי-

אין ווארשע און אין לאדזש

נער גרעסער און ווייטאגדיקער פון דעם אַנדערן — פון זיין דערפינדונג האָט זיך, פאַרשטייט זיך, אויסגעלאָזט אַ טייל, די פילם־אינדוסטריע האָט אַוועקגעזעצט פאַך־מענטשן און די פאַרביקע פאַטאָגראַפיע איז געוואָרן אַ פאַקט.

זיין פרוי איז געשטאַרבן.

און ער, דער אומבאַהאַלפענער, איז געבליבן נאָך מער אומבאַהאַלפן אַן דער געטרייער פרוי ביי זיין זייט.

און איינמאָל האָב איך אים געטראָפן שיכור אין אַ הויז פון באַ־קאַנטע, אין וועלכן איך בין צופעליק געווען צו־גאַסט.

אַבער נישט די שיכורקייט האָט מיך איבערראַשט און דערשלאָגן, נאָר דאָס בעטלען אַביסעלע וויסקי ביי דער באַלעבאַסטע.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָב איך אים געטראָפן, איז ער געווען אַן אַנדער מענטש, ער איז געווען קלוג, עטיש, דערהויפט עטיש.

עס איז געווען די צייט ווען ער האָט אַרויסגעגעבן זיין זשורנאַל „סטודיאַ“, אַ זשורנאַל, פון וועלכן עס האָט ממש געשמעקט, אַלץ איז גע־ווען עפעס אזוי רייך, אזוי זויבער און אזוי ראַפּינירט, אַז עס איז געווען ממש אַ חיות צו האַלטן דעם זשורנאַל אין האַנט און בלעטערן אים.

ער איז דעמאָלט געווען אַביסעלע לינקעוואַטע, אַבער נישט לויטן נוסח פון די פאַרטיי־קאָמוניסטן, ער האָט זיך געהאַט זיין קאָמוניזם, זיין שאַפּיראַס קאָמוניזם, נישט לענינס און זיכער נישט סטאַלינס קאָמוניזם.

און דאָס איז געווען קענטיק אין זיינע נאַטיצן און אַרטיקלען אין „סטודיאַ“. האָב איך אַמאָל שרייבנדיק וועגן דער „סטודיאַ“ צווישן אַנ־

דערע געזאַגט, אַז לאַמעד שאַפּיראַ וויל מען זאָל קאָכן ספעציעל פאַר אים קאָמוניזם אין אַ קליין טעפּעלע.

איז ער נישט ברוגז געוואָרן. פאַרקערט — ער האָט עס אַנגענומען ביז גאַר גוטמוטיק.

**

עס איז געוואָרן אויס סוד — לאַמעד שאַפּיראַ טרינקט, ער איז פשוט און פראַסט אַן אַלאַקאָהאַליקער, דאָס הייסט אַ קראַנקער מענטש, אזוי קראַנק, אַז ער קען אַליין אויף זיך נישט אַכטונג געבן. וועגן זאַרגן פאַר זיין אויסקומעניש איז אַפּגערעדט.

ד"ר א. מוקדוני

און עס האָבן זיך געפונען גוטע יידישע מענטשן, וואָס האָבן גענו-
מען אויף זיך צו זאָרגן פאַר אים.

מען האָט געגעבן אַ סך דערקלערונגען פאַר דער קראַנקייט שאַ-
פיראַס; זיין פרוי איז אים פלוצלונג געשטאַרבן, אַנטווישט — זיין אַר-
בעט אויף דער קאַלירטער פּאַטאַגראַפיע האָט זיך נישט איינגעגעבן און
נאָך אַזעלכע דערקלערונגען.

די אַלע דערקלערונגען האָבן זיך געלייגט אויפן שכל, אָבער איך
פערזענלעך האָב עפעס נישט געקענט אַקצעפטירן קיין איינע פון זיי.
עפעס האָט זיך ביי מיר נישט אַסאַציאירט די גרויסע עטישקייט און
איינגעבוירענע פרומקייט שאַפיראַס מיט שיכרות.

די סתירה איז געווען אַזוי שאַרף, אַזוי בולט, אַז קיין דערקלערונג
האָט זי נישט געקענט אויסגלייכן.

ער האָט אין די „לוצידע אינטערוואַלע“, אין די ליכטיקע מאַמענטן
געשריבן, אָבער קיין גאַר גרויסן ליטעראַרישן ווערט האָט דאָס געדרוק-
טע נישט געהאַט.

איין זאַך האָט אָבער אַרויסגעשיינט פון זיין שרייבן — דער סטיל,
זיין קבינדיקער יידיש, זיין לויטערער ממש יידיש.

ער האָט נישט געלשוונט, ער האָט זיך נישט געבריהט סטיליסטיש,
ער האָט קיין סטיליסטישע קונצן נישט באַוווּזן, עס איז אַפילו אין זיין
סטיל קיין חידושים נישטאַ, עפעס אַזוי פשוט איז ער און אין דערזעל-
ביקער צייט איז ער עפעס ליכטיק, עפעס לויטער.

ער האָט נישט געמשה-נאָדירט, משה נאָדיר איז געווען אַ סטיליס-
טישער אַקראַבאַט. ער האָט געמאַכט סטיליסטישע סאלטע מאַרטאַלעס.
לאַמעד שאַפיראַ האָט נישט סובל געווען משה נאָדירן טאַקע צוליב
זיינע סטיליסטישע קונצן.

פאַר אים איז לשון געווען דער ווונדערלעכער פּראָזשעקטאַר, וואָס
באַלייכט אַ געדאַנק אַזוי קלאַר, אַזוי בולט, אַז איר קענט אים ממש
אַנטאַפן.

ער איז שטאַרק אָפּגעהיט, אַז לשון זאָל נישט פאַרדעקן די אַרעמ-
קייט פון אינהאַלט, אַז לשון זאָל נישט ווערן ביי זיך אַזוי גרויס, אַז ער
זאָל זיך פאַרמעסטן צו ווערן אויך אינהאַלט.

אין ווארשע און אין לאדזש

איך ווייס נישט נאך איינעם, וואָס זאָל אַזוי צווימען און אַזוי קוקן אויף די פינגער פון לשון און נישט לאָזן אים אַריבער זיין גבול, אָדער ער זאָל זיך פאַרמעסטן צו מאַכן דעם אינהאַלט איבעריק. עס איז געווען גרויסע עטישקייט אַפילו אין זיין באַנוצן דעם ייִדישן לשון.

מליצה, לשונען איז פאַר אים געווען גניבת־הדעת, שווינדלען און באַשווינדלען דעם לייענער, מאַכן דעם אַנשטעל, אָז מען גיט דעם לייענער מיִיִודע־וואָס פאַר אַ חכמה און אין דער אמתן גיט מען אים שטרוי, בלויז ווערטער.

ער האָט נאָך זיך קיין גרויסע ווערק נישט געלאָזט, עס איז געבליבן נאָך אים עפעס ליטעראַרישע שיריים.

אַבער אין די דאָזיקע שיריים זעט איר די גרויסע שרייבערישע מעגלעכקייטן, וואָס אָט דער אומגליקלעכער, טראַגישער מענטש האָט פאַרמאָגט.

ער האָט געקענט און באַדאַרפט זיין אַ גרויסער ייִדישער שריפט־שטעלער, דאָס זעט איר אויסערסט קלאַר פון די ליטעראַרישע שיריים, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט.

וואָרום אַלץ וואָס איז געבליבן נאָך אים זענען שיריים, שטיקלעך און ברעקלעך.

ער איז געווען דורך און דורך אַ שרייבער, אַ ראַפינירטער שרייבער, אָבער ער האָט נישט געשריבן, ער האָט זיך עפעס געראַטעוועט זיין גאַנץ לעבן פון שרייבן.

ער האָט כסדר געזוכט צו טון עפעס אַנדערש, צו פאַרנעמען זיך מיט דעם, וואָס איז אים פרעמד און מיט דעם, צו וועלכן עס האָט אים געפעלט וויסנשאַפטלעכע פאַרבאַרייטונג, אָדער אַפילו ריין פראַקטישע קענטענישן.

ער איז געווען עפעס אַלץ גרייט צו טון, אָבי נישט שרייבן.

און ווען ער פלעגט זיך צוכאַפן צום שרייבן איז עס געווען עפעס מיט שרעק און מיט אומצוטרוי צו זיך אַליין.

אפשר איז ער געווען אַ צו עטישער מענטש פאַר דער פראַפעסיע פון שרייבן, וואָרום שרייבן, די דאָזיקע הייליקע מלאכה, זינדיקט שטאַרק

ד"ר א. מוקדוני

מיט אייטעלקייט, מיט גאווה, מיט נישט־פאָרגינערישקייט, מיט לשון־
הרע, מיט שנאה און קנאה און מיט אַ סך, אַ סך אַנדערע זינד.
אונדזערע עלטערן האָבן געזען אין קנאת סופרים דווקא עפעס פאָר־
זיטיוועס — זי מערט חכמה, אָבער אַנדערע זענען געווען גאָר שאַרף און
האַבן געזאָגט תלמידי חכמים מפרכסים זה את זה כוונות.
יא, און אפשר האָט אים געפעלט פשוט מוט.
צו שרייבן איז נויטיק מוט, דרייסקייט און אַפילו חוצפה, העזה.
מען מוז זיך האַלטן ראוי, אַן קיינעמס הסכמה, צו זאָגן קהל אַ דעה,
צו אַריינרייסן זיך אין דעם לעבן פון יחיד און דערציילן אַלעמען, וואָס
ער לעבט דורך.
מען דאַרף אַמאָל אַריינקוקן אין אַ פרעמדן שלאָף־צימער.
מען דאַרף אונטערהערן.
און נישט אַלע זענען פעזק אויף דעם.
זענען פאַראַן טאַלאַנטן, וואָס אַנטפלעקן זיך נישט.
צווישן אונדז גייען זיכער אַרום מענטשן קינסטלער, מענטשן רעד־
נער, מענטשן פובליציסטן, קריטיקער, דיכטער, דערציילער אַזוי, וואָס
זענען נישט נתגלה געוואָרן.
זיי פעלט מוט, זיי פעלט די דרייסקייט, די העזה.
די אימתא דציבורא איז ביי זיי אַזוי גרויס, אַז זיי בלייבן נעלמים.
מיט לאַמעד שאַפיראַ איז אַביסל אַנדערש, ער פלעגט זיך דאָ און
דאַרט אָננעמען מיט מוט און אַרויסקומען מיט עפעס, אָבער אים אַליין
פלעגט נישט געפעלן ווערן דאָס וואָס ער האָט געשריבן.
עס איז דאָך אַ פאַקט, אַז דער „צלם“, וואָס האָט אים געמאַכט באַ־
רימט, איז אים אַליין שטאַרק נישט געפעלן געוואָרן, ער האָט דאָ און
דאַרט אַפילו אויסגעלאַכט די, וועלכע זענען שטאַרק נתפעל געוואָרן פון
דער דאָזיקער דערציילונג.
אין זיינע „כתבים“, וואָס זענען דערשינען נאָך זיין טויט אונטער
דער רעדאַקציע פון ש. מיללער, איז דאָ אַן אַפענע אַנצוהערעניש וועגן דעם.
ער האָט נישט געשריבן, אָבער ער האָט געלעבט מיט דער יידי־
שער ליטעראַטור.

אין ווארשע און אין לאַדזש

ער איז ממש נאָכגעגאַנגען יעדן שרייבער און ער האָט געקענט קורץ און שאַרף כאַראַקטעריזירן יעדן פון אונדז.

ער האָט יעדן געהאַט, אזוי צו זאָגן, אויפן קאָפּ, און ער האָט אַרויס־געוויזן אַ ווונדערלעכן זכרון אין דעם פרט.

אַט איז אַ ביישפּיל פון זיין פענאַמענאַלן זכרון:

מיט צוויי, אַדער דריי יאָר פאַר זיין טויט באַקום איך פון אים אַ קורץ בריוועלע פון לאַס אַנדזשעלעס מיט אַזאַ אינהאַלט:

עס איז היינט ערב יום כּפור, איך ליג אין בעט אַ קראַנקער, און דאָ דערמאָן איך זיך, אַז אין יאָר 1904 האָב איך געלייענט אין העב־רעיש אייער דערציילונג וועגן דריי יונגעלייט, איידעמס שיינע, וואָס זע־נען אויך די דריי צילינדערס אין שטעטל. פאַרוואָס האָט איר אויפגע־הערט צו שרייבן בעלעטריסטיק?

איך אליין האָב שוין לאַנג פאַרגעסן וועגן דער דאָזיקער דערציילונג. אויף זיין קורצער פּראַגע — פאַרוואָס איך האָב אויפגעהערט צו שרייבן בעלעטריסטיק, האָב איך געענטפּערט:

איך האָב מסתמא זיך איבערצייגט, אַז איר וועט עס מאַכן בעסער.

און מער קיין בריוועלעך האָב איך פון אים נישט דערהאַלטן.

ער איז געווען די לעצטע יאָרן אַ גוסס.

ער האָט פונדעסטוועגן אָפּגעלעבט זיינע 70 יאָר.

יאָ, אַ טראַגישע געשטאַלט אין אונדזער ליטעראַטור; ער איז אַרומ־געגאַנגען אַ לעבן מיט אַ גרויסן אוצר — מיט אַ גרויסן טאַלאַנט, אַבער האָט עפעס נישט געקענט אים אויפדעקן אינגאַנצן פאַר דער וועלט.

ער האָט זיך זיין גאַנץ לעבן געיאָגט נאָך כימערעס, און אויסן איז ער געווען אַנטלויפן פון זיך, פון זיין טאַלאַנט.

אַ הויכער עטישער מענטש, איז ער געשטאַרבן פון שיכרות.

אַ מענטש, וואָס האָט געקענט גובר זיין אַלע תּאוות, האָט נישט גע־קענט גובר זיין די תּאוה צו משקה.

אַ מענטש, וואָס האָט אַ לעבן ממש געפיבערט מיט דער תּאוה צו שרייבן און אַט די גוטע, ברכהדיקע תּאוה האָט ער גראַד געקענט גובר זיין. אַ מענטש, וואָס האָט ממש געברענט מיט ליבע צו יידיש. עס איז נאָך

ד"ר א. מוקדוני

אים געבליבן אַ ליד, וואָס הייסט תפילה, ווערט געזאָגט אין דער דאָזיקער
תפילה:

מיין גאָט, איך בעט נישט פיל פון דיר...
אַלע באַגערן זענען פאַרלאָשן.
די איינע, וואָס לעבט אין מיר
איז — ייִדיש לשון.

איך בעט:

מיין וואָרט זאָל זיין ווי אַ בלאַנקער שווערד,
וואָס בלינצלט פאַר מענטשנס אויגן,
מיין וואָרט זאָל זיין אַ שלאַנקע פּייל
וואָס איילט פון זיץ פון בויגן.

מיין וואָרט זאָל זיין ווי דער כליפּ פון קינד,
אויף קליינע רויטע ליפעלעך.
מיין וואָרט זאָל זיין ווי דער לעצטער זיפץ
אויף די לעפּצן פון אַ גוסס.
מיין וואָרט זאָל זיין ווי אַ ווייט געזאַנג
פונעם וואַנדערער אין זאהארא.
ווי אַ מענטש וואָס זינגט צו זיך אַליין
אין טומאה און טהרה.

יא, ער האָט געהאַט דאָס וואָרט, די גרויסע ברכה, אַבער ער האָט זי
טראַגיש פאַרטאַכלעוועט.

צבי, נח פּרילוצקי און ש. ל. קאווא

פאָטער און זון זענען זיי געווען.

דער פאָטער, צבי פּרילוצקי, אַ באַלעבאַטישער ייד, אַ משכיל, אָבער מיט אַ ייִדישן שטאַט. אין דער יוגנט, ווי יעדער משכיל, האָט ער געשריבן העברעיִשע מאַמרים אין „המליץ“; ער איז אָבער בטבע קיין שרייבער נישט געווען, ער איז געווען דער טיפּישער באַלעבאַס און משכיל, וואָס האָט זיך אַריינגעריסן אין דער ייִדישער צייטונגס־וועלט און האָט פאַרנוֹר־מען אַ גאַנץ אָנגעזעען אַרט אין דער דאָזיקער וועלט.

ווי אַ באַלעבאַס האָבן באַלעבאַטישע ייִדישע מענטשן געהאַט צוטרוי צו אים, ווי צו אַ גלייכן, און האָבן אַ פאַר מאַל ריזיקירט אַריינצולייגן געלט אין אַן אונטערנעמונג, וואָס איז זיי פּרעמד און ווייט ווי אַ געשעפט, און אַרייננעמען אים, צבי פּרילוצקי, ווי אַ גלייכן שותף.

אַגב איז דער ביישפּיל פון דער שותפות פון יאַצקאָן און די ברידער פּינקעלשטיין געווען אַ גאַראַנטיע, אַז אַ צייטונג קען זיין אַ גוט געשעפט און אַז שרייבער זענען גאַרנישט קיין שיפּע־זיבעלעך.

דער דערפּאָלג פון די יאַצקאַנס און די פּינקעלשטיינס האָט גערייצט דעם אַפעטיט פון ייִדן־סוחרים צו אויספרובירן אַט דאָס דאָזיקע נייע געשעפט.

צבי פּרילוצקי איז געווען פּריער אַ רעדאַקטאָר פון אַ צייטונג מיטן נאָמען „דער וועג“, די דאָזיקע צייטונג האָט געהאַט קיצור ימים, און צבי

ד"ר א. מוקדוני

פּרילוצקי איז געוואָרן מיטאַרבעטער און פּאַקטישער רעדאַקטאָר פֿון „אונזער לעבן“.

ווען „אונדזער לעבן“ האָט זיך פּאַרמאַכט, איז ער אַ שטיקל צייט גע-
ווען אַרבעטסלאָז, ביז ער האָט געקראָגן ייִדן מיט געלט און האָט געעפֿנט
די צייטונג „מאַמענט“. די צייטונג „מאַמענט“ איז געווען אַ צווייטער
„היינט“, אָבער אַביסל באַלעבאַטישער, סטאַטעטשנער, סאַלידער.

צבי פּרילוצקי איז געווען אַ גאַר קליינער שרייבער, ער האָט אָבער
געקענט שרייבן „ייִדישע פּאַליטיק“, דאָס הייסט, ער האָט געקענט שרייבן
וועלט־פּאַליטיק אין דעם ייִדישן נוסח.

ייִדן, ווי אַ וועלט־פּאַלק, האָבן זיך פֿון קדמונים געמוזט אינטערעסירן
מיט וועלט־פּאַליטיק.

וועלט־פּאַליטיק איז פֿאַר ייִדן קיינמאַל נישט געווען קיין גלייכגיל-
טיקער ענין, איבער דער גאַנצער וועלט זענען ייִדן צעזייט און צעשפּרייט,
און ווען מען שלאָגט ייִדן אין דמשק, למשל, באַפּאַלט אַ פּחד די ייִדן אין
וואַרשע, אין אָדעס, אין לעמבערג און קראַקע.

און ייִדן האָבן געהאַט זייער נוסח אין רעדן וועגן פּאַליטיק, מען האָט
עס מיט אַביסעלע חזק גערופן „לעזשאַנקע־פּאַליטיק“, דאָס הייסט פּאַלי-
טיק, וואָס עס פירן בטלנים אין די קאַלטע ווינטער־נעכט ביי דעם וואַרע-
מען אויוון אין בית־המדרש.

אַט אין דעם נוסח, אַביסעלע פּאַרוועלטלעכט, האָט צבי פּרילוצקי
געשריבן זיינע איבערויכטן איבער דער וועלט־פּאַליטיק.

און די פּוילישע ייִדן, וואָס זענען געווען אַ געמיש פֿון בית־המדרש-
ייִדן, אָדער שטיבל־ייִדן, און פּלינקע סוחרים, האָבן ממש געלעקט די פיני-
גער פֿון צבי פּרילוצקיס אַרטיקלען איבער דער וועלט־פּאַליטיק.

אַט דער מין אַרטיקל איז געווען אין ייִדיש אַ נייעס, אין העברעיִש
איז ער שוין געווען אַן אַלטער תּושב.

נחום סאַקאַלאָוס „ועל המדינות בו יאמר“ האָט שוין געהאַט אַ שם
אין דער ייִדישער וועלט, אָבער נ. סאַקאַלאָוו איז געווען וויציק, שרייבער-
ריש און סטיליסטיש גוואַלדיק בריהש. און יודעיִספּר פּלעגן ממש ליינען
סאַקאַלאָוס פּאַליטישע אַרטיקלען מיט התפּעלות. די התפּעלות איז געווען

אין ווארשע און אין לאדזש

א דאָפּלטע, התפעלות פון סאָקאלאָווס העברעישן ווונדערלעכן סטיל און טאַקע פון סאָקאלאָווס חכמה און וויציקייט.

צבי פּרילוצקי האָט, פאַרשטייט זיך, גאַרנישט געחלומט צו פאַר-מעסטן זיך מיט סאָקאלאָוו.

אַבער צבי פּרילוצקי האָט גערעדט ווי אַ ייד אַ באַלעבאַס רעדט וועגן פּאָליטיק. ער האָט גערעדט ריכטיק ווי זיינע לייענער רעדן וועגן פּאָליטיק, אַבער פאַרשטייט זיך, מיט מער וויסן און מיט מער קאַמפּעטענץ.

צבי פּרילוצקיס פּאָליטישע איבערזיכטן זענען געוואָרן דער „מוז-אַרטיקל“ אין יעדער ייִדישער צייטונג.

אַ געוויסע צייט פלעג איך שרייבן אַט דעם דאָזיקן פּאָליטישן איי-בערזיכט אין ספּעקטאָרס „נייער וועלט“ און אין „פּריינד“, אַבער, פאַר-שטייט זיך, גאַנץ אַנדערש.

אַבער היות ווי אַ צייטונג מוז האָבן מיטאַרבעטער שרייבער, האָבן די שרייבער אריינגעבראַכט אין צייטונג זייער גייסט, זייער אומרויקייט, זייערע קאַפּריוזן, זייערע ליידנשאַפטלעכע אַרטיקלען און קאַכיקע פּאַ-לעמיקס.

דער מיושבדיקער פּרילוצקי האָט גאַרנישט געקענט טון, ער האָט דאָך נישט געקענט צוימען דעם ברויזיקן און פּלאַמיקן הלל צייטליך, ער האָט נישט געקענט איינהאַלטן יוסף טונקעל און מאַכזו באַלעבאַטיש זיין שאַרפּן הומאָר.

האָט ער זיך פאַררוקט אין זיין ווינקל און האָט זיך געשריבן ווי ער פאַרשטייט און קען.

און אזוי האָט ער געשריבן און געווען אַ רעדאַקטאָר צענדליקער יאָרן.

**

אַ מענטש און אַ שרייבער פון אַ גאַר אַנדערער וועלט מיט אַ גאַר אַנדערן טעמפּעראַמענט איז געווען נח פּרילוצקי, דער געראַטענער זון פון צבי פּרילוצקי.

דער יונגער נח פּרילוצקי איז געווען אַ מענטש אַ כּל-בו, ער האָט

ד"ר א. מוקדוני

עפעס אלץ געקענט. ער איז געווען אַ פּאַליטיקער, אַ יוריסט, אַ טעאַ-
טער־קריטיקער, אַ דיכטער, אַ פּאַלקלאַריסט, אַ פּילאַלאָג אַזױ. ווען איך בין געקומען קיין וואַרשע, איז ער געווען דער איינציקער
טעאַטער־קריטיקער און דווקא נישט קיין עס־הארץ, ער האָט עטלעכע
יאָר געלעבט אין רוסלאַנד, אין פעטערבורג, ווי אַ סטודענט אויפן יורי־
דישן פּאַקולטעט.

און רוסישע סטודענטן זענען געווען פאַרקאכט אין טעאַטער.
אין רוסלאַנד איז אלץ געווען פאַרקניפלט מיט פּאַליטיק: ליטע־
ראַטור, מאַלעריי, מוזיק, וויסנשאַפט, טעאַטער אַזױ, צו אלץ איז צוגע־
טשעפעט געוואָרן פּאַליטיק.

אין טעאַטער איז אַפילו אַריבערגעטראָגן געוואָרן דער פּאַליטישער
קאַמף קעגן דער צאַרישער רעאַקציע.

די גאַליאַרקע איז כּסדר געווען געפאַקט פון סטודענטן, זיי זענען
געווען די בייזסטע אויספייפערס און בראַוואַ־פאַטשערס, ווען אן אויפפיר־
רונג איז זיי געפעלן געוואָרן. זיי זענען געווען די בייזסטע אויספייפערס.
ווען אַ שטיק איז געווען רעאַקציאָנער, אָדער טאַלאַנטלאָז.

הכלל — אַ סטודענט איז געווען אַ טעאַטער־מענטש, ער האָט גע־
וויסט וואָס מען שפּילט, ווער עס שפּילט, וואָס מען זינגט און ווער עס
זינגט, וואָס מען טאַנצט און ווער עס טאַנצט.

און דער רוסישער טעאַטער איז טאַקע געווען דער בעסטער אין
דער וועלט, עס איז געווען אין וואָס צו פאַרליבן זיך.

איז דער יונגער נח פּרילוצקי, ווי אַלע סטודענטן אין רוסלאַנד, גע־
וואָרן אַ הייסער טעאַטער־פאַטריאַט און טאַקע אויך אַ שטיקל מבין אויף
טעאַטער.

זיינע טעאַטער־רעצענזיעס זענען נישט געווען זייער קאַמפעטענט,
אַבער זיי זענען געווען אינטעליגענט און וואַרעם געשריבן.

ער האָט דעם טעאַטער נישט שטודירט, ער האָט געהאַלטן, ווי דער
גרעסטער טייל פון ייִדישע טעאַטער־קריטיקער אין אייראָפּע און אין
אַמעריקע, אַז דער ייִדישער טעאַטער נויטיקט זיך גאַרנישט אין פּאַכ־
מענישער טעאַטער־קריטיק, ער נויטיקט זיך, ווי אַן אַרעמאַן, נישט אין
תּורה, נאָר אין אַ שטיקל ברויט.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

און דאָס האָט טיילווייז געפירט צום אומקום פון דעם ייִדישן טעאַ-
טער. ער איז געווען אַרומגערינגלט כסדר פון עמי-הארצים, סיי פון אי-
נעווייניק און סיי פון אויסנווייניק, און ער האָט געמוזט אונטערגיין.

אַבער נח פּרילוצקי איז געווען ממש אַ פּרינץ צווישן די טעאַטער-
קריטיקער, וואָס איך האָב באַגעגנט אין אייראָפּע און אין אַמעריקע.

ער האָט כאַטש היפשע עטלעכע יאָר געליענט די רוסישע טעאַ-
טער-קריטיקער און ביי דער רוסישער טעאַטער-קריטיק האָט מען גע-
קענט עפעס לערנען.

נח פּרילוצקיס גרויסער חסרון איז געווען זיין גוואַלדיקע פּילזני-
טיקייט.

שפעטער האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז די דאָזיקע פּילזניטיקייט איז
גאַרנישט קיין עכטע, עס איז געווען אַ דילעטאַנטישע פּילזניטיקייט.

און אין די רייפע יאָרן זיינע איז ער געוואָרן בלויז אַ פּאַליטיקער,
אַ צייט אַ דעפּוטאַט אין פּוילישן סייב, אַ פירער פון אַ פּאַרטיי, פּאַלקס-
פּאַרטיי, אַ פּראַקטיצירנדיקער אַדוואַקאַט און אַ פּאַלקלאַריסט.

אַלע פּאַלקלאַריסטן זענען מיינסטנס אַמאַטאָרן, ביים גרעסטן טייל
איז עס אַ צייט-פּאַרטרייב אין די עלטערע יאָרן, און פון דעם צייט-פּאַר-
טרייב אַנטוויקלט זיך אַ ספּעציאַליטעט.

טעאַטער-קריטיק האָט ער אין גאַנצן אַוועקגעלאָזט.

אַבער ער האָט פּונדעסטוועגן באַוויזן אַרויסצוגעבן צוויי בענדער
פון זיינע טעאַטער-רעצענזיעס און פון די דאָזיקע צוויי ביכער זעט איר
ערשט, אַז ער איז געווען אַן אַמאַטאָר-רעצענזענט, נישט מער.

ער איז אַן ספּק געווען אַ געראַטענער מענטש.

אַבער ער האָט עפעס נישט געהאַט קיין אחיזה אין דער ייִדישער
ליטעראַטור, עפעס האָט מען פון אים נישט שטאַרק געהאַלטן.

אפשר איז די סיבה געווען וואָס ער איז געווען בלויז פּעיק, ער
האַט אויף קיין שרייבערישן געביט נישט אַרויסגעוויזן קיין עכטן און
אמתן טאַלאַנט.

בלויז אויף דעם געביט פון פּאַלקלאַר האָט ער אַרויסגעוויזן אמתן
אינטערעס און אמתע קאַמפּעטענץ.

זיין פּרוי פּאָלאַר ר. איז אויך געווען אַ שרייבערין, זי האָט אויך גע-

ד"ר א. מוקדוני

שריבן לידער, האלב מאדערניסטישע, אבער אין תוך שוואכע און פרע-טענציעזע.

זי האט אויך געשריבן דראמען. איין דראמע האט, דוכט זיך, גע-הייסן „איינע פון יענע“. אירע טעאטער-שטיק זענען נישט געווען בעסער פאר אירע לידער.

זי האט געהאט עפעס ענלעכעס אויף א טעאטער-סאלאן, אבער היות ווי יידישע אקטיארן זענען נישט קיין סאלאן-מענטשן, האט דער טעא-טער-סאלאן אירער נישט מאריד-ימים געווען.

הכלל — מאן און ווייב זענען אין תוך געווען מער גוטע דילע-טאנטן ווי שרייבער.

נח פרילוצקי האט סוף כל סוף געפונען זיין ווינקל אין דער יידישער ליטעראטור, די פרוי זיינע אבער איז עפעס נעלם געווארן פון דער ליטערארישער וועלט, עפעס איז זי נישט געווארן מער ווי א בלעזל, אפנים, אז מען דארף נישט האבן קיין דיקטאטורן אין דער קיניג-רייך פון קונסט, אן דיקטאטור פארשווינדט דער פארביילויפער און אן דיקטאטור בלייבט דער, וואס האט א שייכות צו דער וועלט פון קונסט.

יא, דאס יידישע ווערטל — אין א סך מלאכות איז דא ווייניק מזל-ברכות — האבן מיר געזען באשיינפערלעך אין נח פרילוצקי.

און אין די רייפע יארן איז ער טאקע געבליבן בלויז א פאליטיקער און א פאלקלאָריסט.

אין אונדזער קאמף פאר א בעסערן יידישן טעאטער האט זיך נח פרילוצקי געשטעלט אויף דער זייט פון די אקטיארן.

און געשטעלט האט ער זיך אויף דער זייט פון די אקטיארן, ווייל ער איז אין עצם געווען א זייטיקער, א דילעטאנט אין דער שרייבערי-שער וועלט.

צווישן מיר און נח פרילוצקי איז קיין שלום עפעס נישט געווען.

מיר האבן זיך אפילו פערזענלעך נישט געקענט.

און דאס האט געקענט פארקומען דורך גאר א פארעקשנטער אויס-

מיידעניש איינער דעם אנדערן, וואָרום יידישע שרייבער האבן זיך גע-מוזט באַגעגענען; זיי זענען געווען אומעטום, מען האט זיך געזען און געטראפן אומעטום, מען האט זיך געמוזט טרעפן אויף שרייבערישע בע-

אין ווארשע און אין לאַדזש

לער, מען האָט זיך געמוזט טרעפן אין „הזמיר“ אויף די „קעסטל-אָונטן“, וווּ פּרץ האָט געקניגט און איך בין געווען זיין שניי-למלך, זיין סעקרע-טאַר אויף די „קעסטל-אָונטן“, מען האָט זיך געמוזט טרעפן אויך אויף די „ליטעראַרישע מאָנטיקס“ און סתם אין גאַס, אין קאַפּע און אין טעאַטער.

קיין מחלוקת האָבן מיר נישט געפירט, אָבער דאָס איז געווען נאָך ערגער, אין אַ מחלוקת שיסט מען אויס דעם פּולווער און מען קען ווערן שלום.

עס איז צווישן אונדז און דוד פּרישמאַן, למשל, אויך קיין שלום נישט געווען.

אָבער מיט פּרישמאַנען פּלעג איך זיך אָפט באַגעגענען. מיט פּרישמאַנען האָבן מיר זיך אָפט געקריגט און אין דער גרויסער מחלוקת וועגן טעאַטער איז אויך פּרישמאַן געווען קעגן אונדז, ער האָט זיך, פאַרשטייט זיך, נישט געשטעלט אויף דעם צד פון טעאַטער, אַזוי פיל טאַקט און געשמאַק האָט ער פאַרמאַגט.

נח פּרילוצקי האָט דווקא יאָ געהאַט פּריינט צווישן שרייבער. דאָס זענען געווען שרייבער, וואָס זענען געווען מיטאַרבעטער אין „מאַמענט“, און מערקווירדיק, איך האָב פון די דאָזיקע שרייבער געהערט בלויז גוטס וועגן נח פּרילוצקי. אַזוי, למשל, שרייבט וועגן אים מיט וואַרעמ-קייט א. אלמי.

דאָס הייסט, אַז ער האָט געקענט זיין אַ קאַלעגע און אַ פּריינט. אָבער די מיטאַרבעטער פון „מאַמענט“ זענען געווען אויך אונדזע-רע פּריינט.

אויף אַזוי ווייט איז נישט געגאַנגען זייער פּריינטשאַפט מיט נח פּרילוצקי, אַז זיי זאָלן זיך אָפּזאָגן פון דער פּריינטשאַפט מיטן גרעסטן און בעסטן טייל שרייבער צוליב אים.

צו זייער שבח דאַרף געזאָגט ווערן, אַז זיי זענען נישט געגאַנגען מיט נח פּרילוצקי אין דער גרויסער טעאַטער-מחלוקת.

בלויז איינער האָט זיך געפונען, וואָס האָט זיך געשטעלט אין דינסט פון נח פּרילוצקי אין קאַמף קעגן מיר פּערזענלעך.

געווען אין דער שרייבערישער וועלטל אַ שרייבער ש. ל. קאווא.

ד"ר א. מוקדוני

ער איז געווען קליין, מאַגער און זיין געזיכט איז געווען עפעס אָפּגע-
פליקט. די הויט איז געווען אָפּגעריסן און געלאָזט נאָך זיך גריבער,
שניטן און קאַרבן, זיין מויל איז געווען קרום און בייז.

גיין פלעגט ער עפעס אין אַ זייט און אַזוי האָט ער געקוקט.
אַבער ער איז געווען אַ פעיקער שרייבער. ער איז געווען אַ מבין
אויף ליטעראַטור. י. ל. פּרץ האָט אים אַ צייט באַשטימט פאַר דעם גע-
הילף־רעדאַקטאָר פון די זאַמל־ביכער „ידיש“.

די הויפט שוואַכקייט קאוואס איז געווען כאַפּן שרייבער ביי אַ טעות,
אַדער, ווי עס האָט געהייסן ביי אים — ביי עם הארצות.

קיין גאַר גרויסער למדן איז ער נישט געווען, און פאַר אַזאַ מלאכה
מוז מען האָבן וויסן. האָט ער געפונען אן עצה. ער האָט זיך אַרויפגע-
וואָרפן אויף ענציקלאָפּעדיעס, ער האָט זיי שטודירט מיט אַ גוואַלדיקן
ברען, עפעס מיט אַ נקמה־דורשט.

און די ענציקלאָפּעדיעס זענען אים בייגעשטאַנען.
ער האָט אָנגעזאַמלט אַ סך ענציקלאָפּעדיש וויסן, ד"ה ענציקלאָפּע-
דישע אינפּאַרמאַציע וועגן אַלץ אין דער וועלט.

און מיט דעם וואָפּן האָט ער זיך אַרויסגעלאָזט אויף געיעג נאָך
שרייבער.

אין אַ שיינעם פּרימאַרגן לייען איך אין „מאַמענט“, אַז איך, ד"ר
א. מוקדוני, בין דורכאויס אַ פּלאַגיאַטער, איך טו און באַגנבע אַלע שריי-
בער אין דער וועלט.

און ווי אַ באַווייז ברענגט ער, אַז אין מיינעם אַן אַרטיקל וועגן דעם
ידיש־דייטשן שווישפּילער זאַנענטאַל האָב איך גענומען פון אַ ביכל
דאָס און יענץ.

און דאָס איז געווען כולו אמת. איך האָב גענומען נישט בלויז פון
דעם ביכל, איך האָב גענומען פון אַ טויף ביכלעך ידיעות וועגן זאַנענטאַל.
איך בין געווען אַ שרייבער, וואָס פלעגט שרייבן צוויי אַרטיקלען
אַ טאָג אין „פּריינד“ און כסדר אויף ידישע טעמעס, וועגן ידישן טעאַ-
טער, וועגן ידישע ביכער, וועגן ידישער געזעלשאַפּטלעכקייט, וועגן ידי-
שער פּאָליטיק, אַלץ זאַכן, וועלכע מען קען ביי קיינעם נישט גנבענען.

פאַרשטייט זיך, איך האָב אַמאָל, ווי היינט, געזוכט כסדר אינ-

אין ווארשע און אין לאַדזש

פאַרמאַציע, און דאָס נעמלעכע איז געווען, ווען איך האָב געשריבן וועגן זאַנענטאַלן, דעם ייִדישן שוישפּילער, וואָס איז געאַדלט געוואָרן פון פּראַנץ יאַזעף.

אַבער אַזאַ איז געווען קאווא.

דאָס האָט ער געטון זיין גאַנץ לעבן, נישט בלויז בנוגע מיין שרייבן, נאָר וועגן דאָס שרייבן פון צענדליקער אַנדערע שרייבער.

ער איז געווען מוראדיק אַרעם, מוראדיק פאַרקריפּלט פיזיש און עפעס מוראדיק עלנט.

יאָ, קאווא איז געווען אַ ביטער באַליידיקטער אי פון דער נאַטור און אי פון מענטשן.

איך האָב אין מיין לעבן נישט באַגעגנט נאָך איינעם, וואָס זאָל זיין אַזוי באַליידיקט פון דער נאַטור און פון דער געזעלשאַפּט.

ער איז געווען אַרעם, די אַרעמקייט איז עפעס געלעגן אומהיימלעך אַפן אויף זיין פנים, אויף זיין קליידונג און אויף זיין גאַנצן מהות.

עס איז געווען אַ ביזע, אַ ביטערע און אַ צאַרנדיקע אַרעמקייט.

קיניער, למשל, האָט נישט געוואוסט וווּ קאווא וווינט, פון וואָנען ער לעבט און ווער עס גיט אויף אים אַכטונג.

גערעדט האָט מען, אַז ער לעבט מיט זיין אַרעמער מוטער ערגעץ אין אַ קעלער און אַז ער הונגערט כראַניש, אַבער קיניער האָט נישט גע-וואוסט גענוי די גאַס און אַפילו דעם טייל פון דער שטאָט, וווּ דער דאָזי-קער קעלער געפינט זיך.

און געווען איז קאווא א מענטש אַן אינטעליגענטער, אַבער אַ מענטש, וואָס האַלט זיך גרעסער און בעסער פון אַנדערע. האָט זיין אַרעמקייט אים געפייניקט, זי איז געווען לויט זיין פעסטער איבערצייגונג אַ נישט-פאַרדינטע, זיין אַרעמקייט איז געווען די שרייענדיקסטע אומרעכט אין זיינע אויגן און ער האָט זיך געוואַלט נוקם זיין, נוקם זיין אין אַלעמען, וואָרום אַלע זענען שולדיק אין זיין ביטערער און שרייענדיקער אַרעמקייט. און נאָך מער באַליידיקט איז ער געווען פון זיין פיזישער פאַר-זעענישקייט.

ער פלעגט זיכער אַריינפאַלן אין שרעקלעכן גרימצאָרן, ווען ער

פלעגט דערזען זיין צעקצבט פנים, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ שרעקלעך-
כע מאַסקע אין אַ שפיגל.

פלעגט אים איטלעכס נאַרמאַל פנים ביי אַן אַנדערן אַריינברענגען
ממש אין רציחה.

איד בין מיט אים צוזאַמען אַרויס אַמאָל פון פרצעס הויז, האָב איך
לפּי תומי גערעדט וועגן דער שיינקייט פון איינעם פון פרצעס באַזוכער,
וועלכן מיר האָבן אַקאַרשט באַגעגנט ביי פרצן.

פּלוצלונג זע איך, ווי קאווא ווערט עפעס שרעקלעך צערודערט, גיט
אַ קוק אויף מיר מיט אַ שרעקלעכער בייזקייט און אַנטלויפט...

איך האָב זיך געכאַפט, אַבער עס איז שוין געווען שפעט...

איך האָב געזען ווי די קליינע, מאַגערע און געבויענע פיגור פון
דעם קליינעם קאווא לויפט, לויפט און אַנטלויפט.

אַבער קאווא איז אויך נישט געוואָרן נח פּרילוצקיס פּריינט, ניין,
דאָס נישט.

ער פּלעגט האָבן פולע קעשענעס מיט ספּעציעלע באַווייזן פון נח
פּרילוצקיס עס-הארצות און ער פּלעגט זיי אויסלייגן פאַר אייך מיט
הנאה, ווען איר האָט נאָר געוואָלט אויסהערן.

אַרעמער, אַרעמער קאווא.

ער איז אומגעבראַכט געוואָרן, אַדער אויסגעלייזט געוואָרן פון דעם
באַליידיקטן לעבן זיינעם דורך די דייטשע בעסטיעס.

און דאָס איז געווען אויך דער גורל פון נח פּרילוצקי.

די נאַציס האָבן אַפּגעזוכט פּרילוצקין און האָבן אים אַוועקגעזעצט
אַרבעטן אין דעם יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט.

זיי האָבן אים געהאַלטן אין תּפּיסה, און אַלע טאָג, אין אַ באַשטימ-
טער צייט, פּלעגט אים אַ געשטאַפּאַניק אַוועקפירן אין אינסטיטוט אַרבעטן.

דאָרט האָט שוין געוואַרט אויף אים אַ געלערנטער נאַצי און יע-
נער פּלעגט אים געבן אַן אַרבעט פאַרן טאָג.

נאָך דער אַרבעט פּלעגט מען אים צוריק אַוועקפירן אין תּפּיסה.
ביו מען האָט אים צוגענומען קיין בערלין און דאָרט איז ער נעלם

געוואָרן, ער איז קיינמאַל נישט געקומען צוריק און קיינער האָט נישט
געהערט עפעס גענויעס וועגן זיין ווייטערדיקן גורל.

אין ווארשע און אין לאַדזש

מענטשן, וואָס האָבן געטיילט מיט אים זיין ביטער גורל אין וויל-
נע, דערציילן, אַז ער האָט זיך געהאַלטן ווירדיק.
ער האָט געטון די אַרבעטן, וואָס ער האָט געפונען פאַר מעגלעך צו
טון, אָבער ווען מען האָט געפאַדערט פון אים עפעס אַזוינס, וואָס גייט
נישט אַריין אין גבול פון פאַרשונג, האָט ער זיך קאַטעגאָריש אָפגעזאַגט
פון דער אַרבעט.
ער פלעגט אַכזריותדיק באַשטראַפט ווערן פאַר אַזאַ נישט- געהאַרכ-
זאַמקייט, אָבער ער פלעגט איבערטראַגן מוטיק די שטראַפן, און מען
האַט אים נישט געקענט ברעכן.

**

שרייבנדיק אַט די דאָזיקע זכרונות, האָב איך אָפגעזוכט צווישן מיי-
נע ביכער עטלעכע ביכער נח פּרילוצקיס. איך האָב געוואָלט אָפּפרישן
מיינע אינדרוקן וועגן אים ווי אַ שרייבער, איך האָב געוואָלט זען זיין
סטיל נאָך יאָרן און יאָרן, וואָס איך האָב אים נישט געלייענט.
און איך בין געווען ביז גאַר אָנגענעם איבעראַשט; עס איז דאָ
וואַרעמקייט אין זיין יידיש, עס איז דאָ ליבע און צערטלעכקייט צו יידיש
אין זיין שרייבן.

פון די אַלע פּלירטן מיט פּאָליטיק, מיטן טעאַטער, מיט פּאָלקלאָר,
מיט דיכטונג, מיט פּובליציסטיק און אַדוואַקאַטור שיינט ארויס איין אמתע
און עכטע ליבע צו יידיש.

דאָס איז אפנים דער כוח פון אונדזער וואַרעמען און פאַרביקן יידיש,
קען איינער גוט יידיש, וועט ער פאַרבלייבן אויף זיין גאַנץ לעבן אַ פאַרליב-
טער אין יידיש.

איך האָב באַגעגנט אין מיין לעבן שרייבער, וואָס זענען עפעס נישט
פאַרליבט אין קיין זאך, זיי שטייען עפעס מיט דער פּלייצע צו דער וועלט
און אַלע אירע שיינקייטן, אָבער יידיש איז זיי איינגעבאַקן אין האַרצן.
נח פּרילוצקי האָט געהאַט גאַר אַ סך פּלירטן אין זיין לעבן, און אַ
דאַנק זיינע פּעניקייטן, איז ער געווען קאַנטיק אויף פאַרשידענע געביטן.
ער האָט זיך זייער לייכט געשיידט מיט אַלע געליבטע — מיט דיכ-
טונג, מיט טעאַטער-קריטיק, מיט פּאָליטיק און מיט אַ סך אַנדערע אַב-

ד"ר א. מוקדוני

יעקמן פון זיינע פלירטן, אָבער ייִדיש איז געבליבן זיין איינציקע גרוי־
סע ליבע.

און די ליבע צו ייִדיש מוז זיין אַ ריינע, ווייל ייִדיש גיט נישט קיין
רייכטום, קיין כבוד און באַפרידיקט נישט די אלע אַנדערע מענטשלע־
כע תאוות, ייִדיש דאַרף מען ליבן כמו שהיא — אַרעם אָן אויסערלעכן
גלאַנץ, די ליפן נישט געפאַרבט, די נעגל נישט מאַניקירט, די האַר אָן
אַ פערמאַנענט און די אויגן נישט אונטערגעפירט...

אָבער ייִדיש פאַרמאָגט אָן אינערלעכע שיינקייט.
און ווער עס דערשפירט זי, דער וועט זיך פאַרליבן אין ייִדיש
לעולם־וועד.

און דאָס האָב איך געזען בחוש אין נח פּרילוצקי.
ער האָט געפּלירטעוועט מיט סך, גאַר אַ סך יפּיפּיהס, אָבער אַפּגע־
שטעלט האָט ער זיך אויף ייִדיש, דאָ איז ער געווען דער געטרייסטער,
דאָ איז ער געווען דער איבערגעגעבנסטער.
און ער האָט גאַרנישט געמאַנט.

עס איז געווען די אמתע ליבע, די אמתע אהבה שאינה תלויה בדבר...

דוד פרישמאן

1.

דוד פרישמאן איז געווען איינער פון די באגאבטסטע העברעיזשע שרייבערס, ער איז געווען דורך און דורך א ליטעראט, א ליטעראט אן אייראפעישער, אדער ריכטיקער — א דייטשישער.

ער האט זיין גאנץ לעבן גערעדט דייטש, אדער האלב דייטש, די דייטשע ליטעראטור איז געווען זיין ליטעראטור.

ער האט אפילו דא און דארט, אין די יינגערע יארן געשריבן און געדרוקט זיך אין דייטש.

און געווארן איז ער א העברעיזשער און א יידישער שרייבער.

דאס איז געווען זיין שטילע טראגעדיע.

אבער ער האט איבערגעלעבט נאך א גרעסערע טראגעדיע — ער איז געמלעך פון א רייכן יונגן מענטשן, מיט וועלכן מען צאצקעט זיך, און וועלכער איז טאקע זייער געראטן, געווארן אן ארעמער העברעיזשער און יידישער שרייבער.

ער, און פארשטייט זיך, זיין פאטער זענען געווען לאדזשער, און אין לאדזש פלעגט זיך דרייען די ראד פון מזל מיט א מוראדיקער האס-טיקייט — אט איז איינער א גביר, געלט פלייצט אריין דורך טיר און פענצטער, און מיטאמאל גיט זיך דאס רעדל א דריי צוריק און דער רעגן פון רענדלעך שטעלט זיך אפ.

ד"ר א. מוקדוני

די עלטערע לאָדזשער זענען געווען געוויינט צו דעם — היינט איז ער אויפן פערד, מאָרגן אונטערן פערד.
אַבער פאַרן יונגן, געראַטענעם מענטשן, פאַר דוד פרישמאַנען איז עס געווען אַ שרעקלעכער קלאַפּ.
און דער דאָזיקער קלאַפּ האָט איבערגעלאָזט טיפע שפורן אין אים. אַבער נאָך אַ טיפערע טראַגעדיע האָט ער דורכגעמאַכט אין זיין ליטע-ראַרישער קאַריערע און נעמלעך — זיין ליטעראַרישע עפאַכע האָט אים גיך, ממש אויף די אויגן פון אַלעמען, איבערגעלעבט.
ער איז געווען אַ ליטעראַרישער העלד בלויז אַ ווייל.
ער האָט געזינגט, אַבער באַלד זענען די באַזיגטע געקומען צו זיך און אים איבערגעיאַנגט, און ער איז געוואָרן אויס העלד.
ער איז אַריין אין דער העברעישער ליטעראַטור אין איר סאמע בטלנותדיקער צייט. איז ער, דער געראַטענער און רייכער יונגער מענטש, אַרויס מיט אַ קליין ביכעלע „תּוהוּ וּבוהוּ“, אין וועלכן ער האָט מיט גוואַלדיקער שאַרפּקייט און מיט גוטער ליטעראַרישער חוצפה קריטיקירט דעם דעמאָלטיקן באמת האַפענונגסלאָזן צושטאַנד פון דער העברעישער ליטעראַטור.
עס איז געווען אַ רעוואָלוציע אין אַ גלאַז וואַסער, אַבער אַ רעוואָלוציע, און דער העלד פון דער רעוואָלוציע איז געווען ער, דוד פריש-מאַן פון לאָדזש.
ער איז געקומען שפעטלעך.
אַן אים וואָלט פאַרגעקומען אַ שטילע, אַן עוואָלוציאַנערע איבערקערעניש אין דער העברעישער ליטעראַטור.
עס זיינען שוין געווען אין פאַטענץ די ליטעראַרישע כוחות, וואָס זענען באַלד געקומען און פאַרקערעוועט די העברעישע ליטעראַטור אויפן ברייטן ליטעראַרישן שליאַך.
עפעס ווי דורך אַ נס האָבן זיך באַוויזן מחנות-ווייז נייע און פרישע העברעישע טאַלאַנטן, נאָוועליסטן, דיכטער און אַפילו קריטיקער.
און דוד פרישמאַנס „תּוהוּ וּבוהוּ“ איז באַלד פאַרגעסן געוואָרן, און דער מחבר פון דעם ביכעלע „תּוהוּ וּבוהוּ“ איז געוואָרן אַ העברעישער מחבר ווי אַלע.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

ער איז נישט געוואָרן דער קריטיקער, דער ליטעראַרישער מנהיג, וואָס ער האָט זיך פאַרמאַסטן צו זיין.

און די נייע זענען נישט געקומען צו אים מיט געבויגענע קעפּ און אים נישט געבעטן — קיניג איבער אונדז, גרויסער קריטיקער און גרויסער ליטעראַרישער פירער.

ניין, קיינער איז נישט געקומען מיט אַ געבויגענעם קאַפּ, און באַלד האָבן זיך באַוויזן קריטיקער טיפּערע, היימישערע, איי-גענערע און פרומערע און האָבן אים אינגאַנצן כמעט געמאַכט איבעריק... דאָס ווינדער-קינד פון דער העברעיִשער ליטעראַטור איז געוואָרן אויס ווינדער-קינד, ווען ער איז נאָך געווען אין סאַמע אָנהויב פון זיין ווינדער-קינד הייט, ווען ער האָט נישט באַוויזן צו אַרויסוואַקסן פון די קורצע הויזקעס און ווערן אויף אַ נאַטירלעכן וועג אויס ווינדער-קינד. און ער האָט זיך געקליבן בפירוש צו זיין ווינדער-קינד לאַנג, לאַנג, און צו זיין דער ליטעראַרישער מנהיג פון דער העברעיִשער ליטעראַטור. און נאָך עפעס איז געשען אין זיין לעבן —

די העברעיִשע ליטעראַטור האָט אים אַפילו נישט געקענט אויס-האַלטן בכבוד, ער האָט געמוזט אַריבער צו דער „זשאַרגאַנישער“ פרעסע און פון איר מאַכן אַ לעבן.

און ער איז געווען אַ משכיל, דורך און דורך אַ משכיל, אמת אַ מאַ-דערנער משכיל, אָבער זיין שנאה און ביטול צו ייִדיש איז געווען אַ טיפּיש-משכילישע.

און דאָ דאַרף ער ווערן גאָר אַ „זשאַרגאַנישער שרייבער“... דאָס איז שוין געווען צופיל.

איז ער פאַרביטערט געוואָרן, ער האָט געשפּריצט מיט גאַל כסדר. און דאָ איז אין וואַרשע גופא אויפגעקומען אַ נחום סאַקאַלאַוו, וואָס האָט געפונען דעם ווינדערלעכסטן סינטעז פון דער אַלטער העברעיִשער מליצה און דעם נייעם העברעיִש, און האָט געמאַכט פון דעם אַ ליטעראַ-ריש און זשורנאַליסטיש געריכט, פון וועלכן אַלע האָבן געלעקט די פינגער...

און אויב דאָס איז נאָך געווען ווייניק איז אויפגעקומען י. ל. פּרץ און האָט עפעס צוגענומען די פּאָפּולאַריטעט פאַר אים אַליין.

ד"ר א. מוקדוני

און אַט דעם דאָזיקן פּרץ האָט דוד פּרישמאַן זיין גאַנץ לעבן נישט געקענט מוחל זיין.
פּרץ איז, לויט פּרישמאַנען, געווען אַ מין אַריינדרינגער, איינער, וואָס איז געקומען און האָט פאַרכאַפט דעם מזרח און מען קען אים עפעס נישט אַוועקשטויסן פון מזרח.
און ער האָט באַשטימט, אַז אַט דעם פּרץ מוז ער ממש צום טויט פאַרקריטיקירן.
און ער האָט זיך גענומען צו פּרצן, ער האָט אַלע זיינע קוילן אויס-געשאַסן, אָבער קיין איינע האָט נישט געטראָפּן, זיי זענען אַלע פאַרביי-געפליגן פּרצן.
איז זיין צאָרן געוואָרן נאָך גרעסער, נאָך ביטערער און נאָך ברע-נענדיקער.
דער צאָרן איז געוואָרן זיין טעגלעכער ברויט.
ער האָט ממש נישט געקענט רעדן רויק.
ער איז געוואָרן דאָס וואָס מען רופט אַ שטיקל מאַניאַק.

**

נאָך אַלץ זייער אַ באַגאַבטער שריפטשטעלער, נאָך אַלץ אַ גאָר פיי-נער העברעישער סטיליסט, נאָך אַלץ אַ גייסטרייכער קריטיקער איז ער עפעס געבליבן אין אַ זייט אי פון דער העברעישער און אי פון דער יידישער ליטעראַטור, פון דער יידישער מער, פאַרשטייט זיך, ווי פון דער העברעישער ליטעראַטור.
דער העברעישער ליטעראַטור-צענטער איז אַריבערגעטראָגן גע-וואָרן קיין אַדעס, דער יידישער צענטער אין געוואָרן וואַרשע.
און פון וואַרשע האָט ער נישט געוואָלט אַוועקגיין, ניין, וואַרשע איז געווען זיין צווייטע היים, אַגב, האָט ער אין וואַרשע נאָך לאַנגע בחורשע יאָרן חתונה געהאַט און ער האָט געמוזט דאָ בלייבן.
איז ער געבליבן אַן אַ ליטעראַרישער סביבה. די יידישע שרייבער האָבן אים געהאַלטן פאַר אַ העברעער און די העברעישע שרייבער האָבן זיך, אמת, געטוליעט צו אים, אָבער זיי זענען געווען בלויז געסט אין וואַרשע.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

און באַלד האָט זיך אָנגעהויבן די עמיגראַציע פון העברעיִשע שריי-
בער קיין ארץ ישראל.

איז ער געבליבן אַ העברעיִשער שרייבער, וואָס שרייבט ייִדיש, וואָס
ציט זיין חיונה פון ייִדיש.

און ער איז נישט געווען בטבע קיין געזעלשאַפטלעכער מענטש, ער
איז נישט געווען קיין ציוניסט, ווי אַלע העברעער, ער איז נישט געווען
קיין חובב שפת-עבר, ער האָט ביטער אויסגעלאַכט אָט די חובבים.

און אַזוי אַרום איז ער טאַקע געווען עלנט ווי אַ שרייבער.

און צו דעם אַלעם איז ער נאָך נישט געווען קיין אמתער לאַדזשער,
וואָרום קיין ייִד קען נישט אַזוי לייכט איבערטראַגן די קאַפּריזן און די
שמד-שטיק פון גורל ווי אַ לאַדזשער ייִד.

וועלכער לאַדזשער ייִד איז נישט געווען באַנקראַט א דריי-פיר מאָל
אין זיין לעבן, וועלכער ייִד אין לאַדזש איז נישט געווען משונהדיק רייך
און משונהדיק אַרעם אין אַ משך פון וועלכע 5-6 יאָר.

דאָס איז געווען עפעס נאַטירלעך.

מען דערציילט נאָך, אַז אַ לאַדזשער ייִד האָט זיך באַגעגנט מיט אַן
אַמעריקאַנער ייִד, האָט דער אַמעריקאַנער ייִד דערציילט דעם לאַדזשער
ייִדן די ווונדער פון דער אַמעריקאַנער טעקסטיל-מאַשין:

— זי שערט אָפּ דעם וואָל פון באַראַן, רייניקט אים, פאַרבט אים,
שפינט אים, וועבט די מאַטעריע, שניידט צו אַ גאַרניטור, נייט אים אויף,
פרעסט אים אויס און עס קומט אַריין אַ קליענט, טוט ער אים אָן
און צאָלט איין פאַרן גאַרניטור ביים אַרויסגאַנג.

איז דער לאַדזשער ייִד נישט נתפעל געוואָרן:

— אונדזער מאַשין אַרבעט בעסער, אַ סך בעסער, מיר וואָרפן
אַריין אַ פעקל וואָל און עס גייט אַרויס אַ פראַטעסטירטער וועקסל, די
מאַשין טוט אָפּ אַלץ...

דער לאַדזשער ייִד איז אָן אַפטימיסט.

ער האָט קיין ברירה נישט.

דוד פרישמאַן, דער לאַדזשער, איז נישט געווען קיין אמתער
לאַדזשער.

ד"ר א. מוקדוני

אים האָט געפעלט דער לאָדזשער אָפטימיזם און דאָס קענען אָננע-
מען די שווערע קלעפ פון דעם קאָפּריזעם גורל.

**

אין די יאָרן פון 1909 ביז 1915, און שפעטער אין בערלין, נאָך
דער באַלשעוויסטישער רעוואָלוציע, פלעג איך מיט אים פון צייט צו
צייט זיך באַגעגענען, איז ער געווען ממש אַ שטיק פעסימיסט און אַ
לאַגל פול מיט גאַל אויף צוויי פיס.

א. שטיינמאַן, אַ זייער שאַרפער און זייער באַגאַבטער העברעישער
שרייבער, האָט אָנגעשריבן אַ גאַנץ פעט בוך זכרונות וועגן דוד פריש-
מאַנען, געדרוקט אין צוויי „התקופות“, איז נישט-ווילנדיק אַרויסגעקומען
דער גאַנצער פעסימיזם און ביטערקייט פון דוד פרישמאַן.

ער פלעגט זיך פון צייט צו צייט וויצלען און אָפט גאַנץ שאַרף און
אַמיזאַנט, אָבער אין יעדן וויץ איז געווען אַ היפשע דאָזע ביטערקייט.
און ביטול איז געוואָרן זיין צווייטע נאַטור.

ער האָט אַלעמען מבטל געווען, אַפילו זיינע איינצלע נאָענטע
פריינט.

ער איז געווען אַ גייסטרייכער שמועסער, אָבער פון דעם גייסט-
רייכסטן שמועס זענט איר אַוועק עפעס אָנגעזאַפט מיט ביטערקייט.

אַפילו אין זיין אויסזען איז געווען ביטערקייט:

נידעריקער פון מיטלווקס, מיט קליינע אויגן, וועלכע איר האָט
געזען דורך די גראַבע גלעזער פון זיינע ברילן. איבער זיין מויל אַ פאַר
וואַנצעס, פון אונטער וועלכע עס שפיזלט כסדר אַן איראַניע, זיין פלייצע
עטוואָס געבויגן, דער קאַפּ אַביסעלע אין אַ זייט און זיין עטוואָס שלאַ-
בערדיקער הילוך האָבן אים בשום אופן נישט געמאַכט פאַר דעם איי-
ראַפעישן דזשענטלמען, פאַר וועלכן ער האָט זיך געהאַלטן.

און מערקווירדיק — אַט דער אייראָפּיער איז געווען ערגעץ-וווּ
אַ שטיקל בטלן.

אָבער ער איז געווען טיף איבערצייגט, אַז אַלע העברעישע און יידי-
שע שרייבער זענען לויטער בטלנים.

עס איז ממש נישט געווען קיין איין איינציקער יידישער, אָדער

אין ווארשע און אין לאדזש

העברעזישער שרייבער, פון וועלכן ער האָט געהאַלטן און מיט וועלכן ער איז געווען באמת באַפריינדט.

איז ער געווען אין תוך דער איינזאַמסטער שריפטשטעלער. און אין זיין איינזאַמקייט איז ער אַליין געווען שולדיק, ער האָט זי בידיים געשאפן אַרום זיך.

העברעער פלעגן, פאַרשטייט זיך, אָפט קומען צו אים, אָבער פריינט, נאָענטע פריינט, אינטימע פריינט האָט ער גישט געהאַט.

און אויף צעגליאַנע 1, אין אַ באַשיידן דירהלע, איז געווען כסדר לעבעדיק. אַ מיטלוויקסיקער מענטש, אויך מיט וואַנצעס, שווערע אַראַפֿ-הענגענדיקע וואַנצעס, אָבער פון אונטער וועלכע עס האָט כסדר אַרויס-געשטראַלט אַ ליכטיקער שמייכל.

און אַרומגערינגלט מיט פריינט, מיט אמתע פריינט, מיט איבער-געגעבענע פריינט איז ער געווען. דאָס איז געווען י. ל. פּרץ.

איז געווען אַ שנאה צווישן די צוויי מענטשן, אַ שנאה, וואָס האָט זיך געצויגן יאָרן און יאָרן.

ביז דער טויט פון ביידן האָט זי אויסגעלאָשן.

ניין, זי איז נישט אינגאַנצן אויסגעלאָשן געוואָרן, זי איז אַריבער בירושה צו פרישמאַנס עטלעכע העברעזישע פריינט און צו דער גרויסער מחנה פון י. ל. פּרצעס פריינט...

ווען איר וועט, למשל, לייענען י. ד. בערקאוויטשעס זכרונות וועט איר באַקומען אַ פאַרקערט בילד — דער שטערן, דער לויטערער שטערן, אויף דעם ליטעראַרישן הימל אין וואַרשע איז געווען דוד פרישמאַן, און י. ל. פּרץ האָט זיך אַרומגערינגלט מיט טומלער, און צווישן די טומלער איז דאָ, פאַרשטייט זיך, מיין ווייניקייט.

און אַ טומלער בין איך געווען, ווייל איך האָב געפאַדערט און אַגיי-טירט פאַר אַ בעסערן יידישן טעאַטער.

יאָ, די שנאה צווישן די צוויי גרויסע שריפטשטעלער איז אַריבער בירושה צו זייערע פריינט.

און, פאַרשטייט זיך, אַז נישט אַלע העברעער זענען געווען אויף דוד פרישמאַנס זייט, ניין, ה. נ. ביאַליק איז געווען אַ הייסער פריינט פון י. ל. פּרצן. אַפילו אַזאָ העברעער ווי פּראָפּעסאָר יוסף קלויזנער איז גע-

ד"ר א. מוקדוני .

ווען י. ל. פרצעס פריינט, און אין זיינע זכרונות זאגט ער בפירוש, אז דוד פרישמאן איז געווען דער אומגערעכטער צד, י. ל. פרץ איז געווען דער דזשענטעלמען.

יא, פרץ איז נישט געווען קיין איש ריב ומדנים און נישט קיין נוקם ונוטר.

און פרץ איז דווקא געווען שניידיק און אפן אין זיין באציאונג צו מענטשן, אבער די דאזיקע שניידיקייט און אפנקייט איז שטענדיק געווען באגלייט מיט א גוטן און הארציקן שמייכל.

2

דוד פרישמאן איז געווען לאנג אן אלטער בחור, און עס איז שוין געווען אנגענומען, אז ער וועט פארענדיקן זיין לעבן ווי א בחור.

אבער מיט אמאל האט זיך צעטראגן א קלאנג, אז דוד פרישמאן איז געווארן א חתן, און באלד א ידיעה, אז ער האט חתונה געהאט.

דוד פרישמאן האט חתונה געהאט מיט א יונגער, שיינער פרוי פון א גוט באלעבאטיש הויז; ער איז אוועק פון זיין אלט-בחורישער אייני-זאמקייט, ער איז אריינגעפאלן אין א הויז א טומלדיקס, א רירעוודיקס און א כל-טובדיקס.

אבער אט דער דאזיקער איבערברוך אין זיין לעבן האט אויף א האר נישט געענדערט זיין מהות, ער איז געבליבן דער זעלביקער אייני-זאמער ליטערארישער וואלף אין דער ליטערארישער ווארשע.

ער האט געהאט קינדער, געווארן א פאטער.

אבער ער איז געבליבן דער זעלביקער.

דא און דארט איז ער געווארן אביסעלע צוגעלאזענער, שטיקלעך זון-שיין פלעגן זיך דורכרייסן דורך די שווערע פעסימיסטישע וואלקנס.

עס וואלט געווען אבער א טעות צו מיינען, אז בלויז פרץ איז געווען דער אביעקט פון זייער בייסיקער שנאה. ער האט געהאט פארניכטנדיקן ביטול צו ביאליקן און צו אנדערע גרויסע העברעישע שריפטשטעלער.

פאר אים האט זיך גארנישט געענדערט אין דער העברעישער ליטע-טעראטור, ער איז געבליבן ביי דעם קוק אויף דער העברעישער ליטע-ראטור, וואס ער האט ארויסגעזאגט אין זיין שארף ביכעלע "תוהו ובוהו".

אין ווארשע און אין לאדזש

אבער קיין ניי ביכל „תוהו ובוהו“ האָט ער פונדעסטוועגן נישט גע-
קענט אָנשרייבן.

די העברעישע ליטעראַטור איז אַרויסגעוואַקסן פון אירע וויקעלעך
אין רוסלאַנד און אין פּוילן.

און דאָס האָט פּרישמאַן געוויסט.

און דאָס האָט אים קיין פּרייד נישט פאַרשאַפט.

זיין ביכעלע „תוהו ובוהו“ איז געווען אַן עפאַכע אין דער העברעי-
שער ליטעראַטור.

אָבער עפאַכעס גייען אַוועק און זייער אָפט פאַרנעמען זייער אַרט

אַנדערע עפאַכעס...

און פּרישמאַן איז געוואָרן אויס עפאַכע-מאַכער.

אַנדערע האָבן אָנגעהויבן צו מאַכן עפאַכעס — ח. נ. ביאַליק האָט

געמאַכט אַן עפאַכע, שאול טשערניכאָווסקי האָט געמאַכט אַן עפאַכע, ז.

שניאָור האָט געמאַכט אַן עפאַכע.

און ליטעראַטור-קריטיק איז געוואָרן אַ ביז גאַר נאַטירלעכע דער-

שיינונג.

זי איז געוואָרן ראשית כל אַ פּאַזיטיווע.

שוין אַביסל צו פּאַזיטיוו, צו יאָ-זאָגעריש און צו בראַוואַ-פּאַטשעריש.

ווייל העברעיִש און העברעיִשע ליטעראַטור זענען פאַרקנוילט גע-

וואָרן מיט פּאַליטיק, העברעיִש איז געוואָרן ציוניזם און ציוניזם איז גע-

וואָרן העברעיִש.

נישט די ליטעראַטור איז געוואָרן דער עיקר, דער עיקר איז גע-

וואָרן דער לשון, ער האָט באַדאַרפט ווערן דער לשון פון דעם ייִדישן

לאַנד, וואָס ווערט געבויט.

און דאָ איז דוד פּרישמאַן געוואָרן אינגאַנצן אַ זייטיקער, פאַר אים

איז דער לשון נישט געווען דער עיקר, פאַר אים איז די ליטעראַטור

געווען דער עיקר.

און ער איז דאָ אויך געווען גערעכט פונקט ווי ער איז געווען גע-

רעכט מיט זיין „תוהו ובוהו“, אָבער צו זיין „תוהו ובוהו“ האָט מען זיך

צוגעהערט שטאַרק, אָבער איצט הערט זיך קיינער צו אים נישט צו.

ער שרייבט נאָך דאָ און דאָרט „מכתבים על דבר הספרות“, ער איז

ד"ר א. מוקדוני

אין תוך אַ קריטיקער מיט באַקצינינער, אַבער, ווי געזאָגט, העברעיִש האָט באַדארפֿט אַ גאָר אַנדערע ליטעראַטור־קריטיק, וועלכע ער האָט נישט געקענט און נישט געוואָלט שרייבן.

ער איז געווען אַ שאַרפֿזיניקער און פֿילזייטיקער שרייבער. עס איז ממש נישטאָ קיין איין ליטעראַרישער זשאַנר, אין וועלכן ער האָט נישט געשריבן, ער האָט זיך געפֿילט אין דער היים אין אַלע ליטעראַרישע זשאַנערס.

ער איז געווען אין תּוך אויך אַ איש־אמת, ער האָט אַבער געקענט אינגאָרין דעם אמת אויך, און דאָ איז ער געווען נאָך שאַרפֿער ווי זאָגן דיק דעם אמת.

זיינע אַטאַקעס אויף פּרצן זענען געווען בפֿירוש אומגערעכטע, בייז־וויליקע און עפעס נקמהדיקע, אין דער צייט ווען פּרץ האָט אים קיינמאָל נישט אַטאַקירט, ער האָט דאָ און דאָרט געמאַכט אַ שפּאַס בלויז.

ווי ווייט פּרץ האָט געקענט זיין ריטערלעך צו אַ געשוואַרענעם שונא און צו אַ געשוואַרענעם אַטאַקירער באַווייזט דער פּאַלגנדיקער פּאַקט: י. ל. פּרץ האָט מיטגעאַרבעט אין פּרישמאַנס „הדור“.

אין יאָר 1914 האָט מען געפייערט פּרישמאַנס יובֿיליי, פּרץ איז דאָן געווען דער פּאַרויזער פּון דעם וואַרשעווער „הזמיר“. זענען צו אים געקומען יידן און צוגעשטאַנען צו אים, אַז ער, פּרץ, זאָל זיך באַטייליקן אין דער יובֿיליי־פֿייערונג.

פּרץ האָט מסכים געווען, ער איז אַריין אין קאָמיטעט און איז אַפֿילו געווען דער פּאַרויזער פּון דער יובֿיליי־פֿייערונג, וואָס איז פּאַרגעקומען אין „הזמיר“ טאַקע.

און ער האָט געהאַלטן אַ קלוגע און אַ וואַרעמע רעדע.

ער האָט געזאָגט אין זיין רעדע לערך אזוי:

דוד פּרישמאַן האָט כּסדר געקוקט אויף יידן, ייִדישקייט און ייִדישע ליטעראַטור דורך אַ געדיכטן און דערצו שוואַרצן פּאַרהאַנג, און ער האָט זיי דעריבער נישט געזען..

נישטאָ קיין פּאַלק, נישטאָ קיין ליטעראַטור, נישטאָ.

און אַט פֿייערט מען דוד פּרישמאַנס יובֿיליי און ער מוז אַפֿילו דורך

דעם געדיכטן, שוואַרצן פּאַרהאַנג דערזען, אַז דאָס אַלץ איז דאָ.

אין ווארשע און אין לאַדזש

א יוביליי-פייערונג אין מאַסקווע, אין פעטערבורג, ווארשע, בער-
לין, הכלל — בכל תפוצות ישראל.
ווער מאַכט די דאָזיקע יובילייס?
דאָס ייִדישע פּאָלק.
וועמען פייערט דאָס ייִדישע פּאָלק?
דוד פּרישמאַנען, אַ ייִדישן שריפטשטעלער.
פּאַרוואָס פייערט דאָס ייִדישע פּאָלק פּרישמאַנען?
פאַר זיינע ווערק אין 17 בענדער.
עס איז דאָ אַפנים אַ פּאָלק, עס איז דאָ אַפנים אַ ליטעראַטור.
און אין נאַמען פון דער כנסת ישראל, וואָס לעבט אין מיין פּאַר-
שטעלונג, זאָג איך פּרישמאַנען:
אַ קאַפּריז קינד, דאָך אַ קינד...
אַט אַזוי האָט גערעדט פּרץ אויף דעם יוביליי פון זיין געשוואַרע-
נעם שונא און געשוואַרענעם אַטאַקירער פאַר צענדליקער יאָרן.
און דוד פּרישמאַן?
אַפילו נאָך פּרצעס טויט, שרייבנדיק וועגן פּרצן דעם נפטר מיט
מער סימפּאַטיע, האָט ער געשריבן צווישן די עטלעכע שבחים:
„ער איז געווען פון די, וועלכע קענען אַ מינוט נישט לעבן אָן אַפ-
לאַדיסמענטן“.
און דאָס איז געווען הימל ווייט פון אמת.
דוד פּרישמאַן איז געווען אַ גרויסער העברעישער און ייִדישער
שריפטשטעלער, ער איז געווען אַ מייסטער פון פאַרם און פון סטיל.
ער האָט געקענט און באַדאַרפט זיין נאָך אַ גרעסערער שריפטשטע-
לער, אָבער ער איז געווען אַ ליטעראַריש ווונדער-קינד, וואָס האָט גע-
וואַלט בלייבן דווקא אַ ווונדער-קינד, אַ קאַפּריז ווונדער-קינד.
איז קאַפּריז איז ער געווען, אָבער דער ווונדער איז אויסגערוּנען.
פשוט, ווייל אַ באַיאַרנטער מענטש קען נישט זיין קיין ווונדער-
קינד.
ער איז געווען אַ גלענצנדיקער פעליעטאַניסט, אַ פּרעכטיקער דער-
ציילער, אַ פּינער דיכטער און אַ שאַרפער ליטעראַטור-קריטיקער.
אָבער דאָס אַלץ איז אים געווען ווייניק.

ד"ר א. מוקדוני

ער איז געווען זיכער, ער האָט ממש געגלויבט באַמונה שלימה, אַז ער איז דער ליטעראַרישער משיח פון דער העברעיִשער ליטעראַטור. אין אַ געשפרעך מיט שרייבער, צווישן וועלכע איך בין אויך גע-ווען, האָט ער אַגב־אורחא אַרויסגעזאָגט דעם געדאַנק, אַז יעדע קונסט מוז האָבן איר משיח, מאַלעריי האָט לעאַנאַרדאָ דא ווינטשי, סקולפּטור האָט מיקעל אַנדזשעלאָ, ליטעראַטור האָט שעקספיר אַזוֹוו. און העברעיִש נויטיקט זיך ערשט אין אַ נייעם משיח. האָט עמעצער אָנגערופן אַ פאַר העברעיִשע ליטעראַרישע משיחים. האָט ער אַ מאַך געטון מיט דער האַנט — דאָס האָט געהייסן — אויך מיר משיחים...

**

יא, דער גורל האָט אים נישט געשאַנעוועט, ווי ער האָט נישט גע-שאַנעוועט אַלע יידן. עס קומט די ערשטע וועלט־מלחמה, ער ווערט אַ נע־ונדניק ווי אַלע שרייבער, ער איז אין אַדעס, אין מאַסקווע און אין בערלין. און אין בערלין איז ער קראַנק געוואָרן. ער איז לאַנג קראַנק געווען, ביז עס איז צוגעקומען אַ קאַנסער און האָט געמאַכט אַ סוף פון זיין אין תוך פאַרביק לעבן, מיט וועלכן ער איז נישט געווען צופרידן. ער איז געשטאַרבן אין בערלין. געשטאַרבן איז ער, פאַרשטייט זיך, אַרעם, ווי יעדער ייִדישער שרייבער. ער האָט געלאָזט נאָך זיך אַ פרוי און דריי קינדער, און זיין ענער־גישע פרוי, לילי פרישמאַן, האָט אַרויסגעגעבן נאָך זיין טויט זיינע ווערק, וואָס זענען געוואָרן פאַר אַ געוויסער צייט דער איינציקער קוואַל פון חיונה פאַר איר און די קינדער. זיין פרוי לעבט אין ניו יאָרק און אַרבעט שווער און ביטער פאַר איר שטיקל אַרעם ברויט. אַזוי האָט געלעבט און אַזוי איז געשטאַרבן און אַזוי האָט געלאָזט

אין ווארשע און אין לאָדזש

נאָך זיך אַ פאַמיליע אַ ליטעראַריש ווונדער־קינד, וואָס האָט געהייסן דוד פּרישמאַן.
ער איז געוואָרן צו 15 יאָר אַ שריפטשטעלער, ער האָט געלאָזן נאָך זיך 40 בענד.
אַרום און אַרום אַ טראַגישע ליטעראַרישע געשטאַלט.

**

דוד פּרישמאַן האָט געשריבן פיל ייִדיש, ער איז געווען אַ שטענ־דיקער מיטאַרבעטער פון „היינט“ יאָרן און יאָרן, אָבער ער איז געבליבן דורך און דורך אַ העברעיִשער שריפטשטעלער.
ווייטער פון אַן עלעגאַנטן, און אַפט האַלב־עלעגאַנטן פעליעטאַן, איז ער אין ייִדיש נישט געגאַנגען.
ער האָט גאַרנישט פּרובירט צו שרייבן ליטעראַטור־קריטישע אַר־טיקלען אין ייִדיש, נישט וועגן ייִדישע ביכער און נישט וועגן העברעיִש־שע ביכער.

אין אַ מסיבה פון שרייבער אין אַ קאַפע האָט איינער אים געשטעלט די פּראַגע — פאַרוואָס ער שרייבט נישט אין ייִדיש קיין ליטעראַטור־קריטיק?

ער האָט זיך פאַרטראַכט און געזאָגט:
— עס איז מיר גאָר קיינמאַל נישט איינגעפאלן צו שרייבן וועגן ביכער אין ייִדיש...

אפשר איז עס אַן אַלטער פאַראורטייל.
דאָס איז דער ריינער אמת, דענק איך.
ער האָט זיין גאַנץ לעבן געשריבן קריטיק אין העברעיִש און וועגן העברעיִשע ביכער, אין העברעיִש האָט ער געהאַט אויסגעאַרבעט זיין סטיל, זיין פאַרם און דער עיקרשט — זיין ספּעציפּישן אינהאַלט.
אין ייִדיש האָט מען אַזוי נישט געשריבן קיין ליטעראַטור־קריטיק, ער איז געבליבן ביי זיין „תּוהוּ וּבּוהוּ“, ביי זיין באַהאַנדלען העב־רעיִשע שרייבער פון אויבן אַראַפּ, ער האָט נייע נישט אַנערקענט, און אויב יאָ, איז עס געווען אַ מתנה פון אַ „גראַנד סעניער“, עס איז געווען אַן אַראַפּשטייג פון דעם פעדעסטאַל...

ד"ר א. מוקדוני

אין העברעיש איז ער געווען אַ ווונדערלעכער סטיליסט, זיין שפראך איז געווען קלאַר און לויטער, אָבער אין יידיש האָט ער זיך נישט געקענט באַפרייען פון דער לאַדזשער דייטשמערישקייט. יא, ער איז געווען אַ העברעער, כאָטש אין די לעצטע יאָרן זיינע איז העברעיש אויך אַוועק פון זיין העברעיש, און ער איז געוואָרן אַן אַלטער העברעישער שריפטשטעלער.

און דאָס האָט ער ממש נישט געקענט מוחל זיין דעם נייעם דור. און ער פלעגט רעדן וועגן די נייע אויפגייענדיקע שטערן אין דער העברעישער ליטעראַטור מיט ביטול און אָפט אַפילו מיט צאָרן. אַרום און אַרום איז ער געווען אַן איינזאַמער מענטש אויף דער עלטער; אַרום אים האָבן זיך קאַנצענטרירט די יונגע זקנים פון דער העברעישער ליטעראַטור און די אומצופרידענע ווי י. ד. בערקאוויטש א"א. בלויז איין גרויסן פאַרערער האָט ער געקראָגן אומדערוואַרטעט אויף דער עלטער, און דאָס איז געווען דער מעצענאַט אַברהם יוסף שטיבל. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געוואָרן דער רעדאַקטאָר פון „התקופה“, אָבער נישט סתם אַ רעדאַקטאָר, נאָר אַ שרייַ בער, צו וועלכן דער אַרויסגעבער שטיבל האָט אַרויפגעקוקט מיט פאַר־געטערונג.

א. מ. וויסענבערג

.1

פון די, וועלכע פלעגן פון צייט צו צייט ברענגען אין „פריינד“ א קליינע דערציילונג, איז אויך געווען א. מ. וויסענבערג. ער פלעגט אריינקומען עפעס מיט א זינט, פלעגט קיינעם אין פנים נישט קוקן, דאָס געזיכט הארט ווי פון גוט-געברענטן ציגל, און עפעס פירקאנטיק איז עס געווען, די אויגן קליינע און קאלטע, און אינגאנצן איז ער געווען עפעס פויעריש. די אויגן פול מיט חשד צו די שטאַטישע מענטשן און דער עיקרשט צו אינטעליגענטן, צו „די לייט, וואָס קענען גוט אין די ביכער“, די דאָזיקע לייט האָט ער פשוט פיינט געהאַט שנאָת-מות.

און ער האָט געקענט פיינט האָבן.

אין די ווינקלען פון זיין מויל איז געלעגן אַ ים פון ביטערקייט און פאַרביסענע עקשנות.

אין זיינע אויגן האַרטקייט און קאַלטע פיינטשאַפט.

און גענומען האָט זיך עס פון דעם אַפנים וואָס די שרייבערישע וועלט, אין וועלכער ער איז געווען אַ גאַר קאַנטיקע געשטאַלט, איז סוף כל סוף נישט געווען זיין וועלט.

ער איז געבליבן זיין גאַנץ לעבן אַ זשעלעכאָוער פראַסטער בעל-מלאכה, ער איז נישט אַרויס פון זשעלעכאָו לעבנדיק יאָרן און יאָרן אין

ד"ר א. מוקדוני

ווארשע, און ער איז קיינמאל נישט געווארן קיין אינטעליגענט, כאטש ער האט עס שפעטער גריילעך געוואלט זיין.

ער איז געווען אויסערסט אומוויסנדיק, אבער עס איז נישט געווען נאך איינער, וואס האט ווי ער דערשפירט און אפגעשאצט עפעס עכטס אין דער יידישער ליטעראטור.

ער איז געווען כמעט א שטומער צווישן שרייבער, זיין צונג איז עפעס געווען שווער און שרייבער זענען דאך אזוי לייכט אויף דער צונג; ער האט פארמאגט בלויז עטלעכע צענדליק נויטיקע ווערטער, און שרייבער האבן דאך עפעס א מבול מיט ווערטער.

און ער איז געווען א גלייכער, אן אפענער מענטש, אן אמתער פוירער, ער האט נישט געוואסט פון פאליטיק און פון קיין הינטערפוסלעך.

ער איז געווען אפן און גראדליניק ווי א קינד ממש. ביי אים איז געווען כסדר — וואס אויף דער לונג זאס איז אויף דער צונג.

אבער אט דער זשעלעכאווער פראלעטאריער האט געוואסט גענוי ווי און וואס ער דארף און קען שרייבן, ער האט געמאכט גאר ווייניק טעותן אין דעם אפקלייב פון טעמעס.

ער האט נישט גורס געווען י. ל. פרצן און פריץ האט אים דווקא ליב געהאט.

זיין טענה צו פרצן איז געווען אן אפענע און א פשוטע — „ער קען גוט אין די ביכער“, ד"ה, ער איז אן אינטעליגענט.

און דאס איז געווען אין א. מ. ווייסענבערגס אויגן די גרעסטע און די שווערסטע זינד.

ווען ער האט געוואלט עמעצן מבטל זיין, אדער אים קריטיקירן, פלעגט ער זאגן הארט און ביטער:

— ער איז איינער פון די, וואס קענען זיך גוט אין די ביכער... ער האט זיך ווייניק געחברט מיט שרייבער, עפעס האט ער געהאט, אדער אויפגעזוכט, זיינע זשעלעכאווער אין סאמע ווארשע און מיט זיי האט ער געלעבט.

ארעם, שרעקלעך ארעם איז ער געווען, ארעם ווי קיינער אין דער שרייבערישער משפחה, אבער ער איז נישט געווען אומגליקלעך, ער האט

אין ווארשע און אין לאָדזש

ביי קיינעם גאַרנישט געמאַנט, קיינער איז אים גאַרנישט שולדיק געווען. געווען אַ ביטערער אַרעמאַן ווי אַן אַרבעטער, און איז אַ ביטערער אַרעמאַן ווי אַ שרייבער.

ווי אַ שרייבער האָט ער עפעס געפירט אַ פאַרביסענעם ליטעראַ-רישן צו-להכעיס מיט שלום אַשן.

האָט שלום אַש אַנגעשריבן אַ בוך „דאָס שטעטל“, אין וועלכן דאָס ייִדישע שטעטל אין פּוילן איז אַ זיסע אידיליע, האָט ער, א. מ. ווייסענ-בערג, אויך אַנגעשריבן אַ בוך מיטן נאָמען „אַ שטעטל“.

אַבער עס איז גאַר אַן אַנדער שטעטל, עס איז שוין גאַרנישט קיין אידיליש שטעטל, עס איז אַ פּויליש-ייִדיש שטעטל, אין וועלכן עס כאַפט זיך אַריין דער רוּח, אַדער דער דיבוק פון רעוואָלוציע, פון דער רוסי-שער רעוואָלוציע.

דאָס ייִדישע שטעטל מאַכט דורך אַ גוואַלדיקן איבערברוך, די אַלטע טראַדיציעס ווערן געבראַכן, דער אַלטער שטייגער פון לעבן מאַכט פּלאַץ פאַר אַ נייעם שטייגער.

הכלל — נישט קיין אידיליש שטעטל, נאָר אַ שטעטל אין רעוואָלו-ציאָנערן אויפברויז, וואָס האָט אַרומגעכאַפט אין אַנהויב פון דעם צוואַנ-ציקסטן יאָרהונדערט, און איז באַקאַנט ווי די ערשטע רעוואָלוציע, די ערשטע נישט-איינגעגעבענע רוסישע רעוואָלוציע.

שלום אַש איז געווען דאָס באַלעבאַטישע בחורל, וואָס האָט געזען אידילישקייט אין זיין שטעטל, א. מ. ווייסענבערג איז דער פּראַלעטאַ-ריער און ער האָט געזען דאָס שטעטל אין רעוואָלוציאָנערן אויפברויז.

צוויי באַזונדערע קינדער פון צוויי באַזונדערע קלאַסן.

און האָט שלום אַש געשריבן זיין „שלמה נגיד“, וואָס איז געווען נאָך מער אידיליש ווי „דאָס שטעטל“, האָט א. מ. ווייסענבערג געשריבן זיין „טאַטע און די בנינים“, שוין גאַרנישט קיין זיידענע מענטשן, דאָס זע-נען מענטשן גראַבע, פּרימיטיווע, אַבער גוואַלדיק שיין אין זייער גראַב-קייט און פּרימיטיווקייט.

דאָ האָבן מיר געהאַט צוויי אַספעקטן פון דעם פּויליש-ייִדישן לעבן אין דער פּראָווינץ, דעם באַלעבאַטיש גבירישן אַספעקט פון שלום אַשן און דעם פּראַלעטאַרישן אַספעקט פון א. מ. ווייסענבערג, דאָ האָבן מיר

ד"ר א. מוקדוני

אויך געהאט צוויי פארשיידענע ליטערארישע פארמען, די ראָמאַנטישע און די דורך און דורך נאַטוראַליסטישע. א. מ. וויסענבערג איז געווען אַ רײער נאַטוראַליסט.

א. מ. וויסענבערג האָט בימי „הפריינד“ אין וואַרשע נאָך געלעבט אין זשעליבאָוו, ער פלעגט זיך בלויז אַראָפּלאָזן קיין וואַרשע, אַביסל פיינט האָבן די שרייבער־איטעליגענטן און, אַגב, אויך אַפּזעצן אַביסל לייטעראַרישע סחורה.

זיינע ליטעראַרישע טראַנזאַקציעס זענען געווען קורצע, כמעט שטור־מע, ער פלעגט אַריינקומען אין „פריינד“ אַן אַנגעדערודלטער, צוגיין צו ראָזענפעלדן:

— דאָ האָט איר אַ דערציילונג.

און אויפן אַרט האָט ער באַקומען באַצאַלט פאַר זיין דערציילונג און איז נעלם געוואָרן.

א. ווייטער, וועלכער האָט זייער ליב געהאַט א. מ. וויסענבערגס שרייבן, האָט אים אַמאַל אַפּגעשטעלט און האָט געוואָלט פאַרפירן מיט אים אַ געשפּרעך, און ווי עס פירט זיך האָט ער אים געשטעלט אַ פּראַגע, האָט א. מ. וויסענבערג אַ קוק געטון אויף אים מיט זיינע קליינע קאַל־טע אויגן און געזאַגט האַרט:

— עס גאַיט אייך אין לעבן עס צו וויסן?

און א. ווייטער איז אַפּגעשפרונגען פון אים און איז אַריינגעלאָפּן צו זיך אין צימער אַ פאַרשעמטער.

און שפּעטער האָט ער מיר מיט אמתער באַווונדערונג איבערגעגעבן דעם קליינעם עפיזאָד, ער האָט נאָך שטאַרקער ליב באַקומען א. מ. ווייטענבערגן.

— טאַקע, וואָס רייס איך זיך אין זיין יחידיש וועלטל? האָט ווייטער גערעכט געגעבן א. מ. וויסענבערגן.

און אין אַ חודש, אַדער צוויי אַרום האָב איך געזען ווי א. ווייטער קומט אַריין מיט א. מ. וויסענבערגן אין רעדאַקציע, ווי צוויי אַלטע גוטע פריינט.

א. ווייטער האָט אויסגעפירט, ער האָט געמאַכט א. מ. וויסענבערגן פאַר זיינעם אַ פריינט.

אין ווארשע און אין לאַדזש

און שטיל האָט מיר א. ווייטער פאַרטרויט:
— אַ ווונדערלעכער מענטש, ריין און אומשולדיק ווי אַ קינד, נישט
קונדיק אויף דעם וואָס ער איז האַרט ווי קרעמען, קינדער זענען אויך
אַזוי...

א. מ. וויסענבערג איז געווען אַ ליטעראַרישער נס — מער ווי דעם
אַלטן ייִדישן חדר אין זיינע קינדער־יאָרן האָט ער נישט באַזוכט, אין
זיין שטעטל זשעלעכאָוו האָט ער קיין שרייבער און קיין ביכער נישט גע-
זען, דאָס שטעטל איז געווען אַ מוראדיק פּראָווינציעלס.
אַבער אַזאַ נס איז געווען יונה ראָזענפעלד, וועגן וועלכן איך וועל
רעדן ווייטער.

דאָס זענען ביי אונדז גאַר אַלטע ניסים, ביי אונדז זענען אַ פּאַסטוך
און אַ פּויער געוואָרן נביאים אין די אַלטע צייטן.

א. מ. וויסענבערג איז געווען אַ גרויסער שריפטשטעלער.
ער איז געווען אַן אַפענער שריפטשטעלער, ער איז געווען דורכ-
אויס אַ נאַטוראַליסט, אַבער זיין כלומרשט נאַקעטער נאַטוראַליזם האָט
געהאַט אין זיך כּסדר עפעס סימבאָלישעס, ווי אַלץ, וואָס אַן עכטער
קינסטלער שאַפט.

און שפעטער, ווען איך האָב זיך מיט אים אַביסל באַפּריינדעט, האָב
איך דערזען פאַר זיך אַ מערקווירדיקן עס־האַרץ, יא, ער איז געווען אַן
עס־האַרץ, אבער אַן עס־האַרץ, וואָס איז אליין דערגאַנגען צו די סאַמע
טיפּענישן, צו דער סאַמע מיסטעריע פון קונסט.

זיינע מיינונגען וועגן ביכער זיינען געווען שאַרפע און קלאַרע, זיינע
אפּשאַצונגען ערלעכע, אבער נישט אלעמאל אמתע.

ער האָט פּינט געהאַט דים אינטעליגענט, וואָס האָט זיך, לויט זיין
מיינונג, אריינגעריסן אין אונדזער ליטעראַטור מיט אַ פּאַלשן פּאַספּאַרט.
מיט אַן אַטעסמאַט פון אַן אַניווערזיטעט, אַדער מיט אַן אַטעסמאַט פון
אַן אַנגעלייטונג מענטשוין, אבער אַן אמתן טאַלאַנט.

— טאַלאַנט — דאָס איז דער איינציקער פּאַספּאַרט פאַר אַ שרייבער,
אַלע אנדערע פּאַספּאַרטן זענען פּאַלשע. האָט איר אַמאל געזען און גע-
הערט ווי אַ חברה־מאַז פּאַרקויפט רפּואות אויפן מאַרק, ער רעדט ווי אַן
אמתער דאַקטער, אַבער ער איז אַ שווינדלער, ער ווייסט אַליין, אַז ער

ד"ר א. מוקדוני

פארקויפט אביסל געפארבט וואסער אנשטאָט רפואות, — האָט ער מיט מיר איינגעטענהט.

ער האָט, ווי געזאָגט, נישט אינגאַנצן גורס געווען פרצן:
— פּרץ איז אַן אינטעליגענט, און דאָס שאַדט אים, ער וואָלט געווען אַ גרעסערער קינסטלער ווען ער וואָלט נישט געווען אַזאַ אינטעליגענט. אַ סך פּון זיינע דערציילונגען זענען דאָך תורה, זאָגעריי, אָבער נישט קיין קונסט.

אָבער ער האָט ליב געהאַט פרצן:

— ער וואָס וואָס שראָבן איז, ער פאַרשטייט זיך גוט אויף דעם בעסער ווי אַלע, אָבער אַמאָל פירט אים אַראָפּ זיין אינטעליגענטישקייט פון וועג.

ער פלעגט אַרויסזאָגן זיינע געדאַנקען שווער, אומבאַהאַלפן, ער האָט זיך געפלאַנטערט, אָבער ער האָט גובר געווען זיין עס-האַרצותדיקע שטומ-קייט, ער פלעגט זיך סוף כל סוף געבן אַן עצה.

ער פלעגט מיד ווערן פון אַזעלכע אינטעליגענטע שמועסן און ער פלעגט זיך אויפהויבן און אַן אַ זיי-געזונט אַוועקגיין שווער, פויעריש און אומגעלומפערט.

ווען איך האָב אַמאָל אָנגערירט פאַרזיכטיק זיין מאַטעריעלע לאַגע, האָט ער אָפּן און פשוט געזאָגט:

— איך בין נישט קיין סוחר, איך אַרבעט ווי פּריער, איך שרייב, אַזו אַן אַרבעטער איז אַן אַרעמאַן, דאָס איז זיין גורל. סיידן ווען ער לויפט אַריבער צום סוחרישן קלאַס, איך בין נישט קיין איבערלויפער, איך בין שווער אויפן טראַט, איך בין נישט פלינק, ניין...

און דאָס איז געווען לויטער אמת.

ער איז נישט געווען פלינק.

**

עס האָט אויסגעבראַכן די ערשטע וועלט-מלחמה, איך בין אַוועק פון וואַרשע, באַלד איז וואַרשע געווען אונטער דער דייטשער אַקופאַציע און מיר זענען פאַר וועלכע פיר-פינף יאָר געווען אָפּגעריסן פון דעם פוילישן ייִדנטום.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

ערשט עטלעכע יאָר נאָך דער מלחמה האָב איך זיך פאַרבונדן לי-
טעראַריש, פון ווייטן, מיט וואַרשע.

עס איז געוואָרן אַן אַנדער וואַרשע, אַנדערש ליטעראַריש און אַנ-
דערש אין אַ סך אַנדערע הינזיכטן.

און דאָ זענען צו מיר דערגאַנגען טשיקאַווע ידיעות וועגן א. מ. וויי-
סענבערג.

דער זייטיקער, האַלב־שטומער א. מ. ווייסנבערג האָט עפעס מיט
אַמאַל באַקומען לשון, ער איז געוואָרן אַפילו אַ מין ליטעראַרישער רבי,
אַ רעדאַקטאָר און אַ פאַרקאַכטער ייִדישער פּאָליאַק.

זיין אַמאַליקע אַבסטראַקטע שנאה צום אינטעליגענט, ״וואָס קען גוט
אין די ביכער״, האָט אָנגענומען אַ גאָר קאָנקרעטע פאַרם און נעמלעך —
ער האָט אָנגעהויבן קעמפן קעגן די ליטוואַקעס און אַנדערע ״אַריי-
נדרינגער״ און אַריינרייסער אין דער ייִדיש־פּוילישער ליטעראַטור.

ער איז געוואָרן אַ מין ליטעראַרישער סעפּאַראַטיסט.

ער האָט דערזען און דערפילט מיטאַמאַל אַ פּרעמדע אינוואַזיע אין
דער ייִדישער ליטעראַטור אין פּוילן, אַן אינוואַזיע פון ליטוואַקעס, די
ליטוואַקעס האָבן פאַרכאַפט די ייִדישע פּרעסע, די ייִדישע ליטעראַטור,
זיי האָבן אַרויפגעצווונגען אויף איר דעם אַלטן ליטווישן גייסט, די ליט-
ווישע טרוקענע לומדות, די ליטווישע טרוקנקייט. זיי האָבן אַפילו
אַרויפגעצווונגען אויף דער ייִדישער ליטעראַטור אין פּוילן דעם
ליטווישן ייִדישן אויסלייג, אַפילו די האַרטע, קאַלטע ליטווישע ייִדישע
אויסשפּראַך, און דעם לשון גופא, דעם אַרעמען, גרויען ליטווישן לשון.

און ער, א. מ. ווייסענבערג, איז געוואָרן דער ריטער פון דעם אמתן
ייִדישן אויסלייג אין פּוילן, דעם פּויליש אויסלייג.

ייִדיש דאַרף מען שרייבן אין פּוילן ווי מען רעדט אין פּוילן.

ער איז אַפילו געוואָרן אַ רעדאַקטאָר פון אַ זשורנאַל ״אינדזער האַ-
פּענינג״, אין וועלכן ער האָט די דאָזיקע אַנטי־ליטוואַקישע און ריין
ייִדיש־פּוילישע ליניע דורכגעפירט.

אַרום אים האָבן זיך קאַנצענטרירט די ליטעראַריש באַעווילהטע, די
יונגע ליטעראַרישע רעבעלן, די סתם אומצופרידענע און די וועלכע פאַלן
צו צו עפעס נייס.

און ער, דער סאמע זייטיקער שרייבער איז געוואָרן דער פירער און דער רבי פון אַ קלייניניקן ליטעראַרישן פליגל אין פוילן.
ער האָט אָנגעהויבן געבן הסכמות אויף ביכער פון זיינע פריינט און אָנהענגער, ער האָט אָנגעהויבן זאָגן אַ דעה, קריגן זיך ביטער און פאַרביסן.

2

די אָנגעזאַמלטע פאַר יאָרן און יאָרן ביטערקייט, פאַרדרוס און גע-
קרוידעטקייט האָבן זיך אַרויסגעריסן פון זייער באַהעלטעניש מיט אַ
געוואָלדיקער קראַפט.

דער עקשן, דער פויער־פּראָלעטאַריער האָט מיט זיין שטאַרקן קו-
לאַק אַ קלאַפּ געטון אומגעלומפּערט איבערן טיש:
— יאָך בין דו! גענוג געווען אַ זייטיקער, אַ פאַריער, אַ פאַרזע-
נער, אַ פאַרשטויסענער און אַן אַוועקגערוקטער אין אַ זייט!
איך האָב געזען עטלעכע נומערן פון זיין זשורנאַל „אינדזער האַ-
פענינג“.

א. מ. ווייסענבערג איז, פאַרשטייט זיך, געווען אַ שלעכטער רעדאַק-
טאָר, ער האָט אָפּילו זיין ליניע נישט געקענט דורכפירן אין זיין זשורנאַל
שאַרף און קלאַר, ער האָט זיך געפלאַנטערט, ער האָט זיך געבייזערט
גראַב און שטאַרק דווקא ווען ער האָט געהאַט אַ ריכטיקע טענה, און
ער איז געווען מיושבדיק דווקא ווען ער איז געווען אומגערעכט און האָט
זיינע טענות נישט געקענט באַגרינדן און אָפּילו אויסלייגן זיי קלאַר.
אָבער פויערישע ערלעכקייט איז געווען אין זיין זשורנאַל, פויערי-
שע ערלעכקייט, וואָס פלאַצט אַרויס עפעס אומגעלומפּערט און מאַכט דעם
אינדרוק פון אומערלעכקייט.

דאָ און דאָרט האָט ער אַרויסגעזאָגט געזונטע און ביז גאַר שאַרפע
מיינונגען וועגן ליטעראַטור.

ער איז געוואָרן אַ סך אַנטוויקלטער, אָבער אָפט מער חיצפהדיקער.
אים איז אָפנים שטאַרק געפעלן געוואָרן די ראַליע פון אַ ביטערן
אמת־זאָגער און אַ גאַליקן אַריינזאָגער.

ער איז געוואָרן אַגרעסיוו, קריגעריש וווּ מען דאַרף און וווּ מען
דאַרף נישט.

אין ווארשע און אין לאדזש

אַבער עס זענען כסדר געווען ארום אים אַ גרופע אומצופרידענע שרייבער, וואָס האָבן געשלאָנגען זיינע ווערטער און זיינע מיינונגען וועגן ליטעראַטור און קונסט.

ער האָט זיך דערשלאָגן צו אַביסל אָנגעזעענקייט. אַבער די אָנגעזעענקייט איז אויך געווען עפעס אַ זייטיקע, אַ ווינקל-דיקע, אַן ענג-קרייזלידיקע.

אין דער ליטעראַטור בכלל האָט מען אים נישט געפילט, ער איז דאָרט נישט געווען קאָנטיק.

ער איז געוואָרן עפעס אַ ביזארער כאַראַקטער אין דער ליטעראַ-טור, אַ כאַראַקטער פֿול מיט שגעונות און קאָפּריזן.

און ווי אַ שרייבער איז ער אַן אַ ספּק געפּאַלן. א. מ. ווייסענבערג פֿון „שטעטל“, פֿון „דער טאַטע מיט די בנים“ אַאָזוו איז עפעס אויסגעוועפט געוואָרן.

דאָס וואָס ער האָט געשריבן ווען ער איז געוואָרן אַ רעבעל און אַ רבי האָט אַ קליינעם ליטעראַרישן ווערט.

ער האָט נאָך אַ „שטעטל“, נאָך אַ „טאַטע מיט די בנים“ מער נישט אָנגעשריבן.

א. מ. ווייסענבערג, דער האַלב-שטומער, דער זייטיקער, איז געווען אַ גרויסער שריפטשטעלער, ער איז געווען ממש אַ ליטעראַרישער נס, עס איז געווען צייטיקייט, פּערפּעקציע אין זיין שרייבן, און ער האָט עס נישט גענומען מיט זיין קולטוורטן געשמאַק און מיט זיין אינטעליגענץ, פֿונקט פּאַרקערט — ער האָט עס גענומען דווקא מיט זיין פּרימיטיווקייט, דווקא מיט זיין פּרימיטיוון צוגאַנג צו מענטשן און געשעענישן.

דאָ איז געלעגן זיין כּוח.

ווי נאָר ער איז געוואָרן אַ שטילער רבי, אַ רעדאַקטאָר און אַ פירער פֿון אַ קלייניקער רעוואַלוציע אין דער ליטעראַטור, האָט ער פּאַרלאָרן זיין פּרימיטיווע אינטוואַזיע, זיין פּרימיטיווע קראַפט און זיין פּרימיטיווע שעפּערישקייט.

איב אַליין האָט שטאַרק פּאַרשאַדט דאָס ביסעלע אינטעליגענטיש-קייט, וועלכע ער האָט יאָרן און יאָרן געהאַסט; ער איז נישט געוואָרן קיין אינטעליגענט און ער האָט פּאַרלאָרן דאָס טייערסטע אין אים.

צוויי קרוינען אויף איין קאָפּ קען מען אפנים נישט טראָגן.
 זיין שיטה, זיין ריינע יידישע פּוילישקייט אין דער יידישער ליטע-
 ראַטור אין פּוילן, האָט קיינער, פאַרשטייט זיך, נישט אָנגענומען.
 דער געזונטער חוש אפילו פון די, וועלכע האָבן אים געשטיצט,
 האָט זיי אונטערגעזאָגט, אַז אַזאָ אומגעלומפערטער סעפּאַראַטיזם אין גע-
 פּערלעך פאַר דער יידישער ליטעראַטור, וואָס איז אַן דעם צעברעקלט
 און צעפיצלט אויף צענדליקער לענדער.
 דער גלות האָט שוין אָפּגעטון זיין גרויסע צעברעקלונגס-אַרבעט,
 גיין און העלפן דער צעברעקלונג האָט זיך ביי קיינעם נישט אויפּגעהויבן
 די האַנט, אַ חוץ ביי עטלעכע הייז-קעפּ, וואָס ווערן פאַרשיכורט פון עט-
 לעכע הייסע ווערטער און דעמאָלט זענען קאַפּאַבל אויף יעדער צעשטע-
 רונגס-אַרבעט.

אַזוי אַרום האָט א. מ. ווייסענבערג קיין גרויסן שאַדן דער ליטעראַ-
 טור נישט געבראַכט.

גרויסן שאַדן האָט ער געבראַכט נעבעך זיך אַליין.

עס האָט זיך אָנגעזאַמלט אין דעם דאָזיקן פּאָלקס-מענטש אַ ים מיט
 צאָרן, ביט בייזקייט און ביטערקייט, און זיי האָבן אַרויסגעפּלאַצט ווי אַ
 הייסע לאַווע פון אַ ווילקאַן, אַ לאַווע, וואָס איז אַ געמיש פון פייער און
 בלאַטע.

ער איז באַפּאַלן מיט אַן אומהיימלעכער בייזקייט אַלץ און אַלעמען.
 ער האָט אַלע יידישע שריפטשטעלער באַשולדיקט אין מאַראַלישע
 פאַרברעכנס וועלכע זיי זענען קיינמאָל נישט באַגאַנגען.

אַט דער האַלב-שטומער מענטש איז פון דער העלער הויט געוואָרן
 אַ רעדנער, אַט דער אומוויסנדיקער מענטש איז פון דער העלער הויט
 געוואָרן אַ רבי, אַ מדריך פון יונגע שרייבער און אַ ליינער פון לעקציעס
 איבער קונסט.

עס איז בפירוש נישט געווען דער צאָרן און בייזקייט פון אַ נביא.
 ניין, עס איז געווען דער רויער צאָרן פון אַ רויען רעבעל, וואָס צעשטערט
 מער ווי ער בויט.

יאַ, ער האָט געליטן, ער האָט געליטן נויט, אָבער קיינער איז אין

אין ווארשע און אין לאדזש

דעם נישט געווען שולדיק, שרייבער זיכער נישט, זיי זענען מיינסטנס אליין געווען ארעם און אליין געליטן נויט.

און די, וועלכע האָבן געהאַט פּרנסה האָבן נישט געהאַט אַזוי פּיל, אַז זיי זאָלן קענען אָפּשפּאַרן עפּעס פּאַר אַ קאָלעגע.

אַבער אינגאַנצן ריינוואַשן די שרייבער קען מען דאָך נישט, דער שרייבער איז עגאָצענטריש, ער קוקט זיך נישט אום אויף אַ קאָלעגע, וואָס נויטיקט זיך אין פּריינטשאַפּט, אין אויפּמונטערונג און אין אַביסע־לע היימישקייט.

א. מ. ווייסענבערג האָט זיך גענויטיקט אין דעם אַלעמען, ווייל ער איז געווען אַ זייטיקער און אַ פּרעמדלעכער אין דער ליטעראַרישער משפּחה.

האַט מען אים באַדאַרפט צוטוליען, העלפּן אין זיין ביטערן קאַמף פּאַר זיין אַרעמער עקזיסטענץ.

געווען איינער זאָג אין וואַרשע, י. ל. פּרץ. האָט כּסדר אין זינען געהאַט דעם אַנדערן שרייבער, ער פּלעגט אים צוטוליען, מאַכן אים היימיש און דאָ און דאָרט אים אַרויסהעלפּן אפילו מאַטעריעל.

איז פּרץ געשטאַרבן ביים סאַמע אָנהויב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, און די ליטעראַרישע משפּחה איז געבליבן אַן אַ פּאַטער...

און א. מ. ווייסענבערג איז געווען אַ קינד, אַ גרויס, דערוואַקסן קינד, אַ פּאַרביסן קינד, אַבער אַ ווונדער־קינד, אַן אמתער ווונדער־קינד.

דאָס פּאַלק האָט אָפּט געבוירן אַזעלכע קינדער, און מען האָט אונדז גאַר אַמאָל שוין געוואָרנט — הוזהרו בבני עניים, זייט אַרויכטיק מיט די קינדער פון דער אַרעמשאַפּט, וואָרום פון זיי קען אַרויסקומען עפּעס שיינס און גרויס.

איז אַמאָל, די דאָזיקע וואַרענונג געווען אַ מין געבאַט.

און ווען מיר האָבן פּאַרלאָזן אַ סך אַנדערע געבאַטן, האָבן מיר אָט דעם דאָזיקן גרויסן געבאַט אויך פּאַרגעסן.

ווי אַזוי האָט דער אַרעמער א. מ. ווייסענבערג געקענט אַרויסגעבן זיין זשורנאַל „אינדזער האַפענינג“?

גאַר פשוט — ער האָט געהייסן יעדן מיטאַרבעטער באַצאָלן פּאַר זיין ליד, אַדער דערציילונג, וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין זיין זשורנאַל.

ד"ר א. מוקדוני

דער חשבון איז געווען אַ פשוטער — אַרויסגעבן אַ בוך מוז דאָך דער מחבר אויף זיין אייגענעם חשבון, איז זאָל ער דאָרט דרוקן זיין ליד אָדער זיין דערציילונג אויף זיין אייגענעם חשבון.

דאָס איז קיין נייעס נישט אין אונדזער ליטעראַרישער וועלט. שוין מיט יאָרן לאַנג צוריק האָט אַ העברעיִשער שרייבער, הנ"ך, אַרויסגעגעבן אַ צייטשריפט, וואָס זיינע מיטאַרבעטער האָבן געצאָלט פאַרן דרוקן זייערע ווערק.

אין ייִדיש אָבער איז עס געווען אַ נייעס.

א. מ. וויסענבערג האָט זיך אַפילו פאַרמאָסטן צו שאַפן אַ טעאַטער, פאַרשטייט זיך, אַ גוט טעאַטער, מיט אַזאַ נאַיוון חשבון — מען דאַרף קריגן געלט, איינלאָדן אַקטיאָרן, צאָלן זיי און הייסן שפּילן דאָס סאַמע גוטע. מען צאָלט דאָך, מוזן זיי דאָך עפּעס טון...

דער יונגער שרייבער דאַרף, הייסט עס, באַצאָלן ווען מען דרוקט זיינס אַ ליד, אָדער זיינע אַ דערציילונג, דעם אַקטיאָר אָבער דאַרף מען צאָלן, כדי ער זאָל שפּילן גוט אין גוטע דראַמען...

פאַרשטייט זיך, אַז א. מ. וויסענבערג האָט קיין געלט נישט גע- קראָגן פאַר אַזאַ טעאַטער, און די גוטע אידעע איז נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן...

וועגן זיין מאַטעריעל לעבן דערציילט משה קנאַפּהייס אין „קיום“ פון סעפטעמבער-אָקטאָבער 1949:

א. מ. וויסענבערג, דערציילט משה קנאַפּהייס, איז געווען פאַר זיין טויט „אויסגעצערט פון איבערגעשטרענגטער אַרבעט און פון הונגער, יאָ! א. מ. וויסענבערג האָט געהונגערט. די גוטע פריינט, וואָס האָבן גע- שאַפן אַ פאַנד אויף אַרויסצוגעבן וויסענבערגס ווערק, האָבן פאַרגעסן אין דעם שרייבער גופא“...

א. מ. וויסענבערג האָט געליטן. הונגער שטיל, ער האָט זיך פאַר קיינעם נישט געקלאָגט.

א. מ. וויסענבערג איז געשטאַרבן אין יאָר 1938, פאַר אונדזער גרויסער קאַטאַסטראַפּע.

דער קרעפטיקער, אייזערנער א. מ. וויסענבערג איז געשטאַרבן אין

אין וואַרשע און אין לאַדזש

עלטער פון 57 יאָר, מער האָט ער נישט געקענט לעבן, אָדער ריכטיקער — מער האָט ער נישט געקענט הונגען...
אַ לוויה האָט ער געהאַט אַ גרויסע.
יִדישע שרייבער האָבן גרויסע לוויות.
ער ליגט אין זיין אייביקער רו אין דער שרייבער־אַלייע ביי דער זייט פון זיין בעסטן חבר ה. ד. נאַמבערג.
אַט אַזוי האָט געלעבט און אַזוי איז געשטאַרבן אן אמתער ליטעראַ-רישער ווונדער־קינד פון דעם ייִדישן פּאַלק.
און ווען מען זאָל נעמען משה קנאַפּהייסעס ווערטער נישט ווי אַ מליצה, נישט ווי חשד און נישט ווי אַן איבערטריבן הספּד־גוזמא קען מען מאַכן אַ שרעקלעכן אויספיר — דער גרויסער שריפטשטעלער א. מ. ווייסענבערג איז געשטאַרבן נישט אינגאַנצן מיט דער שולד פון מלאַך־המות.
הונגער האָט צוגעהאַלפּן.
און אפשר מער ווי צוגעהאַלפּן.
אַן אימה ממש...

**

אַבער ער האָט דערגרייכט זיינס, ער איז געוואָרן אַ בעל־דעה אין דער ליטעראַטור, אַ בייזער און אַ פאַרעקשנטער בעל־דעה.
איך האָב עס געזען אין אָנהויב פון דער צווייטער, גרויסער רוסי־שער רעוואַלוציע. איך האָב געזען אַ סך שטומע פּויערים, וואָס זענען געוואָרן רעדנער, פירער און מוראדיק פאַרביסענע קעמפּער.
איך האָב געזען אַזעלכע אין די קליינע ייִדישע שטעטלעך, אַבער זייער רעוואַלוציאַנערישקייט האָט זיך אויסגעדריקט אין מעכב־הקריאה זיין און אין סתם גוט אויסשרייען זיך.
יא, א. מ. ווייסענבערג האָט געקענט זיין נאָך אַ גרעסערער שריפט־שטעלער ווען אונדזער ליטעראַטור וואַלט געהאַט גוטע, האַרציקע דער־ציער, וואָס קענען זיין פריינט און אמתע חברים.
אַבער דער שרייבער קען זיך נישט מקריב זיין פאַר אַן אַנדערן.
יעדער שרייבער איז זיכער, אַז ער איז דער צענטר פון דער ליטע־ראַטור, און אַנדערע דאַרפן מאַכן פּלאַץ בלויז פאַר אים.

ד"ר א. מוקדוני

א. מ. וויסענבערג איז געווען אַ גרויסער ליטעראַרישער נס. אָבער אַ נס אין אַ בייזער, פּראַקטישער און חשבונענדיקער וועלט געפינט זיך קיין אַרט נישט, קיינער קוקט זיך אויף אים נישט אַרום. צו א. מ. וויסענבערגן האָט מען געמוזט האָבן געדולד, און שרייַ בער זענען די אומגעדולדיקסטע מענטשן.

י. ל. פּרץ פּלעגט גאָר אָפט רעדן וועגן וויסענבערגן מיט פּאַטערלעכער זאַרג, אָבער ער פּלעגט אַ מאַך טון מיט דער האַנט: — מען דאַרף צו אים אַ סך געדולד, גאָר אַ סך, און אזוי פיל גער דולד, פּלעגט ער צוגעבן מיט טרויער:

— און אזויפיל געדולד פאַרמאָג איך נישט. יא, און פּונקט אזוי איז אומגעקומען אונדזער ליטעראַריש ווינדער־קינד יונה ראָזענפעלד, מען האָט צו אים קיין געדולד נישט געהאַט. קינסטלער זענען גרויסע עגאָיסטן, זיי וואַלטן אפשר קיין קינסטלער נישט געווען ווען זיי וואַלטן נישט געווען קיין עגאָיסטן.

אין דעם קינסטלערישן וועלטלעך זענען דאָ מער קרבנות ווי אין אַלע אַנדערע מענטשלעכע וועלטלעך.

אין דעם קינסטלערישן וועלטלעך איז דאָ אַ סך ווייניקער רחמים ווי אין אַלע אַנדערע מענטשלעכע וועלטלעך.

א. מ. וויסענבערג האָט זיך פאַרגענומען צו ווערן אַליין אַ ליטעראַ־רישער פירער מיט געוואַלט, און ווי יעדער, וואָס שטרעבט צו פירעריי, האָט ער געהאַט אויף וועמען צו צילן די פּיילן פון זיין שנאה, אויף וועמען אויסצולאָזן זיין אַנגעזאַמלטע ביטערקייט.

און די שונאים זיינע, די אימאזשינערע שונאים זיינע, זענען געווען מיר — „די וואָס קענען זיך אין די ביכלעך“ און מיר די ליטוואַקעס. עס האָבן זיך קאַנצענטרירט ארום אים אַלע אַנדערע פאַרביטערטע און זיי האָבן די אַטמאָספּערע אַרום געמאַכט נאָך שטיקנדיקער.

און ער איז אַוועק פון דער וועלט פול מיט גרימצאָרן. לאַמיר אים מוחל זיין זיין אומזיסטן צאָרן. לאַמיר אים פרובירן פאַרשטיין.

און דאָס האָב איך פרובירט אין דעם אַרטיקל.

יונה ראזענפעלד

עס איז געווען אַ צייט פון ליטעראַרישע נסים. פון די סאַמע טיפענישן פון פּאָלק, פון אַרעמען, פאַרחושכטן פּאָלק, וואָס האָט נישט געלערנט, נישט געזען די גרויסע וועלט, האָבן זיך ממש פון העלער הויט באַוווּן ייִדישע שריפטשטעלער מיט אַריגינעלע טאַלאַנטן, מיט זייער שאַרף־אינדיווידועלן צוגאַנג צו מענטשן און דער וועלט.

יונה ראָזענפעלד איז געווען אַזאַ טאַלאַנט. נאָך אַ יונג ייִנגל האָט מען אים אָפּגעגעבן פאַר אַ בעל־מלאכה צו אַ טאַקער, און ביז 23 יאָר האָט ער נישט געוווּסט אָפּילו פון דער עקזיס־טענץ פון דער ייִדישער ליטעראַטור און פון סתם ליטעראַטור. אין דער צייט פון דער ערשטער רוסישער רעוואַלוציע פון 1905, ווען די ייִדישע מאַסן זענען אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם רעוואַלוציאַ־נערן קאַמף קעגן דעם שטאַק־פינצטערן צאַריזם, האָט דער יונגער טאַ־קער יונה ראָזענפעלד אָנגעהויבן לייענען און טאַקע באַלד שרייבן. ער האָט זיך געדרוקט שוין אין פעטערבורגער „פריינד“. איך האָב אין 1910 זיך מיט אים באַקענט אין וואַרשע, ווען ער איז אַריינגעקומען אין רעדאַקציע „אַפּזעצן“ אַ דערציילונג.

שטשוּפלע, קליין־געוויקסיק, אַ בלאַנדער מיט אַ פאַר שטרויענע וואַנצעס, מיט קליינע בלוין־העלע אויגן, וואָס קוקן מיט אומצוטרוי אויף אייך און לאָזן אייך וויסן, אַז אים, דעם באַלעבאַס פון די דאָזיקע אויגן,

ד"ר א. מוקדוני

נאָרט מען נישט. האָט ער אַרום און אַרום אויסגעזען ווי אַן אוקראַיניש פויערל.

ער איז געווען שרעקלעך אַרעם, אַזוי אַרעם ווי קיין שרייבער אין יענער צייט, און אין יענער צייט זענען כמעט דרייפערטל פון די יידישע שרייבער געווען זייער אַרעם.

אַבער ער, יונה ראָזענפעלד, איז געווען דער אַרעמסטער צווישן די אַרעמע.

אַ שרייבער איז ער געווען אין יענער צייט דורכאויס אַן אַריגינע־לער, ער איז געווען דער ערשטער יידישער שרייבער פון דער איצט זייער פאַפולערער פּסיכאָלאָגישער נאָוועלע און סקיצע.

ער האָט אַפילו נישט געוואָסט דעמאָלט דעם טייטש פון דעם וואָרט פּסיכאָלאָגיע. אַבער אַלץ, וואָס ער האָט געשריבן, איז געווען געבויט אויף אַ פּסיכאָלאָגישן פּלאַנטער אין מענטשן.

שרעק, אומצוטרוי, חשד, עגאָזם, ביזקייט, רשעות, סאַדיזם און נאָר רעריי זענען געווען דער קערן, די טעמעס, פון זיינע דערציילונגען, דראַמעס און נאָוועלן.

די ערשטע צייט איז ער נישט געווען פּרוכטבאַר, ווייל אים איז געווען שווער צו גובר זיין די טעכניק פון שרייבן, אַבער וואָס ווייטער האָט ער געשאַפן זיין אייגענע טעכניק, זיין אייגענע מאַניר און אַפילו זיין אייגענעם סטיל.

יונה ראָזענפעלדס אַ סקיצע האָט איר געקענט דערקענען פון די ערשטע פינף שורות. איר האָט באַלד דערשפּירט יונה ראָזענפעלדן. און ער איז געווען דער געוויסנשאַפטיקסטער שרייבער, ער פּלעגט אַרבעטן לאַנג אויף אַ דערציילונג ביז ער האָט זי אַרויסגעלאָזט אין דער וועלט אַריין.

און ער איז געווען אַרעם, מוראדיק אַרעם, און די עטלעכע רובל פאַר אַ דערציילונג זענען געווען פאַר אים ממש פּיקוח־נפש.

ער איז אַבער בעסער איינגעגאַנגען אויף דער שרעקלעכסטער אַרעמקייט איידער אַרויסצולאָזן פון זיין האַנט עפעס אַזוינס מיט וועלכן ער איז נישט אינגאַנצן צופּרידן.

אין ווארשע און אין לאַדזש

יא, זיין שרייבערישע געוויסנהאפט־קייט האָט אים געמאַכט אַרעמער ווי ער האָט געקענט און באַדאַרפט זיין.
ער האָט מיר אַמאַל דערציילט אַזאַ מעשה:
אין דער צייט פון דער צווייטער רעוואָלוציע איז ער אַריין אין אַ ייִדישער רעדאַקציע אין קזעוו. דער רעדאַקטאָר איז געווען משה כ"ץ. דער איצטיקער איליאַ ערנבורג ביי די ייִדישע קאָמוניסטן אין אַמעריקע. האָט משה כ"ץ אים באַטראַכט און האָט אים אַ זאָג געטון:
— פאַרוואָס זענט איר אזא קבצן?
ווען איך בין געקומען קיין אַמעריקע אין 1923, האָב איך יונה ראָזענפעלדן געפונען אַ גליקלעכן און ממש אַ שיינענדיקן.
איך האָב זיך באַקענט מיט זיין קלוגער און חנוודיקער פרוי, באַ זוכט זיי אָפט אין זייער ריינער, שייך־אויסמעבלירטער וווינונג.
איך האָב ממש מיינע אויגן נישט געגלייבט.
איך האָב דערזען יונה ראָזענפעלדן אַ גליקלעכן; ער לעבט ממש אין וויליאָג, דאָס וואָס האָט זיך לחלוטין נישט אַסאַציאירט מיט דעם יונה ראָזענפעלד וועלכן איך האָב געקענט אין איראָפּע.
און דאָס ביסעלע גליק האָט ער באַקומען פון „פאַרווערטס“: אב. קאהאן האָט זיך פאַרליבט אין זיין שרייבן, האָט מען אים אויסמעבלירט אויפן חשבון פון „פאַרווערטס“ דאָס ציכטיקע דירהלע, באַשטימט אַ גוטן געהאַלט און ער לעבט ממש אין רחבות.
עס פלעגט זיין ממש אַ חיות צו באַזוכן זיין ציכטיקע דירהלע, ווו עס פלעגט דיך באַגעגענען זיין שמייכלענדיקע פרוי און אַפילו דער שמייכלענדיקער ראָזענפעלד.
ער איז אַרויס פון זיין אַרעמקייט, וואָס האָט אים געהאַלטן ווי אין קלעם פון זיין געבורט ביז די פערציקער יאָרן פון זיין לעבן.
ער האָט געשריבן מער. מאַריס שוואַרץ האָט אַפילו אויפגעפירט זיינע אַ קאָמעדיע מיטן נאָמען „קאָנקורענטן“.
עס זענען אַרויס זיינע ביכער, זאַמלונגען פון זיינע קורצע דערציילונגען און גרעסערע דערציילונגען.
ער האָט געלעבט זיין אייגנאַרטיק לעבן; ער פלעגט פיל אַרבעטן, פיל שפּאַצירן, פיל שווימען, און ער איז געווען זיין אייגענער דאָקטער.

ד"ר א. מוקדוני

זומער איז ער געווען אין די בערג, אָדער ביים ים.
אַ גליקלעכער מענטש.
אַבער מיטאַמאַל האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף אים אַן אומגליק.
ער האָט פאַרלאָרן דעם חן ביים רעדאַקטאָר אב. קאהאן.
און ווער עס פלעגט פאַרלירן דעם חן ביים רעדאַקטאָר פון „פאַר-
ווערטס“ איז געווען אחת דתו להמית.
און יונה ראָזענפעלד, אַ מענטש פון פּאַלק, האָט נישט געוויסט און
נישט פאַרשטאַנען קיין אידלקייטן; ער האָט דעם דיקטאַטאָרישן רע-
דאַקטאָר געזאָגט אַ גראַב וואַרט, וואָס קיינער האָט קיינמאַל אים נישט
געוואָגט צו זאָגן. זאָגן אַזאָ וואַרט איז געווען בלויז די פּריווילעגיע פון
רעדאַקטאָר...
און עס האָט זיך אָנגעהויבן זיין שרייבערישע אַגאַניע.
דער רעדאַקטאָר האָט פאַרלאָנגט פון יונה ראָזענפעלדן, אַז ער זאָל
שרייבן אויף געוויינלעכע „יומען-אינטערעסט“-טעמעס.
דער רעדאַקטאָר האָט אַפנים נישט געוויסט, אָדער נישט געוואָלט
וויסן, אַז יונה ראָזענפעלדן קען מען נישט פאַרגעבן קיין טעמעס, אַט
אַזוי ווי מען קען נישט צווינגען אַ פּויגל צו זינגען לויט נאָטן.
און דער טאַלאַנטפולער יונה ראָזענפעלד האָט אָנגעהויבן חרוב צו
ווערן ממש אויף אונדזערע אויגן.
ער פלעגט טון און שרייבן און ברענגען סקיצן אין רעדאַקציע,
אַבער מען האָט זיי נישט געדרוקט.
אין אַ געוויסן זין איז אב. קאהאן אפשר געווען גערעכט — יונה
ראָזענפעלד איז געוואָרן מיט דער צייט אַביסל מאַנאַטאַן; ער האָט אָנגע-
הויבן צו איבערחזרן זיך דאָ און דאָרט, די אַריגינעלישקייט זיינע האָט
זיך אַ היפש ביסל אַפּגעניצט.
אַבער יונה ראָזענפעלד איז געווען ווי אַ פּויגל. ער האָט נישט גע-
קענט זינגען לויט נאָטן. ער האָט נישט געקענט שרייבן אונטער אַ טייטל,
מען האָט ביי אים נישט געקענט באַשטעלן קיין געוויסן מין ליטעראַטור.
אַ ווייכערער רעדאַקטאָר וואָלט אים אַנדערש באַהאַנדלט, וואָלט
אפשר געקענט אים בייגן. דערצו איז נויטיק געווען געדולד, ליבע צום

אין ווארשע און אין לאַדזש

שרייבער, אָבער די דאָזיקע צוויי אייגנשאַפטן האָט אב. קאהאן נישט פאַרמאָגט.

א צייט האָט מען אים געצאָלט דעם פולן געהאַלט. דערנאָך האָט מען זיין געהאַלט געשניטן אויף אַ העלפט.

ב. וולאָדעק האָט געקעמפט פאַר אים, אפשר נישט גענוג, לויט ראָד זענפעלדס מיינונג, אָבער ער האָט געטון, לויט מײן מיינונג, אַלץ וואָס איז געווען אין זײנע כוחות.

יונה ראָזענפעלד האָט געטון זיין אַרבעט ווי פּרײער; ער פּלעגט אַר-בעטן, לאַנג, לאַנג. ער פּלעגט שפּאַצירן מײלן און מײלן, און פּלעגט זיך ביז שפּעט אין זומער באַדן און שווימען שעהן און שעהן.

אָבער מיר, זײנע פּרײנט, האָבן געזען, ווי דער מענטש ווערט ממש חרוב אויף אונדזערע אויגן.

ער האָט מיר אַמאָל געזאָגט מיט אַ מאַדנעם קאַלטן שמײכל:

— איך האָלט זיך פאַר אַ בר־מינן, איך בין טויט...

אָבער ער האָט נישט געוואָלט שטאַרבן; ער האָט געזוכט ווידער צו באַווייזן זיך אין דער ליטעראַטור. ער פּלעגט זיך דרוקן אין „צוקונפט“. א. ליעסין האָט געהאַט גרויס איינזעעניש מיטן אומגליקלעכן שריפט-שטעלער.

און איינמאָל האָט ער מיך געבעטן אַז איך זאָל איינלאָדן צו זיך אַ גרופע שרייבער; ער וויל פאַר אונדז פאַרלייענען אַ נייע קאָמעדיע זײנע.

איך האָב עס, פאַרשטייט זיך, געטון. מיר זענען זיך צוגויפגעקומען, אויסגעהערט אויפמערקזאַם זיין קאָמעדיע, אָבער קיינער טון אונדז האָט קיין גוט וואָרט נישט געקענט זאָגן וועגן איר.

פאַר אונדז איז געזעסן אַ שאַטן פון דעם אַמאָליקן יונה ראָזענפעלד. די קאָמעדיע איז געווען עפּעס אַ מין „ראגו“, אַ געריכט פון שטיק-לעך און ברעקלעך, אייגענע שטיקלעך און ברעקלעך, וואָס האָבן זיך נישט געבונדן.

עס איז געווען דער טרויעריקסטער אָונט וואָס איך און אַלע אַנ-ווענדיקע האָבן איבערגעלעבט.

אָבער דער גרעסטער צער איז געווען אויף יונה ראָזענפעלדן אַליין און אויף זיין קלוגער פּרוי חיהשע.

ד"ר א. מוקדוני

ער האָט דערפילט אַז די פליגלען זענען ביי אים אונטערגעהאַקטע.
יא, די פליגלען ביי דעם דאָזיקן קערנדיקן און אַריגינעלן טאַלאַנט
זענען אונטערגעהאַקט געוואָרן.
אַ צו צאַרטער ליטעראַרישער פּלאַנץ איז ער געווען. מען האָט באַ-
דאַרפט האָבן צו אים געדולד און גרויסע, גאָר גרויסע איינזעעניש.
און אַמעריקע איז נישט קיין געדולדיק לאַנד.
און קיין איינזעעניש האָט מען נישט אין אַמעריקע.
ער האָט אָנגעהויבן צו שפּאַצירן מער; ער פּלעגט דורכלויפן דעם
קאַני איילאַנד באַרדוואַק פון ברייטאַן ביז סי-געטי דריי-פיר מאָל. ער
פּלעגט זיך באַדן און שווימען שעהן און שעהן, אָבער זיין איינגעבוי-
רענע לעבעדיקייט איז פאַרשוונדן געוואָרן.
און פּלוצלונג איז ער געפּערלעך קראַנק געוואָרן.
מען האָט אים אַוועקגעפירט אין שפיטאַל. מען האָט אים אַפּערירט.
מען האָט אויסגעשניטן אַ גרויסן טייל פון זיין מאַגן.
אַ קאַנסער, שוין אַ פאַרשפּעטיקטער, אַ נישט-פאַראַכאַפטער אין
צייט קאַנסער.

און דער ווערדיקט פון דעם כירורג איז געווען —
ער וועט לאַנג נישט לעבן, אפשר נאָך אַ פאַר חדשים...

**

ער איז נישט געשטאַרבן אין אַ פאַר חדשים אַרום.
ער האָט געלעבט גאַנצע דריי יאָר.
אַזוי שטאַרק איז געווען זיין ווילן צו לעבן.
ער פּלעגט אַליין אויסזוכן מיטלען ווי צו שטילן זיינע איבערמענטש-
לעכע שמערצן אין מאַגן נאָכן עסן.
ער פּלעגט, למשל, שטיין אַ היפשע צייט נאָכן עסן אויף אַלע פיר,
אויף די פיס און די הענט, אַזוי האָט ער מיר דערציילט.
ער האָט אַפּגעשטופט דעם טויט פון זיך. גאַנצע דריי יאָר האָט ער
זיך געראַנגלט מיט אים, ביז ער האָט געמוזט קאַפיטולירן.
און ער איז געשטאַרבן נאָכן שווערסטן און בראַוסטן געראַנגל
מיטן טויט.

אין ווארשע און אין לאדזש

איך בין געווען אויף זיין לוייה.

און איך האָב געטראָפֿן אין „פּיונעראַל פּאַרלאָר“ אב. קאהאָן.
איך האָב נישט געוויסט און ווייס עדי-היום נישט ווי צו דערקלערן
אַט די דאָזיקע טאַט אב. קאהאַנס, צי איז דאָס געווען מענטשלעכע בראַוו-
קייט, צי געפּיללאָזיקייט, פשוטע געפּיללאָזיקייט.

איך וויל דאָ נישט און קען דאָ נישט אַריינגיין אין דער פּראַגע ווער
עס איז שולדיק געווען אין דעם פּריציפּטיקן טויט פון איינעם פון אונד-
זערע אַריגינעלסטע שריפטשטעלער, אַבער עס איז ביי מיר גאַר קיין
ספק נישט, אַז דער שאַרפּער סכּסוך צווישן דעם רעדאַקטאָר און דעם
פּאַרשטאַרבענעם יונה ראָזענפעלד האָט אָן קיין שום ספק פּאַרקירצט די
יאָרן פון דעם אומגליקלעכן שריפטשטעלער.
דאָס איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ פּאַקט פון דער גאַנצער שרייבער-
רישער משפּחה.

און דאָ, הייסט עס, איז דער שולדיקער געקומען אויף דער לוייה
פון זיין קרבן..

אַזוי צי אַזוי אב. קאהאָן האָט דאָ אַרויסגעוויזן כאַראַקטער, ער האָט
זיך נישט באַהאַלטן, ער איז געקומען צו דער לוייה פון יונה ראָזענפעלד.
הלל ראַגאַף האָט מיך באַמערקט אין זאל און האָט מיך געבעטן
זאָגן עטלעכע ווערטער.

און איך האָב געקענט בלויז אויסשריייען:
פּאַרוואָס טוען מיר שרייבער און עסן אויף איינע די אַנדערע?
יא. קורץ זענען געווען זיינע גוטע, גליקלעכע יאָרן.
ער האָט נישט געקענט אַנהאַלטן זיין גליק, ער האָט נישט געקענט
זיך בייגן, ער האָט נישט געקענט שרייבן אונטער אַ טייטל, נישט אויס
פּרינציפּ, ניין, ער האָט פשוט נישט געקענט אַראָפּ פון זיין שרייבערישן
דרך.

ער האָט זיך אויסגעטראָטן זיין סטעזשקעלע אין דער ליטעראַטור,
אַ שמאַלינקע סטעזשקעלע, און איז ער אַראָפּ פון דעם דאָזיקן סטעזשקע-
לע, האָט ער זיך געפּילט אַ פּאַרלוירענער.

ער האָט זיך צו אַליץ דערטראַכט אַליין.
ער האָט פון ביכער גאַרנישט געלערנט.

ד"ר א. מוקדוני

ער האָט אַלץ באַנומען אויף זיין שטייגער, און האָט איר אים אַראָפּ-געשלאָגן פון זיין שטייגער איז ער געווען דער אומבאַהאַלפנסטער מענטש. עס פלעגט זיין ביז גאַר טשיקאַווע צו שמועסן מיט דעם דאָזיקן פאַלקס-מענטש:

צו דאָס סאַמע עלעמענטאַרסטע, וואָס קינדער לערנען פון די שול-ביכער, האָט ער זיך אַליין דערטראַכט, און ער איז געווען זיכער, אַז ער איז דער איינציקער וואָס האָט זיך דערטראַכט צו אַזאַ אמת. עס איז ביי מיר גאַר קיין ספק, אַז ווען יונה ראָזענפעלד וואָלט גע-האַט די מעגלעכקייט צו לערנען, וואָלט ער געווען אַ גאַר גרויסער שריפטשמעלער.

ער האָט געהאַט אַ גוטן קאַפּ, אָבער דער גוטער קאַפּ האָט זיך גע-מוזט דערטראַכטן אַליין צו זאַכן, וואָס אַ קינד לערנט די ערשטע יאָרן אין דער שול.

ער האָט זיך באַדאַרפט דערטראַכטן אַליין צו די רודימענטן פון דער שרייבערישער פּראָפּעסיע — צום בוי פון אַ זאַץ, צו אַ פאַראַגראַף, צו גראַמאַטיק און צו סינטאַקסיס.

און ער האָט זיך דערטראַכט אַן קיין שום הילף פון אויסן. זיין מוה פלעגט שטענדיק אַרבעטן, ער איז געווען כסדר פאַרנומען מיט פּראָגן און פּראָבלעמען, וואָס זענען עלעמענטאַר. אָבער אַמאָל פלעגט ער אייך איבערראַשן מיט אַ בליציקן און אַריי-גינעלן געדאַנק.

ער אַליין פלעגט עס דווקא נישט באַמערקן, אָבער דער זייטיקער פלעגט קוקן אויף אים ממש אן איבערראַשטער.

ער איז געווען אַ שאַרפּער באַאַבאַכטער, אָבער זיין באַאַבאַכטונג איז געגאַנגען אויף באַשטימטע רעלצן —

ער האָט כסדר געזוכט אויפצודעקן אין דעם אַנדערן אַ הינטער-געדאַנק, אַ שמד-שטיק, אַ הינטער-פיסל און אַ שעלמעריי.

דאָס איז אים געקומען פון זיין פינצטערער און ביטערער יוגנט.

**

אין זיינע אויטאָביאָגראַפישע ווערק, און אַלע ווערק זיינע זענען געווען מיינסטנס אויטאָביאָגראַפישע, זעט איר ממש די שפורן פון זיין

אין ווארשע און אין לאדזש

שווערער יוגנט, פון דער יוגנט אָן פרייד, פון דער יוגנט, וואָס איז געווען פול מיט ביטערן געראַנגל מיטן באַלעבאַס, ביי וועלכן ער האָט געאַר-בעט, מיט דער פרוי פון באַלעבאַס, וואָס זי האָט אים געוואַלט באַזונדער עקספּלואַטירן, באַזונדער אויסנוצן פאַר אירע צוועקן.

און ער האָט זיך געמוזט ראַנגלען מיט ביידן, און אין דעם כסדר-דיקן געראַנגל איז אים געווען נויטיק אויפצודעקן די טריפה כוונות, די באַהאַלטענע רשעות און סאַדיזם פון זיינע שונאים.

און ביי אים האָט זיך פון דער יוגנט אָן אַנטוויקלט אַן אומצוטרוי צו מענטשן.

ער איז געווען פול מיט חשד צו אַלעמען.

אין זיינע דראַמעס האָט איר דעם טשיקאָוסטן דיאַלאָג, איר האָט פאַר זיך כסדר צוויי מענטשן, וואָס ווילן איבערשעלמעווען איינער דעם אַנדערן, דער דיאַלאָג דרייט זיך ממש ווי אַ שלאַנג. דאָ לאַזט ער אַרויס זיין גיפט און דאָ באַהאַלט ער זיין גיפט, ווען ער זעט ווי דער אַנדערער האַלט גרייט זיין גיפט.

עס איז אַ טריפהנער קאַמער-קאַמער שפּיל.

און דאָ האָט ער אַרויסגעוויזן איבערראַשנדיקע שאַרפקייט און בוי-גיכייט.

עס איז אים געבליבן פון דער יוגנט אַפילו אַ שנאה צו מענטשן.

דער ערשטער אימפּולס ביים באַגעגענען אַ נייעם מענטש איז גע-ווען ביי אים שנאה און ממילא אומצוטרוי.

ער האָט פון דער אַנדערער זייט נישט געווסט פון לשון-הרע און רכילות, אַט די אייגנשאַפטן זענען געווען אים אינגאַנצן פרעמד.

זיין אומצוטרוי און שנאה זענען געווען די פאַנצערס צו באַשיצן זיך קעגן דער מענטשלעכער פאַלשקייט, גייציקייט און טרייפקייט.

זיינע לאַנגע, לאַנגע שפאַציר-גאַנגען, זיינע לאַנגע שעהן פון שווי-מען זענען געווען בלוז מיטלען צו בלייבן מיט זיך אליין, צו באַגעגענען זיך וואָס ווייניקער מיט מענטשן.

אַבער איד וועל קיינמאַל נישט פאַרגעסן זיינע עטלעכע גליקלעכע יאָר אין אַמעריקע, ווען פרנסה איז געווען מיט אַ ווערך און ווען מען

ד"ר א. מוקדוני

פלעגט וואָד-איין וואָד-אויס דרוקן זיינע סקיצן און אַלץ וואָס ער האָט געשריבן.

דאָס איז געווען דער סאַמע ליכטיקער טייל פון זיין לעבן. ער האָט באַקומען מער צוטרוי צו מענטשן, ער פלעגט אָפט שמייכלען, ער פלעגט זיך אַפילו וויצלען גוטמוטיק. און עפעס זיכערער און פריינטלעכער איז ער געוואָרן. ער פלעגט שפאַסן גוטמוטיק, זיין פריינטלעך צו פריינט און עפעס אַן אָפטימיזם האָט שטיל געלויכטן אויף זיין קליין געזיכט. ריין, ציכטיק און היימיש איז געווען אין זיין דירהלע, די פרוי זיינע אַ קלוגע, אַ גאַסטפריינטלעכע, האָט טאַקטיש אים אַריינגעפירט אין קרייז פון קאַלעגן-שרייבער.

ער האָט זיך ביסלעכווייז צוגעוויינט צו שרייבער און צו פריינט, געוואָרן היימיש מיט מענטשן און איז כמעט באַפרייט געוואָרן פון דעם קאַשמאַר, וואָס זיין יוגנט האָט איבערגעלאָזט אין אים. און מיט אַמאָל האָבן זיך אַראָפגעלאָזט אויף אים די ווייטאַגסטע גייסטיקע און פיזישע יסורים.

און דאָס מאָל האָט ער זיך שוין נישט געקענט ראַנגלען. און ער איז אַוועק פון אונדזער וועלט. אַוועק מיט די גרעסטע יסורים, סיי גייסטיקע און סיי פיזישע. דאָס איז די טרויעריקע געשיכטע פון אַ קינד פון סאַמע אַרעמע און פון סאַמע געדריקטן שיכט פון פאַלק, וואָס איז געווען געבענטשט, אָדער פאַרשלאָסן מיט טאַלאַנט.

**

מען קען נישט און מען דאַרף דאָ קיינעם נישט באַשולדיקן. אַ צייטונג איז נישט קיין באַרימהאַרציקער אַנשטאַלט. אַ צייטונג איז אַ קאַמערציעלע אונטערנעמונג. טאַג-טעגלעך ווערן קוילן-גרעבער פאַרשאַטן אין די טיפענישן פון דער ערד און מען געפינט זיי טויט. אָבער די קוילן-גרעבעריי שטעלט זיך נישט אָפּ אויף אַ רגע, די פאַבריקן מוזן האָבן זייערע גרויסע פאַרציעס קוילן, די הייזער דאַרפן

אין ווארשע און אין לאַדזש

באהייצט ווערן, די גאסן דאַרפן באַלויכטן ווערן, די באַנען מוזן לויפן און אַזוי ווייטער.

אַ צייטונג דאַרף דערשיינען טעגלעך, צו דער מינוט, און זי מוז געבן דעם לייענער דעם שטאָף, וואָס ער קען פאַרדייען.

און דער מענטש, וואָס האָט די דעה איבערן שטאָף איז דער רע-דאַקטאָר, ער ווייסט אָדער דאַרף וויסן גענוי, וואָס דער לייענער קען פאַרדייען און וואָס נישט.

דאָ קען קיין רחמים בדין נישט זיין.

דער וואָס פאַסט זיך נישט אַריין מוז אַרויספאלן.

און דאָ קענען די יוניאָנס, די שטאַרקע און די שוואַכע גאַרנישט טון. אָבער עס מוז זיין אַ ביסעלע איינזעעניש מיט געוויסע מענטשן, מיט געוויסע שרייבער, וועלכע מען קען נישט ברעכן און בויגן.

זיי דאַרף מען לאָזן צורו.

און דווקא דאָן בליען זיי און וואַקסן...

עס איז געווען דער גורל פון דער יידישער ליטעראַטור צו אַרייַן-גענומען ווערן אונטער די פליגלען פון דער טעגלעכער פרעסע.

דאָס האָט דער ליטעראַטור קיין גוטס נישט געטון. ראשית האָט זי איבערגענומען די נישט-ליטעראַרישע מאַנירן פון דער פרעסע, און צווייטנס האָט די פרעסע ממש געטויט דעם טאַלאַנט פון אַ סך טאַלאַנט-פולע שריפטשטעלער. זיי זענען געוואָרן צייטונגס-מענטשן, פלינקע ציי-טונגס-מענטשן מיטן כוח פון זייער קענען די מלאכה פון שרייבן, און זיי זענען געוואָרן אויס שרייבערס און אין תוך אויך שלעכטע צייטונגס-מענטשן.

משה נאָדיר איז געווען אַ קרבן פון דער פרעסע, ער האָט געהאַט טאַלאַנט, אין דעם איז גאָר קיין ספק נישטאָ, אָבער די פרעסע האָט ממש אויפגעפרעסן זיין טאַלאַנט, און אַ גוטער צייטונגס-מענטש איז ער אויך נישט געוואָרן.

משה נאָדיר איז נישט דער ערשטער און נישט דער לעצטער קרבן פון דער פרעסע.

עס קומען אויף אַנדערע משה נאָדירס, וואָס מיטן כוח פון לשון און פון שרייבערישע פלינקייט ווערן זיי צייטונגס-גראַגערס.

ד"ר א. מוקדוני

יונה ראזענפעלד איז אויך א קרבן פון דער צייטונג. וואָס האָט צוגעטויליעט צו איר בוזים די ליטעראַטור און אָפט זי דערשטיקט.

יונה ראזענפעלד איז געווען אַ קרבן פון דער פרעסע, נישט ווייל ער האָט זיך צופיל צוגעפּאַסט צו איר, נאָר ווייל ער האָט זיך נישט געקענט צופאַסן צו איר.

ער איז נישט געווען דער פלינקער בעל-מלאכה, וואָס אָט שרייבט ער לידער, דערציילונגען און ווען מען דאַרף שרייבט ער פּובליציסטיק, קריטיק און אַלע אַנדערע צייטונגס-אַרבעטן.

ער האָט געקענט שרייבן בלויז ליטעראַטור, און איין מיין ליטעראַ-טור, זיין מיין ליטעראַטור.

און ער איז גיך געוואָרן איבעריק, ווען עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ער קען זיך נישט צופאַסן צו דער צייטונג.

עס איז פון אָנהויב אַז געווען מקח-טעות.

אַבער מען קען לעבן און עלטערן זיך מיט אַ מקח-טעות.

מיט וויפל מקח-טעותן לעבן מענטשן אָפּ זייער גאַנץ לעבן?...

אים האָט אַבער געפעלט די בויגיטייט, די צופאַסונגס-פעיקייט.

אים האָט מען נישט געקענט בייגן, אים האָט מען געקענט בלויז ברעכן.

יונה ראזענפעלד איז געווען אַ צווייטער א. מ. ווייסענבערג. ביידע זענען פון די וואַרשטאַטן געקומען צום שרייבטיש.

מענטשן, וואָס האָבן געאַרבעט בלויז מיט די הענט האָבן געמוזט אַרבעטן בלויז מיטן קאָפּ און מיט אינטוויזיע.

ווי פשוטע אַרבעטער האָבן זיי געוואוסט ווי צו קעמפן, ווי צו ראַנג-לען זיך און ווי נישט צו לאָזן זיך עקספּלואַטירן.

אין דער אַרבעטער-וועלט איז דער קאַמף אַ פשוטער, אַ קלאַרער, די מעטאָדן פון קאַמף איינפאַכע און ביז גאָר פאַרשטענדלעכע.

אַבער אין דער וועלט פון גייסט איז אַליץ אַנדערש.

דאָ זענען פאַראַן אויך יוניאַנס, מען האָט איבערגענומען ביי די אַר-בעטער די מעטאָדן פון קאַמף, אַבער עס איז נישט אַזוי פשוט און נישט אַזוי קלאַר.

אין ווארשע און אין לאדזש

קיין ארבעטער איז נישט אומגעקומען צוליב א פארלארענעם שטרייק, אדער צוליב א סכסוך מיט אן ארבעט-געבער. אבער שרייבער קומען אפט אום צוליב א סכסוך מיט אן ארבעט-געבער.

איך האב געקענט גאר א סך שרייבער, וואס זענען ממש אומגעקומען צוליב סכסוכים מיט ארבעט-געבער, איך האב דא געקענט געבן א גאנץ היפּשן צעטל פון אזעלכע קרבנות.

שרייבן איז אפנים נישט בלויז א מלאכה, אפילו א פשוטע שרייבערישע מלאכה איז נישט אינגאנצן קיין מלאכה.

דא קומט אריין אמביציע, שארפע אמביציע, דא קומט אריין א באזונדער שטאלץ, אפט לחלוטין נישט קיין בארעכטיקטער, דא קומט אריין קראנקע גדלות, פארגלויבטקייט אין זיך, מאניאקישע אייטעלקייט און האפענונגען, וועלכע ווערן קיינמאל נישט פארווירקלעכט.

יא, די ארבעטער אין ווארשטאטן, ווען זיי זענען געקומען צו דער ליטעראטור, האבן זיי געפונען א גאר אנדער וועלט.

פון אנהויב איז זיי די וועלט געווען אינגאנצן פרעמד, אזוי פרעמד, אז זיי האבן זיך פארלוירן אין איר.

און זוכנדיק מיט אלע מיטלען צו געפינען זיך אין דער נייער וועלט זענען זיי נאך מער פארלוירן געווארן.

יונה ראזענפעלד איז זיין גאנץ שרייבעריש לעבן געווען א פארלוירענער אין דער שרייבערישער וועלט.

ער האט דא און דארט איבערגענומען די שרייבערישע שארפע און אפט גארנישט פריינטלעכע באציונג איינער צום אנדערן.

אבער דאס האט אים געבראכט גאר ווייניק גוטס.

ער האט אנגעשריבן א בוך „ער און זי“, וואס ער האט נישט באדארפט שרייבן.

אמת, אין דער שרייבערישער וועלט זענען אזעלכע טעמעס נישט קיין נאווינע, אבער זיי זענען בלויז טעמעס פאר דער קיבעצארניע.

ווי דער שרייבער זעצט זיך אוועק ביים שרייבטיש פארגעסט ער זיי, ער רייניקט זיך פון זיי, ווייל דאס איז בלויז שטויב, שטויב וואס מען קען און מען בלאזט אראפ פון זיך ווי מען נעמט די פעדער אין האנט.

ד"ר א. מוקדוני

יונה ראזענפעלד האָט עס נישט פאַרשטאַנען.
ער איז אָפט געווען צו נאַטוראַליסטיש, ער האָט אָפט נישט געקענט
סימבאָליזירן די ווירקלעכקייט, מאַכן זי מער אַבסטראַקט, מער ליטע-
ראַריש.

אַבער ווען אים פלעגט זיך איינגעבן צו פאַרוואַנדלען אַ שטיק ווירק-
לעכקייט אין ליטעראַטור, איז אַרויסגעקומען ממש עפעס מייסטערישעס.
ביי יעדן שרייבער זענען נישט אַלע ווערק פון איין קוואַליטעט,
דער גרעסטער שרייבער שרייבט אויך שוואַכע און אַרעמע ווערק.
אַבער ביים רוב שרייבערס זעט איר זייער גרויסקייט אויך אין די
שוואַכע ווערק זייערע, עס איז דאָ די דערפאַרונג, די מייסטערשאַפט און
דער הויכער קולטור-ניוואַ, דאָס איז דאָ אין די שוואַכסטע ווערק.
ביי שרייבער פון יונה ראָזענפעלדס און א. מ. ווייסענבערגס שניט
זענען דאָ אַדער אינגאַנצן שוואַכע ווערק, אַדער גאָר קינסטלערישע ווערק.
זייער טאַלאַנט האָט נישט קיין האַר איבער זיך.
איז אַמאָל צעבונטעוועט ער זיך, אַדער ער ווערט אַראַפּגעשלאָגן
פון טראַפּ.

יונה ראָזענפעלד פלעגט זיין אין אַ שמועס אַדער אויסערסט נאַיוו,
אַדער אויסערסט קלוג, ער פלעגט זיין אַדער אויסערסט פיקאַנט, אַדער
אויסערסט לאַנגווייליק.

דאָס טרעפט מיט אַלע מענטשן, אַפילו די קלוגסטע.
אַבער יונה ראָזענפעלד איז געווען אי פרימיטיוו און אי ראַפינירט.
און ביידע, סיי די פרימיטיווקייט און סיי די ראַפינירטקייט, זענען
געווען שאַרף און בולט.

פלעגט אַמאָל די פרימיטיווקייט גובר זיין און אַמאָל פלעגט די ראַ-
פינירטקייט גובר זיין, פלעגט איר אין איין שמועס האָבן פאַר זיך דאָ
אַ פרימיטיוון מענטשן און דאָ אַ ראַפינירטן מענטשן.

יונה ראָזענפעלד איז געווען אַ שרייבער 24 שעה אין מעת-לעת.
ער איז געווען פאַרקאַכט אין שרייבן, שרייבן איז געוואָרן זיין לעבן,
זיין לופט, מיט וועלכער ער האָט געאַטעמט.
און שרייבן האָט געהייסן ביי אים דרוקן, זען דאָס געשריבענע אין
געדרוקטער פאַרעם.

אין וואַרשע און אין לאַדזש

שרייבן אַליין האָט פאַר אים קיין זיך נישט געהאַט.
איך האָב אים אָנגערטראָפּן אויף דעם קאַני איילענדער באַרדוואַק.
ער איז שוין געווען רוינירט אי פּיזיש און אי גייסטיק.
האַב איך אים געפרעגט: — שרייבט איר?
— איך שרייב, — זאָגט ער מיט אַ מוראדיקן יאוש, — אָבער וואָס
איז די פעולה? מען דרוקט נישט, ליעסין דרוקט, אָבער ער קען דאָך
נישט דרוקן יעדן חודש.
און ווען איך האָב אים געזאָגט, אַז ראשית כל דאַרף אַ שרייבער
שרייבן און נישט קלערן וועגן דרוקן, דרוקן איז דאָך בלויז אַ מעכאַני-
שער פּראָצעס, וואָס האָט מיט שרייבן גאַרנישט צו טון, —
האַט ער מיך אָנגעקוקט מיט אומצוטרוי און געפרעגט:
— איר מיינט עס מיט אַן אמת?
און וויפל איך האָב זיך באַמיט צו באַווייזן אים, אַז די אויפגאַבע
פון אַ שרייבער איז ראשית כל שרייבן, עס האָט נישט געהאַלפּן.
ער האָט מיך אויסגעהערט אויפּמערקזאַם, אָבער מיט זיין טיפּישן,
שאַרפּן אומצוטרוי.
און צום סוף האָט ער מיר געזאָגט:
— דאָס ווילט איר מיך טרייסטן. שרייבן סתם אין דער וועלט האָט
קיין שום זינען נישט. פון סאַמע אָנהויב פון מיין שרייבן קען איך אַ
מאַנסקריפט נישט האַלטן ביי זיך, ווי איך האָב אים פאַרטיק מוז איך
אים ערגעץ באַשטאַטן, ער ברענט מיר די פינגער, ער מאַזאַליעט מיר
די אויגן, ער מאַכט מיר ענג אין צימער, איך מוז פון אים פטור ווערן
ווי פון אַן אַנשיקעניש... און איך באַרויך זיך נאָר דעמאַלט ווען איך זע
מיין מאַנסקריפט אַ געדרוקטן.
איך האָב דאָן פאַרשטאַנען די גיהנומשע ליידן זיינע ווען ער פלעגט
וואַך-איין וואַך-אויס אַוועקטראַגן אַ מאַנסקריפט אין „פּראָווערטס“ און
פלעגט אים נישט זען געדרוקט וואַכן, חדשים און יאָרן...
דאָס איז פאַר אים געווען די שווערסטע פּייניקונג.
נאָר זיין אייזערנער גוף האָט געקענט אַזוי לאַנג איבערטראַגן אַזעל-
כע יסורים.
אַ קליין קערפּער מיט אַן אייזערנער גבורה האָט ער פאַרמאַגט.

ד"ר א. מוקדוני

אָבער די אייזערנע גבורה איז סוף כל סוף געבראַכן געוואָרן.
ער פלעגט נאָך לויפן אויפן באַרדוואַק.
אָבער אַ מת איז געלאָפן מיט אימפעט אין זיין רו אַריין.
איך האָב אים געזען אַ קורצע צייט פאַר זיין טויט און אַ פחד איז
מיר באַפאַלן, ער איז איינגעפאַלן, ממש ווי אַ חורבה.
ער איז געשטאַרבן אין שרעקלעכע ענויים.
געשטאַרבן אַן אמתער טאַלאַנט, און ווער ווייסט צי דער טאַלאַנט
זיינער איז נישט געווען זיין מלאך־המות.
טאַלאַנט איז אַ גרויסע ברכה און אויך אַ גרויסע קללה...

הומאָר אין דער וואַרשעווער ייִדישער פרעסע. - יוסף טונקעל

די ייִדישע פרעסע אין פּוילן איז געווען אַ טומלדיקע, אַ לעבעדיקע און אַ זייער רירעוודיקע, אָבער פון הומאָר האָט זי נישט געוואָסט. „דער פּריינד“, ווען ער איז דערשינען אין פעטערבורג האָט יאָ גע- האָט אַ הומאָריסטישע ביילאָגע, אַ באַזונדערע ביילאָגע מיטן נאָמען „דער בעזים“.

אָבער „דער בעזים“ פלעגט דערשיינען בלויז ערב יום טוב און ביי אַנדערע פייערלעכע געלעגנהייטן.

אין וואַרשע האָט „דער פּריינד“ פּרובירט באַנייען די אויסגאָבע פון דעם „בעזים“, אָבער עס איז עפעס נישט געגאַנגען.

אַנשטאַט דעם „בעזים“ איז אַ פּאָר יאָר דערשינען אַ וועכנטלעכע ליטעראַרישע ביילאָגע, וואָס האָט זיך געשפּייזט פון די מותרות פון „פּריינד“, בלויז דאָ און דאָרט פלעגט אַריין אַ באַזונדערע אָפּהאַנדלונג וועגן ליטעראַטור.

אַזוי צי אַזוי — דאָס איז געווען די ערשטע ליטעראַרישע ביילאָגע צו אַ טעגלעכער צייטונג.

אָבער צו אַ הומאָריסטישער ביילאָגע האָט מען זיך עפעס נישט גע- קענט דערשלאָגן.

און אין רוסלאַנד (פּוילן איז דאָן געווען רוסלאַנד) האָט דווקא גע-

ד"ר א. מוקדוני

בליט דער הומאָר, עס האָט געשוויבלט און געגריבלט אין דער רוסישער פרעסע מיט הומאַריסטן, מיט פעליעטאַניסטן און מיט באַזונדערע הומאַריסטישע אויסגאַבעס.

די צאַרישע צענזור האָט געוואַכט איבער דער פּובליציסטיק ווי אַ בייזער הונט, האָט נישט דורכגעלאָזט קיין רמז פון קריטיק אויף דער צאַרישער פּאָליטיק, האָט מען געשמוגלט קריטיק אונטער דער באַהעל־טעניש, אונטער דעם שלייער פון הומאַר.

דער הומאַר איז געווען אַ בייסנדיקער, אַ גאַליקער, אָבער אַ פאַר־שלייערטער.

די צענזור האָט עס, פאַרשטייט זיך, געזען און געפילט, אַז דאָ ווערט דורכגעשמוגלט די בייזסטע און די פאַרניכטנדיקסטע קריטיק אויף דער צאַרישער רעאַקציאָנערער פּאָליטיק און אויף דעם גאַנצן צאַריזם, אָבער זי האָט גאַרנישט געקענט טון. פון אויבן אויף איז דער הומאַר געווען אומשולדיק ווי אַ קינד אין וויג.

האַט זיך צעבליט אַ הומאַריסטישע ליטעראַטור אין רוסלאַנד. יעדע צייטונג האָט געהאַט עטלעכע שאַרפע פעליעטאַניסטן צוגלייך מיט די ערנסטע און וואַגיקע פּובליציסטן.

אַ גאַנצע פּלעיַאדע פון הומאַריסטן איז אויפגעקומען פאַר דער ערש־טער רעוואָלוציע. אַלע זענען זיי געווען אויסערסט באַגאַבט און ביז גאַר שאַרף.

זיי זענען געווען די פּאָפּולערסטע שרייבער אין רוסלאַנד. אין דער דאָזיקער פּלעיַאדע פון פּאָפּולערע הומאַריסטן אין רוסלאַנד האָט זיך געפונען אונדזער אָסיפ דימאָוו.

אָסיפ דימאָוו האָט זיך אָבער נישט אָפגעגעבן בלויז מיטן הומאַר, ער איז געווען אויך אַ פּאָפּולערער דראַמאַטורג.

און ווי אַ דראַמאַטורג איז ער דווקא געווען ביז גאַר ערנסט, דער עיקרשט אין זיינע יידישע דראַמעס.

אַט איז דער שניידנדיקסטער ביישפיל ווי אַזוי אַ הומאַריסט האָט אונטער דער סאַמע נאָז פון דער צענזור און פון דעם צאַרישן הויף אויס־געלאַכט די צאַרישע פאַמיליע און געמאַכט זי אויסצודרייען:

געווען אַמאָל אין רוסלאַנד אַ באַרימטער זשורנאַליסט מיטן נאָמען

אין ווארשע און אין לאדזש

אמפיטעאטראוו; איז אין אַ שיינעם פרימאָרגן באַווייזט זיך אין איינער פון די פאָפּולערסטע פעטערבורגער צייטונגען זיינער אַ פעליעטאַן מיטן נאָמען „די משפּחה אַבמאַנאָווס“.

לייענט מען און מען זעט, אַז דאָ רעדט זיך כמעט אָפּ וועגן דער צאַרישער פאַמיליע ראַמאַנאָווס. דער נאָמען „אַבמאַנאָווס“, אַנשטאַט „ראַ-מאַנאָווס“ דאָס איז געווען בלויז דער קונץ, אָבער אין פעליעטאַן האָט יעדער געזען, אַז דאָ רעדט זיך וועגן די ראַמאַנאָווס. דער נאָמען „די משפּחה אַבמאַנאָווס“ האָט נאָך שאַרפּער אונטערגעשטראַכן וועמען מען מיינט דאָ: „אַבמאַן“ הייסט אין רוסיש שווינדל, אַפּאַרעריי, „די משפּחה אַבמאַנאָווס“ הייסט — די משפּחה שווינדלער.

אין אַ קורצער צייט נאָכדעם ווי די צייטונג איז אַרויס אין גאַס, האָבן זיך די געטרייע דינער פון צאַר געכאַפּט, אַז דאָ איז דורכגעשמוגלט געוואָרן אַ ביטערע סאַטירע אויף דער צאַרישער פאַמיליע. מען האָט באלד אַרויסגערופּן דעם צענזאָר, אָבער דער צענזאָר האָט זיך נישט גע-כאַפּט, ער האָט עס פאַרזען, און ער איז געשטאַנען אין טויט־שרעק פאַר דער צאַרישער זשאַנדאַרמערע.

די נומערן פון דער צייטונג זענען, פאַרשטייט זיך, באלד צעכאַפּט געוואָרן, און בלויז אַ קליינע צאַל איז קאַנפּיסקירט געוואָרן. גאַר אַ סך עקזעמפּליארן זענען צעכאַפּט געוואָרן, און ווער עס האָט נישט געפונען די צייטונג ביי די צייטונגס-פאַרקויפּער האָט געקענט זי קריגן ביי אַ פריינט אָדער גוטן באַקאַנטן, וואָס האָט זיך געפּעדערט און געקויפּט אַ נומער איידער מען האָט אויסגעפונען ווער עס זענען די אַבמאַנאָווס.

דער נומער, אין וועלכן עס האָט זיך געדרוקט אמפיטעאטראַווס פע-ליעטאַן, איז געוואָרן אַ יקר־המציאות.

אַמפיטעאטראַוו אַליין האָט רויק זיך אַרומגעשאַפּצירט אין רוים און די צאַרישע האַנט האָט אים נישט געקענט דערגרייכן.

דער פּאַל מיט אמפיטעאטראַווס פעליעטאַן איז נישט דער איינציג-קער, ער איז בלויז דער שאַרפּסטער. עס זענען געווען אַ סך, גאַר אַ סך אַזעלכע פּאַלן, אָבער זיי זענען נישט געווען אזוי שטאַרק און דער צענ-זאָר האָט בלויז באַקומען אַנגעדרייט פאַרן אויער.

ד"ר א. מוקדוני

די צענזור איז נאכדעם, פארשטייט זיך, געווארן וואכזאמער און שטרענגער.

אבער עס האט נישט געהאלפן — די הומאריסטן זענען געווען קליי- גער פאר דער צענזור.

און אזוי ארום איז דער הומאר געווען דער שירעם אונטער וועלכן עס פלעגן זיך באהאלטן די קריטיקער פון דער צארישער דעספאטיע. די יידישע פרעסע האט נישט אנטוויקלט אט דעם פובליציסטישן הומאר.

איז א צייטונג געווען בכוח צו האבן שלום עליכמען פאר א מיטאר- בעטער איז דער טייל פון הומאר באזארגט געווארן אויף דעם בעסטן אופן.

אויף דעם פארלאנג פון ש. ראזענפעלד בין איך געווארן דער פער- ליעטאניסט פון „פריינד“; ער האט זיך געעוסקט מיט מיינע פעליעטאנען, ער האט אפילו צוגעטראכט א פסעוודאנים פאר זיי. מיין פסעוודאנים פאר די פעליעטאנען איז געווען „קאליף“.

די דאזיקע פעליעטאנען מיינע זענען געווען גאנץ פאפולער.

אבער דעם אמתן הומאר האט אראפגעבראכט קיין ווארשע יוסף טונקעל, אדער דער טונקעלער.

א וועג פאר הומאר האט פריער אויסגעטראטן אלמי (שעפס), אבער טונקעל איז געווען, אזוי צו זאגן, א פראפעסיאנעלער הומאריסט, ער האט געקענט די צוויי הויפט-מלאכות פון הומאר — הומאר מיטן ווארט און הומאר מיט דער קאריקאטור. ער האט אליין געצייכנט אויך די קאר- ריקאטורן.

און טונקעל אדער „דער טונקעלער“ איז שוין געקומען מיט א נא- מען פון א הומאריסט פון אמעריקע, ווו ער האט רעדאקטירט א הומאר- ריסטישן זשורנאל מיטן נאמען „דער קיביצער“, וואס איז שפעטער רע- דאקטירט געווארן פון ח. גוטמאן (דער לעבעדיקער).

„דער טונקעלער“ איז געווען זיין גאנץ לעבן א קריפל, ער איז געבוירן געווארן א לאמער און כמעט א בלינדער, אבער אט דער געבויר- רענער קריפל האט פארמאגט א געוואלדיקע וויטאליטעט, דווקא ווייל ער

אין ווארשע און אין לאדזש

איז געווען אַ לאַמער און דאָס גיין איז אים געפאלן זייער שווער, האָט איר אים געזען אומעטום, און דווקא כסדר גייענדיק. אין וואַרשע פלעגט איר אים כסדר זען ווי ער הינקט איבערן שטאַט; איר פלעגט אים זען בייטאַג, איר פלעגט אים זען אין אַוונט און אַפילו ביינאַכט.

אַ האַלב-בלינדער פלעגט ער די גאַנצענע נעכט ליענען. איך האָב נישט געטראָפן ביז אַהער נאָך אַ ייִדישן הומאַריסט אין מיין לעבן, וואָס האָט אַזוי פיל געלייענט וועגן הומאַר; די סאַמע ערנסטע פילאָזאָפישע ווערק וועגן הומאַר, אָנהויבנדיק פון אַריסטאָטל און ענ-דיקנדיק מיט אַנרי בערגסאָן, האָט ער געקענט ווי זיינע צען פינגער ממש. זיין הומאַר איז געווען אַ שאַרפער און אַ בליציקער.

אַבער ער האָט געהאַט איין גרויסן חסרון און נעמלעך -- ער איז נישט געווען קיין געזעלשאַפטלעכער און נישט קיין פּאָליטישער הומאַ-ריסט, ער האָט געלעבט כסדר צווישן שרייבער, ער האָט קיין אַנדער גע-זעלשאַפט נישט געהאַט און אפנים נישט געוואלט האָבן, ער האָט זיך געפילט גוט אין דער געזעלשאַפט פון שרייבערס.

איז די טעמע פון זיין הומאַר געווען דער עיקרשט שרייבערס. ער איז געווען דער שאַרפסטער פּאַראַדיעס-הומאַריסט; ער האָט געקענט גוט אַלע שרייבער מיט זייערע סטילן, מיט זייערע שרייבערישע רגילותן, מיט זייערע שרייבערישע שוואַכקייטן, מיט זייערע שרייבערישע פּגימות און מאַנעריזמען און ער פלעגט שרייבן ווונדערלעכע פּאַראַדיעס אויף שרייבער.

זיינע פּאַראַדיעס זענען געווען וויציק, אמת וויציק, בייסיק, ווייטאַג-דיק-בייסיק, און שאַרף ווי אַ חלף.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז זיין הומאַר געוואָרן אַביסעלע ערנס-טער, אַביסעלע געזעלשאַפטלעכער און פּאָליטישער.

ער האָט איינגעפירט אין „מאַמענט“ די ערשטע הומאַריסטישע זייט, און זי האָט געהאַט אַ דערפאַלג.

שוואַכער זענען געווען זיינע קאַריקאַטורן, צוליב זיין האַלבער בלינדקייט האָבן זיי נישט געקענט זיין שאַרף און שפּיציק, אַבער פאַר אַ הומאַריסטישער זייט איז עס געווען גענוג.

ד"ר א. מוקדוני

ער איז געווען ווייניק צייכענער, ער האָט אין דער יוגנט דווקא באַזוכט אַ קונסט־שולע, אָבער ער האָט געמוזט אויפגעבן צוליב זיין שלעכטער ראייה.

איז ער געווען אַ נישט־פאַרענדיקטער צייכענער, און דאָס האָט זיך געפילט אין זיינע קאַריקאַטורן.

צבי פּרילוצקי, דער באַלעבאַטישער מענטש, האָט נישט פאַרשטאַנען די גאַנצע מעשה מיטן הומאַר. ער פּלעגט טענהן:

— וואָס האָט עס פאַר אַ זינען צו טשעפען זיך צו מענטשן און חווקן פון זיי?

אָבער זיין זון נוח פּרילוצקי, וואָס איז שוין געווען אַ מאַדערנער מענטש און מער שרייבער, און צו וועלכן דער פּאַטער, צבי פּרילוצקי, האָט זיך צוגעהערט, איז געווען דער באַשיצער פון די הומאַריסטן אין „מאַמענט“.

און מיט דער צייט איז דער טונקעלער געוואָרן אַ מין רשות־היחיד אין „מאַמענט“.

**

אַ לאַמער און אַ האַלב־בלינדער איז אַריין אין דער וואַרשעווער פרעסע, אַזוי צו זאָגן, מיט דער רעכטער פּוס.

ער איז געוואָרן אַן אַנגעזעענער און אַ זייער געוונטשענער מיט־אַרבעטער פון „מאַמענט“, האָט באַקומען אַ גוטן געהאַלט, און פאַר זיינע ספּאַרטאַנישע, אָדער פּשוט — קמצינישע השגות איז דער געהאַלט געווען ממש אַ קיניגלעכער.

ער איז מיט דער צייט געוואָרן דער רייכסטער שרייבער (אויסער י. י. טרונק) אין וואַרשע.

ער האָט זיך אָפּילו דערלויבט צו קויפּן אַ ווילע און אָפּילו חתונה האָבן.

פאַר דעם היטלער־שטורם איז ער געווען אַזוי פּעסט און זיכער מאַטעריעל, אַז ער איז אַריבער אויף אַ פּענסייע, ער האָט געשריבן בלויז ווען עס האָט זיך אים פאַרגלוסט צו שרייבן, און האָט געלעבט אין כּל־טובּ. אים איז געווען באַשערט צו ראַטעווען זיך מיטן לעבן פון היטלערס

אין ווארשע און אין לאדזש

מערדער דורך א צופאל: א וואך פארן אויסברוך פון דעם צווייטן גלאבוס-קריג האט מען אים ארויסגערופן אויף אן אונט קיין בעלגיע, און דא האט אים פארכאפט די צווייטע קאמאנדאנטן פאר אונדז מלחמה. ער האט זיך געראטעוועט קיין פראנקרייך און פון פראנקרייך קיין אמעריקע.

וועגן זיין פרוי, זיין הויז און זיין פארמעגן האט ער נישט געהערט ביז זיין טויט.

ער איז געקומען אהער אן ארעמאן, ממש בעירום ובחוסר כל. אבער ער איז געווארן א מיטארבעטער אין "פארווערטס", דערצו האט ער אין דער סאט געפונען א רייכן ברודער און ער איז מאטעריעל געווען פארזארגט.

אגב האט ער נישט באדארפט פיל צו זיין באזארגט מאטעריעל. ער איז געווען דער קלענסטער בעל-הוצאה, וואס איך האב בא-געגנט אין לעבן.

זוי ווייניק ער זאל נישט האבן פארדינט האט ער העלפט אפגע-שפארט.

מען האט גערעדט, אז נאך זיין טויט זענען געבליבן היפשע עט-לעכע טויזנט דאלער זיינע אין א באנק.

אין ניו יארק האב איך דערזען דעמזעלביקן טונקעלן, ער האט זיך כמעט נישט געענדערט, ער איז אפילו אויסערלעך נישט עלטער געווארן. אבער ער האט דערשפירט א דריקנדיקן עלנט אין ניו יארק, און ער האט נישט געקענט זיין עלנט, ער האט געוואלדיק ליב געהאט מענטשן. פלעגט ער, א לאמער און א האלב-בלינדער, כסדר האלטן אין איין פארן צו פריינט און באקאנטע, וואס האבן געוויינט אין אנדערע עקן פון דער שטאט.

ער איז א האלבן טאג געווען אין סאבוויי און א האלבן טאג צו-גאסט. און אפט, שפעט אין אונט, האט איר אמאל געזען אין א סאבוויי דעם האלב-בלינדן טונקעלן איינגעגראבן מיט זיינע בלינדע אויגן אין א צייטונג.

עס איז געווען א גרויסער צער צו זען אים ליענענדיק; ער האט געהאלטן די צייטונג, אדער דאס בוך אזוי נאענט צו די אויגן, אזוי נא-

ד"ר א. מוקדוני

ענט, אז ער האָט ממש געטאַפּט מיט די אויגן די אותיות, און מיט אַמאָל פלעגט ער צונעמען די צייטונג, אָדער דאָס בוך פון די אויגן, און רע-זיגנירט אַראָפּלאָזן זיי אין קעשענע.

ער האָט אַרויסגעלאָזט אַ ביכל מיטן נאָמען „גלות“ באַלד נאָך זיין קומען קיין אַמעריקע.

ער האָט באַשריבן דאָס וואָס אַ ייד, אין דעם פּאַל — ער, איז אויס-געשטאַנען אין די ערשטע היטלער-יאָרן, אין פּראַנקרייך.

עס איז געשריבן הומאַריסטיש. אַנדערש האָט ער נישט געקענט שרייבן, אָבער אין דעם דאָזיקן הומאַריסטישן ביכעלע איז געווען מער צער ווי אין הונדערט ביכער וועגן דעם היטלער-גיהנום.

און דאָ האָט איר געזען ווי הומאַר קען זיין טראַגיש און דראַמאַ-טיש, ווי ווערטער שמייכלען, אָבער דער אינהאַלט רייסט דאָס האַרץ.

דאָס איז געווען זיין לעצט גוט ביכעלע.

ער האָט אַרויסגעלאָזט נאָך אַ ביכעלע, וואָס האָט געהייסן „דער גרויסער געניץ“, אָבער עס איז שוין נישט געווען דער טונקעלער מיט זיין פּרישן, בליציקן הומאַר אין ביכל.

יא, ער האָט שוין אָנגעהויבן זינקען אי פיזיש און אי גייסטיק. די לעצטע עטלעכע יאָר האָט ער שוין נישט געקענט שרייבן און נישט לייענען.

אָבער זיצן ערגעץ אין זיין חדרל איינינקער אַליין האָט ער נאָך וויי-ניקער געקענט, פלעגט ער זיך לאָזן אַ בלינדער, אַ לאַמער מיט געוואָלדיק הויכן בלוט-דרוק, זוכן און אַפּווכן זיינע פּריינט.

ער פלעגט שוין בלאַנדזשען, ער פלעגט נישט געפינען די ווינונג פון זיינע באַקאַנטע און פּריינט.

עמעצער פלעגט אין גאַס אים געפינען אַ בלאַנדזשענדיקן און העלפן אים אויפּווכן דאָס הויז, וואָס ער האָט געזוכט.

ער האָט איינמאַל, אין מיאַמי ביטש, צוויי שעה נאַכאַנאַנד זיך אַרומגעדרייט אַרום מיין ווינונג און זי נישט געקענט געפינען, ביז אַ באַקאַנטער האָט אים געפונען שטייענדיק אַ פאַרלוירענעם און האָט אים געבראַכט צו מיר.

אין ווארשע און אין לאַדזש

מיט זיין גאַנצער פיזישער אומבאַהאַלפנקייט האָט ער מיט דער גרעסטער עקשנות געפירט דעמזעלביקן שטייגער פון לעבן ווי אַמאַל.

אין מיאמי ביטש האָט אים די פּאַליציי איינמאַל געפונען אַן אויס-געמאַטערטן, זי האָט אים אַרעסטירט, אָבער באלד האָט מען אָפגערוּפן אַ פריינט, אַז ער זאָל קומען אים אָפנעמען. אַליין, האָט די פּאַליציי גע-זאָגט, קען מען אים נישט אַרויסלאָזן אין גאַס.

איז געקומען אַ פריינט און אים אַרויסגענומען פון פּאַליציי-צירקל. זיין היים אין ניו יאָרק און אין מיאמי ביטש איז געווען די קאַפּע-טעריע. ער פלעגט עפעס באַשטעלן און זיצן און וואַרטן אויף אַ פריינט, אָדער אַ באַקאַנטן.

איך פלעג אים אָפט זען זיצנדיק אַליין אין אַ טומלדיקער קאַפּע-טעריע. ער פלעגט מיט די בלינדע אויגן זוכן אַ פריינט, אָדער אַ באַ-קאַנטן.

ער פלעגט זיצן אזוי לאַנג ביז ער האָט זיך דערוואַרט אויף עמעצן, און אויב נישט, פלעגט ער זיצן און זיצן און אַן אַנטוישטער אוועק-גיין צו אַ באַס, וואָס פלעגט אים פירן אַהיים ערגעץ ווייט, ווייט...

וואָס ווייטער פון צענטער, זענען צימערן געווען ביליקער...

און ווייטקייט האָט דעם כמעט-בלינדן און לאַמען טונקעלן קיינמאַל נישט אָפגעשראַקן. פאַרקערט — ער האָט געשפּילט עפעס אַ צו-להכעיס מיט זיין בלינדקייט און לאַמקייט.

אַן אייביקן צו-להכעיס.

אין ניו יאָרק און אין מיאמי האָט ער געהאַט הייזער, וווּ ער איז געווען אַן אַנגעלייגטער גאַסט.

ד"ר מ. סודאַרסקיס הויז אין ניו יאָרק איז געווען זיין צווייטע היים. די סודאַרסקיס פלעגן אים אויפנעמען מיט באַזונדערער ליבע און אויפמערקזאַמקייט.

דאָס צווייטע היים זיינע איז געווען דאָס הויז פון דער דיכטערין עליזאַ גרינבלאַט.

זי וווינט אין סיי-געייט, אין סאַמע עק פון ניו יאָרק, און ער האָט געווינט אַרויף אין מאַנהעטן, אָבער ער פלעגט מאַכן די רייזע אָפט, און

ד"ר א. מוקדוני

עס איז געווען אַ שווערע און אַ קאָמפּליצירטע ריזע פאַר אַזאַ איינעם ווי דער טונקעלער.

די דיכטערין פּלעגט מיט אַ מאַמעשן ברייטן שמייכל און מיט אמתער גאַסטפּריינטלעכקייט אויפנעמען דעם עלנטן הומאַריסט.

ער איז געווען אַ גוטער, וויציקער שמועסער; ער האָט אויך געקענט זיין ערנסט, און עס איז געווען גוט צו פאַרברענגען מיט אים אַן אָונט.

אַזוי אַרום האָט דער היימלאָזסטער ייִדישער שרייבער אין ניו יאָרק זיך געגעבן אַן עצה נישט צו זיין אינגאַנצן היימלאָז.

ער האָט געקעמפט בראָוו און מוטיק קעגן זיין איינזאַמקייט און זיין עלנט.

אַבער די לעצטע יאָרן האָבן אים שוין די כוחות, סיי די פיזישע און סיי די גייסטיקע, נישט מער געדינט.

און אַוועקלאָזן זיך צו אַ פּריינט און פּון אַ פּריינט צוריק צו זיך אין זיין נאָרע איז געווען פאַר אים שוין אַ צו שווערע און צו ריזיקאַלישע אונטערנעמונג.

ער פּלעגט אָפט, ווי שוין געזאָגט, פאַרבלאַנדזשען. שעהן און שעהן האָט ער געבלאַנדזשעט, און ווען ער פּלעגט אריינפאַלן צו אַ פּריינט, וועלכן ער האָט געזוכט, איז ער געווען אַזוי אויסגעמאַטערט, אַז עס פּלעגט נעמען צייט ביז ער פּלעגט קומען צו זיך.

זיין שרייבערישע מערכה אין ניו יאָרק איז נישט געווען קיין גאַר גוטע.

ער האָט געקענט גוט אַמעריקע, ער איז אין אַמעריקע אַפילו מיט יאָרן צוריק געווען אַ פּאָפּולערער הומאַריסט, אַבער איינגעלעבט האָט ער זיך מיט וואַרשע. ער איז געוואָרן אַ וואַרשעווער, אַט דער ליטוואַק.

ער איז געווען פּון וואַרשע אַ מיטאַרבעטער פּון „פּאַרווערטס“, און ער איז געקומען קיין ניו יאָרק ווי אַ מיטאַרבעטער פּון „פּאַרווערטס“.

אַבער אים איז געווען שווערלעך צוצופאַסן זיך צום „פּאַרווערטס“, דער „פּאַרווערטס“ איז נישט גורס קיין געזעלשאַפטלעכן, קיין פּאָליטישן און קיין ליטעראַרישן הומאַר און סאַטירע;

אין וואַרשע און אין לאַדזש

אויף געזעלשאַפטלעכע און פּאַליטישע פּראָגן איז דאָ פּובליציסטיק, מיט די פּראָגן פּאַרנעמען זיך די אַרטיקל־שרייבערס. אויף ליטעראַטור איז דאָ ליטעראַטור־קריטיק, זי דאַרף באַזאָרגן די ליטעראַטור, דער הומאַריסט האָט דאָ גאַרנישט צו טון. עס איז אַ שיטה, אָבער פאַרן הומאַריסט בלייבט בלויז ליצנות, ליצנות אין דער וועלט אַריין.

יא, דאַרט, אין דער אַמאַליקער אַלטער היים איז מען געווען וויי־כער, נאַכגיביקער, מען האָט סוף כל סוף פאַרשטאַנען, אַז מען קען קיין שרייבער נישט איבערמאַכן, איבערניצעווען אָדער מאַכן אים פאַר אַ ליי־טעראַרישן שיק־יינגל.

אַ שרייבער איז דאָס וואָס ער איז.

דאָ אין אַמעריקע האָט ער נישט געקעמפט, ער האָט זיך אונטער־געגעבן, אָבער אַנדערש שרייבן האָט ער אויך נישט געקענט. ער האָט נישט געקענט שרייבן סתם הומאַר, הומאַר נישט אויסלאַכנדיק קיינעם, נישט קריטיקירנדיק קיינעם און נישט האַבנדיק קיין שום באַציונג צו זאַכן, צו מענטשן און צו פּראַבלעמען.

יא, ער האָט נישט געקעמפט.

ער האָט קיין כוח נישט געהאַט.

ער איז געווען גענוג קלוג צו איינזען, אַז זיין קאַמף וועט קיין גע־ווינטשטע רעזולטאַטן נישט ברענגען.

אַגב, האָט ער געפילט, אַז ער איז שוין נישט דער טונקעלער וואָס אַמאָל.

ער איז נישט בלויז געווען אַ מבין אויף אַנדערע, ער איז געווען אַ מבין אויף זיך אליין אויך, אויף זיך אפשר מער ווי אויף אַנדערע.

און ער האָט מיר אַמאָל געזאָגט מיט רעזיגנאַציע:

— עס איז שווער צו חזקן פון אַנדערע, ווען דו אליין ביסט קאַמיש.

איך האָב עס געהערט עטלעכע מאַל פון אים.

און איך האָב באַמערקט אין זיינע שמועסן אַלץ ווייניקער און וויי־

ניקער קריטיק אויף אַנדערע און ווייניקער חזק פון אַנדערע.

ער האָט אַנגעהויבן צו האַלטן פון אַנדערע, דערפילנדיק זיין אייגע־

נע אַנמעכטיקייט.

ד"ר א. מוקדוני

די פעדער איז אַרויסגעפאַלן פון זיין האַנט.
און אַ שרייבער, ביי וועלכן די פעדער פאַלט אַרויס פון דער האַנט,
איז אַ האַלבער בר-מינו; דער סאַמע וויכטיקער טייל פון זיין לעבן איז
טויט...

דער טונקעלער, דער גוטער און שאַרפער שמועסער, פלעגט אַפס
שווייגן; עפעס ווייטאַגדיק פלעגט ער שווייגן.

דער הומאַריסט אויף דער עלטער איז אַ טראַגישע פיגור.
און דאָס איז געווען דער טונקעלער אין די לעצטע עטלעכע יאָר
פאַר זיין טויט.

דער טונקעלער פלעגט אַמאָל כסדר באַגעגענען אַ מענטשן מיט אַ
שמייכל, מיט אַ סאַטירישן שמייכל אַדער מיט אַ הומאַריסטישן שמייכל.
ער איז געווען אַן אַריינזאָגער, אַמאָל אַ גוטמוטיקער, אַבער אַפּטער
אַ בייסיקער.

דער דאָזיקער שמייכל און די אַריינזאָגריי זענען אַוועק.
און אַלטקייט, ביטערע און יאושדיקע אַלטקייט האָט זיך אויסגע-
לייגט אויף זיין פנים.

ער פלעגט כסדר אַמאָל האַבן אַ פאַרקערטע מיינונג וועגן אַלץ, אַ
מיינונג וואָס איז געווען כסדר דער היפּוך פון דער אַנגענומענער מיינונג,
אַ טשיקאַווע מיינונג, וואָס איז גאָר קיין מיינונג נישט געווען.
אַמאָל פלעגט זיין מיינונג זיין פשוט פריקער, אַבער ער האָט גע-
וואַלט האַבן אַ פריקערע מיינונג עפעס עמעצן אויף צופיקעניש, אַדער
סתם, ווייל עס איז קיין קונץ נישט צו האַבן אַן אַנגענומענע מיינונג.
די לעצטע עטלעכע יאָר האָט ער מסכים געווען מיט דער אַנגענו-
מענער מיינונג.

איך האָב אים אַמאָל געזאָגט:

— איר ווערט עפעס אַ בעל-מסכים.

ער האָט שטיל אַ שמייכל געטון און געזאָגט:

— מען דאַרף האַבן כוח נישט צו מסכים זיין מיט אַלעמען, און דאָס

האַב איך שוין מער נישט.

יא, די טראַגישסטע געשטאַלט איז געווען דער טונקעלער די לעצ-

טע יאָרן פאַר זיין טויט.

אין ווארשע און אין לאדזש

עס איז אמאל געקומען צו רייד וועגן א באקאנטן, זייער פאפולערן יידישן פובליציסט, אויף וועלכן ער פלעגט לייכט, אבער בייסיק מאכן פאראדיעס.

האט ער געזאגט ערנסט:

— ער שרייבט דאך קלאר, דער קאפ איז קלאר און די האנט איז פעסט, פאר אזא איינעם דארף מען אראפנעמען דאס היטל. איך קען א שורה נישט אַנשרייבן.

און עפעס ווי צו זיך אליין האט ער געזאגט:

— ווי עס ווערט פארפאלן דאס, וואס דו האסט אזוי לייכט, אזוי שפילעווידיק געטון.

איך האב א שלעכטע ראיה, אבער איך האב אין מיין לעבן געלייענט א סך. ווייל די ראיה מיינע איז געווען שלעכט, פלעג איך פון ליענען האבן א באזונדערע הנאה, איך האב עפעס גובר געווען, איך האב זיך פארעקשנט און אויסגעפירט, און דאס איז דאך גאר א באזונדערע הנאה, די הנאה פון זיג.

איצט קען איך נישט ליענען. איך קען עס פיזיש נישט.

און ווען איך שטרענג זיך אן, ווערט עקלדיק דאס געדרוקטע; עס זעט מיר אלץ אויס עפעס טאלאנטלאז.

— יא, — האט ער זיך עפעס ווי דערמאנט — אמאל בין איך געווען אן אַנגעלייגטער גאסט אומעטום, איצט פיל איך אן איך פאל צו לאסט אלעמען.

עפעס באגעגנט מען מיך נישט אזוי ווי אמאל...

ווער קען זיך דערפרייען מיט א האלבן ברמינן?

יא, ער האט אַנגעהויבן צו פארלירן זיין עקשנות. די קריפלדיקייט האט אַנגעהויבן גובר צו זיין.

ער האט אַנגעהויבן צו אונטערגעבן זיך, און דאס איז אפנים געווען פאר אים דאס טראגישסטע.

דאס גאנצע לעבן האט ער זיך געראנגלט מיט זיינע שווערע קער- פערלעכע מומים. מיט זיין הינקעדיקייט און מיט זיין בלינדקייט. ער האט זיך געראנגלט בראוו, ער האט זיך קיינמאל נישט געקלאגט, ער

ד"ר א. מוקדוני

פלעגט זיין צווישן מענטשן, גיין און פארן מיילן און מיילן, לייענען מיט דער גרעסטער אַנשטרענגונג, און דער עיקרשט שרייבן. שרייבן איז געווען זיין חיות, דער זינען פון זיין לעבן, דער סם-חיים זיינער...

ער האָט מיר דערמאָנט שמואל ראָזענפעלדן אין זיינע לעצטע יאָרן. ש. ראָזענפעלד איז אויך געווען טראַגיש, טיף טראַגיש. דער טונקעלער האָט זיך אָנגעהויבן אונטערצוגעבן, רעזיגנירן.

**
*

דעם לעצטן זומער, דעם זומער פון 1949, האָב איך געלעבט אין סי גייט. קומט צו מיר איינמאל די אייגנטימערין פון אַ האַטעל, וווּ איך פלעג שטיין אָפּט צוזאַמען מיט דעם טונקעלן, און זי זאָגט צו מיר מיט צער: — דער טונקעלער וויל אייך זען, ער האָט געזוכט אייער וווינונג גאַנצע דריי שעה. דער באַס האָט זיך אָפגעשטעלט לעבן אייער טיר, אָבער ער האָט זיך עפּעס פאַרבלאָנדזשעט און איז אריינגעפאלן צו מיר אַ האַלב-טויטער.

איך האָב געפונען דעם טונקעלן באמת אַ האַלב-טויטן. ער איז גע-זעסן אין אַ שטול, אָבער ווי אַ טויטער. ער האָט זיך דערפרייט מיט מיר.

— געוואָלט אייך זען, געוואָלט רעדן מיט אייך..

יא, מוקדוני, איך זע שוין גאַרנישט, אָבער גאַר גאַרנישט. און זיצן אין מיין צימער קען איך נישט.

נישט גוט, נישט גוט. איר ווייסט, מוקדוני, איך וועל מסתמא די טעג שטאַרבן, און זאָגן אייך דעם אמת, עס ווילט זיך נישט שטאַרבן, אַ שרעק ווי עס ווילט זיך נישט שטאַרבן. איך לעב שוין דאָך כמעט נישט, אָבער שטאַרבן ווילט זיך נישט.

ער האָט פרובירט אויפשטיין, אָבער ער איז צוריקגעפאלן אין שטול אַריין.

אין אַ פאַר טעג אַרום האָב איך געהערט, אַז קאַלעגן זוכן פאַר אים אַן אָרט אין אַ מושב זקנים. ער האָט מסכים געווען צו גיין אין אַ מושב זקנים...

אין ווארשע און אין לאדזש

אבער אַנשטאַט צו גיין אין אַ מושב זקנים האָט ער באַדאַרפט גיין אין שפּיטאַל.

און נישט לאַנג איז ער געווען אין שפּיטאַל.
ער איז געשטאַרבן שטיל. ער האָט זיך פשוט אויסגעלאָשן ווי אַ ליכט...

**

דער טונקעלער איז געווען, ווי אַלע הומאַריסטן, אַן ערנסטער מענטש.

אָבער ערנסטער ווי אַלץ אין דער וועלט האָט ער גענומען זיין הוי-מאַר, ער האָט אים געכאַוועט און געקעכלט.

און ער האָט געוואַכט איבער אים, אַז ער זאָל זיך נישט אויסגלייטשן און ווערן ביליק און ווילגאַר.

קיין שרייבער איז נישט אין אַזאַ שטענדיקער געפאַר צו ווערן ביליק און ווילגאַר ווי אַ הומאַריסט.

פאַר אַזאַ שווערן נסיון שטייט אויך דער טעאַטער-הומאַריסט — דער קאַמיקער, אָבער דער קאַמיקער גלייטשט זיך שנעלער אויס ווי דער הומאַריסט.

דעם טונקעלן איז געווען שווער צוצופאַסן זיך צו געוויסע רעדאַק-טאָרן, וואָס האָבן אַ זייער אַרעמען באַגריף וועגן אמתן הומאַר.

ער האָט געקעמפט און ער האָט זיך קיינמאַל נישט אונטערגעגעבן. זיינע פאַראַדיעס זענען געווען שאַרפע און בייסיקע ליטעראַטור-קריטיק.

אַט דער מין הומאַר איז נישט געווען קיין גאַנגבאַרע סחורה אין ניו יאָרק.

פלעגט מען אָפט נישט דרוקן זיינע ליטעראַרישע הומאַרעסקעס, און ער פלעגט אַליין דערציילן וועגן דעם גאַנץ גוטמוטיק.

דער טונקעלער איז קיינמאַל, קיינמאַל נישט געווען ביליק אָדער ווילגאַר.

אים האָט זיך דאָ און דאָרט נישט איינגעגעבן אַ הומאַרעסקע, אָדער אַ פעליעטאַן, דאָס פאַסירט מיט אַלע שרייבערס, אָבער שרייבן אונטער אַן אַנדערנס טיטל האָט ער קיינמאַל נישט געקענט.

ד"ר א. מוקדוני

די לעצטע עטלעכע יאָר פאַר זיין טויט איז ער שוין געווען אזוי בלינד, אַז ער האָט נישט געקענט ליעגען און שרייבן. האָט ער אויפגעהערט שרייבן אין „פאַרווערטס“, אָבער זיין קליינעם געהאַלט פלעגט ער באַקומען מיט דער גרעסטער פינקטלעכקייט. זיין רייכער ברודער, ערגעץ אין דער סאַוט, איז געשטאַרבן, און אַ טייל פון זיין הכנסה איז הלך-לעולמו צוזאַמען מיט זיין ברודער. אָבער ער האָט זיך קיינמאַל נישט געקלאָגט. ער איז געווען אַ זייער שפּאַרזאַמער מענטש, אָבער ער האָט קיינ-מאַל נישט גערעדט וועגן זיינע מאַטעריעלע שוועריקייטן; זיינע מאַטע-ריעלע באַדערפענישן זענען געווען די מינימאַלסטע און ער האָט זיך געקענט גוט „ספּראַווען“ מיט זיי.

אָבער אַפּגעלאָזן אין זיין קליידונג איז ער געוואָרן. זייער אַפּגעלאָזן. אָבער דאָס איז נישט געווען דער רעזולטאַט פון זיינע קליינע פאַרדינסטן. ניין, עס איז געווען זיין בלינדקייט, וואָס האָט אים געשטערט אַכטונג צו געבן אויף זיין הלבשה און סתם אויף זיך אַליין.

ער איז געווען אַן אַפּטער איינגייער צו מיר אין מיאַמי און אין ניו יאָרק. מיר פלעגן אַפט זיין צוזאַמען אין איין האַטעל אין סי גייט, און איד האָב געזען ווי דער דאָזיקער וויציקער אַפּטימיסט שטאַרבט עפעס שטיקערווייז, עפעס יעדע וואָך שטאַרבט ביי אים אַפּ עפעס, עס שטאַרבט אַפּ אַביסל פון זיין זייער קליינער ראיה. עס שטאַרבט די קראַפט פון זיין געזונטן פּוס אַאַז״וו.

ער האָט פון לעבן גאָר ווייניק געפּאָדערט, און דאָס לעבן האָט אים ווייניק געגעבן, אָבער ער האָט ליב געהאַט דאָס לעבן. אַזוי פשוט און אַזוי קלאַר ליב געהאַט.

און ער האָט זיך געשיידט מיטן לעבן מיט ווייטאַג און צער. אַט אַזוי האָט געלעבט און אַזוי איז געשטאַרבן דער יידישער הומאַ-ריסט, דער טונקלער.

דעם פיינישע יידנטום

ביכער־סעריע פון דעם צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן
אין ארבענמיניע
רעדאקטאָר: מאַרק טורקאָוו

ביז איצט דערשינען:

- (1) מאַרק טורקאָוו — מלכה אַווישני דערציילט...
- (2) ה. ד. נאַמבערג — י. ל. פּרץ
- (3) וו. גראַסמאַן־וויערניק — טרעבלינקע
- (4) פּרץ גראַנאַטשטיין — מיין חרוב שטעטל סאַקאַלאָוו
- (5) ישראל טאַבאַקסבלאַט — חורבן לאַדזש
- (6) זרובל — באַזג חורבן
- (7) אלחנן צייטלין — אין אַ ליטעראַרישער שטוב
- (8) ד"ר ח. שאַשקעס — פּוילן — 1946
- (9) ז. סעגאַלאָוויטש — טלאַמאַצקע 13
- (10) מ. נודעלמאַן — געלעכטער דורך טרערן
- (11) ד"ר מאיר באלאַבאַן — די יידן־שטאַט לובלין
- (12) ישראל אפרת — היימלאַזע יידן
- (13) ד"ר יעקב שאַצקי — אין שאַטן פון עבר
- (14) דוד פלינקער — אַ הויז אויף גזיבאַוו
- (15) ד"ר הלל זיידמאַן — טאַגבֿוך פון וואַרשעווער געטאַ
- (16) זאַמלונג פון דאַקומענטן — קינדער־מאַרטיראַלאַגיע
- (17) חיים גראַדע — פּליטים
- (18) ש. קאַטשערגינסקי — פּאַרטיזאַנער גייען!...
- (19) פּרידע זרובל — נע ונד
- (20) מרדכי שטריגלער — מאַידאַנעק
- (21) יעקב לעשצינסקי — אויפן ראַנד פון אַפּגרונט
- (22) ז. סעגאַלאָוויטש — געברענטע טריט
- (23) אברהם טייטלבוים — וואַרשעווער הייף
- (24) טאַניאַ פּוקס — אַ וואַנדערונג איבער אַקופּירטע געביטן
- (25) ש. ל. שניידערמאַן — צווישן שרעק און האַפענונג
- (26) לעאַ פּינקלשטיין — מגילת פּוילן
- (27) יאַנאַס טורקאָוו — אַזוי איז עס געווען... (חורבן וואַרשע)
- (28) ש. איזבאַן — „אומלעגאַלע“ יידן שפּאַלטן ימען
- (29) יעקב פאַט — הענעך
- (30) ד"ר י. קערמיש — דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאַ

- 31) שמהה פּאָליאַקיעוויטש — אַ טאָג אין טרעבלינקע
- 32) מרדכי שטריגלער — אין די פּאַבריקן פון טויט
- 33) אברהם נחתומי — אין טאַטן פון דורות
- 34) יחיאל לערער — מיין היים
- 35) יוסף וואָלף — ליינענדיק פרצן...
- 36) צפורה קאַצענעלסאָן-נאַכומאָוו — יצחק קאַצענעלסאָן!
- 37) י. הירשהויט — פּינצטערע נעכט אין פּאַוויאַק
- 38) נחום סאַקאַלאָוו — פּערזענלעכקייט:
- 39) רחל קאַרן — היים און היימלאַזקייט (לידער)
- 40) א. אלמי — מאַמענטן פון אַ לעבן
- 41) מנשה אונגער — פּשיסכע און קאַצק
- 42) מ. בורשטיין — איבער די חורבות פון פּלוינע
- 43) מ. קיפּניס — הונדערט פּאַלקס-לידער
- 44) ז. סעגאַלאָוויטש — מיינע זיבן יאָר אין תּל-אביב
- 45) ד"ר ח. שאַשקעפּ — אַ וועלט וואָס איז פּאַרביי...
- 46) שלמה וואָגאַ — חורבן טשענסטאַכאָוו
- 47) אברהם זאַק — יאָרן אין וואַנדער (לידער)
- 48-49) ש. איזבאַן — פּאַמיליע קאַרפּ
- (פּרעמירט דורכן צבײַקעסעל-ליטעראַטור-פּאַנד, מעקסיקע 1950)
- 50) ד"ר א. מוקדוני — מיינע באַגעגענישן (זכרונות)
- 51) ר. שושנה קאַהאַן — אין פּייער און פּלאַמען
- 52) י. י. טרונק — די יידישע פּראָזע אין פּוילן
- 53) יאַנאַס טורקאָוו — אין קאַמף פּאַרן לעבן
- 54) יצחק פּערלאָוו — די מענטשן פון „עקזאָדוס 1947“ (ראַמאַ?)
- 55) פּנחס ביזבערג — שבת-יוס-טובדיקע ייזן
- 56-57-58) שלום אַש — פּעטערבורג — וואַרשע — מאַסקווע
- 59) ד"ר פּיליפּ פּרידמאַן — אַשוויענטשיס
- 60) ב. ראָזען — טלאַמאַצקע 13
- 61-62) דוד פּלינקער — אין שטורעם (ראַמאַן)
- 63) יאַנוש קאַרטשאַק — משהלעך, יאַסעלעך, ישראליקניעך
- 64-65) מרדכי שטריגלער — „ווערק צע“
- (פּרעמירט דורכן האַפּער-לייב ליטעראַטור-פּאַנד ביים יידישן קולטור-קאַנגרעס, בווענאַס-אייירעס, 1951)
- 66) חיים גראַדע — שײן פון פּאַרלאַטענע שטערן
- 67) רבקה קוויאַטקאָווסקאַ — פון לאַגער אין לאַגערי
- 68) יואל מאַסטבוים — מיינע שטורמישע יאָרן (זכרונות)
- 69) אליהו טראַצקי — גלות דייטשלאַנד
- 70) ד"ר י. שאַצקי — קולטור-געשיכטע פון דער השכלה
- 71) נחמו מייזיל — געווען אַמאַל אַ לעבן...
- 72) י. י. טרונק — סימכע פּלאַכטע פון נאַרקאָווע
- (פּרעמירט דורכן צבײַקעסעל-ליטעראַטור-פּאַנד, מעקסיקע 1951)

- 73) יהודה עלבערג — אונטער קופערנע הימלען (אויספארקויפט)
 (פרעמירט דורכן ליטעראטור־פאָנד אין סאַפּאָלאָ, בראַזיל, 1951)
- 74) ד״ר א. מוקדוני — אויסלאַנד
- 75) זיגמונט טורקאָוו — פראַגמענטן פון מיין לעבן
- 76) יהושע פערלע — יידן פון אַ גאַנץ יאָר
 (פרעמירט מיט דער פּרין־פרעמיע פון ייִדישן פּענקלוב אין פּוילן;
 און ליטעראטור־פרעמיע פון „בונד“ אין פּוילן, וואַרשע 1937)
- 77) יעקב לעשציןסקי — ערב חורבן
- 78) דניאל טשאַרני — ווילנע
- 79) ז. סעגאַלאַוויטש — דער לעצטער לאַדזשער ראַמאַן
- 80) יזכר־בוך — בעלכאַטאָוו (אויספארקויפט)
- 81) מ. י. שעליבסקי — אויף אַ פולער יואָד
- 82—83) יצחק פערלאַוו — דער צוריקגעקומענער (ראַמאַן)
- 84) יוסף אַקרוטני — דאָס בוך פון די עלנטע
- 85—86) מרדכי שטריגלער — גוולות
- 87) ד״ר יוסף טענענבוים — גאַליציע — מיין אַלטע היים
- 88) זלמן שור — שטערן פאַרטאַג (זכרונות)
- 89) משה דוד גיסער — דאָס געזאַנג פון אַ לעבן (אויספארקויפט)
- 90) ז. י. אנכי — ר' אבא און אַנדערע כתבים
- 91—92) עמנואל רינגעלבלום — קאַפּיטלען געשיכטע
- 93) שמעון האַראַנטשיק — אין גערויש פון מאַשינען (ראַמאַן)
- 94) גרשם באַדער — מיינע זכרונות (קראַקע)
- 95—96) יאַנאַס טורקאָוו — פאַרלאַשענע שטערן (זכרונות)
 (פרעמירט דורכן צבי קעסעל ליטעראטור־פאָנד, מעקטיקע 1954).
- 97—98) אַלעזר קאַציונע — שטאַרקע און שוואַכע (ראַמאַן)
- 99) פּועה ראַקאָווסקי — זכרונות פון אַ ייִדישער רעוואָלוציאַנערין
- 100) מאַרק טורקאָוו — די לעצטע פון אַ גרויסן דור
- 101) י. הירשהויט — ייִדישע נאַפּט־מאַגנאַטן
- 102) משה זאַנשיין — ייִדיש וואַרשע
- 103) פ. מינץ (אַלעקסאַנדער) — די געשיכטע פון אַ פּאַלשער אילוזיע
- 104) — י. י. טרונק — די וועלט איז פול מיט נסים (ראַמאַן)
- 105—106—107) מיכאל באַרוויטש — אַרישע פּאַפּירן
- 108—109) מרדכי שטריגלער — געאַרעמט מיטן ווינט (ראַמאַן)
- 110—111) ד״ר א. מוקדוני — וואַרשע און לאַדזש.
- עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:**
- 112) ברוך האַגער — מלכות חסידות
- 113) ב. שעפּנער — נאַוואַליפּיע 7 (זכרונות)
- עס גרייט זיך צום דרוק:**
- מאַקס וויינרייך — פון ביידע זייטן פּלויט (וועגן אורי קאוונער)
 פּנחס שטיינבוואַקס — יידן צום געדענקען
 ש. בערלינסקי — ירושה

דעם פוילישע יידנטום

ד"ר א. מוקדנ' שרייבט וועגן די ביכער „פארלאשענע שטערן" פון יאָנאַס טורקאָוו אין זיין אַרטיקל א. נ.: „דער מאָרד פון ייִדישן טעאַטער אין פּוילן" (קולטור און דערציאונג, ניו-יאָרק, אַקטאָבער 1954):

די צוויי וועלט־מלחמות דער לעבעדיק־טער ייִדישער טעאַטער.

זייט, יונגע שפּילערס אויף דער סצע נע און אַ נייער, יונגער עולם, טעאַטער־באַזוכערס אין זאַל.

צוויי אורזאַכן, איינע אַ פּאַזיטיווע און די אַנדערע אַ נעגאַטיווע, האָבן גורם געווען דעם אויפקום פון דעם לעבע־דיקסטן ייִדישן טעאַטער אין פּוילן. אורזאַך איינס:

דאָס פּוילישע יידנטום האָט שפּעטער דורכגעמאַכט דעם וועג פון דער רעלי־גיעזע קולטור צו דער ייִדיש־וועלטלע־כער קולטור.

עס האָט עס דורכגעמאַכט מיט אַ דור, אדער צוויי שפּעטער פון דעם ליטווישן, אוקראַינישן און רוסישן יידנטום.

איז דער ייִדישער טעאַטער, פאַר זיין גרויליקן טויט דורך היטלערס פּראָפּער־סיאַנעלע מערדער, געווען יונג און פול מיט שאַפּונג־פּרייד.

אורזאַך נומער צוויי:

דער סם־חמותדיקער פּוילישער אַנט־סעמיטיזם, וואָס עסט אויף זיך אַליין צו זאַמען מיט די פּוילישע יידן, איז ווי אַ

די השגחה האָט עס אָפּנים באַוואַרנט; זי האָט געראַטעוועט פון זיכערן מאָרד די ברידער טורקאָוו, כדי זיי זאָלן קע־

נען דערציילן דער וועלט וועגן נאָך אַ גרויליקן מאָרד היטלערס — וועגן דעם מאָרד פון דעם לעבעדיקסטן און פאַר־צווייגסטן ייִדישן טעאַטער אין פּוילן.

אין פּוילן איז אויפגעקומען צווישן

בייזער קלב געשטאנען ביי די טירן פון פוילישן טעאטער און נישט צוגעלאזן קיין יידן אין פוילישן טעאטער.

די אסימילירטע און האלב־אסימילירטע יידישע יוגנט, וואס האט געחלומט וועגן א טעאטער־קאריערע, האט קיין אנדער ברירה, ווי צו גיין אין יידישן טעאטער נישט געהאט.

איז אפילו פאר מיר, וואס האלט אן אויג אויפן יידישן טעאטער אין גאר דער וועלט, געווען אן איבעראשונוג יאך נאס טורקאוס צוויי ביכער, וואס דער־ ציילן מיט גרויס צער וועגן דעם ממש לעגענדארן וואקס פון יידישן טעאטער אין פוילן צווישן די צוויי וועלט־מלח־ מות.

די פראווינץ איז געווען פארקאכט אין טעאטער, טעאטער איז פאר איר געווען ניי, און טעאטער איז פאר איר געווען דאס נייע ארט, ווו מען קען זיך וויילן און מען קען פארגעסן א פאר שעה דעם סם־המותדיקן פוילישן אַנטי־ סעמיטיזם, וואָס רייסט אַרויס דאָס שטיקל ברויט פון יידישע מיילער דורך באַיאַקאָט און וואָס פאַרהאַקט און פאַר־ ריגלט אַלע טירן צו אַלע פּראָפּעסיעס.

די פראווינץ פלעגט אויפנעמען די רייזנדיקע טעאטערס מיט ענטוויאָזם און מיטן ברען פון געאָפּיטן.

אַבער זי האָט זיך נישט פאַרלאָזן אין גאַנצן אויף די טעאטער־געסט, וואָס קומען אויף אַ ווייל.

די פראווינץ האָט געהאַט הונדערטער און הונדערטער דראַמאַטישע קרייזלעך.

יעדע שטאָט און איטלעכס שטעטל האָט געהאַט אַ דראַמאַטישן קרייז.

יונגע מענער און יונגע פרויען, מיט טעאטער־בילדונג און מיט טאלאַנט, האָ בן זיך געריסן צום יידישן טעאטער.

דער יידישער טעאטער האָט באַקומען גאָר אַן אַנדער אויסזען:

ער האָט באַקומען אַ גרויסן צופולס פון יונג בלוט און פון יונגע, טעאטער־ל־ שטעפּרישע עלעמענטן.

אַפילו די אַלטע שפּילערס, וועלכע איך האָב געקענט נאָך פון מיינע יאָרן אין וואַרשע, זענען עפעס באַגייט און אַפּגעפּרישט געוואָרן.

אַזוי, למשל, איז א. סאַמבערג, וועלכן איך געדענק נאָך פון מיינע יאָרן אין וואַרשע, געוואָרן אַ מאַדערנער שפּילער אין אַ מאַדערנעם רעפּערטואַר.

די צוויי ברידער זיגמונד און יאַנאַס טורקאָוו, דער מחבר פון די צוויי ביכער, וועגן וועלכן עס רעדט זיך דאָ, זענען נייע טעאטער־מענטשן.

זיי קומען גאָר פון אַן אַנדער סאָר־ ציאלן שיכט; זיי האָבן באַקומען אַ גוטע בילדונג בכלל און בפרט אַ טעאטער־ בילדונג.

דעם יידישן טעאטער האָבן שטענדיק געפּעלט יונגע פרויען־שפּילערניס און צווישן די צוויי וועלט־מלחמות האָבן זיך באַוויזן אַט די דאָזיקע פרויען אין אַ גאָר גרויסער צאָל.

דער פוילישער טעאטער איז געווען פאַר אַ סך פון זיי, וואָס האָבן זיך גע־ לערנט אין פוילישע דראַמאַטישע שולן, פאַרהאַקט און פאַריגלט, זענען זיי גע־ קומען צום יידישן טעאטער און אַרייַן געבראַכט אין אים דעם נייטיקסטן מענ־ שטן־עלעמענט.

אין אַרעמקייט, אַרומגערינגלט מיט סם־המותדיקער פוילישער שנאוה, האָט דער יידישער טעאטער, יעדן פאַרוואַר־ לאַזטער יידישער טעאטער, אויפגעבליט און זיך צעוואַקסן אי קוואַליטאַטיוו און אי קוואַנטיטאַטיוו.

אָבער דאָ איז געקומען דער גרעסטער מערדער אין אונדזער געשיכטע — דער דייטש ימ"ש, און האָט אויסגעמאַרדעט דעם טעאָטער צוזאַמען מיט זיין עולם און מיט זיינע קינסטלערס.

נישטאָ מער קיין פּויליש יידנטום. עס זענען געבליבן דאָרט עטלעכע יידישע רויטע „מאַשקעס“, וואָס גרילצן און טאַנצן אַ שדיס־טאַנץ אויף דעם פּיל־מיליאַניקן קבר פון פּוילישן ייד־טום.

די הויפּט־שוות־פּים היטלערס צום גרעסטן און גרויליקסטן מאָרד זענען געווען די פּאַליאַקן.

דאָס איז אַ פּאַלק, וואָס האָט איין טאַלאַנט — שנאה.

און פיינט האָט עס אַלעמען, אָבער שטאַרקער פון אַלעמען האָט עס פיינט זיך אַליין.

עס קען נישט זיין קיין אומאַפּהענגיק פּאַלק.

אַ סך מאָל געפרוּווט, אַ סך מאָל גע־האַט די בעסטע געלעגנהייטן, אָבער אויס שנאה צו זיך אַליין פּאַלן כסדר אַרויס די לייצעס פון זיין אייגענער רע־גירונג פון זיינע הענט...

עס איז זיך כסדר עפעס נוקם אין זיך אַליין...

**

*

יאַנאַס טורקאָו דערציילט אונדז וועגן דעם אומגעבראַכטן יידישן טעאָטער אין פּוילן דורך אַ סעריע פּאַרטעטן פון לערך 100 טעאָטער־מענטשן.

ווי אַן איבערווייניקסטער מענטש, אַליין אַ שוישפּילער און דער דירעקטאָר פון אַ טעאָטער צווישן די ביידע וועלט־מלחמות, קען ער גוט די פּויליש־יידישע טעאָטער־מענטשן.

זיינע פּאַרטעטן זענען דאָ און דאָרט

אַ ביסעלע סענטימענטאַל, אָבער דאָס איז נאַטירלעך פאַר יעדן ווען ער קומט אויף אַ בית־עלמין אויף קבר־אבות.

אָבער דורך דעם דין הייטל פון סענ־טימענטאַליטעט זעט איר קלאַר יעדן אַקטיאָר, זיינע פעיקייטן און זיינע פּגי־מות.

דאָ און דאָרט באַנוצט ער זיך מיט אַ ביסל הומאַר, מיט טיפּישן אַקטיאָרישן הומאַר, ביים כאַראַקטעריזירן דעם אַדער יענעם שפּילער, אַדער שפּילערין, און דער פּאַרטעט באַקומט לעבן.

ער האָט נישט געמאַכט קיין אַפּקלייב פון דער גרויסער מאַסע; דאָ האָט איר פאַרשידענע טעאָטער־מענטשן, דאָ האָט איר אַפילו מענטשן, וואָס האָבן נישט קיין דירעקטע שייכות צום טעאָטער גופא.

דורך די 100 פּאַרטעטן זעט איר דעם אויפגעלעבטן יידישן טעאָטער אין פּוילן צווישן די צוויי וועלט־מלחמות.

דאָ שטייט פאַר אייך נישט קיין שופּט און אַפילו נישט קיין אַפּשאַצער; איר האָט דאָ פאַר זיך אַ גוטן קאַלעגע, וואָס דער טעאָטער איז אים טייער און ממילא זענען אים טייער די טעאָטער־קינסט־לערס.

דאָ האָט איר פאַר זיך אַ חבר, וואָס אַנטשולדיקט זיך פאַר זיינע הונדערטער קאַלעגן, וואָס ער איז געבליבן לעבן.

ער פאַרזיכערט זיי, אַז ער האָט גאָר־נישט געטון, אַז ער האָט נישט געזוכט קיין באַזונדערע וועגן צו אַרויסראַטע־ווען זיך פון די דייטשישע מערדערס.

דער בלינדער שיקאַל האָט אַזוי גע־וואָלט.

ער איז נישט שולדיק אין דעם וואָס דווקא ער און זיין פּרוי, דיאַנאַ בלו־מענפעלד, זענען געבליבן לעבן.

„זייט מיר מוחל וואָס איר לעבן, זאָגט

ער צו אלע זיינע טויטע קאלעגן פון דעם יידישן טעאטער אין פוילן.

„וואס בין איך שולדיק וואס די אונטערערדישע באוועגונג האט מיך ארויסגעגנבעט פון לאגערז“ גישט פאר זיינע שיינע אויגן, נאר ווייל דאס איז געווען נייטיק פאר דער אונטערערדישער באוועגונג.

און איר פילט אז דאס זענען ערלעכע און אויפריכטיקע ווערטער.

איר פילט עס אין יעדער שורה פון דעם צווייבענדיקן בוך זיינעם.

אויף אזא בית-עלמין, ווו עס ליגט (סימבאליש) די גאנצע וועלט פון דעם מחבר, רעדט מען ערלעכע און אויפריכטיקע ווערטער.

אגב דאס גאנצע בוך אליין זאגט עדות: יא, עס איז אן ערלעך בוך.

מיט דער גאנצער סענטימענטאליטעט, אן וועלכער מען קען זיך נישט באגיין אין אזא פאל, באקומען מיר געטרייע בילדער פון די טעאטער-מענטשן און א געטריי בילד פון דעם גאנצן יידישן טעאטער אין פוילן צווישן די צוויי וועלט-מלחמות.

מיר האבן דא כמעט אַ לעקסיקאן פון דעם יידישן טעאטער אין פוילן.

עס איז נישט סתם אַ יזכור-בוך, אַ בוך פון הספדים. גיין, עס איז אַ האנט-בוך פאַר אַיטלעכן, וואָס אינטערעסירט זיך מיטן יידישן טעאטער אין זיין היינט און אין זיין נעכטן.

איר זעט דעם אומגעקומענעם טעאטער ביי זיין אַרבעט, ביי זיין שאַפן און ביי זיין אומקום.

דער עיקרשט — איר האט אַ ביאָגראַפישע סקיצע פון יעדן שפילער און פון זיין צושטייער צו דער יידישער טעאטער-קונסט.

איר האט דא אפילו סתם קאפיטלעך פון יידישן טעאטער.

אַזוי, למשל, האב איך זיך באקענט מיט אַ יידישער טעאטער-דינאַסטיע אין גאַליציע, מיט די גימפעלס. איר האט דא גאַנצע אַכט גימפעלס.

אין די צוויי בענד איז אַרײַנגעלייגט אַ תּהוּם מיט אַרבעטן. דאָס אַלץ קען מען נישט שרייבן פון זכרון, מען דאַרף נאָכ־זוכן דאָטעס, ידיעות ביאָגראַפישע און ידיעות וועגן די קינסטלערישע צושטיי־ערס פון דער אומגעבראַכטער טעאטער־וועלט.

נישט בלויז סענטימענט און טרערן האט איר אין דעם צוויי־בענדיקן בוך, איר האט דא אויך פאַרשווג אַ היפש ביסל.

מיר האבן דא צו טון, הייסט עס, מיט אַן ערנסט בוך.

און דאָס גופא איז דער בעסטער באַווײַז פון דעם הויכן ניוואַ פון דעם יידישן טעאטער צווישן די צוויי וועלט־מלחמות:

אַ טעאטער־מענטש אַליין שרייבט אַן ערנסט און וואָגיק בוך וועגן דעם דער־מאַרדעטן יידישן טעאטער אין פוילן. דאָ האַבן מיר אַ שטיק יידישן חורבן. און מען קען אַפנים נישט אויסשעפן ביזן דנאָ דעם חורבן אונדזערן.

דער דייטשישער מאַשין־מענטש, עס איז שווער צו באַשטימען וואָס דער דייטש איז מער — מאַשין צי מענטש, האַט געטון זיין חורבן־אַרבעט מיט אַזאַ אומהיימלעכער גרינטלעכקייט, וואָס די מענטשהייט האַט ביז אַהער נישט גע־וואָסט.

ווי קען זיך טשינגיס־כאַן און אַנדער־רע היסטאָרישע מאַסן־מערדערס פאַר־

גלייכן מיט היטלערן, הימלערן, דעם דיי" טשישן סאלדאט און סתם מיטן דייטש.

**
*

יאנאס טורקאוו איז סתם א געראטער נער מענטש; ער קען אפילו גוט שרייבן. דאס בוך איז גוט געשריבן, עס איז דא פארב און מאס, עס איז דא גוטע קאמפאזיציע. דא און דארט איז דא אפילו גוטע פארטרעטן-מאלעריי און גוטע פאכמענישע אפשצונג פון דעם אדער יענעם שפילער אדער שפילערין. עס קומען אריין אין די צוויי ביכער א סך פרויען, יונגע, מיט טייערע, ליכט טיקע, סצענישע פנימער.

פרויען מיט אינטעליגענץ און מיט קינסטלערישן פייער אין די אויגן. אן אמתער טעאטער האט ארום זיך מחנות קינסטלערס, ווי מאלערס, מוזיקערס, טענצערס און סתם צושטעפענישן, וואס לעבן מיט דער טעאטער-לופט.

אן זיי פעלט עפעס אין טעאטער — עס פעלט די קינסטלערישע עקסטרעז וואגאנץ, עס פעלט די זארגלאזע באהער מישקייט און סתם די אנדערשקייט. און דער נייער טעאטער אין פוילן האט זיי געהאט ארום זיך.

איך געדענק די פוסטקייט ארום דעם יידישן טעאטער פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה.

דער אקטיאר, א מענטש פון פאלק, האט זיך ממש געשראקן פאר שרייבערס און סתם פאר קינסטלערס. אט ווי א קינד שרעקט זיך פאר פרעמדע מענטשן.

פארבייגייענדיק האט איר דא אויך דעם רעפערטואר פון דעם אומגעבראכטן טעאטער.

ער איז אין גאנצן א נייער.

און פירט מען אויף אן אלט שטיק פון אברהם גאלדפאדען, למשל, איז די אויפפירונג אין גאנצן א מאדערנע און דורך דער נייער, מאדערנער אויפפירונג ווערט דאס שטיק ניי.

דאס שטרוי, דאס באנאלע און דאס אפגעדראשענע פאלט אפ עפעס פון זיך אליין.

דער טעאטער האט באקומען א מחנה יונגע רעזשיסארן און א מחנה סצענישע מאלערס.

פארן יונגן עולם, פאר די נעכטיקע בית-המדרשניקעס, איז אלץ ניי, פיר קאנט און פארכאפנדיק.

און זיי פאלן צו צום טעאטער מיט יענעם ריינעם, יונגן ענטוויאזום, וואס איז א סם-מרפא פארן טעאטער.

נישטא קיין בעסערער עולם פאר א טעאטער ווי א יונגער, ענטוויאטישער עולם, וואס שלינגט, זיצנדיק אין זאל, איטלעכס ווארט פון די שפילערס און יעדן פארבן-פלעק פון די דעקארע-ציעס.

אלץ איז ניי פאר אזא עולם, אלץ איז פארכאפנדיק פאר אים.

ער פארגעסט אין גאנצן די טרויע-ריקע ווירקלעכקייט אין גאס און אין דער היים.

און נייע שוישפילערס און א נייער, יונגער טעאטער-עולם דארפן האבן א נייעם רעפערטואר.

אט האט איר דעם רעפערטואר, וואס דער מחבר יאנאס טורקאוו, האט גע-שפילט אין דעם ערשטן געזעלשאפט-לעכן טעאטער, וואס איז ארגאניזירט געווארן אין קראקע.

„דוכוס“ — אלטער קאציונע, „פריז זיוו“ — מענדעלע מוכר-ספרים, „הינד קעמאן“ — ערנסט טאלער, „טוביה דער מילכיקער“ — שלום עליכם, „ליכט און

אַריבערגעטראָגן אין דער וועלטלעכער קולטור.

ער איז אויף אַ רגע נישט געווען אַפּאַטיש.

איין מאָל אַ חסיד איז ער אַלע מאָל און אומעטום געווען אַ חסיד.

דאָ האָט איר אויך געזעלאַפּטלעכע טוערס, וואָס האָבן געהאַט אַ גאַר באַזונדערן אינטערעס פאַרן יידישן טעאַטער.

היות ווי דער נייער שפּילער אין טעאַטער קומט פון אַ גוטער היים, האָט איר דאָ אַפּט מחיהדיקע בילדער און אינפאַרמאַציע וועגן אַ סך יידישע היי-מען, פון וועלכע די שפּילערס זענען געקומען.

אגב אורחא דערוויסן מיר זיך וועגן דער היים פון בעלאַ בעלערינאַ.

בעלאַ בעלערינאַ קומט פון אַ היים מיט אַ שיינעם און קלוגן פּאַטער.

קונסט און קינסטלערס זענען נישט געווען פּרעמד אין איר היים, אירער אַ ברודער איז געווען אַ באַקאַנטער סקולפּטאָר אין וואַרשע.

בעלאַ בעלערינאַ איז איינס פון די 12 קינדער אין איר אַמאַליקער היים.

און קינדער אַלע געראַטענע, די מיידלעך ווי די יינגלעך. יעדער האָט געלערנט, שטודירט און געטון עפעס וואָ גיקס.

יאַנאַס טורקאָוו גיט אונדז דעם גאַנצן צעטל פון בעלאַ בעלערינאַס ברידער און שוועסטער און זייערע ספּעציאַלי-טעטן.

איינע איז געווען אַ דאַקטער פון כּער מיע און ביאַלאָגיע, איינע אַ חלוצה, וואָס איז אַוועק קיין ישראל, איינע האָט שטודירט פּילאָלאָגיע.

זי איז אַוועק צו אירן אַ קווינ, אַ דאַקטער אין קאַראַ (עגיפטן), האָט זיך

שאַטן — בנימין רעסלער, „מאַשקעלע חויר“ — י. ד. בערקאוויטש, „ריכטער“ — וויספּיאַנסקי, „דניאל“ — פון דעם זעלביקן וויספּיאַנסקי (פוילישער דראַ-מאַטורג), „פון פּרימאַרגן ביז הצות“ — געאַרג קייזער, „מאַטקע גנב“ — שלום אַש, „אוצר“ — דוד פּינסקי און „וואַלפּאַנע“ — בען דזשאַנסאָן.

מען האָט אַפּילו אויסגעפּוועלט ביים שטאַטראַט, אַז ער זאָל געבן אַ סוב-סידיע דעם יידישן געזעלאַפּטלעכן טעאַטער.

און דאָס האָט פּאַסירט אין דעם סם-המותדיקן אַנטיסעמיטישן פּוילן אין דער שטאַט קראַקע.

דער אויפּטווער איז געווען אַ טייערער ייד, וואָס האָט געהייסן אברהם זייער פעלד. נישט קיין טעאַטער-מענטש, נאָר אַ נייער יידיש-פוילישער וועלטלעכער ייד.

אין חושך פון דעם ביטערסטן אַנטיסעמיטיזם, פון דעם באַקאַט-אַנטי-סעמיטיזם, פון דעם אַנטיסעמיטיזם, וואָס האָט פּאַראַרעמט און אויסגעהונגערט די יידישע מאַסן, האָט עס פּאַסירט.

וואָס שטאַרקער דער באַיקאַט איז געוואָרן, אַלץ מער האָבן יידן זיך געשטאַרקט קולטורעל, גייסטיק.

ביז עס איז געקומען דער וואַלד-גולן, דער דייטש, און האָט מיט דער הילף פון די פּאַליאַקן געמאַכט אַ סוף פון דעם לעבעדיקסטן יידישן ישוב אין פּוילן.

עס איז געווען אַ ישוב וואָס האָט אַלץ געטון מיט ברען — איז ער געווען רעליגיעז, האָט געברענגט ממש מיט רעליגיעזן עקסטאַז.

און ווען ער איז געוואָרן וועלטלעך האָט ער דעם זעלביקן ברען זיינעם

גרינדלעך אויסגעלערנט אַראַביש און זי האָט צוזאַמענגעשטעלט אַן אַראַביש־פּויליש ווערטערבוך.

דאָ האָט איר אַ בילד פון אַ חסידי־שער פאַמיליע, וואָס האָט קינסטלערס, פּילאָלאָגן, ביאָלאָגן און סתם פאַרליבטע אין קונסט און אין לערנען.

און דער פאַטער מיט דער שיינער באַרד קיניגט אין הויז.

עס איז געווען קולטור אַרום דעם טעאַטער און קולטור אין טעאַטער.

דער דייטשישער מערדער האָט אָבער דווקא געצילעוועט אין דער יידישער קולטור און אירע שאַפּערס.

מען האָט אים געלערנט, אַז אַ פּאַלק און קולטור איז אַ גייסטיקער בעל־מום. כאַטש ער אַליין האָט דווקא אַ מעכאַנישע קולטור, אַ קולטור און אַ גאַט אין האַרצן, און די דאָזיקע קולטור האָט פון אים געמאַכט אַ מערדער, אַ גנב, אַ רויבער און פּרויען־שענדער.

נאָר זוכט נישט סתם ביי פאַרברע־כערס קיין לאַגיק, זוכט נישט ביי אויס־וורפן מענטשלעך דענקען.

זייער קולטור האָט זיי פאַרגולמט, און וואָס מען באַפעלט זיי טוען זיי ווי אויטאָמאַטן.

זיי דאַרפן נאָר האַבן אַ באַפעלער, און אים טוען זיי גאַרנישט.

יעדע ביאָגראַפֿיע פון יעדן יידן אין פּוילן ענדיקט זיך טראַגיש — מיטן בעס־טיאָלישן טויט דורך די דייטשישע בעס־טיעס.

אָבער עס זענען דאָ מענטשן, וואָס זייער טויט איז עפעס טראַגישער, ווייל אַ חוץ דעם נישט פאַרדינטן טויט, אָדער בעסטיאָלישן מאַרד, גיט צו די

פּערזענלעכקייט פון דעם דערמאַרדעטן אַ גאַר באַזונדערן טראַגיום.

יאַנאַס טורקאָוו האָט אַ גאַנצע ריי פון פאַרטרעטן פון מענטשן, וואָס זייער טויט איז גאַר באַזונדער טראַגיש.

געווען אַ מאַלער אין גאַליציע, פּריץ קליינמאַן, האָט ער געהייסן, ער האָט געמאַלט דעם לעמבערגער פּייזאַזש; ער האָט ליב געהאַט לעמבערג און ער האָט געזען בעסער ווי אַנדערע די שיינקייט פון לעמבערגער פּייזאַזש.

ער איז אויך געווען אַ שאַרפּער קאַר־טוניסט און אַן אַריגינעלער ביז גאַר טעאַטער־מאַלער.

אין יאַנאַס טורקאָווס בוך זענען דאָ עטלעכע טעאַטער־מאַלערייען פון פּריץ קליינמאַן, עטלעכע דעקאָראַציעס. זע־נען זיי אין גאַנצן ניי, אַריגינעל און דער עיקרשט טיף־יידיש. דאָס זענען דעקאָראַציעס צו אַ נייער אויפּפירונג פון „שולמית“, „בר־כוכבא“ און צו „בראַדער זינגערס“.

יאַ, ער איז געווען אַ גרויסער קינסט־לער.

אויף אים האָט געזאָגט זייער אַ חבר, אויך אַ באַרימטער מאַלער, זיגמונט מענקעס, אַז מיט זיין טויט איז אויך געשטאַרבן דער לעמבערגער פּייזאַזש. אָבער וואָס ווייסט אַ בעסטיע פון אַזעלכע זאַכן, אַ דייטשישע בעסטיע איז אַפּשר געווען שטאַלץ, — ער האָט דער־מאַרדעט אַ גרויסן יידן.

איין מאַל האָט אַ פּרוי פון אַ געשטאַפּאַ - מאַן זיך פאַרקוקט אויף אים, בשעת אַ „סעלעקציע“, איז זי צוגעגאַנגען צו אים און האָט געפרעגט וועגן זיין באַרוף. דערוויסנדיק זיך, אַז ער איז אַ מאַלער, האָט זי אים גע־פרעגט — צי ער מאַלט אויך פאַרטער־טן?

— יא, ער מאלט פארטרעטן.

האט זי אים ארויסגענומען פון דער ריי, גענומען אים צו זיך אהיים; דריי טעג האט ער געמאלן פארטרעטן פון איר, דערנאך האט זי אים ארויסגעלאזן פריי.

דער טויט, אדער מאַרד, איז סיי ווי געקומען מיט אַ קורצער צייט שפעטער.

ביי דער געשטאפּאָדאָמע הענגען נאָך, מסתמא, עדהיום די פארטרעטן פון דעם יידישן מאַלער.

זי האט געהאנדלט אַ מציאה...

נאָך טראַגישער איז דער מאַרד פון ד"ר לייב לאַנדוי.

יאַנאַס טורקאָוו דערציילט וועגן דעם מענטשן און זיין טויט מיט טיפן צער און ווייטיק.

ד"ר לייב לאַנדוי איז געווען איינער פון די באַרימטסטע יידישע אַדוואַקאַטן אין פּוילן.

אַ גרויסער רעדנער און אַ גרויסער יוריסט האָט ער אַרויסגעראַטעוועט פון אַ זיכערן טויט־אורטייל דעם סטודענט סטאַניסלאָוו שטייגער, אויף וועלכן די פּאָליאַקן האָבן אויסגעטראַכט אַ בילבול, אַז ער האָט געמאַכט אַן אַטענטאַט אויף דעם פּוילישן מלוכה־פרעזידענט סט. וואַיטשעכאווסקי.

דאָס אַנטיסעמיטישע פּוילישע פּאַלק מיט זיינע פירערס האָבן דערוואַרט אַ טויט־אורטייל, זיי האָבן דעם ייד שטיי־ גער שוין לאַנג פּאַראורטיילט צום טויט. איז געקומען ד"ר לייב לאַנדוי און האָט אים ממש אַרויסגעראטעוועט פון די נעגל פון דער פּוילישער גערעכטי־ קייט.

ער האָט באַוווּזן, אַז די גאַנצע מעשה איז אַ בילבול, אַז עס איז לאַ היה ולא נברא.

נאָך באַרימטער איז ער געוואָרן אין פּוילן ביי אַ צווייטן יידישן פּראָצעס, דעם באַווסטן פּשיטיקער פּראָצעס.

ער האָט פּאַרטיידיקט פיל אוקראַינער, ווען די פּאָליאַקן האָבן געזוכט זיך צו נוקם זיין אין זיי דערפּאַר, וואָס זיי לעבן אויף „זייער“ פּוילישער ערד...

ווען די דייטשישע מערדערס האָבן זיך גענומען צו די יידן אין גאַליציע האָט זיך ד"ר לאַנדוי באַהאַלטן ביי אַן אוקראַינישן פּויער.

און דער פּויער האָט באַלווינט דעם גרויסן אַדוואַקאַט פּאַר זיין פּאַרטיידי־ קונג פון די אוקראַינער —

ער האָט אים איבערגעגעבן צו די דייטשישע מערדערס...

די דייטשישע בעסטיעס האָבן לכבוד אים געמאַכט אַ פּאַראַדעם מאַרד; זיי האָבן אים איינגעוויקלט אין אַ רויטער פּאַן (ער איז געווען אַ בונדיסט), אים אַרויסגעפירט אויפן מאַרק פון דער גע־ טא און אונטער דער מוויק פון דער יידישער פּאָליציי און מערדערישע קלעפּ האָבן די דייטשישע בעסטיעס אים גער צוונגען צו טאַנצן.

דאָס איז, אגב, טויט פון דעם ווונדער־ לעכן ייד, ד"ר לייב לאַנדוי.

ווי קענען אַזעלכע מערדערס לעבו אונטער גאַטס הימלען? אָבער זיי לעבן און מען חברט זיך שוין מיט זיי.

און אַ צאַברע פון ישראל אַפילו דער־ ציילט פאַר דער גאַנצער וועלט, אַז אים איז אויסגעקומען צו אַרבעטן אין איר טאַליע צוזאַמען מיט אַ געוועזענעם דיי־ טשישן סאַלדאַט. האָט אים דער דאָזיקער סאַלדאַט דערציילט וועגן גרויליקע מאַר־ דן פון יידן, וועלכע ער האָט צוגעזען און אַליין אַנטייל גענומען אין זיי.

**
*

דאָס בוך ענדיקט זיך מיט אַ שמועס פון מחבר, יאַנאַס טורקאָוו, מיט זיינע אומגעבראַכטע שוועסטערלעך, רחלע און שרהלע.

יאַנאַס טורקאָוו הייבט אָן זיין בוך מיט אַ שולד־געפיל, וואָס ער דווקא איז געבליבן לעבן, און ענדיקט מיטן שולד־געפיל זיין בוך, שמועסנדיק דערהויפּט מיט זיין שוועסטער רחלע.

ער פאַרזיכערט זיינע צוויי אומגעקו־מענע שוועסטערלעך, אַז ער איז לעבן געבליבן, כדי צו דערציילן און דערציילן דער וועלט, צי זי וויל הערן צי נישט, וועגן דעם גרויסן פאַרברעכן וואָס איז באַגאַנגען געוואָרן קעגן ייִדישן פּאָלק. איז עס סענטימענטאַל, וואָס איז, ווי עס זעט אויס, צו זיין אַ כאַראַקטער־שטריך פון מחבר, און עס איז אויך נאָ־איון.

די וועלט, די שיינע וועלט, איז גע־רירט פון זינען, זי שטייט שוין פאַר אַ נייער מלחמה, וואָס די ביזאַהעריקע מלח־מות וועלן אויסזען ווי אַ קינדער־שפּיל אין פאַרגלייך מיט דער נייער מלחמה, וואָס גרייט זיך.

אַבער אונטער יאַנאַס טורקאָווס סענ־טימענטאַליטעט און נאַאיוויטעט איז באַ־האַלטן אַ שטאַרקער משפּחה־געפיל און אַ געזונטע התחייבות צו דער וועלט. אין וועלכער ער האָט געלעבט און גע־שאַפן.

און מערקווירדיק, שרייבט דער בראַ־ווער צאַברע, איך האָב צו אים קיין שום שנהא נישט געפילט... ביי מיר איז גאַר קיין ספק נישט, אַז דער דאָזיקער צאַברע איז אַ גייסטיקער בעל־מום, נעבעך...

ער קאָן זיך אַפילו נישט שעמען, ער שטעלט אַרויס זיין מום „נאָ פּאַקאָז“... אַלע פיזישע מומים קען מען באַהאַל־טן, אויסער די גייסטיקע מומים... אַ פיזישן מום קען מען פאַרדעקן מיט שכל, מיט פאַרשטאַנד, דער גייסטיקער בעל־מום פאַרלירט ראשית־כל זיין שכל, זיין פאַרשטאַנד.

און אַן פאַרשטאַנד טוט ער זיך אויס נאַקעט בפני כל עם ועדה...

**
*

יאַנאַס טורקאָוו האָט אַוועקגעשטעלט אַ ווירדיקע מצבה דעם ייִדישן טעאַטער אין פּוילן.

דער דאָזיקער נייער טעאַטער פאַר־דינט אַזאַ מצבה. אויסער אַ מצבה האָט דער ייִדישער טעאַטער אין פּוילן אין די פּערזאָנען פון די טורקאָווס גאַר גוטע קדישים. דער נייער ייִדישער טעאַטער אין פּוילן איז געווען זייער וועלט. זייער וועלט איז אויסגעמאַרדעט גע־וואָרן, זייער וועלט איז טויט. זאַגן זיי פרום און מיט גרויסער כּוונה קדישן...

מ. קויפמאן שרייבט וועגן דעם בוך „די געשיכטע פון אַ פּאַלשער אילוו-
זיע“ פון פ. מינץ אין אַן אַפּאַהאַנדלונג א״נ „אַ נייער אַקאַרד אין
דער טרויער-סימפּאַניע נאַכן פּוילישן ייִדנטום“ (אונדזער געדאַנק,
בוּענאַס-אַירעס, 30טער דעצעמבער 1954):

פּאַלשע אילוזיעס און אַפּגענאַרטע
האַפּענונגען.

— א —

און די צווייטע סיבה: — „מיט
מיינע זכרונות וויל איך בייטראַגן,
זאָל זיין אַפילו אין אַ גאַר באַשיי-
דענער מאַס, צו דער דערקענטע-
ניש פון דעם פענאַמען פון אונדזער
צייט, וואָס הייסט וועלט-קאָמוניזם
און וואָס האָט נאָך ווייט נישט פאַר-
ענדיקט זיין פּאַטאַלע ראַל פאַר דעם
גורל פון דער גאַנצער מענטשהייט“.

די דאָזיקע צוויי סיבות, וואָס זע-
נען אייגנטלעך איין און די זעלבע
דערהויבענע היסטאָרישע סיבה, און
זענען זיך כולל קעגנזייטיק, האָבן
באַזורויקט דעם רעוואָלוציאַנערן
געוויסן פון מחבר, וועלכער איז
פּאַקטיש איינער פון די, וואָס האָבן
זיך מקריב געווען פאַר דער דאָזי-
קער פּאַלשער אילוזיע און „וויל —
זאָגט דער מחבר — אין די דרייסיג-
קער יאָרן האָב איך זיך צופּעליק
נישט געפונען אויף דער טעריטאָריע
פון ראַטנפאַרבאַנד... ווען זיי וואַלטן
זיך געפונען אין די זעלביקע פּרייע
באַדינגונגען וואָס איך, וואַלטן זיי

פ. מינצס „די געשיכטע פון אַ
פּאַלשער אילוזיע“ — דער הונדערט
דריטער פון דער ביכער-סעריע „דאָס
פּוילישע ייִדנטום“, איז אייגנטלעך אַ
פאַרוואַרלאַזטער אַקאַרד אין דער
גרויסער טרויער-סימפּאַניע, וואָס
איז אַזוי רייך און אַלזייטיק אין איר
עשירות פון קלאַנגען, נאַכקלאַנגען
און ניואַנסן, איבער דער גלאַריע פון
ייִדנטום אין מדינת פּוילן.

פ. מינץ (אַלעקסאַנדער), דער מח-
בר פון דאָזיקן בוך האָט עס, ווי ער
זאָגט אין זיין פאַרוואַרט, אַנגעשריבן
צוליב צוויי סיבות: „אַ טיפע איבער-
לעכע באַדערפעניש צו דערמאַנען די
אַלע אַמאָליקע פירער און טוער כּוּן
דער קאָמוניסטישער פאַרטיי אין
פּוילן, וואָס האָבן זייער גאַנץ לעבן,
זייערע בעסטע כּוחות און פעיקייטן
דרייסט און מוטיק געשטעלט צום
דינסט פון אַן אידעאַל, צו וועלכן זיי
זענען געווען ציוגעבונדן פון דער
פּריסטער יוגנט אַן און שפּעטער גע-
פּאַלן קרבנות פון זייערע אייגענע

טע פון א גרויסן און טראגישן גע-
ראנגל פון פוילישן פראלעטאריאט
און פון די אונטערדריקטע פעלקער-
שאפטן אין דעם דאזיקן קליינעם
אסטראג פון פעלקער, וואס עס האט
מיט זיך פארגעשטעלט דאס דאזיקע
ממשלת זדון פון אזוי-גערופענעם
מלכות-פוילן.

פ. מינץ האט זיין בוך געשריבן ווי
אן ערלעכער און געוויסנהאפטער
סאציאליסט; א קאלידיאסקאפ פון
באקאנטע פערזענלעכקייטן; א קאמ-
פליצירטע קייט געשעענישן, וואס
וויקלען זיך אויס אין מאסקווע, וואר-
שע, לאדזש, דאנציג, בערלין, און
ער אליין, דער מחבר; א קליין פינ-
טעלע אין דער דאזיקער וועלט פון
גרויסער העראיק און נישטיקער
קליינלעכקייט.

— ב —

נאך די מערהייט דערמאנטע אין
דאזיקן בוך קומט נאך ווי א טרויע-
ריקע עפיטאפיע: אומגעקומען אין
די באקאנטע רייניקונגען, אדער זיך
מער נישט אומגעקערט נאך דער
בארימטער יעזשאוו-אקציע, נאך די
מאסקווער מכשפה-פראצעסן. בלויז
אין געציילטע פאלן זענען די העלדן
לעבן-געבליבן און פארנעמען נאך
אפילו א געוויסן פלאץ אין היינטיקן
פוילן. דאס זענען די וואס האבן
חרטה געהאט, זיך מודה געווען, גע-

אליין זיך געקאנט פארטיידיקן פון
די שרעקלעכע באשולדיקונגען, וואס
זענען אויף זיי געווארפן געווארן.
די דאזיקע דעליקאטע מיסיע,
וואס פ. מינץ האט גענומען אויף זיך,
נישט שרייבנדיק קיין טרוקענע גע-
שיכטע און אויך נישט קיין טוביעק-
טיווע זכרונות, האבן אים פון א-
הויב אן אוועקגעשטעלט פאר א
שווערן פראבלעם פון פארם און
סטיל: — קודם-כל, נישט-פארלי-
טעראטעווען דעם אזוי טראגיש-
ערנסטן מאטעריאל; און אויך נישט
אריינפאלן אין קיין טוביעקטיוון,
פאלעמישן, היפער-פובליציסטישן,
אדער גאר אפאלאגעטישן טאן. און
מען מוז זאגן, אז דעם מחבר איז
געלונגען איבערצוווינדן די אלע
שוועריקייטן, וואס שטעלן זיך אין
אזעלכע פאלן פאר אים. מען פילט
ערטערווייזן אן איינגעהאלטענעם טאן
פון דאזיקן מערקווירדיקן בוך, ווי
א שטיל העשען פון א צעווייטיקטן
הארץ, וואס דערציילט ארויס מיט
אן איינגערויקטן געוויסן א גרויסן
און אומענדלעכן ווייטיק מיטן קאפ
אנגעשפארט אויף א ברודערלעכן
אקסל.

איבער די 356 זייטן טעקסט וויק-
לען זיך פאר אונדז אויס פאנארא-
מעס און געשעענישן פון עפישן
קאמף אין פוילן, צווישן די ביידע
וועלט-מלחמות. עס איז די געשיכ-

אין דער ביכער-סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום“ האָט בפּירוש ניט געטאָרט פעלן דער דאָזיקער ניוואַנס פון דער רעוואָלוציאָנערער באַווע- גונג, וואָס האָט פאַרנומען אַזאַ גרוי- טן פּלאַץ אינעם טראַגישן לעבן פון די פּוילישע יידן.

פאַראַרעמט, פּאָפּערזירט, פּאַלי- טיש און נאַציאָנאַל פּאַרפּאָלגט פון דער שליאַכטיש - אַנטיסעמיטישער רעגירונגס-קליקע, האָבן ייִדישע מאַ- טן און די ייִדישע אינטעליגענץ גע- קוקט מיט בענקשאַפט צו די מזרח- גרענעצן און מאַסקווע איז געווען אַ מין רויטער ירושלים פאַר די, וואָס האָבן געחלומט דעם מאַדערנעם גאולה-חלום פון נאַציאָנאַלער און סאַציאַלער אויסלייזונג. היינט, ווען דער ייִדישער אלה-בית איז פאַר- באַטן אין דאָזיקן אויסגעחלומטן לאַנד און די סאָוועטישע ענציקלאָ- פעדיע באַנוצט זיך מיט פּאַבעדאָ: נאַסצעווס לשון, געפּינען זיך נאָן אַלץ עבודה זרהניקעס אין אונדזער קרייז, וואָס זינגען לויב-געזאַנגען די פאַרלענדער פון פעלקער און פּאַדע- רן פון די ייִדישע מאַסן אַז זיי זאָלן פאַרהערלעכן זייערע בלוטיקסטע שונאים, אין נאָמען פון אַן אידיי, וואָס איז אַזוי געשענדעט און צע- טראַטן געוואָרן דורך אירע אייגענע טרעגער.

האַלפּן אומברעגען זייערע חברים, אָדער אויסגעביטן זייער רעוואָלו- ציאָנערן געוויסן אויף קליינגעלט פון אַ חי-ישה, האַלטנדיק, ווי דער מחבר באַמערקט איראַניש, אַז אַ לע- בעדיקער הונט איז וויכטיקער, ווי אַ טויטער לייב.

דאָס דאָזיקע מערקווירדיקע בוך איז אַן אַוניקום אין דער הינזיכט, וואָס מען קאָן עס נישט אַוועקשטעלן אין איין ריי מיט די אַנטיסאָוועטישע ביכער, וואָס זענען מרעיש-עולם מיט זייערע רעוועלאַציעס און טראַגן אַ פּאַלעמישן כאַראַקטער. פ. מינץ דערציילט פּאַקטן און גיט איבער פּערזענלעכע זכרונות און דערפאַ- רונגען פון אַ גרויסער, אַוניווערסאַ- לער באַפּרייונגס-באַוועגונג, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פינצטע- רער טיראַניע און פון אַ גרויסער אידייע וואָס האָט אַראַפּגענידערט צו דער שטופּע פון טעמפּער אכזריות און פּרינציפּלאַזער גייסטיקער שקלאַ- פּעריי. נאָכפּאַלגנדיק די פּאַקטן, זעען מיר אויך די סיבות פון דער גייס- טיקער דעקאַדענץ אין די רייען פון פּוילישן קאָמוניזם און עס אַנטפּלעקן זיך אויך די סיבות און די דירעקטע שולדיקע, וואָס האָבן אַין דעם אַפּאַ- גיי פון דער סטאַלינישער עפּאַכע פאַרמיסטיקט אַזאַ הערלעכן באַפּריי- אונגס-מאָמענט, ווי די רוסישע אַק- טאַבער-רעוואָלוציע.

לעך פון גייסטיקן פגרי, וואָס ליגט אין פאַראַדנעם אַרון.

עס איז גאַנץ באַזונדערס אַ גע-
וויסנס-פּראָגע אין אונדזער ייִדישער
וועלט, ווייל קיינעם האָט דער מולך
פון די מכשפה-פּראָצעסן אַזוי נישט
וויי-געטון, ווי אונדז ייִדן. און זעלטן
ווען ענדיקט זיך אַ גרויסער נאַ-
ציאָנאַלער און סאַציאַלער חלום מיט
אַזאַ שוידערלעכער "קאַמעדיאַ פּי-
ניטאַ" ווי דער ראָמאַנס פון אַרעמע
ייִדישע מאַסן מיטן רוטן קרעמל.

אַזאַ בוך ווי פּ. מינץ האָט מוסיף
געווען אין דער סעריע "דאָס פּוי-
לישע ייִדנטום", דעמאָסקירט די
שבת-צביניקעס, וואָס פּראַווען נאָך
מיטן ייִדישן אַלף-בית שדיים-טענץ
צו דער סאַויעטישער עבודה-זרה.

עס שווימט אין זכרון לייִוויקס אַ
שורה פון דער גאולה-קאַמעדיע:

"דער אויסלייזער ליגט אין זיין ארץ,
אַנגעטאַן אין פאַראַדנע קליידער".

דער ציל פון אַזעלכע ביכער ווי
פּ. מינצס איז נישט מרעיש עולם
זיין מיט אַנטי סאַויעטישע רעווע-
לאַציעס, ווייל עס איז שוין גאַר-
נישט פאַראַן דער פאַרברעך, וואָס
זאָל אונדז דערשיטערן, נאָך די אַלע
שאַנד-טאַטן פון די יעזשאַווס און
בעריאַס, — נאָר אַראָפּצורייסן די
פאַראַדנע-רעוואַלוציאָנערע קליידער
פון דאָזיקן גייסטיקן בר-מינן, וואָס
פּרעטענדירט נאָך אויף דער ראַל
פון אויסלייזער און די וועלט זאָל
דערזען די קעלבערנע אשמדאי-פיס-

וועגן אַלע ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות מיט דער ביכער-סעריע
"דאָס פּוילישע ייִדנטום" זיך ווענדן:

UNION ISRAELITA POLACA

Pueyrredón 667

Buenos Aires

COLECCION
"EL JUDAISMO POLACO"

DIRECTOR:

MARC TURKOW

DIRECCION ADMINISTRATIVA:

ABRAHAM MITELBERG

Volumen 110

IMPRESO EN LA ARGENTINA — PRINTED IN ARGENTINA

Hecho el Depósito que marca la Ley

COPYRIGHT BY

Dr. A. MUKDONI, New York

ESTE LIBRO SE TERMINO DE IMPRIMIR EL DIA 25 DE MARZO DE
1955 EN LOS TALLERES GRAFICOS "ZLOTOPIORO HERMANOS",
CALLE GASCON Nº 1231, BUENOS AIRES, REPUBLICA ARGENTINA.

Dr. A. MUKDONI

EN VARSOVIA Y EN LODZ

TOMO I

Editado por

UNION CENTRAL ISRAELITA POLACA EN LA ARGENTINA

BUENOS AIRES — 1955